

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TOSHKENT AMALIY FANLAR UNIVERSITETI

“MA’RIFATPARVAR AJDODLARIMIZ MEROSI – MILLIY TA’LIM-TARBIYA ASOSI”

Toshkent amaliy fanlar universiteti Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi kafedrasida tashabbusi bilan tashkil etilayotgan **“Ma’rifatparvar ajdodlarimiz merosi – milliy ta’lim-tarbiya asosi”** mavzusidagi xalqaro olimlar ishtirokida o‘tkazilgan respublika anjumani materiallari

Toshkent – 2024

“Ma’rifatparvar ajdodlarimiz merosi – milliy ta’lim-tarbiya asosi” [Matn]: to‘plam / N.Yuldasheva [va boshq.]. – Toshkent, 2024. 453 bet.

Loyiha tashkilotchisi

N.A.Yuldasheva

Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi kafedrası mudiri, p.f.d., professor

Tahrir hay’ati a’zolari

Quysintosh Abdiyeva

Gavharoy Kamoldinova

Ushbu to‘plamda Toshkent amaliy fanlar universiteti Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi kafedrası tashabbusi bilan professor-o‘qituvchilar salohiyatini belgilash va talabalarning ilmiy yo‘nalishdagi o‘rnini oshirish maqsadida “Ma’rifatparvar ajdodlarimiz merosi – milliy ta’lim-tarbiya asosi” mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari yig‘ilgan.

Anjuman quyidagi sho‘balarda faoliyat olib boradi. Bular:

Jadid-ma’rifatparvarlarininig pedagogik merosida boshlang‘ch ta’lim nazariyasi va metodikasini rivojlantirish masalalari;

Jadid pedagogikasining milliy tarbiya haqidagi g‘oyalari va zamonaviylik;

Turkiston jadidlari merosining milliy va xalqaro miqyosda o‘rganilishi va uning ma’naviy-ma’rifiy ahamiyati deb nomlanadi.

Mualliflar qarashlari va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

**MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE
AND INNOVATIONS OF THE REPUBLIC OF
UZBEKISTAN**

**TASHKENT UNIVERSITY OF APPLIED
SCIENCES**

**“THE HERITAGE OF OUR ENLIGHTENED
ANCESTORS - THE BASIS OF NATIONAL
EDUCATION-UPBRINGING”**

Proceedings of the international conference on the theme “The heritage of our enlightened ancestors - the basis of national education” organized by the Department of Theory and Methodology of Primary Education of Tashkent University of Applied Sciences

Tashkent - 2024

“The legacy of our enlightened ancestors - the basis of national education” [Text]: collection / N.Yuldasheva [et al.]. – Tashkent, 2024. 453 p.

Project organizer

N.A. Yuldasheva

Head of the Department of Theory and Methodology of Primary Education, Ph.D.,
Professor

Members of the editorial board

Kuysintosh Abdiyeva

Gavharoy Kamoldinova

Shahnoza Gudratova

In this collection, on the initiative of the Department of Theory and Methodology of Primary Education of Tashkent University of Applied Sciences, in order to determine the potential of professors and teachers and increase the position of students in the scientific direction, on the topic “The heritage of our enlightened ancestors - the basis of national education-upbringing” the materials of the international scientific-practical conference organized were collected.

The conference operates in the following panels. These are:

Issues of development of the theory and methodology of primary education in the pedagogical heritage of the jadid enlighteners;

Jadid pedagogy’s ideas about national education and modernity;

It is called the study of the heritage of Turkestan moderns at the national and international level and its spiritual and educational significance.

The views of the authors and the spelling of the titles of the works may differ from an editorial point of view.

MILLATNING MA'NAVIY QAHRAMONLARI

**ASSALOMU ALAYKUM, AZIZ XONIMLAR VA JANOBLAR, QADRLI
ANJUMAN ISHTIROKCHILARI, MEHMONLAR!**

**“MA'RIFATPARVAR AJDODLARIMIZ MEROSI – MILLIY TA'LIM-
TARBIYA ASOSI” MAVZUSIDAGI XORIJIY OLIMLAR ISHTIROKIDAGI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANIGA XUSH KELIBSIZ!**

Mamlakatimizda ta'lim tizimini yanada isloh etish yosh avlodni milliy an'ana va qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda ilm-fan va ta'limga muhabbatni shakllantirish masalalari bizning oldimizdagi dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Shu boisdan, mamlakatimiz tomonidan ta'lim tizimini yanada isloh etish bo'yicha izchil islohotlar olib borilmoqda.

Ushbu ta'limdagi islohotlar va yutuqlar bugungina shakllanib qolmadi. Ushbu jarayon uzoq yillar mobaynida buyuk insonlarning mehnat-u zahmatlari va ularning gavhardek bilimi va qora kunlari evaziga asos solingan. XIX-XX asrlarda Turkiston zaminida ilm-fan va ishlab chiqarish masalalarining dunyodagi boshqa mamlakatlarga solishtirganda qoloqligi, ta'lim tizimining eskirganligi zamonaviy ilmiy fanlarning o'qitilmasligi bilan izohlangan. Turkistonda ta'lim tizimini isloh etish zamonaviy ilm-fanlar o'qitishdek og'ir yukni o'sha davr marifatparvarlar Jadid bobolarimiz olishdi. Jadidlar Buxoro, Xiva, Samarqand, Qo'qon va boshqa shahar va qishloqlarda “usuli jadid” yangi o'qitishish uslublariga ega bo'lgan maktablar ochishdi. Ular o'z umrini kelajak avlod ta'limiga bag'ishladi va o'z jonini fido qilishdi. Biz ushbu ilm-fan va ma'rifatparvar bobolarimizning umrboqiy g'oyalarini tadqiq etish orqali ular qoldirgan ilmiy meroslarni yanada takomillashtirishimiz lozim.

Shu boisdan, bugungi “Toshkent amaliy fanlar universiteti”da 21-fevral xalqaro til bayrami munosabati bilan **“MA'RIFATPARVAR
AJDODLARIMIZ MEROSI – MILLIY TA'LIM-TARBIYA ASOSI”** mavzusidagi xorijiy olimlar ishtirokidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani tashkil etilmoqda.

Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6084-son Farmoniga muvofiq “2020-2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi”, “O'zbekiston Respublikasining davlat tili haqida”gi Qonuni qabul qilinganligining 35 yilligi, Toshkent shahrida

“Jadidlar: milliy o‘zlik, istiqloq va davlatchilik g‘oyalari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferensiya tendensiyalarini davom ettirish hamda Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2024- yil 22- dekabr kuni Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashining kengaytirilgan yig‘ilishida belgilangan vazifalarning ijrosini ta’minlash maqsadida tashkil etilayotgan konferensiya shu maqsadlarni inobatga olgan holda ahamiyatlidir.

Bugungi kunda jadidlarimiz, xususan, ular yaratgan asarlarni, ular yaratmoqchi bo‘lgan ma’naviy-madaniy muhitni o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Ma’rifatparvarlarimiz doimo tarbiyaga alohida e’tibor qaratishgan. Misol uchun Abdulla Avloniyni: **“Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”** degan chuqur ma’noli so‘zlarini naqadar haqiqat ekanligini bugun har qachongidan ham yaxshi anglaymiz.

Barchamizga ayonki, “Tilda, fikrda, ishda birlik” degan ezgu g‘oya bilan maydonga chiqqan jadid bobolarimiz xalqlarimizni jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, ularni g‘aflat botqog‘idan qutqarishning asosiy yo‘li – bilim va ma’rifatda, dunyoviy fan-texnika sirlarini, taraqqiyotini egallashda, deb bildilar.

Ular shu yo‘lda fidoyilik ko‘rsatib, yangi usul maktablari, teatr va kutubxonalar, nashriyotlar ochdilar. Jamiyat a’zolarining dunyoqarashi va turmush tarzini o‘zgartirish maqsadida gazeta va jurnallar nashr etdilar. Yoshlarni ilg‘or davlatlarga o‘qishga yubordilar.

Bugungi jadidlar faoliyatini, ma’naviy merosini ilmiy tadqiq qilishga bag‘ishlab o‘tkazilayotgan xalqaro anjuman o‘z oldiga respublika va xorijdagi ilmiy qarashlar tahliliga bag‘shlanadi desam, mubolag‘a bo‘lmaydi. **Birinchidan**, yurtimizdan yetishib chiqqan jadidchilar hayoti va ijodiy faoliyati yosh avlod tarbiyasida juda muhim ekanligi;

ikkinchidan, yetuk va yosh olimlar orasida mavzu doirasida ilmiy, nazariy va amaliy tajribalar borasida fikr almashish, shu sohaga qiziquvchi talabalarni ilmiy-innovatsion faoliyatga keng jalb qilish; **uchinchidan**, usuli jadid maktablari va zamonaviy o‘qitish tizimidagi o‘xshash, farqli jihatlar, shuningdek, XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi ta’lim-tarbiya sohalaridagi yutuqlari bilan tanishish hamda zaruriy

berishni maqsad qilib belgilaganligi bilan ahamiyatlidir.

Mazkur konferensiyada belgilangan asosiy vazifalar quyidagilar:

- yoshlarda ma'naviy merosdan oqilona foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish;
- iqtidorli talabalar safini kengaytirish va ularning kelajakda ilmiy tadqiqot ishlariga yo'naltirish;
- hamkorlikda faoliyat olib borayotgan yetakchi ta'lim universitetlari, muassasalari bilan sohaga doir o'zaro tajriba almashish;
- tarixiy manbalarni o'rganib, talaba va yosh o'qituvchilarga ijobiy ta'sir o'tkazish yo'llarini ishlab chiqish;
- yoshlarda o'z qobiliyati va imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun shart-sharoit yaratish, ilmiy tadqiqotlarni, yangidan yangi loyihalarni ishlab chiqishga motivatsiya berish.

Yurtimizda Prezidentimiz tomonidan joriy yildan jadidlar faoliyati tadqiqiga katta imkoniyatlar eshigi ochildi. Shu bois, xalqimiz ozodligi va Vatanimiz ravnaqi yo'lida aziz jonlarini fido qilgan ajdodlarimiz xotirasini abadiylashtirish, ularning faoliyati va merosini yangicha tafakkur asosida o'rganish hamda targ'ib etishga alohida e'tibor berilmoqda.

Yurtimizda ushbu yo'nalishda muhim farmon va qarorlar qabul qilinib, har yili 31-avgust – Qatag'on qurbonlarini yod etish kuni sifatida keng nishonlanmoqda.

“Shahidlar xotirasi” yodgorlik majmuasi va jamoat fondi, Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi, uning Qoraqalpog'iston Respublikasi va barcha viloyatlarda hududiy bo'limlari faoliyat olib bormoqda.

Ana shu ishlarning mantiqiy davomi sifatida Buxoro shahrida Jadidchilik tarixi muzeyi tashkil etilishi rejalashtirilgan.

Bugungi kunda yurtimizda murakkab va tahlikali davr tarixiga oid ilmiy va badiiy asarlar, “Tarixning noma'lum sahifalari”, “Qatag'on qurbonlari”

nomli ko'p jildli xotira kitoblari nashr etilmoqda. Badiiy va hujjatli filmlar, ko'rsatuvlar tayyorlanib, namoyish qilinmoqda. Xalqaro konferensiyalar, ko'rgazmalar va davra suhbatlari, xotira kechalari, seminarlar muntazam o'tkazilmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston Oliy sudi tomonidan 1030 dan ziyod mustabid tuzum qatag'oniga uchragan vatandoshlarimiz nomi oqlanayotgani tariximizning adolatli qaror topayotganidan dalolatdir.

Qadrli uchrashuv ishtirokchilari, siz bugun xorijiy hamkorlarimizning, olimlar va soha vakillarining jadidchilik tarixiga oid eng qiziqarli ma'ruzalarini, mazmunli, tarixiy va zamonaviy ilmiy tadqiqotlardan hamda suhbatlaridan bahramand bo'ldingiz degan umiddaman.

Hurmatli xalqaro anjuman ishtirokchilari, ustozlar, olimalar, talaba va boshqa mehmonlar!

Sizlarni yana bir bor xalqaro anjumanga xush kelibsizlar deb anjuman ishtirokchilariga universitetimiz nomidan minnatdorchilik bildiraman.

Shuning bilan birga anjuman ishini samarali o'tishini tilab, barchalaringizga sog'lik va ijodiy muvaffaqiyatlar tilayman.

E'tiborlaringiz uchun tashakkur!

A.V.Umarov,

Toshkent amaliy fanlar universiteti rektori

I SHO‘BA

**JADID-MA‘RIFATPARVARLARININIG PEDAGOGIK
MEROSIDA BOSHLANG‘CH TA‘LIM NAZARIYASI VA
METODIKASINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI**

PANEL I

**ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE THEORY AND
METHODOLOGY OF PRIMARY EDUCATION IN THE
PEDAGOGICAL HERITAGE OF THE JADID
ENLIGHTENERS**

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Ozoda MUSAYEVA,

Jumabek Tashenev nomli universitet,
filologiya fakulteti o‘qituvchisi
(Qozog‘iston Respublikasi)

Annotatsiya. Mazkur maqolada Turkiston jadidchilik harakatining rahnamosi Mahmudxo‘ja Behbudiyning ma‘rifiy-ma‘naviy qarashlari “Padarkush” dramasi misolida tadqiq qilinadi.

Kalit so‘zlar: jadid, maktab, ma‘rifat, jaholat, ilm, tafakkur, oila, tarbiya, muhit, maktab, jamiyat.

Jadid adabiyotida jamiyat taraqqiyotini, xalqimiz dunyoqarashini ma‘naviy – ma‘rifiy islohotlar orqali o‘zgartirish mumkin, degan g‘oya ustuvorlik qiladi. O‘zining ilk qadamlaridan boshlab bu adabiyot ko‘p asrlardan buyon mavjud bo‘lgan ma‘naviy xazinamiz, mumtoz asarlarimiz zaminida shakllangan ularning vorisi sifatida maydonga chiqdi.

Inson ruhiyatiga zavq beradigan ilg‘or ma‘naviy qadriyatlarning, tarixiy voqealarning umumbashariy ahamiyat kasb etishi hamma zamonlarda ham yoshlar tarbiyasiga o‘z ta‘sirini o‘tkazadi. Atoqli ma‘rifatparvar olim Mahmudxo‘ja Behbudi Turkiston ijtimoiy-siyosiy harakatchiligining eng yirik namoyandasi, o‘lka jadidlarining tan olingan rahnamosi, yangi maktab g‘oyasining nazariyotchisi va amaliyotchisi, o‘zbek dramaturgiyasining tamal toshini qo‘ygan birinchi dramaturg, noshir va jurnalist edi. U tariximizning g‘oyat og‘ir va murakkab bir davrida yashab, ijod qildi. Olim “Turkiston jadidchilik harakatining karvonboshisidir. Uning hayoti va ijodiy faoliyati haqida 20-yillarda mahalliy matbuotda Sadriddin Ayniy, Hoji Muin ibn Shukrullo, Laziz Azizzoda kabi zamondoshlari tomonidan bir qator maqola, xotiralar e‘lon qilingan”. [1;6] Insoniyatning ming – ming yillik tarixida xilma – xil harakatlar, ta‘limot va turli siyosiy oqimlar mavjud bo‘lgan. Albatta, Turkiston ziyolilarining asosiy qismi usuli jadid maktablari ochilishining tarafdori edi. Jadidlar o‘lka istiqboli, millat kelajagi uchun bu maktablarning ahamiyati beqiyos ekanligini xalqqa tushuntirishga, yoshlarni o‘z ortidan ergashtirishga harakat qilishdi. Professor H. Boltaboyev to‘g‘ri ta’kidlaganidek, “Turkiston tarixiga olamshumul o‘zgarishlarning muallifi sifatida kirgan jadidchilik nafaqat Markaziy Osiyoda, balki Yevroosiyoda ham ahamiyatli iz

qoldirgani uchun u jahon afkori ilmiyasi tomonidan e'tibor bilan o'rganilmoqda. Jadidchilik o'z xalqini ozod va yurtini obod ko'rish shiorini o'rta qo'yish barobarida uning pirovard niyati xalqning o'z shonli tarixi, madaniyati bilan jahon afkori umumiyasiga tanitishni istadi. Shuning uchun ham jahonni titratgan Temur qilichining zarblari va jahon adabiyotida yangi sahifa yaratgan Navoiy qalami jadidchilar uchun zamon timsoliga aylandi. O'tmishni ideallashtirish orqasida yangi va yuksak jamiyat yaratib bo'lmasligini yaxshi anglagan jadidchilar o'tmish merosini o'zlashtirish barobarida jahonning eng taraqqiy etgan millatlari sifatida o'zini ko'rishni istadi" [2;151].

Jadid ma'rifatparvarlarining qiziqish va faoliyat doirasi g'oyat keng bo'lib, ularning asosiy maqsadi xalqni ma'rifat yo'li bilan mustaqillikka olib chiqish edi. Chunki, ma'rifatsiz, o'z tarixi va insoniy haq-huquqlari haqida hech narsa bilmay, mustamlakachilik sharoitida yashash xalqning irodasini bukib tashlagan edi. Natijada, jadid adabiyoti maydonga keldi va teatr truppalari paydo bo'ldi. "Padarkush", "To'y", "Eski maktab, yangi maktab", "Juvonboz", "Ko'knori" singari asarlarning sahnaga qo'yilishi bilan milliy teatr san'ati o'z tarixini boshladi. Jadidlar o'zlarining taraqqiyparvar g'oyalarini maktab-ma'rifat, adabiyot va teatr yordamida xalq ommasiga yetkaza boshladilar. Mahmudxo'ja Behbudiyning eng mashhur "Padarkush" dramasi 1911-yilda yozilgan bo'lib, u o'zbek dramaturgiyasining birinchi namunasi. Rosa qarshiliklarga uchrab oradan ikki yil o'tgach, ya'ni 1913-yilda kitob holida nashr qilinadi. Mutaxassislar uni ham janr, ham mazmuniga ko'ra yangi o'zbek adabiyotini boshlab bergan birinchi asar sifatida baholaydilar.

"Padarkush" dastlab Samarqandda 1914-yilning 15-yanvarida sahnaga qo'yildi. Xalq bu asarni juda katta qiziqish bilan kutib oldi. Mahalliy gazetalar spektaklni ko'rishni istagan odamlar nihoyatda ko'pligi, "belat" yo'qligi, tomoshabinlar tik oyoqda bo'lsa ham "teatru" ko'rish orzusida ekanliklari haqida yozardi.

Toshkentda 1914-yilning 27-fevralida buyuk ma'rifatparvar olim Abdulla Avloniyning "Turon" truppasi tomonidan sahnaga qo'yildi. Va tez orada Turkistonning barcha shaharlarida namoyish etildi. Dramada jaholat, ilmsizlik, tarbiyasizlikka qarshi ma'rifat ulug'lanadi. Muallif o'qimagan bolaning holini, ayanchli oqibatlarini yoritishni maqsad qilib oladi. Behbudiy yoshlar ta'lim olishi va kamolga yetishida ijtimoiy va oilaviy muhit alohida o'rin tutishini «Padarkush» dramasi negiziga joylashtiradi. Unda qahramonlardan birining tilidan o'z g'oyasini "Bizlarni xonavayron bevatan va bandi qilgan tarbiyasizlik

va jaholatdir, bewatanlik, darbadarlik, asorat, faqirlik hammasi ilmsizlik va betarbiyalikning mevasi va natijasidir” degan ma’noni anglatadi.

“Padarkush” so‘zi lug‘aviy jihatdan “ota qotili” degan ma’noni bildiradi. Dramada Boy, uning o‘g‘li Toshmurod yangi fikrli Domla, ruscha tahsil olgan Ziyoli, boyning mirzasi Xayrullo, boyning qotili bo‘lgan Tangriqul va boshqa obrazlar qatnashadi. Dramaturg ilgari surgan ma’rifatparvarlik g‘oyasi shu obrazlarning o‘zaro suhbatlari, bahs - munozaralari jarayonida namoyon bo‘ladi. Har bir obraz tabiatiga xos fazilat, xususiyat va ularning gap-so‘zlari, xatti - harakati, muallif tomonidan berilgan kichik izohlar yordamida ko‘rsatiladi.

Muallif Boy obrazi orqali pul, mol-dunyoga ega bo‘lgan, ammo uni ilm yo‘li, farzand tarbiyasi uchun sarflashni o‘ylamagan kimsa qiyofasini beradi. Eng achinarlisi, Boy Domlaning ham, Ziyolining ham nasihat va maslahatlariga quloq tutmaydi, savollariga qo‘pollik bilan, beparvolik bilan javob qaytaradi. Boy hamma narsani - inson qadrini ham, obro‘ e’tiborini ham boylik bilan o‘lchaydi, o‘z boyligi tufayli hamma ularni izzat qilishadi degan fikr bilan yashaydi. Muallif ishtirokchilarni ta’riflar ekan Ziyoliga millatchi musulmon degan sifat beradi. Bu o‘rinda millatchi so‘zini “millatparvar” tarzida tushunish lozim. Chunki Ziyoli tabiatida musulmonchilik ham, millatparvarlik ham jamlangan.

Filologiya fanlari nomzodi, taniqli teatrshunos olim SH.Rizayev to‘g‘ri ta’kidlaganidek, “Padarkush”ning nashrdan chiqishi tom ma’noda milliy teatrning tug‘ilishini belgiladi” [3;120] . Mahmudxo‘ja Behbudiy millatini sevib, dinini esda tutadigan, ayni damda, dinini sevib millatini ham esdan chiqarmaydigan insonlarni shu obraz vositasida ko‘rsatmoqchi bo‘ladi. Ziyoli din bilimdoni va zamon bilimdoni bo‘lish uchun qanday ilmlarni egallash zarurligini Boy bilan bo‘lgan suhbatida bir - bir sanab chiqadi. Dramada Domla bilan Ziyolining turmushdagi yo‘l-yo‘rig‘i bir-biriga yaqin. Ular asardagi Boy, Toshmurod, Tangriqul, Artun kabi obrazlarga qarama - qarshi turadi. Dramatik asar voqealarini oradagi shu ziddiyat harakatga keltiradi.

Bu qarama - qarshilikka ijtimoiy ma’no berib, uni ma’rifatlilar bilan johillar, ilmlilar bilan ilmsizlar, ogohlar bilan loqaydlar o‘rtasidagi kurash tarzida tushunish o‘rinli bo‘ladi. Toshmurod do‘st kim, dushman kim farqiga bormaydi. Shuning oqibatida Tangriqul bilan birga o‘z uyiga o‘g‘rilikka borishga rozi bo‘ladi. Otasining sandiqdagi mol-mulkini o‘marish yo‘llarini maishatparast sheriklari bilan rejalashtiradi. Ularni o‘z uyiga boshlab borganida otasi sezib qoladi.

Natijada, Boyni o'ldirib, pulini olib ketishadi. Boyning arzandasi, aynan bizning tengdoshimiz Toshmurod o'qimagani, ko'cha changitib yurgani sababli ham o'zidan yoshi kattaroq o'g'ri, muttahamlarga qo'shilib qoladi. Mavzuga diqqat qilsak, oradan bir asrdan ortiqroq o'tgan bo'lsa-da, ayni zamonamizda ham o'qimagani uchun turli aldovlarga ishonib, yomon yo'llarga kirib qolayotgan yoshlar ko'p. O'g'rilar Toshmurodning soddaligidan foydalanib, yigitni o'z uyiga o'g'rilikka boshlaydilar. Toshmurodning atrofidagi shunday bema'ni, yomon odamlar bilan do'st tutinib, maishatga berilishi, buzuq yo'llarga kirib, oxir - oqibatda ota qotili padarkushga aylanishining asosiy sababi – uning o'qimaganligidir. Toshmurodga otasi ta'lim-tarbiya bermadi. Oqibatda ota ham, o'g'il ham jaholat qurboniga aylandi.

Ilm-fan hamma zamonlar uchun zarur va muhim bo'lgan. Olimlar jamiyat taraqqiyoti uchun ma'naviy tayanch vazifasini bajaradi. Shu jihatdan «Padarkush» dramasida aytilgan ilmga doir qarashlar, jaholatga qarshi ma'rifat yo'lidani yurish zarurligi bugun ham ahamiyatli. Mahmudxo'ja Behbudiyning ushbu dramasi XX asr boshlarida yozilgan bo'lsa-da, hozirgi kun bilan ham chambarchas bog'liq. Chunki uning zamirida ma'naviy-ruhiy, tarbiyaviy ma'no yotadi. Tarbiya hech qachon eskirmaydigan hamda tugal yechimi topilishi mushkul bo'lgan masalalardandir. Insonni yoshligidan tarbiyalash lozim.

Odam farzandini qay tomonga yo'naltirib tarbiyalansa, umrining oxirigacha ana shu yo'ldan boradi. Mahmudxo'ja Behbudiy juda qisqa sahna asari vositasida o'z ma'naviy dunyosini, ilm-ma'rifatning qadr-qiymatini zo'r mahorat bilan yoritib bilgan. Uning qahramonlari nutqida ilm olish barcha erkak va ayollar uchun ham farz ekanligiga urg'u berilgan. Beshikdan mozorgacha ilm izlash zarurligi haqidagi hadisi shariflarning mazmuni hayotiy misollar orqali yoritilgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, "Padarkush" dunyo yuzini ko'rganidan beri oradan bir asrdan ko'proq vaqt o'tdi. Tuzum, jamiyat o'zgardi, lekin inson ilm va tarbiyasiz kamolotga erisha olmaydi, degan haqiqat o'zgargani yo'q.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qosimov B. Karvonboshi. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. T.: "Ma'naviyat", 1999.
2. Boltaboyev H. Jadidchilikning ma'naviy ildizlari. T.: 1998.
3. Rizayev SH. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash", T. 1999.,

4. Sharipov R. Jadid adabiyotida yangilanish, islohot va mustaqillik uchun kurash. T., 2005.
5. Behbudiy M. Tanlangan asarlar T., 1999.
6. Qosimov B. Maslakdoshlar. T., 1994.

JADID ADABIYOTINI O'RGATISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Yulduz ESHMATOVA,

Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti
O'zbek tili va adabiyoti sektori
dotsenti, PhD

Ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalar tatbiqi katta ahamiyatga ega. Xorijiy ta'lim tizimidagi yangi pedagogik texnologiyalarni milliylik tamoyillariga asosan o'zlashtirishda o'qituvchi faolligi, ijodkorligi va mas'uliyati muhim.

Filologik ta'limda ijodiy muammolarni hal qilish usullari 50-60-yillar oxirida amerikalik psixolog Uilyam Gordon tomonidan ishlab chiqilgan. Bu usul "sinektika" deb nomlanib, bashoratli taxminlar, "aqldan ozuqalar" va intuitiv qarorlar "miya hujumi"ga asoslangan holda vaziyatga baho beriladi.

"Sinektika" atamasi "xilma xil elementlarni birlashishi" degan ma'noni anglatadi.

Synektika (Synektics) – Ishtirokchilarning intuitiv-majoziy, metaforik fikrlash maqsadli ishlatishiga asoslangan jamoaviy ijodiy faoliyat usuli hisoblanadi.

Sinektika – sog'lom fikrlash faoliyati, maqsadga muvofiq g'oyalarni qabul qilish barobarida dars, mashg'ulotlar davomida olingan natijalarni baholashni nazarda tutadi.

Guruhni ijodiy faoliyatini tashkil etishda o'ziga o'zi turtki berish, standart yondashuvlardan voz kechishga e'tibor qaratiladi. Sinektor faqatgina turli xil bilimlarga ega bo'lishi emas, balki turli hissiy tuyg'ularga ega bo'lishi kerak. Ko'pincha guruhga "murosasiz" ijodiy pozitsiyalar to'qnashuvida ekspert yoki "advokat" rolini o'ynashga nufuzli ijodiy ishchi kiritiladi.

Birinchi bosqichda yakuniy, to‘liq g‘oya va fikrlarni shakllantirmaslikka urinish lozim.

Sinektika usulida tahlillar samaradorligi guruhning ijodiy faoliyatini tashkil etishda, o‘ziga- o‘zi turtki berish, standart yondashuvlardan voz kechishga e‘tibor qaratilgani bilan belgilanadi.

Sinektikaning xususiyatlari tahlil jarayonida, vaziyatni to‘g‘ri baholashda o‘quvchi yoki talabalarning abstraktlik qobiliyatini, kutilmagan qarorlar qabul qilish mahoratini, ajablanadigan fantaziyasini, keng dunyoqarashlilikini kashf qiladi.

Sinektik jarayonda quyidagi bosqichlar amalga oshadi:

- Masalani shakllantirish;
- “Bu qanday tuzilgan?” masalasini “Bu qanday tushuniladi?” deb qabul qilish;
- Analogiyalarni keltirib chiqaradigan savollarni aniqlash;
- Analogiyalarni qidirish ishlarini olib borish;
- Topilgan analogiyalar va tasvirlarni muammoni hal qilish takliflariga tarjima qilish uchun imkoniyatlar qidirish.

Umumta’lim maktablarining adabiyot ta’limida badiiy asarlarni sinektika usulida tahlil qilamiz.

Sinektika usulidagi tahlillar an’naviy ta’limda og‘zaki, yozma ko‘rinishda mavjud bo‘lgan. Endilikda ta’limda AKTdan foydalanish ehtiyoji va davr talabi ushbu usulni tatbiq qilish imkoniyatlarini boyitdi. Tasviriy vositalar va audiomateriallar orqali badiiy asarni sinektika usulida tahlil qilish mumkin.

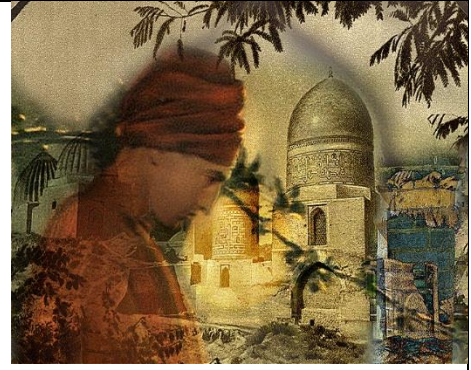
1-bosqichda o‘qituvchi o‘quvchilarni uch guruhga bo‘ladi va ularga quyidagi tasvirlardan olgan birinchi tassavvurlariga izoh berishlarini so‘raydi.

1-guruhga:

2-guruhga:

3-guruhga:

Shu kabi tasvirlar tarqatma tarzida guruhlarga taqsimlanadi. O‘quvchilar birinchi tassavvurlarini bitta jumlada ifodalashi kerak.

Birinchi urinish tabiiyki, muammoni qisman tushungan o‘quvchining javoblari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1-guruhning javobi: “Tabiat mo‘jizasi”.

2-guruhning javobi: “Razolat”.

3-guruhning javobi: “Insonning iztirobi”.

Javoblarni tanlashda o‘quvchilar to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘xshashlikka hamda fantastik analogiyaga asoslandilar. Fantastik analogiya– bu buyuk g‘oyalar, hayoliy vositalar, badiiy hissiyotlardan foydalanish analogiyasi demakdir. O‘qituvchi masalaga sekin-astalik bilan oydinlik kiritadi. Negaki, o‘quvchining erkin mulohazasi asosiy ahamiyatga ega.

O‘qituvchi tasvirlarda yashiringan ramziy o‘xshashlikka e‘tibor qaratish lozimligini ta’kidlaydi. Bu esa o‘quvchilarni kutilmagan ta’riflarni berishga, ijodiy fikrlashga undaydi.

Rangli tasvirlardagi yashirin ramzlar asarlar nomini ilg‘ashga yetaklaydi. Ba’zi o‘rinlarda ramzlarni ilg‘ay olmaslik javobni mushkullashtiradi. Ana shu kezda o‘qituvchi asardan bir parcha olingan audiomaterialdan foydalanganda, masala oydinlashadi. Javobga yaqinlashgan mulohazalar guruhda muhokama qilingach, quyidagi maqbul yechim taqdim qilinadi:

1-guruhning javobi: Cho'lponning "Go'zal" she'ri.

2-guruhning javobi: Behbudiyning "Padarkush" asari.

3-guruhning javobi: Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asari.

Demak, tasvirlardagi ruhiyat talqini sinektika usulida tahlil qilingach, fikrlar umumlashtiriladi.

Ushbu natijalar o'quvchilardagi fikrlash, tafakkur qirralarining xilma-xilligiga erishishda, shu asnoda rang, ramz va mohiyatni teran anglashda ko'rinadi. Ilgari mavjud bo'lgan ko'nikma, bilim, malaka -yaratuvchanlik asosiga tayanadi. Sinektika usuli qo'llanilganda o'quvchilarda izchillik, aniqlik va qat'iyatlik fazilatlarini shakllanadi. Buning uchun o'quvchilarga tanish bo'lgan ma'lumotlarni notanishga aylantirishda quyidagi mexanizmlarga tayaniladi:

Shaxsiy o'xshashlik – jamiyatning faol qatlami. Muammoning ba'zi bir elementi bilan, masalan, mexanizmlarning harakatlanuvchi qismi, detallar, ramzlarni aniqlash bilan bog'liq.

To'g'ridan-to'g'ri o'xshashlik – "Go'zal" she'rida.

Turli xil bilimlar, faktlar, texnologiyalarning mavjudligiga parallel taqqoslash jarayonidir. Masalan, go'zal– ozodlik, sevikli yor tushunchalari misolida.

Ramziy o'xshashlik– Otaga hurmat –qadriyat: qalblarni iymonga chorlovchi ezgulik, orzular amalga oshadigan makon. Shu asnoda bir ziddiyatni (ob'ektiv va shaxsiy bo'lmagan tasvirlarni) tashkil etuvchi kutilmagan ta'rif yuzaga keladi.

Adabiyot darslarida qiziqarli va ta'sirchan muhitni yaratish uchun ushbu usuldan turli tarzda foydalanish mumkin.

ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПАРАДИГМ XIX-XX ВЕКОВ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИКИ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

(на примере Джадида Саидахмадходжа Сиддики Аджизи)

Нилуфар ЮЛДАШЕВА, Ойдиной ХАЙИТОВА,

Преподаватели ТАФУ

oydinhayitova94@gmail.com

Аннотация. В данной статье анализируются образовательные парадигмы XIX-XX веков, подходы туркестанских Джадидистов в

организации начального образования и процессах грамотности взрослых. Также изучен просветительский характер произведений Джадидчи Саидмухаммадходжи Сиддики Аджизи по шариату и писательской деятельности, проанализированы предложения Джадидчи по развитию школ «Янги усул» на основе современных парадигматических педагогических методов и их образовательной системы.

Ключевые слова. Парадигма, интеллектуалов-прогрессистов, Джадид, информационные, функциональные, эволюционные, Зеркало Ибрата, Аджизи.

Введение. В настоящее время интенсивно исследуются вопросы дальнейшего совершенствования системы образования в нашей стране, развития методов обучения на основе современных образовательных парадигм и инновационных технологий. Кроме того, в нашей стране проводятся последовательные реформы для дальнейшего развития системы образования. Например, Постановления №ПФ-6084 от 20 октября 2020 года «О мерах по дальнейшему развитию узбекского языка и совершенствованию языковой политики в нашей стране», «Концепция совершенствования политики развития узбекского языка и языка в 2020-2030 годах» являются основными определены приоритетные задачи, реализация которых в нашей стране является вопросом совершенствования на основе педагогики и современного парадигматического подхода.

Также на расширенном заседании Совета духовности и просвещения республики 22 декабря 2024 года под председательством Президента Шавката Мирзиёева наш президент сказал: «В тот момент, когда наша страна вступает в новый, высокий этап своего развития, западная наука нам нужна, как и нашим предкам» Не будет преувеличением сказать, что наряду с достижениями зрелые кадры, воспитанные в духе национальных ценностей, необходимы как вода и воздух. Причина в том, что наши деды Джадида проделали большую работу по внедрению современных систем образования своего времени в наши страны и распространению просвещения.

В конце XIX века в недрах туркестанского общества исподволь зреет новая сила, которой суждено будет сыграть чрезвычайно важную роль в общественно-политической жизни края. Эта мощная общественная сила

была представлена в лице местных интеллектуалов-прогрессистов, объединенных в движение, известное, как джадидизм (от арабского слова «джадид» – «новый»). Движение джадидов зародилось на территории нынешней Республики Татарстан и распространилось в Бухаре, Хиве и Туркестане в конце XIX – начале XX века. Большое влияние на движение джадидов оказал видный крымско-татарский реформист, основоположник джадидского движения Исмаил Гаспринский (1851-1914) [1].

Первые джадидские группы возникли в Туркестане в начале XX в. Наиболее видными его представителями стали люди, составившие костяк национальной интеллигенции: Махмудходжа Бехбуди, Мунаввар кары, Абдулла Авлони, Убайдулла Ходжаев, Абдурауф Фитрат, Тошпулат Норбутабеков, Исмаил Обидов, Акобир Шомансур-заде, Саидахмадходжа Сиддики, Носирхон Тура, Обиджон Махмудов, Ашурали Зохири, Пулат Салиев и др [2].

В ходе своей деятельности эти пресытившиеся представители организовали в Туркестане грамотность и начальное образование на основе современных образовательных парадигм с использованием современных методов.

Члены этого движения имеют свое место в развитии педагогики и образования в Туркестане. В ходе данного исследования мы поставили перед собой задачу изучить творчество Джадида Саидахмадходжи Сиддики Аджики.

Анализ и результаты.

Сиддики Аджики (псевдоним; настоящее имя Саидахмад Хасанходжа Сиддики) – просвещенный поэт, переводчик. Один из крупнейших представителей национального возрождения. Заслуженный учитель Узбекистана (1926). Сиддики Аджики родился в 1864 году в селе Халвойи Джомбойского района Самаркандской области в семье ремесленника. Его отец умер, когда он был маленьким, и его воспитывал дедушка.

Учился в медресе Самарканда и Бухары. Он свободно владел арабским, персидским и азербайджанским языками, позже выучил и русский язык. В 1901-1903 годах путешествовал по Кавказу, ряду арабских стран и России. Некоторое время работал переводчиком в посольстве России в Джидде. Вернувшись в Самарканд, он открыл новую школу в селе Халвойи недалеко от города и работал учителем[3].

Такие поэтические сборники, как «Айн уль-адаб» («Фонтан порядочности», 1916 г.), «Ганжинай хикмат» («Сокровище мудрости»,

1914 г.), «Мироти ибрат» («Окно наставления», 1914 г.), были опубликованы былины «Анжумани арвох» («Собрание призраков», 1912). В «Мироти Ибрата» представлены поэтические сборники Туркестана того времени, изданы былины «Мироти Ибрат» («Зеркало Ибрата», 1914), «Анжумани Арвох» («Собрание призраков», 1912).

Перевел на узбекский и таджикский языки рассказы Льва Толстого, притчи Крылова, повесть Гоголя «Шинель» (1908-1910). Наука, государство, язык, право – без этого ни у одной нации нет перспектив, говорят, что нация, не овладевшая этими четырьмя вещами, обречена на уничтожение. В «Анжумани Арвох» критиковался застой в ханстве. Его стихи отличаются глубоким философским содержанием, общественно-политическими наблюдениями, стилем Физули и Бедилон. Как и все поэты эпохи национального Возрождения, он принимал участие в публикациях на Кавказе с целью просвещения масс и выражения их прав. Сиддики непосредственно участвовал в общественном движении после Февральской революции 1917 года. В 1918-21 работал областным комиссаром юстиции. Он вернулся к преподаванию в 1922 году[4].

По мнению Сиддики Аджизи, «ни одна нация не имеет перспектив без науки, государства, языка и права. Нация, которая не обретет эти четыре вещи, обречена». Джадиды на протяжении всей своей жизни внесли свой неизгладимый вклад в развитие научной и педагогической области. В частности, они сформировали современную систему образования, основанную на парадигмах современного образования XIX-XX веков[5].

Педагогика как наука в своем основании имеет эмпирический базис – педагогическую практику, но процесс развития педагогической наукой осуществляется по своим закономерностям. Педагогическую науку определенного периода представляет принятая научным сообществом педагогическая парадигма[9].

Какие бы усовершенствования педагогической практики не происходили, они рождаются содержанием инновационных процессов, при этом ведущая роль педагогической науки проявляется в видении особой сферы – внутри всеобщих фундаментальных закономерностей. Эти закономерности нами выделяются через содержание методологических характеристик педагогических явлений[10]:

➤ эволюционные (уточнение смысла педагогических категорий); – системные (выделение в целом конкретных подсистем, установление между ними связей, смысловые взаимосвязи между отдельными подсистемами в целом образовании);

➤ информационные (зависимость смыслов образовательного процесса от типа эпохи, ее культуры, содержательного обобщения принятых смыслов); – структурные (доминирующее целеполагание в создании архитектуры образовательного явления);

➤ функциональные (тенденция перехода процесса обучения к самообучению, далее к самообразованию).

В понимании смысла выделенных методологических характеристик педагогических явлений и принципов педагогической техники нами выполнен анализ педагогических теорий, рожденных на рубеже XX-XXI веков на основе реализации взаимосвязи отдельных составляющих образовательного процесса. К обязательным компонентам педагогического процесса отнесем присутствие обучающего, обучающегося и тип взаимосвязи между ними. Точкой отсчета примем педагогическую парадигму, которая описывает традиционную педагогику (в толковании XX века) через тип взаимодействия. В традиционной педагогике обучающийся выступал объектом, обучающий – субъектом, при этом взаимодействие определяет объект-субъектные отношения (о – с). Всякий раз ведущая парадигма определенного времени задает смысл типа взаимодействия между обучающим и обучающимся, далее который проявляется в педагогической технологии.

Понятие конкретной педагогической парадигмы и ее принятие наукой и практикой существует в ограниченном интервале времени. Методологические характеристики педагогических явлений предполагают процесс функционирования и развития смысла педагогической парадигмы, следовательно, появления новых педагогических теорий. Как правило, начало такого преобразования находим в потенциале педагогической практики. Так, учителя-новаторы в своей профессиональной деятельности определили главный стимул развития педагогического процесса через введение обучающегося в статус субъекта. При этом смысл управления педагогическим процессом изменяется, он осуществляет иной тип взаимодействия – субъектно-субъектный (с – с), педагогическая наука сущность данного типа

взаимодействия выражает иной педагогической парадигмой, которая позволила оформить педагогику сотрудничества.

Педагогика 28 сотрудничества явилась этапом, стимулирующим выявление иного понимания смысла взаимодействия теперь субъектов образовательного процесса. Анализ педагогики сотрудничества, ее парадигмы позволил выделить направленность изменения педагогических парадигм. Эта закономерность формулируется нами как процесс изменения статуса обучающего и обучающегося в образовательном процессе. Итак, закономерность выражает не только направленность изменений статуса, но определяет и рейтинг участников. Педагогическая практика, построенная на идеях гуманистической педагогики процесс реализации гуманистической педагогики позволяет присвоить статус личности обучающемуся. Оформляется личностно-субъектный (л – с) тип взаимодействия, который располагает большими потенциальными возможностями развития обучающихся в учебно-воспитательном процессе. Педагогическая наука формулирует парадигму личностно ориентированной педагогики.

Понимание и принятие тенденции развития педагогических парадигм видится в преемственности педагогической практики и теории.

В своей работе джадиды разработали образовательные технологии на основе современных образовательных парадигм XIX-XX веков в соответствии с национальными традициями и начали использовать их в созданных ими школах. В результате возникли новые цели развития образования.

В целях реформирования системы образования джадиды начали создавать собственные национальные школы, обучение в которых было основано на новых методах. Эти школы должны были стать средством защиты национальной культуры, ислама, традиций и обычаев. Они стали называться «новометодными» («джадиди-усул») [1].

В октябре 1908 года в доме Мирзы Абдулвахида в Дарвазай Саллаххане Бухары была официально открыта новая усульская школа, учителем которой был назначен Мирза Абдулвахид. Работа по созданию школы нового метода была очень сложной из-за незнания нового метода и правил у тех, кто его основал. Мирза Абдулвахид открыл вечернюю школу и курсы для взрослых и стал собирать 20-30-летних горожан и обучать их по 2 часа каждый день. Мирза Абдулвахид учит людей, которые много лет посещали традиционную школу, читать и писать за 40-

50 дней. После этого случая жители Бухары очень преданы новой школе[7,8].

Представители Джадидский предложили следующие современные парадигматические подходы в школах нового метода:

- Садриддин Айний предлагает, чтобы начальная школа состояла из четырех классов. По этой причине в классах школ нового метода были географические карты, глобусы и другие наглядные пособия. Обучение грамоте проводится на родном языке детей звуковым методом (метод савтия). Школы нового метода представляли собой в основном начальные школы с 1 по 4 классы.
- Хотя в школах новой методики преподаются новые мирские знания, а от устаревшей методики обучения отказываются, предлагается и используется исламская религия как основа формирования духовного мира учащихся.
- Мирза Абдулвахид предложил организовать публичный экзамен в школах по новому методу и опробовал это в своей школе.

В современных школах, основанных Усманом Ходжой, образовательный процесс был построен на основе совершенно новых процедур.

- а) Разделите детей на классы в соответствии с их возрастом, не уделяйте занятиям более 4-5 часов в день;
- б) Ввести 10-минутный перерыв после каждого урока, сосредоточить внимание на преподавании светских предметов, главным образом на грамотности учащихся на первом этапе, ввести отдых по пятницам и воскресеньям;
- с) Предоставление отпуска детям после 10 месяцев обучения, прием периодических экзаменов у обучающихся;
- д) Заниматься с детьми в светлых и уютных помещениях, обращая внимание на правила использования наглядных пособий: глобусов и карт;

В Туркестане первые школы нового метода быстро стали популярными и привлекли местных жителей, поскольку ученики стали грамотными. Поначалу новые методистские школы широко распространились в ханствах и эмиратах Туркестанской области, охватили всю страну и в полной мере продемонстрировали свои преимущества.

Новометодные школы резко отличались от традиционных школ кратким курсом обучения (4 года), преподаванием на основе устоявшихся мирских знаний, работой по классно-урочной системе, финансовым обеспечением школы, значительно лучшими санитарно-гигиеническими условиями, потенциалом учителей и оборудования школы[7].

Закключение. В результате вышеизложенного научного анализа можно сделать вывод, что в XIX-XX веках в странах Запада сформировались новые педагогические парадигмы, были достигнуты высокие достижения в области образования и науки. На основе сформировавшихся в эти периоды педагогических парадигм постоянно совершенствовалось начальное и среднее образование. Также на основе этих современных образовательных парадигм движения джадидов и их просветительская деятельность показали свое положительное влияние на образовательные процессы в Туркестане. Как результат, были созданы Махмудходжа Бехбуди, Мунаввар Кары, Абдулла Авлони, Убайдулла Ходжаев, Абдурауф Фитрат, Саидахмадходжи Сиддики Аджизи и другие современные школы и методы обучения «Новый метод».

В этих школах предлагалось организовать двухступенчатую систему обучения. В результате первая ступень получила название 4-го курса (1-4 классы), а вторая ступень - старшего класса. То есть эта система внесла огромный вклад в развитие нынешней системы начального образования.

Литературы:

1. Шарипов Р. Туркистон жадидчилиик ҳаракати тарихидан. –Тошкент: Ўқитувчи, 2002. – Б.
2. Турсунметова Г. XX аср бошларида Туркистон таълим-тарбия тизимида жадид мактаблари. – Б.124.
3. Йўлдошев Н. Маърифат фидойилари // Гулистон. – Тошкент, 1991. – № 4-6. – Б.20
4. Гафаров Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате. – С.86. 127 // Туркестанские ведомости, 1911. – 14 апрель.
5. Бендриков К Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924). – С.260.
6. Ражабов Қ. Ёш бухороликлар // Бухоро мавжлари. 2005. – №2. – Б.27

7. Айний С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. – Тошкент: Бадий адабиёт, 1963. – Б. 210.
8. Тоҳир Қаҳҳор. Ҳур Туркистон учун. Тошкент, 1994. – Б. 28-29.
9. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
10. Кашапов, М.М. Психология педагогического мышления [Текст] / М.М. Кашапов. – СПб.: Алатея, 2000. – 463 с.
11. Тулькибаева, Н.Н. Педагогика: взаимосвязь науки и практики в условиях модернизации образования [Текст]: монография / Н.Н. Тулькибаева, З.М. Большакова. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2008. – 162 с. Bibliography.

MUNAVVAR QORI ABDURASHIDXONOVNING PEDAGOGIK JIHATDAN MAKTAB O‘QUVCHILARINI TARBIYALASHDAGI O‘RNI

Anvar MAVLONOV, Bahodir MAVLONOV,
TAFU o‘qituvchilari

Annotatsiya: Ushbu maqolada Vatan va millat fidoyisi, mustamlakachilikni ayovsiz fosh qiluvchi ma’rifiy, siyosiy arbob, tolmas kurashchi, jadidchilik harakatining yirik namoyandasi va jadid maktablari uchun yozgan yangi tovush usulidagi darsliklar muallifi Munavvar Qori Abdurashidxonovning ommaning ilm olishi yo‘lidagi jonkuyarliklari, ochgan maktablari hamda ushbu maktablar uchun yaratgan darsliklari haqida ma’lumotlar beriladi.

Kalit so‘zlar: jadid, Vatan, maktab, darslik, xalq, bilim, mustamlakachilik, imtihon, ozodlik, adabiyot, hikmatlar, ilm-fan.

Annotation: In this article, Munavvar Qori Abdurashidkhanov, a devotee of the country and nation, an enlightener who brutally exposes colonialism, a political figure, a tireless fighter, a major representative of the Jadid movement and the author of new audio textbooks for Jadid schools, Munavvar Qori Abdurashidkhanov's enthusiasm for public education, the schools he opened and provided information about the textbooks created for these schools.

Keywords: past, Motherland, school, textbook, people, knowledge, colonialism, exam, freedom, literature, proverbs, science.

Аннотация: В данной статье Мунаввар Кори Абдурашидханов - преданный делу страны и нации, просветитель, жестоко разоблачающий колониализм, политический деятель, неутомимый борец, крупный представитель джадидского движения и автор новых аудиоучебников для джадидских школ, энтузиазм Мунаввара Кори Абдурашидханова в области народного образования, школы, которые он открыл, и предоставил информацию об учебниках, созданных для этих школ.

Ключевые слова: прошлое, Родина, школа, учебник, народ, знания, колониализм, экзамен, свобода, литература, пословицы, наука.

Munavvar qori Abdurashidxonov Vatan va millat fidoyisi, mustamlakachilikni ayovsiz fosh qiluvchi tolmas kurashchi, jadidchilik harakatining yirik namoyandasidir. U «Usuli savtya» maktabiga ixlos bilan qarab, chor hukumati Turkiston o'lkasidagi aholini qanday ma'naviy-ma'daniy uzlatda saqlayotganini va undan qutulish choralari faqat maktab ta'lim-tarbiyasidagi keskin islohotga bog'liqligini to'g'ri tushungan holda chor hukumatning mustamlakachilik boshqaruv usuliga qarshi kurashda faollik ko'rsatadi va mana shu maqsad yo'lida Toshkentda ilg'or fikrli ziyolilar va turli guruhlardan iborat «Turon» jadidlar jamiyatini tashkil etadi.

Munavvar qori maktab tahsilidan so'ng Germaniyada o'qib, ziroat ilmining yetuk mutaxassisi bo'lib yetishgan. Ibrohim Orifxon o'g'li Yorqin shunday yozadi: «Tarixni shaxslar yaratadi. Tarix tarjimai hollardan, ayniqsa, atoqli kishilarning tarjimai hollaridan iboratdir deyдилar. Menimcha, biz ham Turkiston tarixining o'tgan asr so'ngidan boshlangan uyg'onish davrini Munavvar qori yaratdi va Turkiston tarixining jadidchilar davri boshidan oxirigacha Munavvar qorining tarjimai holidan iboratdir desak yanglishmaymiz» [«Yosh Turkiston» jurnali, 1934-yil, yanvar, 50-son].

Munavvar qori o'z mahallasidagi masjidda imon-qori lavozimida ilk bor mustaqil faoliyat yuritib, xalqqa islomiy va dunyoviy ilmlarni yoyadi. Mana shu muqaddas dargoh – Alloh taoloning uyida ongi-tafakkuri takomil topadi, millat dard-u alami, hol-ahvolidan to'la xabardor bo'ladi. Ma'lumki, tarixan shu davr xalqimizda chor Rossiyasining mustabid mustamlakachilik zulmi kuchayishi evaziga iqtisodiy-siyosiy, ma'daniy-ma'naviy qashshoqlik, mutaassiblik, ma'rifatsizlik kuchaygan edi. Shuningdek, qadim an'anaviy boshlang'ich, o'rta maktab va oliy madrasa ta'limi o'z taraqqiyoti yo'lidan chiqib, davr talabidan orqada qolgan payt edi. Bularga javoban Turkiston hamda butunrossiya musulmon ziyolilari orasida yangicha ijtimoiy-siyosiy, ma'daniy-ma'rifiy

dunyoqarash, uygʻonish, yaʼni jadidchilik harakati paydo boʻlib, jaholatga qarshi maʼrifat shiori ostida boʻy koʻsatdi.

Munavvar qori bu yangi diniy va dunyoviylikka asoslangan harakatning mazmun-mohiyati va maqsad-vazifalarini juda erta anglab, oʻz hovlisida ochgan toʻrt yillik «savtiya», yaʼni tovush usuli maktabi eski anʼanaviy maktablarga mutloq raqobatda boʻlgan yangi jadid maktabini ochadi. Shu oʻrinda Munavvarqori jadidchilikni hozirgi tushunchadagi islohotchilik, ishbilarmonlik hamda tadbirkorlikdan boshladi desak, xato boʻlmaydi. Munavvar qori maktabida diniy va dunyoviy ilmlar oʻzaro uygʻunlikda yonma-yon oʻqitiladi. Oʻquvchilar tezda savod chiqarib ravon oʻqish hamda yozish qobiliyatiga ega boʻladilar. Munavvar qori maktabidan andoza olgan jadid maktablari nafaqat Turkiston, hatto undan tashqarida ham birin-ketin ochilib, tezlik bilan yoyila boshladi.

Munavvar qori birgina maktab bilan cheklanmay, yana bir necha xususiy jadid maktabini ochadi. U yanada oldinga qadam tashlab, birinchi boʻlib, ikki yillik «Rushdiya» jadid maktabini ochib, hozirgi milliy dunyoviy oʻrta maxsus taʼlimga asos soladi. Bu maktab ham juda keng miqyosda boshqa joylarda tez rivojlanadi. Hatto «Lelin maktabi», «Muxtoriyat maktabi» deb nom beriladi. Munavvar qorining ikki bosqichli maktabi va boshqa jadid maktablarini maʼrifatga muhtoj xalq, ayniqsa, ilgʻor ruhdagi yangi zamonaviy va muruvvatli boylar qoʻllab-quvvatlaydi. Munavvarqori Abdurashidxonovning ikki bosqichli jadid maktablari pulli boʻlgan, har bir bola uchun ota-onasi oʻz imkoniyatiga koʻra, ixtiyoriy ravishda 50 tiyindan bir yarim soʻmgacha toʻlov qilishi lozim boʻlgan. Ammo, xursandchiligidan 3 soʻmdan koʻp toʻlov qilganlar ham boʻlgan.

Xullas, jadid maorifining moddiy asosini xalqning oʻzi taʼminladi. Munavvar qori jadid maktablari uchun dastur va darsliklarni ham ilk bor oʻzi ishlab chiqadi. Masalan, «Adibi avval», - Alifbo darsligi (1907), «Adibi soniy» (1907), «Oʻqish kitobi», «Yer yuzi», 3-4-sinflar uchun «Geografiya» darsligi (1908)», «Havojiyi diniya», «Til saboqlari» (1925) darsliklari, «Tajvid» - Qurʼoni karimni oʻqish qoidalar va «Sabzavor «adabiy toʻplami va boshqa shu kabilar. Bular qayta-qayta chop etilib, juda keng tarqaladi. Ammo bu osonlikcha yuz bermadi. Munavvar qori va umuman jadidlar oʻta jiddiy ikki qarama-qarshi ijtimoiy-siyosiy kuch bilan toʻqnash keladi. Birinchisi, mustamlakachilik siyosati boʻlsa, ikkinchisi, shu siyosatga itoatda boʻlgan mahalliy ulamo va ziyolilar orasidagi baʼzi bir jaholatparastlik boʻladi.

Aslida, Munavvarqori va boshqa jadidlar islomning sof, ma'rifat va ilm-fan dini ekanligini himoya qilib, ochiq tanqidiy fikrlar bilan jadid matbuotida maqolalar e'lon qiladilar. Masalan, Munavvarqori 1906-yil 14-iyunda «Taraqqiy» gazetasida bosilgan «Bizning jaholat – jahli murakkab» maqolasida «Ko'p dindoshlarimizni ko'ramizki, o'z farzandlarini aslo maktabga bermay, dunyo va oxirat saodati o'lg'an ilm va maorifdin mahrum qilmoqdan hech bir ibo qilmaslar», deb yozadi.

Munavvarqori hamda uning hammaslklarining asosiy maqsadlaridan biri va eng muhimi, mutaassiblashib, davr talablariga javob bermaydigan xalq maorifini butunlay isloh qilib, yangi zamon talablariga xos xalq va millat manfaatlariga mos diniy va dunyoviylikka asoslangan boshlang'ich, o'rta maxsus va oliy ta'lim tizimini yaratishdan iborat bo'lgan. Bu o'rinda Munavvar qori Abdurashidxonovning ishbilarmonlik, tashabbuskorlik va siyosatdonlik sa'y-harakatlari muhim ahamiyatga ega bo'lib, hozirgi zamon uch bosqichli milliy ta'lim tizimiga asos solganiga tarix guvoh va tarixiy haqiqatdir. Munavvar qori ko'p tarmoqli jadidchilik harakatining barcha sohalari shakllanib rivoj topishida o'zining salmoqli o'rniga ega bo'lib tarix zarvaraqlarida qoldi.

Munavvar qorining «Yalqovlik yovimizdir» degan she'rini oladigan bo'lsak unda nafaqat bolalarni balki, barcha katta-yu kichikni o'z yovidushmani bo'lgan yalqovlikdan uyg'otib ishlashga, ishbilarmonlikka bizni ham chorlab turibdi. Ushbu she'riy merosning zamonaviy mazmun-u da'vati butun milat va xalqimizni chorak kam bir asrlik kommunistik g'aflat uyqusi asoratlaridan to'la to'kis tozalash, o'zlikni anglash, xullas, uchinchi Milliy uyg'onish - Renessansni yaratishga chorlaydi.

YALQOVLIK YOVIMIZDIR

*Qo'zg'olingiz, ey o'rtoqlar! Keldi bizga ishlash chog'i,
Biz barchamiz yosh ishchimiz, ishxonamiz-maktab bog'i.
Turing, tezroq ish boshlaylik, yalqovlikni biz tashlaylik!
Ko'kdan bulut yomg'ir sochar, suvlar oqar, o'tlar osar,
Qushlar uchar, oziq izlar, butun dunyo tinmay ishlar.
Siz ham turing, ey o'rtoqlar, yurt obro'sin yoshlar saqlar.
Tanballikdir bizga dushman, ishlamoqning zamonidir,
Tinib turmas «yoshman» degan, ish insonning bir jonidir.
Tirik bo'lsang, qo'zg'ol, o'rtoq, qo'lga ishni tez ol, o'rtoq!
Jannat kabi go'zal yurtning yig'lab, sendan ish kutadir,
Senda ko'rgach ishsizlikni, hasrat chekib, qon yutadir.
Tur o'rningdan, och ko'zingni, ayt yovvinga so'ng so'zingni.*

*Yoving kimdir, bilasanmi? Nodonlikdir, yalqovlikdir,
Yovga qarshi kurashmaslik - qo'rqoqlikdir, anqovlikdir.
Ish qilichin, tur, qo'lga ol, yovga qarshi chindan qo'zg'ol!*

Ma'lumki, Munavvarqori va uning safdoshlari qalbida armonlari ko'p edi. Bu kabi armon-u orzular vaqti kelib qaror topishi tarixiy qonuniyatdir. Buning uchun Munavvar qori aytmoqchi, yalqovlikni tashlash lozim. Chunki yalqovlik insonlar uchun dushman sanaladi.

Xulosa shuki, Munavvar qori Abdurashidxonov o'zi yetakchi bo'lgan milliy uyg'onish - jadidchilik harakatining jamoat va siyosat, ma'daniyat va ma'rifat arbobi sifatida hozirgi milliy adabiyot, matbuot, jurnalistikaning yuzaga kelishi va rivojlanishiga kattagina hissa qo'shgan atoqli va buyuk tarixiy shaxs edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. QosimovB. «Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik»- T:Ma'naviyat. 2002.
2. Abdurashidxonov M. «Xotiralarimdan» (Jadidchilik tarixidan lavhalar).-Toshkent: Sharq. 2001.
3. Abdurashidxonov M. «Tanlangan asarlari» (Nashrga tayyorlovchi S.Axmedov).- T.:Ma'naviyat. 2003.
4. Haydarov.S.A. Tarix darslarida san'at asarlaridan foydalanishning usullari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 9296. 2023
5. Aslonov I.N. «Boburnoma» badiiy - Psixologik tasvir muammosi ob'ekti sifatida. O'zMU xabarleri. Toshkent -№1/5. 2022.
6. Aslonov I.N. «The Problem of Artistic - Psychological Image in Boburnoma» Eurasian Scientific Herald. Volume 7| ISSN: 2795-7365. April, 2022.
7. Aslonov I.N. «Appearance of Zahiriddin Muhammad Bobur in Boburnoma» Central Asian journal of theoretical and applied sciences Volume: 03 Issue: 06 | ISSN: 2660-5317 Jun 2022.
- 8.Sattorov V.N Umumiy pedagogika fani taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlari. ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES,3, 710-719. 2023
- 9.Sattorov V.N. Umumiy pedagogika fanini o'qitishda inovatsialar. ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES,3, 734-745 2023.

10.Sattorov V.N.. Methods of shaping the culture of the teacher. Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning. vol 3 no.02. 36-41. ISSN (online): 2776-0995 2022

11.Sattorov V.N Indicators of Pedagogical Competence and its Effectiveness. International Journal of Inclusive and Sustainable Education. vol 2 no.02. 86-88. ISSN(e): 2833-5414 2023

11. Arapbaeva D.G, Amirova B.I. Personal Psychological Adaptation and its Characteristics. INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND SUSTAINABLE EDUCATION. VOL. 2. NO 2. -P. 68-70. 2023

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QISH SAVODXONLIGI FANIDAN UY VAZIFALARINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Husniddin QORABOYEV,

ToshDO‘TAU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida uyga vazifalarni tashkil etishning shakl, metod va vositalari tahlil qilingan. O‘qish savodxonligi fanidan uy vazifalarini samarali tashkil etish yuzasidan metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: uyga vazifa, mustaqil fikr, boshlang‘ich sinf, o‘qish savodxonligi, faoliyat, hamkorlik.

Abstract. This article analyzes the forms, methods and means of organizing homework in primary school reading literacy classes. Methodical recommendations are given on the effective organization of homework in the subject of reading literacy.

Key words: homework, independent thinking, elementary school, reading literacy, activity, collaboration.

Аннотация. В данной статье анализируются формы, методы и средства организации домашней работы на уроках читательской грамотности в начальной школе. Даны методические рекомендации по эффективной организации домашнего задания по предмету «Читательная грамотность».

Ключевые слова: домашнее задание, самостоятельное мышление, начальная школа, читательская грамотность, активность, сотрудничество.

Dunyo ta'lim tizimida shaxsning ma'naviy va jismoniy rivojlanishiga qaratilgan jarayonlar, ijtimoiy-madaniy faoliyat kategoriyalari integratsiyalashuvi asosida takomillashtirilib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim ijtimoiy taraqqiyot sohasida ustuvor deb e'lon qilinib, ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplaridan kelib chiqqan holda metodik muammolar hal etilmoqda va hayotga tatbiq etilmoqda. Jumladan, boshlang'ich ta'limning sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan keng qamrovli vazifalar, ilmiy asoslangan g'oyalar, yangicha yondashuvlar o'zining ijobiy samarasini bermokda. Ayni paytda boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida uy vazifalarini tashkil etishning metodik jihatlarini aniqlashtirish zarurati mavjud.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Mustaqil fikrlashga, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash" kabi muhim vazifalar belgilab berilgan. Bu esa o'quvchilarda mustaqil fikrlash malakasini shakllantirishda o'qish darslarida muayyan mutanosiblikdagi uy vazifalari va ularni so'rash hamda o'quvchilarni baholash bilan bog'liq dars bosqichlarini to'g'ri hamda samarali tashkil etishning innovatsion yondashuvga asoslangan metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida xalq ta'limi tizimida o'quvchilarning bilim darajasini baholashda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro dastur PIRLS (*Progress in International Reading Literacy Study - matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot*)da O'zbekiston Respublikasining doimiy ishtirokini ta'minlash PIRLS) da qatnashishiga va samarali natijaga erishishida boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida tashkil etiladigan uy vazifalarining ham o'rni beqiyosdir.

O'quvchilarni mustaqil fikrlashga ularda mantiqiy tafakkurni rivojlantirib borib mustaqil hayotga tayyorlashda uy vazifalarini metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish ahamiyatlidir. O'qish bo'yicha uyga vazifa berish va ushbu vazifaning qay tarzda, qay darajada bajarilganini so'rab, nazorat qilish ona tili va o'qish savodxonligi darslarining tarkibiy qismlari sirasiga kiradi. Uyga vazifa berish o'ziga xos ta'lim mazmuni bilan, uy vazifasini so'rash o'tilganlarni takrorlash, mustahkamlash va nazorat bilan bog'liq bo'lib, shunga monand maqsad va vazifalarga ega. Uyga vazifa berish zaruriyati shunda namoyon bo'ladiki, darsda hamma o'quvchilarning ulavni jo'rlikda o'qitishni

hisobga olmaganda ovoz chiqarib o‘qishlarini tashkil etishning iloji yo‘q. Bolalarning uyda o‘qishlari ana shu bo‘shliqning o‘rnini to‘ldiradi.

Q.Husanboyeva adabiyot darslarining odatdagi qurilishini isloh qilish haqida gapirib, shunday deydi “Shundan (kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirishdan – izoh bizniki) kelib chiqib, umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida darsning uy vazifasini so‘rash, uni mustahkamlash, yangi darsni tushuntirish va uni mustahkamlash, uy vazifasi berish tizimidan voz kechilgan. Ayni holat adabiyot o‘qitish kechimiga ham yangicha yondashuvni taqozo etib, muallimlarni o‘quvchilar faolligini oshiradigan saboq turlaridan foydalanishga undamoqda” [4.178].

2-sinf darsligiga yozilgan “Ona tili va o‘qish savodxonligi” nomli metodik qo‘llanmada ta’kidlanishicha, “O‘qish savodxonligi doirasida o‘quvchida to‘g‘ri, tez, ongli, ifodali o‘qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o‘quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko‘tarish; o‘qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; har qanday uslubdagi matnni o‘qish va uni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash ko‘nikmasini oshirish nazarda tutiladi”[3.29]. Bular, albatta, asosiy strategik maqsadlar hisoblanadi. Ayni paytda quyidagi qo‘shimcha strategik maqsadlar ham mavjud: o‘quvchilarning mustaqil o‘quv-biluv faoliyatini shakllantirish, ijodiy faolligini oshirish, bilimlarni puxta egallashga odatlantirish. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchi intensiv rivojlanadi. Darsda boshlangan ishning qiyomiga yetmagan jihatini uyda davom ettirishga odatlanish bolaning rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, o‘quvchida o‘z dunyoqarashini kengaytirishga ichki ehtiyojni uyg‘otish, ma’naviy kamoloti yo‘lida o‘zining ishtirokini ta’minlash; uni matn ustida olib boriladigan ishlar orqali bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirish, bunda mustaqil ishlash usullarini egallash sari yo‘naltirish katta ahamiyat kasb etadi. Agar o‘quvchi bilim olishga qiziqsa, u maktabdagi o‘quv fanlarini jiddiy o‘rganadi. Buning uchun bilim olish o‘quvchining ichki tabiiy ehtiyojiga aylanishi kerak. Ehtiyoj insondagi har qanday qobiliyat namoyon bo‘lishining zarur sharti hisoblanadi. Shundagina yuqoridagi tadbirlar ta‘lim amaliyotida o‘z samarasini beradi, o‘quvchini ma’naviy barkamollik sari yo‘naltiradi

Zero, “Ona tili o‘qitish metodikasi” darsligida izohlanganidek, “Boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslari o‘z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko‘ra ta‘lim tizimida alohida o‘rin tutadi. Negaki uning zaminida savodxonlik

va axloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshqa predmetlar ta'limini o'qish ta'limisiz tasavvur qilib bo'lmaydi" [1.28].

Q.Husanboyeva, R.Niyozmetovalarning "Adabiyot o'qitish metodikasi" nomli o'quv qo'llanmasida "Bilimlarni o'zlashtirishda bolalar mehnati, bu yo'lda ularning erkinligi muhim. O'quvchini mehnat qilishga majbur etish, unga mehnat qilib bilim olishdan zavq olish mumkinligini, mehnatning ehtiyojga aylanishini anglatish tarbiyashunoslik maqsadining asosidir. Qay yoshdagi bola qanday qiyinchiliklarni engib o'ta olishi mumkinligini, mehnatning qanaqasi osonu qaysisi azobli ekanini aniqlab olmoq o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir" [2.59] deb alohida ta'kidlanadi.

"Ona tili o'qitish metodikasi" darsligida o'qish darslarining ahamiyati haqida shunday deyiladi: "Uzluksiz ta'limning boshqa bosqichlaridan farqli o'laroq, boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida o'quvchilarning o'qish malakalarini shakllantirish, asar matni ustida ishlash ta'limning didaktik maqsadi hisoblanadi. U turli mavzudagi matnlar ustida ishlash orqali ma'naviy-ahloqiy, adabiy-estelik tarbiya bilan chambarchas bog'lab olib boriladi"[5.67].

"2-sinf o'quvchisiga ona tili va o'qish savodxonligi fanidan qo'yiladigan malaka talablari"ning "O'qib tushunish"ga doirlari orasida quyidagi talablar o'qishning ahamiyatiga yanada oydinlik kiritadi:

- sinf darajasiga mos matndagi notanish so'zlar ma'nosini aniqlash uchun lug'atdan (darslik oxiridagi yoki bolalar uchun chiqarilgan boshqa) foydalana oladi;

- matnning ma'lum qismini o'qib, keyinchalik sodir bo'lishi mumkin bo'lgan voqealar hamda ularning natijalarini taxmin qiladi, matnni mantiqan davom ettira oladi;

- onlayn media, reklama hamda sinf darajasiga mos badiiy va informativ matnda muallif nazarda tutgan maqsad, matn mohiyatini aniqlaydi, javoblarini matnga tayangan holda asoslab bera oladi.[3.79]

Umuman olganda, o'qish darslari oldiga qo'yiladigan didaktik vazifalar quyidagilardan iborat:

1. O'quvchilarda yaxshi o'qish sifatlari: to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qishlarini shakllantirish.

2. O'quvchilarni kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimlarni olishga o'rgatish, kitobga muhabbat uyg'otish; ularni oddiy kitobxondan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish.

3. O'quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va boyitish hamda ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish.

4. O'quvchilarni axloqiy, estetik jihatdan yetuk va mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash.

5. O'quvchilarning bog'lanishli nutqini va adabiy-estetik tafakkurini o'stirish.

6. O'quvchilarning xayolot olamini boyitish.

7. Elementar adabiy tasavvurlarini shakllantirish[1.49].

O'qish darslaridan kuzatiladigan o'ta muhim strategik maqsadlar ta'lim bosqichida umumiy tarzda nazarda tutilsa, bevosita xususiy taktik maqsadlarga amal qilinadi. Bu borada uy vazifalari o'quvchilarning o'qish fani yuzasidan o'tilayotgan yoki o'tilgan darslar mobaynida olgan bilimlari, hosil qilina boshlagan ko'nikma va malakalarini yanada mustahkamlash (bilimni ko'nikmaga, ko'nikmani malakaga yaqinlashtirish), talab darajasiga yetkazish uchun xizmat qiladi.

“Методика преподавания русского языка в школе” nomli darslikda o'quvchilarni turli ma'lumotnomalardan foydalanishga o'rgatish foydali ekanligi ta'kidlanar ekan, bu ish ko'proq uyda ado etilishi uchun imkoniyatlar ko'proqligiga urg'u beriladi. Albatta, buning uchun qisman 3-sinfda, asosan 4-sinf bolalarini barcha turdagi ma'lumotnomalardan, jumladan, izohli lug'atdan qay tarzda foydalanish mumkinligi bilan tanishtirish, shu ishga odatlantirish zarur. Ma'lumotnomalar so'zlarning, so'z shakllarining ma'nosini anglashga yordam beradi. Ayni paytda, o'quvchilar fikr bayon qilish, o'z fikrlarini gaplar vositasida ifodalash ehtiyoji bilan tegishli qoidalarni qidiradilar. Matn tuzishga doir ayrim qoidalar o'qituvchi tomonidan berib borilishi mumkin.

Uy vazifalarini bajarish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, boshqalarning nazorati va ko'magisiz shug'ullanish, tadqiq etish hamda qaror qabul qilish, o'z-o'zini baholash kabi hislatlarni qo'lga kiritishi yuz beradi. Ular o'quv materialini ustida muayyan tartibda qat'iyat bilan ish olib borish ko'nikma va malakalariga ega bo'ladilar, mustaqil ishlash, o'quv-biluv faoliyatini yo'lga qo'yish jarayonida duch keladigan qiyinchiliklarni engib o'tish yo'llarini izlay boshlaydilar,

Matn ustida olib boriladigan ishlardan ko'zlanadigan yuqorida bayon etilgan strategik va taktik maqsadlarga erishishning nechog'li ahamiyatli ekanligi ayon bo'lib turibdi. Lekin o'qituvchi bu maqsadlarga erishish uchun darsdagi o'qish ishlarini, shu ishlar bilan bog'liq uy vazifalarini bilimdonlik va mahorat bilan oxiriga yetkazib tashkil etmog'i shart. Boshqacha aytganda, u uy vazifasi bilan bog'liq taktik maqsadni to'g'ri belgilasa, qiziqish uyg'otsa, ta'lim mazmuni va usullarini o'quvchilarning ehtiyoj va imkoniyatlaridan kelib

chiqqan holda to'g'ri ishlab chiqsa, topshiriqni to'g'ri tushuntira olsa, bolalarning kuch-g'ayratini uy vazifasini ongli bajarishga safarbar eta olsa, kutilgan natijaga (strategik va taktik maqsadlarning ro'yobga chiquviga) to'liq erisha oladi.

Xullas, o'qish darslarida uyga vazifa berish, uning o'quvchilar tomonidan qay tarzda bajarilganini so'rash hamda baholash ishlari ning jiddiy tashkiliy muammolar ushbu masala bilan bog'liq didaktik talablardan kelib chiqilgan holda yechilmog'i darkor. Bunda darslarning o'qishga doir bosqichlarida matnning qaysi jihati ustida ishlanishi, bu ishlarning darsda bo'sh o'zlashtirilgan tomoni nazarda tutilishi, darsda matn ustida olib borilgan ish turiga mutanosib tarzda uyga beriladigan vazifani belgilash, o'quvchilarga uy vazifasini, uning qay tarzda bajarilishi kerakligini yetarlicha tushuntirish, uy vazifasini so'rashda ham uyga berilgan vazifa bilan mutanosiblikni ta'minlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ona tili o'qitish metodikasi (Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik): [K. Qosimova], S.Matchonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev. — T.: "NOSHIR", - 2009. –67-b.

2. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2017. – 251-b.

3. Ona tili va o'qish savodxonligi [Matn]: 2-sinf o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma / I. Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 4-b.

4. Husanboyeva Q. Tahlil – adabiyotni anglash yo'li. – Toshkent, 2014. – 10-b.

5. O'qish kitobi: 1-sinf uchun darslik / Muallif-tuzuvchilar: T. G'afforova, E.Shodmonov, G. Eshturdiyeva; Mas'ul muharrir: S. Matchonov. — T.: "Sharq", 2017. — 128 b.

JADIDCHILIK HARA-KATI NAMOYANDALARIDAN BIRI BO'LGAN ABDULLA AVLONIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Umida SAPAROVA,
TAFU o'qituvchisi
Kamola BERDIQOBILOVA,
TAFU talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Avloniyning hayoti, jadidchilik harakatidagi samarali yutuqlari va asarlari, tarbiya borasidagi fikrlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, "Birinchi Muallim", "Ikkinchi Muallim", "Turkiy guliston yoki axloq", "Maktab gulistoni".

KIRISH. *Tug'ib tashlash bilan bo'lmas bola, bo'lg'ay balo sizga,
Vujudi tarbiyat topsa bo'lur ul rahnamo sizga.
Temirchinig bolasi tarbiyat topsa, bo'lur olim,
Buzilsa hulqi, Luqmon o'g'li bo'lsa ham, bo'lg'usi zolim...*

Har bir millatning o'z ma'naviy qiyofasi mavjud. Bugungi kunda har tomonlama taraqqiy topib borayotgan jamiyatimizda ma'naviyatni yuksaltirish yuksak vazifalardan biridir. Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadryatlari bilan chambarchas bog'langanligini adibning boy pedagogik merosi ta'lim tarbiya masalalarini rivojlantirish, uni o'quvchilar qalbida shakllantirishda axloqiy va ma'naviy barkamol avlod tarbiyalashda milliy maktab va qimmatbaho manba bo'lib hizmat qilganini o'rganib chiqish davr talabiga aylanmoqda.

ASOSIY QISM. Mashhur o'zbek ma'rifatparvari, milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotining taniqli vakili, jamoat arbobi Abdulla Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkentda Mergancha mahallasida hunarmand-to'quvchi oilasida dunyoga kelgan. Shoirning otasi Miravlon aka, onasi Fotima opa farzandining shunday shaxs bo'lib yetishishlariga katta hissa qo'shganlar.

Abdulla Avloniy 7-yoshida O'qchi mahallasidagi eski maktabga borib Akromxon domladan savod chiqaradi. Oilasidagi yetishmovchiliklar tufayli bolaligidan suvoqchilik, g'isht quyish, binokorlik, duradgorlik kabi kasblar bilan shug'ullanadi. Bular ortidan "imoratchi usta" degan nom oladi. U o'z tarjimai holida bu haqida shunday yozgan: "12 yoshimda O'qchi mahallasidagi madrasada dars o'qiy boshladim, 13 yoshimdan boshlab yoz kunlari mardikor

bo‘lib ishlab, qish kunlari o‘qir edim. 14 yoshimdan boshlab o‘sha zamonga muvofiq har xil she‘rlar yoza boshladim. Bu zamonlarda “Tarjimon” gazetasini o‘qib zamondan xabardor bo‘ldim” .

Abdulla Avloniy XX asr boshlarida jadidchilik harakatiga qo‘shildi. Toshkentdagi jadidlarning faol ishtirokidan biri sifatida tanildi. 1906-yildan boshlab she‘rlari bilan matbuotda qatnasha boshlagan. Arab, fors, rus tillarini o‘rganib, bu tillarda ijod qilgan mutafakkirlarning asarlarini o‘qigan Lev Tolstoy, Aleksandr Ushinskiy asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan.

1907-yilda o‘z uyida “Shuhrat” gazetalarini chiqargan. Bu gazetalar yopib qo‘yilgach, 1908-yilda “Osiyo” gazetasini nashr etadi. Hukumat bu gazetalarini ham ta‘qiqlab qo‘yadi. Ilg‘or g‘oyalarini maktab orqali xalqqa tarqatishga harakat qildi. Toshkent shahrining Mirobod mahallasida mahalliy aholi bolalari uchun yangi usul maktabini ochib (1908), o‘zi ona tili va adabiyotdan dars beradi. 1909-yilda “Jamiyati Xayriya” tuzib, yetim bolalarni o‘qitgan. Shu yili “Adabiyot yoxud milliy she‘rlar” nomli 4 qismdan iborat she‘riy to‘plamning birinchi ju‘zini nashr ettirgan.

1912-yilda Avloniy Toshkentning Degrez mahallasida ikki sinfli maktab ochgan. Bu maktabda dunyoviy fanlar o‘qitilishi bilan maktabxonalardan farq qilgan. Avloniy yangi maktablar uchun qo‘llanma va o‘qish kitoblar yozib, nashr qildirgan. 1913-yilda “Turon” nomli teatr truppasini tashkil qilgan. Avloniyning sahna asarlari Toshkent, Farg‘ona, Andijon, Qo‘qon, Xo‘jand kabi shaharlarda qo‘yilgan. 1921-yildan Avloniy maktablar ochish, xalqni savodli qilish, o‘zbek xotin-qizlarini o‘qitish, o‘qituvchilar va ziyoli kadrlar tayyorlash ishlari bilan shug‘ullandi. Avloniy Hijron, Nabil, Indamas, Tangriquli, Shapaloq, Abdulxaq taxalluslari bilan tanqidiy va ilmiy maqola, 4000 misradan ortiq she‘r ijod qilgan.

Abdulla Avloniyning “Ikkinchi muallim” kitobi “Birinchi muallim” kitobining uzviy davomidir. Kitob maktabni olqishlovchi she‘r bilan boshlanadi:

*Maktab sizni inson qilur,
Maktab hayot ehson qilur,
Maktab g‘amni vayron qilur
G‘ayrat qilib o‘qing, o‘g‘lon!
Maktabdadur ilm-u kamol,
Maktabdadur husn-u jamol*

Maktabdadir milliy hayol

G'ayrat qilib o'qing, o'g'lon!

Bu she'rda Avloniy maktabni insonning najot yo'li, hayotning gulshani, kishilarni kamolot sari safarbar qiluvchi kuch, deb maqtaydi.

Abdulla Avloniyning pedagogikaga oid asarlari ichida “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o'rganish sohasida katta ahamiyatga egadir. “Turkiy guliston yoxud axloq” asari axloq va ta'limiy-tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlardan qaytaruvchi ilm, axloq haqida fikr yuritiladi. Abdulla Avloniy pedagog sifatida bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib, “Agar bir kishi yoshligida nafs buzilib, tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib o'sdimi, Allohu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq, yerdan turib yulduzlarga qo'l uzatmak kabidir” – deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy hislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolalarning atrofidagi kishilar g'oyat katta ahamiyatga ega. Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda 4 qismga ajratadi: 1.Tarbiyaning zamoni. 2.Badan tarbiyasi. 3.Fikr tarbiyasi. 4.Axloq tarbiyasi haqida hamda uning ahamiyati to'g'risida fikr yuritadi.

Tarbiyaning zamoni bo'limida tarbiyaning yoshlikdan berilishi zarurligi, bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi zarurligini ta'kidlaydi. “Tarbiya bizlar uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir” deb uqtiradi.

Har kun o'luram shomg'acha men g'amga giriftor,

Har shab yonaram otasha parvona kabi zor.

Hech kimsa emas bu meni ahvolima voqif,

Men xastayamu millatim o'lmish nega bemor.

Abdulla Avloniy bu asarida axloqiy kategoriyalar haqida fikr yuritar ekan, birinchi o'rinda o'quvchilarni ko'zda tutadi. Ammo ularni bolalar tarbiyasiga singdirish vazifasini muallimlar zimmasiga yuklaydi. Demak, asar o'quvchilardan ko'proq muallimlar uchun yaratilganligiga ishonch hosil qilish mumkin. Shu nuqtai nazardan, Abdulla Avloniyning muallimlarga qarata aytgan quyidagi so'zlari “Turkiy guliston yoxud axloq” maqsadini to'la ifodalaydi: “Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinib kelingan, muallimlarning diqqatiga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir narsadur. Fikr insonning sharofatlik, g'ayratlik bo'lishiga sabab bo'ladur. Bu tarbiya muallimlarning yordamiga so'ng daraja muhtojdurkim, fikrning quvvati,

ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog‘liqdur. Ta’lim ila tarbiya orasida biroz farq bor bo‘lsa ham, ikkisi biridan ayrilmaydurgan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kabidur”. Bu asar Shayx Muslihiddin Sheroziy asariga o‘xshatma tarzida yaratilgan. Unda tarbiya va axloq masalalari birinchi marotaba XX asrning talab va ehtiyojlari nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Mutafakkir xulqlarni yaxshi va yomonga ajratarkan, Qur’on oyatlari va hadislari, shuningdek, Sa’diy Sheroziy, Gippokrat, Platon, Aristotel, fikrlari bilan dalillagan holda zamonaviylikni asosiy mezon qilib oladi. Har tomonlama yetuk insonni tarbiyalash, yomonlikdan qaytarib, yaxshilikka chorlash bevosita tarbiya bilan bog‘liqdir. Abdulla Avloniy tarbiyaga shunday ta’rif beradi: “Tarbiya-pedagogiya, ya’ni bola pedagogiyasi demakdir. Bolaning salomat va saodati uchun yaxshi tarbiya, tanni pok tutmoq, yosh vaqtda maslakni tuzatmoq, yaxshi xulqlarni o‘rgatmoq tabiblardek kabidurki, tabib xastaning badanidagi kasalig‘a davo qilg‘oni kabi tarbiyachi bolaning vujudidagi jahl markaziga “yaxshi xulq” degan davoni ichidan, “poklik” degan davoni ustidan berib katta qilmog‘i lozimdur”. Bu yerda Abdulla Avloniy pedagogni tabibga, poklik va yaxshi xulqni davoga o‘xshatyapti.

Mutafakkir tarbiyani uch guruhga ajratadi: badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloq tarbiyasi. Inson uchun, avvalo, bulardan birinchisi muhimdir. Chunki tana sog‘ bo‘lsa, fikr sog‘lom va tiniq, xulq esa chiroyli bo‘ladi.

Xulosa Abdulla Avloniy Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyotining yirik vakili. Bu davr adabiyotining biror bir qirrasini yo‘qki, Avloniyning ijodida bo‘y ko‘rsatmagan bo‘lsa: millatni uyg‘otishga va milliy ozodlikka chaqiruvchi she’rlari, teatr sohasidagi faoliyatini hamda dramatik asarlarini, yangi avlod tarbiyasiga bag‘ishlangan pedagogik asarlari milliy matbuotni oyoqqa turg‘izishdagi say haraktalari bularning barchasi bizga Abdulla Avloniyning shaxsiyatini millat taraqqiyoti yo‘lida fidoiylarcha xizmat qilgan ulkan mutafakkir sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zunnunov, A. Pedagogika tarixi. Toshkent – 2004.
2. Dolimov, U. Abdulla Avloniy-milliy uyg‘onish davri o‘zbek pedagogikasining asoschisi.
3. Abdulla Avloniy. Toshkent tongi. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1979.

4. Khaydarov, S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. In Conference Proceedings (pp. 41-43).

YANGI KONSTITUTSIYA. BEPUL UMUMIY O'RTA TA'LIM VA BOSHLANG'ICH PROFESSIONAL TA'LIMDAGI ISLOHOTLAR

Shaxnoza QUDRATOVA,

TAFU o'qituvchisi

qudratovashahnoza768@gmail.com

Maftuna SADULLAYEVA,

TAFU talabasi

majidsaidazimov@gmail.com

Hammamizga ma'lumki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakat qudratini, millatini buyuk qiladigan kuch ham – ilm-fan, ta'lim-tarbiyadir. Ertangi kunimiz vatanimizning yorug' istiqboli, birinchi navbatda ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan bilimlarimiz, tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq" – deya ta'kidlaydi mamlakatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev. Ushbu so'zlarni davom ettirgan holda aytish joizki Mamlakatimiz rahbarining "Besh yillik yangi Taraqqiyot strategiyamizni e'lon qildik. Oldimizga yalpi ichki mahsulot va eksportni karra-karra oshirish, sanoatni va axborot texnologiyalarini keskin rivojlantirish, kambag'allikni qisqartirish bo'yicha ulkan marralarni oldik. Bu vazifalarni kim uddalaydi? Albatta, maktabda zamonaviy bilimlarni egallagan, raqobatbardosh yoshlar" deya kuyinib gapirishlari beziga emas.

Shu boisdan ham ushbu ishlarni amalga oshirish uchun, bizga sifatli ta'lim tizimi, zamon talablariga javob beradigan va barcha shart-sharoitlarga ega maktablar, ularda malakali pedagog-kadrlar, boshqaruvchilik va liderlik qobiliyatiga ega maktab direktorlari kerak. Taraqqiyot strategiyasida to'rtinchi ustuvor yo'nalish ham, "Inson qadri uchun – 100 ta maqsad"ning 5 ta maqsadi hamda undagi 18 ta vazifalar ham bevosita maktab ta'limi bilan bog'liqligini alohida ta'kidlash kerak.

Bundan tashqari, "Har kim ta'lim olish huquqiga ega" ekanligi bosh qomusimiz Konstitutsiyada e'tirof etilganligi bu borada amalga oshirilayotgan ishlarning tamal toshidir. Zero, Konstitutsiya huquqlarimizning asosiy manbayi,

mamlakatimizning butun huquq tizimi uchun boshlang'ich asoslarni mujassam etgan bosh qomus hisoblanadi. Insonning eng asosiy huquq va erkinliklaridan biri bo'lgan ta'lim olish huquqining, avvalo, Konstitutsiyada mustahkamlanishi jamiyatimiz rivoji uchun beqiyos ahamiyatga ega. Zero, ta'lim olish huquqi tabiiy xususiyati shu bilan izohlanadiki, rivojlanish, ayniqsa, ma'naviy kamolotga intilish inson fitratiga xos omil, ta'lim aynan taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi.

Shu jihatdan Konstitutsiyamizga kiritilgan o'zgartishlar qatorida aynan ta'limga oid yangi qoidalar qo'shilishi mamlakatimizning yuksalish va taraqqiyot tomon yuzlangani, ta'limni eng muhim qadriyatlardan biri sifatida ulug'layotganining yorqin isboti hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2022-yil 20-iyundagi Konstitutsiyaviy komissiya a'zolari bilan uchrashuvidagi nutqida "Biz oila, maktabgacha ta'lim, maktab va oliy ta'limni hamda ilmiy-madaniy maskanlarni Uchinchi Renessansning eng muhim bo'g'inlari, to'rt uzviy halqasi deb hisoblaymiz. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston bunyodkorlari bo'lmish o'g'il-qizlarimizning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlashni Konstitutsiyada mustahkamlab qo'yish – dolzarb masaladir. Bosh qomusimizda bolaning manfaatlari, uning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan to'laqonli rivojlanishi uchun barcha sharoitlarni yaratish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida o'z aksini topishi zarur" degan taklifni ilgari surgan edilar.

Shu davrga qadar maktabgacha ta'lim tizimi konstitutsiyaviy huquqiy nuqtai nazaridan tartibga solinmagan. Biroq mazkur masala qonun darajasida mustahkamlangan. Masalan, 2019-yil 16-dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunda har bir bola maktabgacha ta'lim va tarbiya olish huquqiga ega ekanligi kafolatlangan. Bunga ko'ra, davlat har bir bolaning umumiy o'rta ta'lim tashkilotiga o'qishga kirishidan bir yil oldin davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida umumiy o'rta ta'limga majburiy bir yillik tayyorgarlikdan o'tishga bo'lgan huquqini kafolatlaydi.

Bolaning maktabgacha ta'lim va tarbiya olishiga doir davlat kafolatlari davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari negizida maktabgacha ta'lim va tarbiya xizmatlarini ko'rsatish, shuningdek, ta'lim va tarbiya berishning muqobil shakllarini tashkil etish orqali ta'minlanadi.

Bunday qo'shimchalar kiritishga xalqaro normalar, xorijiy davlatlar konstitutsiyalari, shuningdek, fuqarolardan kelib tushgan taklif va tavsiyalar asos bo'ldi. Jumladan, Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning 27-moddasida davlatlar har bir bolaning jismoniy, aqliy, ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy kamol topish uchun zarur hisoblangan turmush darajasiga ega bo'lish huquqini e'tirof etishi zarurligi belgilangan.

Ushbu o'zgartirishlar orqali ilk marotaba bog'cha yoshidagi bolalarning ta'lim va tarbiyasi sohasidagi davlat kafolatining konstitutsiyaviy darajada belgilanishi ta'lim uzviyligining samarasini orttiradi. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining 4-yo'nalishida ko'rsatilgan maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish borasidagi maktabgacha ta'limda qamrov darajasini 80% ga yetkazish hamda 7 mingdan ziyod yangi NMTTni tashkil etish kabi vazifalariga mos keladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda bog'cha yoshidagi har bir bolani ushbu ta'lim yo'nalishi bilan to'liq qamrab olish uchun zarur sharoitlar yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu maqsadlarni ro'yobga chiqarish maqsadida 2017-yilda O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi.

“O'zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi”ning qabul qilinishi sohadagi islohotlarni amalga oshirishda huquqiy asosni yaratdi. Maktabgacha ta'limni rivojlantirishda hududlar, shahar va qishloqlar o'rtasidagi nomutanosiblikni bartaraf etishga, davlat-xususiy sheriklik asosida xususiy kapitalni jalb etishni rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va yangi bog'chalarni qurish uchun 2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish dasturi hamda 2030-yilga qadar maktabgacha ta'lim bilan qamrov darajasini 80,8 foizga yetkazish maqsad qilingan maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish Konsepsiyasi tasdiqlandi.

So'nggi yillardagi davlatning qo'llab-quvvatlovi natijasida bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasi 2016-yildagi 27,7 foizdan 71,8 foizga, maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni 5211 tadan 29 mingdan ziyodga yetkazildi.

2022-yilda “Finance Inquirer” nashri bolalarni maktabgacha ta’lim muassasalariga jalb qilish bo’yicha eng yaxshi dinamikaga ega bo’lgan dunyodagi eng peshqadam 10 ta davlatni e’lon qildi. Unda O‘zbekiston jahon reytingida birinchi o‘rinni egalladi.

Ushbu qo‘shimchalar O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Konstitutsiya kuni bayrami munosabati bilan yo‘llangan tabrikda Konstitutsiyani isloh qilish bo’yicha ko‘rsatib berilgan asosiy yo‘nalishlarning to‘qqizinchisi – “Uchinchi Renessansning to‘rt uzviy halqasi bo‘lmish bog‘cha, maktab, oliy ta’lim va ilm-fan sohalarini rivojlantirish masalalarini konstitutsiyaviy darajada mustahkamlab qo‘yish”, degan takliflaridan ham kelib chiqadi.

So‘nggi yillarda yurtimizdagi 10 000 ortiq o‘rta maktablar, 150 dan ortiq xususiy maktablar, 2500 dan ortiq nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari, 167 oliy o‘quv yurtlari, ulardan 70 tasi xorijiy OTM filiallari, 34 xususiy va boshqa shakldagi ta’lim muassasalari va tashkilotlar rivojlanishi uchun keng sharoitlar yaratilgan. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida ham maktabgacha ta’limning qamrov darajasini 67 % dan 80% yetkazish, maktablarni rivojlantirish milliy dasturini joriy etish orqali xalq ta’limi tizimida qo‘shimcha 1,2 million o‘quvchi o‘rni yaratish hamda darsliklarni yangilash uchun Davlat byudjetidan 605 mlrd so‘m ajratish, oliy ta’limga qamrov darajasini amaldagi 28%dan 50%ga yetkazish hamda davlat-xususiy sheriklik asosida 100 ming o‘rinli talabalar turar joylarini barpo etish nazarda tutilgan.

Konstitutsiyaga kiritilgan mazkur yangi norma davlat va nodavlat ta’lim muassasalari faoliyatini tartibga solish bo’yicha davlat siyosatining eng asosiy mazmun-mohiyatini belgilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qatiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. 592 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi 30.04.2023-y.

MA'RIFATPARVAR AJDODLARIMIZ MEROSI - MILLIY TA'LIM - TARBIYA ASOSI

Dilfuza OTAMURODOVA,

TAFU o'qituvchisi
dilfuzaotamurodova0602@gmail.com

Muhlisaxon FAZILJANOVNA,

TAFU 1-kurs talabasi
2211@gmail.com

Annotatsiya. O'zbekiston bugungi kunda erkin va ozod zamin. Bungacha bo'lgan masofani bosib o'tish uchun qancha-qancha og'ir kunlarni qonli bir tarixni bo'sib o'tdi. Bizning yurtimiz boshidan bitta emas naqt uch marotaba qatag'onlik davrini o'z boshida o'tkazdi. "Paxta ishi – O'zbek ishi" "Germaniya o'qish uchun yuborilgan 70 nafar talaba" va tarixda eng katta yoqotish bo'lgan "Jadidlar" bular barchasining bizning xalqimiz o'z xotiralarida muxrlanib qolgan. Ularni Vatanimiz ravnaqi uchun qo'shgan hissasini qanchalik aytsak shuchalik kamdek tuyilaveradi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Rahmatzoda, G'ozzi Olim Yunus kabi yuzlab Vatanimiz peshvozlari o'z jonini xavfga qo'yib o'z asarlarini, ilmiy ishlarini yozib biz yosh avlod uchun meros qilib qoldirishgan.

Kalit so'zlar: Jadidlar, Abdulla Qodiriy, "O'tkan kunlar", Munavvarqori Abdurashidxonov, Germaniyaga ketgan 70 nafar talaba.

Annotation. Today, Uzbekistan is a free and liberated land. How many hard days and a bloody history have you gone through to cover the distance up to this point. From the beginning, our country went through the period of repression not once but three times. "Cotton work – Uzbek work", "70 students sent to study in Germany" and "Jadidlar", which is the biggest loss in history, all of these are sealed in our people's memories. The more we say, the less it seems. Hundreds of leaders of our country, such as Mahmudkhoja Bekhbudi, Abdulla Qadiri, Abdulhamid Cholpon, Abdulla Rahmatzada, Ghazi Olim Yunus, risked their lives to write their works and scientific works bequeathed to.

Key word: Jadidlar, Abdullah Qadiri, "By gone days", Munavvarkari Abdurashidkhanov, 70 students who went to Germany.

Аннотация. Сегодня Узбекистан – свободная и раскрепощенная земля. Сколько тяжелых дней и кровавой истории вам пришлось пережить, чтобы преодолеть расстояние до этого момента. С самого начала наша страна пережила период репрессий не один, а трижды. “Хлопковая работа - узбекская работа”, “70 студентов отправлены на учебу в Германию” и “Джадидлар”, являющийся самой большой утратой в истории, - все это запечатлено в памяти нашего народа. Чем больше мы говорим, тем меньше кажется. Сотни лидеров нашей страны, такие как Махмудходжа Бехбуди, Абдулла Кадири, Абдулхамид Чолпон, Абдулла Рахматзаде, Гази Олим Юнус, рисковали своей жизнью, чтобы написать свои труды и научные труды, завещанные им.

Ключевые слова: Джадидлар, Абдулла Кадири, “Прошлые дни”, Мунавваркори Абдурашидханов, 70 студентов, уехавших в Германию.

Kirish: Dunyo miqyosida minglab mustaqil davlatlar bo'lsa ular ham mustaqil bir davlat bo'lib yetishgunlariga qadar qanchadan qancha mashaqqatlar jabrlar chekkanlar. Sababi nimadurning evaziga nimadurga erishish. Bizning Vatanimiz ham mustaqillik ostonasidagi bir vaqtda qancha qiyinchiliklarni boshidan o'tkazmadi deysiz. Turkistonni chor Rossiya tomonidan mustamlaka qilgan so'ng bo'lgan voqea va hodisalar hech kimga sir emas. Qaysidir ma'noda Chor Rossiyasi uchun O'zbek xalqi tayyor xomashyo bazasi bo'lib qolgan edi. 1922-yil Turkiston yoshlari Yevropa davlatlariga o'qish uchun yuborilgan. Ular Germaniyaga faqatgina ilm olib o'z vatanlari uchun turli xil ilmiy ishlar olib borishmoqchi edilar. Afsuski bunday bo'lmadi o'sha vaqtlardagi qing'ir-qiyshiq o'yinlar tufayli ularning ilmiy ishlari-yu tadqiqotlar yarim yo'lda qolib ketdi. Bu davrda o'zbek qizlari boshqa davlat tugul, qo'shni mahallalarga ham deyarli borishmagan. Shunday davrda Germaniyaga o'qishga yuborilgan 70 nafar talaba orasida ikki o'zbek qizi: Maryam Sultonmurodova va Xayriniso Majidxonova ham ilm olib, Vatanida o'zgarishlar qilish niyatida Yevropaga o'qishga yo'l oladi”. *Qiz bola otani sevar! Bari bo'htonni simirdim toki boshi omon bo'lsin har bir oilaning, otamning! Qizlaring bor mendan ziyoda, hali nozik, hali och. Orzulari ko'p munis onamning, soch tolalarimdan ham meni mo'l sevar”. O'q fursat bermadi ortiq dildorga. Ularning birini otib o'ldirishgan, birini esa surgun qilishgan. Germaniyada ilim olishga ilk o'zbek talabalari. Ularning mudhish voqeasini o'qib ko'nglimdagi ko'z yoshlarni to'xta olmas edim. Ularning so'nggi so'zlari “Yo Xudoyim, to qiyomat Vatan bizga omonatdir, omonatdir, unga xiyonat-

qiyomatdir, qiyomatdir, qiyomat”. Ularning orzu-umidlarini bir soniyada yo‘q qilishgani singari hayotlarini ham shag‘am singari bir soniyada o‘chirishgan.

O‘z faoliyatini marifatparvarlik g‘oyalari bilan boshlagan jadidlar mustamlakachilarning o‘lkada olib borayotgan siyosatining tub mohiyatini anglagan holda va atrofda sodir bo‘layotgan ijtimoiy-siyosiy voqealar ta’siri ostida g‘oyaviy ulg‘ayib borishdi hamda o‘lka hayoti bilan bog‘liq ijtimoiy-siyosiy jarayonga ham o‘z nuqtai nazarlarini bildirib boshladilar. Shuningdek, jadidlar dunyoning bir qator mamlakatlarida yuz berayotgan inqilobiy o‘zgarishlardan xabardor bo‘lish bilan birga ulardan tasirlandilar va o‘z vatanlarida ham shunday o‘zgarishlar yasashga intildilar. Shu maqsadda mamlakat tarixida ilk bor o‘sha davr ruhi, mamlakat taqdiri, o‘lka hayoti bilan bog‘liq ijtimoiy-siyosiy muammolar aks etgan maqolalarning mualliflari sifatida matbuot sahifalarida chiqib boshladilar. XX asr boshlariga kelganda dunyoga yangicha qarash, demokratik erkinliklarni amalga oshirish, milliy mustaqillik, mustamlakachilar qo‘lidan vatanni ozod etish singari buyuk g‘oyalar endi jadidlar tomonidan ilgari surilayotgan g‘oyalarga aylandi. Jadidlar o‘z maqolalarida mamlakat taqdirini o‘zgartirmoq uchun barcha musulmonlarni birlikka, ahillikka va faol harakatga chorladilar. Mahmudxo‘ja Behbudiyning 1906-yil 11-oktyabrda “Xurshid” gazetasida chiqib etilgan maqolasida ham ana shu holatning ilk debochasini ko‘rishimiz mumkin. U hatto bu maqolasida barcha musulmonlarni o‘z atrofiga birlashtirgan musulmon partiyasi tuzish va Butunrossiya musulmonlar ittifoqiga azo bo‘lib kirish taklifi bilan chiqadi. Ammo bunga erishmoq oson emasligini ham bilardilar. Mahmudxo‘ja Behbudi “Haq olinur, berilmaydur” derkan, har millat va mamlakat o‘z huquqi va erki uchun kurashish zarurligi, agar shular biron-bir qo‘lida bo‘lsa unga kurashib etishish kerakligini uqtirib o‘tsa, Munavvarqori Abdurashidxonov quyidagi so‘zlarni baralla ayta olgan: “Hurriyat berilmas, olinur. Hech narsa ila olub bo‘lmas, qon va qurbon ilagina olub bo‘lur”. Birinchidan deya xalqni ochiqdan ochiq ozodlik uchun kurashga chorlaydi va: “hazrati odamdan shu vaqtgacha hech bir davlat va mamlakatda hurriyatning berilgani, qon va qurbonsiz berilgani tarixlarda ko‘rilmaydur”. Shunday bir tahlikali bir davrda jadidlarda biri bo‘lgan O‘zbek romanchiligini asoschisi bo‘lgan Abdulla Qodiriy ham o‘zining millatning erkinligiga chorlovchi asarlarini yozib qoldirgan. Ularning orasida Qodiriyning qalamiga mansub mashhur romani “O‘tkan kunlar”. Bunday yorga vafodorlik, ishq-muhabbat, ota-onaga bo‘lgan itoatkorlik, yor ishqida yonishlik yaqqol ko‘zga tashlanib turadi. Bu romani

o'qimagan kitobsevar bo'lmasa kerak. Romanda men ilk muhabbatni, sevgi uchun barchasiga tayyor bo'lgan Kumushni, onasining izmidan chiqqan olmagan ming dardli Otabekni. Barcha barcha obrazlar yorqin va o'tkir syujetli tarzda yoritib berilgan. Voqealar rivoji o'sha davrdagi hukmdorlarning hokimiyat uchun qonli kurashlari muhitida kechadi. Otabekning nohaq ayblanishiga ham qaysidir ma'noda ushbu hokimiyat uchun janglar sabab bo'la oladi. Bu asarda Otabek obrazi erkin fikr yurituvchi, tijoratchi savdogor yigit shaklida keltirib o'tilgan. Asarda Kumushning obrazi juda jozibali tarzda yoritilib berilgan. Yozuvchi o'zbek qizlaridagi barcha sifatlarni bitta obrazda jamlay olgan. Ibohayoni, noziklik, go'zal tabassumni, uzun qora kokiylarni bitta so'z bilan bunday mukammal obrazni tasvirlashning imkoni yo'q. Asardagi eng kulminatsiya qismi hatto yozuvchini ham ko'z yoshlarini tokka qismi. Ya'ni Kumushning zaxarlanib jon taslim qilish vaqti. Bu butun kitobxonlarining qalblariga ozor berga qismi. "O'tkan kunlar" o'zbek adabiyotida yangi realistik nasrga asos soldi. Keyinchalik mashhur sharqshunos akademik *Yevgeniy Bertels shunday yozadi:

Qodiriy romanlari butun tarkibi bilan o'ziga xos uslubda yozilgan o'zbek romanlaridir. Dunyoda beshta, ya'ni: fransuz, rus, ingliz, nemis va hind romanchiligi maktablari bor edi. Endi oltingichisini, ya'ni o'zbek romanchilik maktabini Abdulla Qodiriy yaratib berdi. Men bu asarni barcha yoshlar o'qishlari kerakligini qayta qayta ta'kidlab kelmoqdaman. Chunki bu asar xalqimizning madaniy boyligi. Jadidlar shunday bir vaqtda xalqimizning marifati yo'lida o'zlarining buyuk bir jasorat bilan ishlarini olib borishgan. Hayrulla Hamidov bizning Ma'rifat parvar ajdodlarimiz shaniga atab o'zining she'riyat bog'idagi eng sara she'rini bitkan:

G'alati elat bu g'alati xalq bu,

Niyati bo'lakcha amali mavhum.

Bu eldan Buxoriy chiqishi mumkin,

Lekin g'ariblikda yashashga mahkum.

G'alati elat bu g'alati xalq bu,

Tushunib bo'lmaydi asrorlarini.

*Mashrabni osdida va orqasidan,
Yig'lab o'qib yurar ash'orlarini.*

*G'alati elat bu g'alati xalq bu,
Botini chirkinlik zohiri soda.
O'tkan kunlarini yozgan o'g'lini,
Bilmay otib qo'ygan Yunusobodda.*

*G'alati elat bu g'alati xalq bu,
Tumsoq ko'z yoshidan bitmish lug'ati.
Ibin-sino u Ulug'begini,
O'zi tug'adiyu o'zi bug'adi.*

*G'alati elat bu g'alati xalq bu,
Tushunib bo'lmaydi sira ham aytsam.
Bir jarlik ko'raman yo'l oxirida,
Oldinga yur deydi orqaga qaytsam.*

*G'alati elat bu g'alati xalq bu,
Buyuklik sharaфdur biroq o'y surmang.
Tag'in dardlarini eshitayin deb,
Boburni sira uyg'ota ko'rmang!*

Bunday chuqur ma'noga ega she'rning mag'zini hamma ham bir deganda chaq olmasligi mumkin. Bizning tariximizdan shunday vatanparvar, millatparvar insonlar bo'lganidek, biz yoshlarning ham qonimizda jasoratli buyuk shaxslarning qoni oqmoqda. Bugungi kundagi turli xil o'zgarishlar yoshlarga bo'lgan e'tibordan unumli foydalanish har bir yoshning o'z qolida.

Zero, yurtimiz tinch, osmonimiz musoffo, marifatparvar buyuk bobo-kalonlarimiz bor ekan shularga yarasha yoshlar bo'laylik.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanidan.
2. Abdulla Qodiriy. "O'tkan kunlar" ham o'tkan kunlar tanqidi ustida ba'zi izohlar. Sharq haqiqati, 1929-yil, 218-son.
3. Habibulla Qodiriy. Otamdan xotira (Otam haqida). Abdulla Qodiriy asarlari to'plami. "Adibni xotirlab" qismi (5-kitob). Info Capital Group, Toshkent, 2017. 181–182-betlar.

O'ZBEKISTON YOSHLARINING IJTIMOY HAYOTGA NISBATAN INTILISHLARIDA INTELLEKTUAL SALOHİYATNING O'RNI

Shaxnoza QUDRATOVA,

TAFU katta o'qituvchisi

qudratovashahnoza768@gmail.com

Saxiba LI,

TAFU talabasi

saxiba.li@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim tizimini rivojlantirishda mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy jarayonlar va oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan ishlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Mehnat bozori, ijtimoiy pog'ona, strategik masala, zamonaviy informatsion jamiyat, "Yoshlar" tushunchasi, o'zgaruvchanlik.

Annotation. This article provides information about the social processes in the development of the education system in our country and the work carried out in the higher education system.

Keywords: Labor market, social ladder, strategic issue, modern information society, concept of "Youth", variability.

Аннотация. В данной статье представлена информация о социальных процессах в развитии системы образования в нашей стране и о работе, проводимой в системе высшего образования.

Ключевые слова: Рынок труда, социальная лестница, стратегическая проблема, современное информационное общество, концепция “Молодежь”, вариативность.

O‘zbekiston jamiyatining fundamental o‘zgarishi hayot tarzining hamma sohalarida ijtimoiy pog‘onalariga ta’sir ko‘rsatmoqda. Fuqarolik jamiyati tuzilishi, demokratik institutlarga o‘tish, Bozor iqtisodiyotiga o‘tish – strategik masalalar, mamlakatning ijtimoiy ta’minoti sharoitlarini muvozanatiga yo‘l beruvchi yechimlar, dunyo integratsiyasi bo‘shlig‘idir. Bularning hammasi maksimal mobilizatsiyani talab etadi.

Mehnat sohasida va bandlikda bozor iqtisodiyotiga o‘tish ijtimoiy mehnat munosabatlarida yangi talabdagi vaziyatlarini yuzaga keltirdi. Bir tomondan, bozor iqtisodiyoti yoshlarning mehnat sohasidagi imkoniyatlari chegarasini kengaytirdi, boshqa tomondan - davlatning qadriyatli etika negizlari, bu guruhdagi aholining kasb tanlashi, davlatning iqtisodiyot sohasida faolligi kasb tanlashda huquqiy normalar chegaralaridan chiqib ketmoqda. Yoshlar ongida kasb tanlashda bo‘lgan tushunchalarida ijobiy munosabat yuzaga kelmoqda.

Yoshlarda bugungi kunda mehnat faoliyatining boshlanishi birdek emas. Bir tomondan kasb tanlash kuchaydi, qaysiki hech kim bilan bog‘lik bo‘lmagan. Boshqa tomondan, yoshlarga shunday muammolarni hal qilishga to‘g‘ri keldiki, hatto 15-20 yil avvalgi tengdoshlar yecha olishmagandi. Mehnat bozorida kuchli tanlov o‘tkaziladi, intellektual salohiyatli yoshlar – qizlar va yigitlar maktabini tamomlab, ijtimoiy guruhlarning eng qismi bo‘lib qoladi.

Bugungi mehnat bozori ta’lim tizimiga yangi talablar qo‘yish bilan birga ularni yangi iqtisodiyot va intellektual salohiyatga bardosh bera olishni o‘rgatadi.

Mualliflar tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar oilaning ta’minlangani bilan oliy o‘quv yurtiga kirish imkoniyati va hayot istiqbolini yoshlar oldida oliy ma’lumot ochib beradi. Shaharda ham qishloqda ham oliy ma’lumot orqali inson hayotda hamma narsaga erishadi degan tushuncha tarqalgan. Ammo ota-onaning mablag‘lariga qaramasdan, viloyat oliy o‘quv yurtlarida olingan bilimning saviyasi past bo‘ladi degan tushunchalarni xalqimizdan eshitib

qolamiz, aslida haqiqiy bilim joy tanlamaydi, bunday tushunchalar esa mehnat bozorida kerakli moddiy va status mukofotni beradigan mutaxassislikka ega bo'lish imkoniyatini pasaytiradi. Bilim olish ikki tomonlama olib boriladi. U ham ishlab chiqaruvchi, ham iste'molchi. Ma'lumot bilim va ko'nikmalar ishlab chiqaruvchi sifatida aholi uchun foydalanishi sifatida chiqadi, olingan bilim va ko'nikmalar faqat korxona tomonidan iste'mol qilinadi. Korxona uchun bilim bu mahsulot, u iste'molchi (aholi) uchun bilim korxona bo'lib chiqadi asosiy iste'molchi- korxona- bilimning holatini aniqlaydi. Aholi esa bilim va ko'nikmalarning iste'molchisi sifatida bilimga moslashishga to'g'ri keladi.

Tashabbus, intellektual salohiyatni boshidan kechirmoqda. Xuddi shunday sharoitlarda ijtimoiy intellektual salohiyat yanada ahamiyatli ohangga ega bo'lib, teng huquqli ijtimoiy hodisaga aylanadi.

Ammo, intellektual salohiyatga bo'lgan munosabat, o'zida ruhiy murakkablik va qarama-qarshilik bilan ajralib turadi. Intellektual salohiyat bir vaqtning o'zida siyosiy va iqtisodiy bozorlardagi faol omillarning rag'batlantiruvchi omil sifatida tushunilishida mujassamlashadi, ammo shakli bo'yicha xoh siyosatda xoh biznesda bo'lsin, va "changalzorlar qonuni" mavjud bo'lgan joylarda yashash uchun kurashni aks ettiradi. Informatsion jamiyatning rivojlanishi va globallashtirish jarayoni zamonaviy intellektual salohiyat ta'sir o'tkazadi. Intellektual salohiyat siyosatchilar, tadbirkorlar va yoshlar tomonidan katta tahliliy tayyorgarlik va strategik fikrlashni talab qiluvchi ko'p darajali hodisa deb baholanadi.

Intellektual salohiyat nisbatan yoshlarda munosabatni shakllantirishda muhim rolni shaxsiy omil o'ynaydi. Intellektual salohiyat o'yinida unga moslashgan, ichki nazorat belgilariga ega va erishuvga asoslanganlar o'zini muvaffaqiyatli deb his qiladi.

Oilalardagi moddiy ta'minlanganlik darajasi yoshlarning hayotiy strategiyalarini tahlili qilganda muxim ijtimoiy xarakteristika deb qaraladi. Shu tariqa, 2021-2022-yillarda olib borilgan tadqiqotlar, yoshlardagi bog'lanish darajasi oilalarning moddiy holatiga juda bog'liqligini ko'rsatdi. Keyingi ijtimoiy so'rovlar va tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, jamiyat uchun yangi sanalgan muvaffaqiyat va ijtimoiy prestij belgilariga intilish oilalardagi moddiy ta'minlanganlik darajasiga bog'liqdir: ya'ni, "o'z ishi" va yuqori daromadlar. Oilaning kambag'alligi yoshlardagi hayotiy imkoniyatlar sonini pasaytiradi va bolalardagi ota-onalarining kamag'alligini "meros" qilib olish darajasi juda

yuqori, chunki u g'arbiy individuallashtgan jamiyatdagi intellektual salohiyatga qaraganda yagona ijtimoiy tabiatga ega.

Shaxs intellektual salohiyatining ijtimoiy asoslari A.Maslou talablari ierarxiyasi modeli bilan chambarchas bog'liq, bunda shaxsning tan olinish, maqom, hurmat va o'z o'zidan faollashishga intilishida kichik bo'lmagan rolni o'ynaydi, professional va ijtimoiy darajadagi insonning intellektual salohiyatiga relyef tarzda aks etadigan biologik, ruhiy va shaxsiy potentsialning mavjudligi ham ahamiyatli o'rin tutadi. Shaxsdagi professional potentsial darajasi va aynan hajmi uning kasbdagi o'z-o'zidan realizatsiya jarayoni vositalarini egallashda perspektivalari hamda jamiyat va, umuman olganda, undagi alohida guruhlar potentsiali darajasi, jamoat faoliyati bilan shug'ullanuvchi ierarxik tashkil qilingan subyektlarning intellektual salohiyatiga bog'liqdir.

Shaxs intellektual salohiyatini zamonaviy o'zgarayotgan jamiyat sharoitlarida o'rganishdagi tamoyil va uslubiy asos bo'lib, intellektual salohiyatning arxetip shakli barcha shaxslar uchun umumiy bo'ladi va ulardagi ijtimoiy xulq atvoriga chuqur ta'sir qiladigan tashkil etuvchi asos hisoblanadi. Shaxsning zamonaviy informatsion jamiyat sharoitlaridagi hayotiy strategiyasi masalasi – bu intellektual salohiyatning ustunlik holatini qanday qilib saqlab turish va uni maksimal muddatgacha saqlab turish, intellektual salohiyatning ba'zida yashin kabi va ba'zida, odatda, oldindan ko'rilmagan holda o'zgaruvchi tashqi sharoitlari va ularning ketma-ket harakatlar va usullar bilan qanday qilib o'zgartirish, shu jumladan, faqat ham insofli yo'llar bilan emas, balki erishilgan ustunlikni neytral holatda tutib turish. Atrof-muhit va intellektual salohiyat ushbu masalani shaxs uchun intellektual salohiyatidagi doimiy muammoga aylantiradi. Mazkur muammoning hal qilinishi intellektual salohiyat tabiatini, intellektual salohiyatda ustunlikka erishishning manbalari va vositalarini aniq tushunishni talab qiladi.

Mehnat va iqtisodiy faoliyatining ahamiyati shundan iboratki, boylikning taqsimlanishi iqtisodiy ahvoldan farqi – bu boylikni ishlab chiqaruvchilar, ma'lum miqdorda turli xil ijtimoiy tengsizlikni belgilaydi.

Yuqori farovonlik yoshlar qarashida stratifikatsiya va ijtimoiy harakat sharoitida status ko'rsatkichi hisoblanadi. Qishloq yoshlari past darajali hayotiy talabgorliklarga ega va oilaviy statusligi, hayotiy rejalarni amalga oshirish tajribasi yo'qligi.

Amaliy harakat va kutish darajasi qadam baqadam pasaydi, favqulodda yangi xayotga, dunyoning darajasiga yetdi, umidlari biroz yaxshilandi va oldingi yetish muvaffaqiyatlari saqlandi.

Umumiy ma'noda, g'arbga qaraganda orqada qolgan, o'zining urf-odatlaridan kechishni istamagan jamiyat haqida gap ketmoqda. Qanday tashkiliy o'zgarishlar yuz bergan bo'lsa ham, u baribir rivojlanayotgan mamlakatlarga qaraganda orqada qolmoqda.

Shunday qilib "Yoshlar" tushunchasi o'zgaruvchan, vaqtinchalik xususiyatiga ega, bu uning har xil jamoadan boshqa taraflari haqida gapirish mumkinligini tasdiq etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Зубок Ю.А. Социальная интеграция молодежи в условиях нестабильного общества. М.: Наука, 1998.
- 2.Евдокимова Е.С. Технология проектирования в ДОУ Е.С.Евдокимова. М.: ТЦ Сфера, 2006. – 64 с.
3. Г.Богданович. Дополнительная общеразвивающая программа Мульти-студия "Мой мир" Свердловская область, 2018 г.
4. "O'zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar" mavzusidagi Respublika ko'p tarmoqli ilmiy konferensiya. Oktyabr 2020 10-qism 105-107-betlar.
5. "Вестник магистратуры" научный журнал 2021-yil 112 son ISSN 2223-4047. 65-67 bet.
6. International scientific journal "MODERN SCIENCE AND RESEARCH" VOLUME 2 / ISSUE 6 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ. ISSN: 2181-3906 2023 706-710-betlar.
7. www.edu.uz.
8. Ijtimoiy axborot ta'lim portali: www.ziynet.uz.

TEXNOLOGIYA FANINING AMALDAGI JORIY HOLATI VA MAVJUD MUAMMOLAR

Annotatsiya. Maqolada Texnologiya fanini o‘zlashtirgan bitiruvchilari ta’limga kompetensiyavi yondao‘uv asosida milliy zquv dasturi masallari haqida to‘xtalib o‘tamiz.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, integratsiya, boshlang‘ich ta’lim, ta’lim va tarbiya, sifat va samaradorlik, texnologiya, metodika.

Abstract. In the article we will focus on examples of a national training program based on a competency-based approach to training graduates in the specialty “Technology”.

Quality of knowledge, competence, integration, further education, education and training, quality and efficiency, technology, methodology.

Аннотация. В статье мы остановимся на примерах национальной программы обучения, основанной на компетентностном подходе к обучению выпускников специальности «Технология».

Качество знаний, компетентность, интеграция, последующее образование, образование и обучение, качество и эффективность, технологии, методология.

Hozirgi vaqtda texnologiya fanining amaldagi joriy holati va to‘plangan tajribalar tahlilidan quyidagilar ma’lum bo‘ladi:

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarga ta’lim berishning zamonaviy innovatsion uslublarini joriy etish O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti keyingi 10 yil ichida dunyoning taraqqiy etgan industrial-texnologik lokomotivlari qatoriga kirishi, ya’ni 2030-yilga kelib iqtisodiyotning sanoat va texnologik tarmoqlari bo‘yicha jahonda yetakchi davlatlardan biriga aylanishiga zamin yaratishda muhim shartlardan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallash zarur va shartligi, bu yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini berilishi, bugungi kunda korxonalar raqamli texnologiyalardan mutlaqo yiroqda ekanligi alohida ta’kidlanib, raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshirishi, shuningdek, ortiqcha harajatlarni kamaytirishi, natijadorlikni oshirishi, bir so‘z bilan

aytganda, odamlar turmushini keskin yaxshilash mumkinligi asoslab berildi.

Iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilashni nazarda tutadigan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturini ishlab chiqish va joriy etish vazifalari belgilandi. Bu esa sanoatning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiyalash va raqobatdoshlikni kuchaytirish, sohaga ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, yuqori texnologiyali korxonalar, texnoparklar, ishlab chiqarish korxonalari tashkil etish, zamonaviy muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmalarini barpo etishga yanada keng imkoniyatlar yaratadi.

Tabiiy va iqtisodiy fanlar bloki yo‘nalishidagi fanlar orqali o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish, ular o‘zlashtirgan bilimlari asosida egallagan ko‘nikma va malakalarini turli vaziyatlarda qo‘llay olishga e‘tibor qaratilishi maqsadga muvofiq.

Jumladan, kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda davlat tili, xorijiy tillarni o‘zlashtirishda mustaqil, ijodiy fikrlash, amaliy mashg‘ulotlarni o‘zaro bajarishda, ijodiy loyiha ishlarini bajarish malakalarini shakllantirishda, fikrini yozma va og‘zaki ravon bayon etish malakalarini shakllantirishda amaliy fanlarga oid atamalarni to‘g‘ri talaffuz qilish, izohlab berish hamda erkin mulohazalar qilishga o‘rgatish zarur.

Ijtimoiy-emotsional va fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishda fuqarolik burch, ijtimoiy va siyosiy rivojlanish, favqulodda vaziyatlar, ekologik muammolar haqida bilimlarga ega bo‘lish, badiiy va san‘at asarlarini tushunish hamda ularni asrashda tashkilotchilik xislatlarini rivojlantirishdan iborat.

Konsepsiya xalq ta’limi tizimida texnologiya fanini o‘qitishni rivojlantirishning asosiy tendensiyalarini belgilab beradi. Jumladan, ta’lim sohasini rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ta’lim sohasida me‘yorlarni belgilash tajribasidan milliy xususiyatlarni va mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarni hisobga olgan holda takomillashtirish;

texnologiya fani davlat ta’lim standarti talablarining ta’lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo‘yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta’minlash;

texnologiya fani bo‘yicha umumiy o‘rta ta’lim muassasalari bitiruvchilariga qo‘yiladigan malaka talablarini amaliyotga tatbiq etish;

texnologiya fani mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek, o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish;

texnologiya fani maqomi, umumta’lim fanlari bilan o‘zaro integratsiyasi va o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarini tashkil etish;

texnologiya fani mazmuni, mustaqil hayotda qo'llash imkoniyati bo'lgan texnologik savodxonlikni, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirish;

texnologiya fanini o'qitishda variativ o'quv modullarini ishlab chiqish;

ta'lim jarayoniga milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakl, usul va vositalarini keng joriy etish;

o'quvchi-yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta'minlashda texnologiya fani bo'yicha sinfdan va maktabdan tashqari ta'limning zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish;

texnologiya ta'limi jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish;

o'quv-tarbiya jarayoni samaradorligini va natijaviyligini ta'minlashda innovatsion pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish;

texnologiya fani moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va budjetdan mablag' bilan ta'minlashning samaradorligini oshirish;

erkin bozor munosabatlariga va xususiy mulk ustuvorligiga asoslangan iqtisodiyotning rivojlanishi hamda tadbirkorlik, kasanachilik faoliyatini keng joriy qilishda o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlarini aniqlash;

davlat ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan kompetensiyalarga asoslangan baholash mezonlarini joriy etish.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'lim olayotgan o'quvchilarda sanoatlashgan mamlakatda ta'lim olishi, yashashi va ishlashi uchun zarur ko'nikmalarni shakllantirish dolzarb masalaga aylanib bormoqda.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari oxirgi 30 yil ichida jamiyatni o'zgartirdi. Shu bilan birga katta mehnat migratsiyasi, rivojlanmagan ijtimoiy infratuzilma qashshoqlik va ishsizlikning yuqori darajasi, infratuzilmaning eskirganligi, kadrlar kompetensiyalarining iqtisodiy rivojlanish strategik maqsadlariga nomuvofiqligi, intellektual mulkni himoya qilish muammolari, oliy ma'lumot olish imkoniyatlarining cheklanganligi, yuqori texnologiya va ilm-fanga asoslangan ishlab chiqarishning rivojlanmaganligi, inson kapitali va imidjiga zarur miqdordagi investitsiyalarning sarflanmasligi, malakali xodimlarning yetishmasligi, o'rta bo'g'in rahbar va xodimlarining past darajadagi malakasi, ishchilarda mehnatga nisbatan rag'batning yo'qligi, ishchi va muhandis-texnik kasblar obro'sining tushgani, eskirgan ish usullaridan

foydalanish kabi muammolar o'z yechimini kutmoqda. Rivojlangan mamlakatlar o'z iqtisodiy doktrinalarida tashqi tahdidlarga qarshi kurashishga, rivojlanayotgan mamlakatlar esa ichki tahdidlarga qarshi kurashishga ko'proq e'tibor berishadi. O'zbekiston uchun tashqi tahdidlardan biri ilg'or texnologiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish sohasida ortda qolishdir. Tashqi va ichki tahdidni bartaraf qilish, sanoat rivojlanishining 4.0 industriyasiga barqaror o'tishning eng muhim omillaridan biri – bu umumiy o'rta ta'lim maktablarida texnologiya fanini o'qitishni yangi bosqichga ko'tarishdir.

Sanoatda texnologik o'zgarishlarning yangi to'lqini kutilmoqda, bu esa iqtisodiyotning barcha sohalarini rivojlantirishda innovatsiyalarning rolini kuchaytiradi va ko'plab an'anaviy o'sish omillarining ta'sirini kamaytiradi.

Eng yangi avlod texnologiyalarining rivojlanishidagi kechikish milliy iqtisodiyotning raqobatdoshligini pasaytirishi, shuningdek, o'sib borayotgan geosiyosiy raqobat sharoitida uning zaifligini oshirishi mumkin.

Xususan, sanoatda kutilayotgan yangi texnologik o'zgarishlar sharoitida umumiy o'rta ta'lim maktablarida texnologiya fanini o'qitish o'quvchilarda ijodkorlik qobiliyati va mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, ularda maktabdan keyingi ta'lim bosqichi yoki mustaqil hayotga qadam qo'yishda zarur bo'ladigan bazaviy kompetensiyalar va dunyoqarashlarni shakllantirishda asosiy yechim bo'lib xizmat qiladi.

Texnologiya fanini o'zlashtirgan umumiy o'rta ta'lim maktablari bitiruvchilari sanoat sohasining barcha tarmoqlarida xususiy injiniring, ilmiy tadqiqot va tajriba konstruktorlik bazalarining yanada rivojlanishi, bir so'z bilan aytganda, yuqori qiymatli raqobatbardosh sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilishida "drayver" rolini bajaradi.

Ishlab chiqarish jarayonlari yuqori darajada sanoatlashgan Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, AQSh, Isroil, Janubiy Koreya, Xitoy Xalq Respublikasi va boshqa rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida ham texnologiya fani umumiy ta'limning asosiy bo'g'ini hisoblanib, jahon mehnat bozoriga malakali mutaxassislar tayyorlashning muhim bosqichlari va tashkil etuvchilaridan biri deb qaraladi.

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tizimida 11 yillik ta'lim joriy qilinishi va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi tizimining funksiyalari o'zgarishi hisobiga texnologiya fanini o'qitishning institutsional rivojlanishida ayrim bo'shliq va kamchiliklar yuzaga kelgan, shu jumladan:

texnologiya fanining ilmiy metodik ta'minoti (darslik, o'qituvchi kitobi,

ish daftari, multimedia ilovalar, didaktik materiallar va boshqa) yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi;

umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan amaldagi texnologiya fani mazmuni, mustaqil hayotda qo'llash imkoniyati bo'lgan texnologik savodxonlikni, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirish uchun yetarli emasligi;

texnologiya fanini o'qitishda metapredmet kompetensiyalar va fanlararo bog'liqlikning kamligi;

texnologiya fani me'yoriy hujjatlarida baholash mezonlarining faqat bitiruvchi kompetensiyasi uchun ishlanganligi, darslik, ishchi daftar hamda o'qituvchi kitobi, multimedia ilovalari, didaktik materiallarning yetishmasligi;

texnologiya fani mazmuniga mexatronika, robototexnika, elektrotexnika, avtomatika, arduino kabi O'zbekiston iqtisodiyoti rivoji uchun zarur bo'ladigan elementlarning kiritilmaganligi bo'lajak maktab bitiruvchisi va mutaxassislarning kasbiy sifatlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda;

o'quvchilarda ta'lim olishga kuchli motivatsiyani shakllantirish uchun o'quvchilarda zamonaviy texnika, mexatronika, robototexnika, elektrotexnika, avtomatika sohasidagi taktil kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan jihoz va uskunalarining yetishmasligi;

texnologiya fani moddiy-texnika bazasining eskirganligi, zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlanmaganligi hamda budjetdan mablag' bilan ta'minlash bo'yicha yetarli choralar ko'rish yuzasidan takliflar ishlab chiqilmaganligi;

pedagoglarning metodik ta'minotini yaxshilash, texnologiya fani o'qituvchilari va mentorlari uchun masofadan o'qitish kurslarining joriy etilmaganligi;

mavjud oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologiya fani yo'nalishida o'qituvchi pedagog-kadrlarni tayyorlash sifati bugungi kun talablariga mos kelmasligi texnologiya fanini o'qitishni tubdan qayta ko'rib chiqish va zamon talabiga mos ravishda yangilashni taqozo etmoqda.

Fanlarni o'qitishda axborot bilan ishlash kompetensiyasini samarali rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi zamonaviy axborot-telekommunikatsiya vositalaridan muntazam foydalanish zarur. Bunda o'quvchilarni fanga oid axborotlarni turli manbalardan izlash, tahlil qilish va axborot xavfsizligiga rioya qilgan holda axborot vositalari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda mobil qurilma (telefon, planshet va boshqa gadjetlar) lardan foydalanish tavsiya etiladi.

O‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishda umuminsoniy fazilatlariga ega bo‘lish, Vatanni sevish, huquqiy, iqtisodiy bilimlarga ega bo‘lish, yangiliklarga intilish va o‘zlashtirgan nazariy bilimlari asosida mustaqil qaror qabul qilishga, jamiyatda ro‘y berayotgan progressiv va innovatsion o‘zgarishlardan xabardor bo‘lish hamda ulardan kundalik hayotda foydalana olishga o‘rgatish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Джумаев Ж.М Значение и особенности внеклассной работы по информатике в начальной школе. Терспективы внедрения международных программ оценки качества в начальном образовании. Ташкент 15.04.2021. Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции. 178-182 ст.

2. Джумаев Ж.М Научно-практические основы изучения предмета «Технология» в начальной школе. Профессиональное образование и общество. — 2021. — №2(38). — 300 с. 166-174 ст.

3. Джумаев Ж.М Как составная часть учебной деятельности младших школьников в системе развивающего обучения Материалы международной научно-практической онлайн конференции на тему: «Перспективы развития науки и образования в современном обществе: проблемы и пути решения» 19.10., 2021 г. Термиз. 912-915.

4. Джумаев Ж.М Случайные события. Урок-лекция Современные проблемы математической физики и Математического моделирования Программа международной научно-практической конференции. 3-4 декабря 2021 года. Карши. 240-244.

5. Джумаев Ж.М Дидактические принципы робототехники во внеурочной работе. Бошланғич таълимда халқаро баҳолаш тажрибаси: муаммо, ечимлар ва истиқболлар. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. Бухоро 2022 й 167-169.

6. Джумаев Ж.М Формирование умений дидактической деятельности учителя в обучении начальной школы. Материал международной научно-практической конференции «Независимый казахстан: современный образовательный потенциал и достижения»: Modern Educational Potential and Achievements». November 24. – Shymkent: Publishing «BiiK», 2021–706. 120-124.

7. Джумаев Ж.М Активизация форм и методов обучения студентов в учебной деятельности. Ежеквартальный Научно - теоретический и

**JADID MA'RIFATPARVARLARINING ILG'OR TAJRIBALARI
TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH
STRATEGIYASI SIFATIDA**

Dilorom ALIMOVA,
TAFU o'qituvchisi
Lobar TOJIBOYEVA,
TAFU talabasi

Annotatsiya. Maqolada jadid ma'rifatparvarlarining ilk rasmiy matbuotidagi publitsistik maqolalari, jumladan, bolalar ta'lim-tarbiyasi, kitobxonlikka munosabati, shuningdek, turkiy til sofligini asrash haqida ilgari surilgan g'oyalar, Behbudiy, Elbek, Ramziy singari madaniyat va maorif jonkuyarlarining fidoyiligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: publitsistika, jadid, matbuot, maorif, tilshunos, qo'llanma, darslik, mumtoz, an'ana, tadqiqot, vatanparvar, abadiyat, ma'naviyat, qadriyat, tafakkur, tahsil, noshir, dramaturg, jurnalist, maqola.

Annotation. In the article, the first journalistic articles of modern enlighteners in the official press, including children's education and attitude to reading, as well as the ideas put forward about preserving the purity of the Turkish language, the dedication of cultural and educational enthusiasts such as Behbudi, Elbek, Ramziy about.

Key words: journalism, modernity, press, education, linguist, manual, textbook, classic, tradition, research, patriot, eternity, spirituality, value, thinking, education, publisher, playwright, journalist, article .

Абстрактный. В статье рассматриваются публицистические статьи современных просветителей в официальной печати, в том числе вопросы воспитания детей и отношения к чтению, а также идеи о сохранении чистоты турецкого языка, самоотверженности таких энтузиастов культуры и образования, как Бехбуди, Эльбек и Рамзи.

Ключевые слова: журналистика, современность, пресса, образование, лингвист, учебное пособие, учебник, классик, традиция, исследование, патриот, вечность, духовность, ценность, мышление, образование, издатель, драматург, журналист, статья

O'zbek adabiyotining XX asr boshlari alohida tarix va tadqiqot sifatida istiqlool davri adabiyotshunosligida izchil o'rganib kelinmoqda. Xususan, yetuk ijodkorlar, matbuot va maorif sohasidagi buyuk inqilobiy o'zgarishlarga oid, shuningdek, ma'rifatparvar ziyolilarning ijodiy, siyosiy, publitsistik hamda tashkilotchilik, pedagogik va noshirlik faoliyatlarining turli qirralarini qamrab oluvchi yirik monografiya hamda darsliklar yaratildi. Shu bilan birga o'tgan asr boshlarida o'lka ziyolilarining bolalikka alohida munosabati yanglig' vujudga kelgan maktab darsliklari, bolalar adabiyoti, matbuot nashrlarining voqelikka aylangani e'tirofga sazovor. Jadidlarning milliy ozodlik, siyosiy mustaqillik, xalqning moddiy va ma'naviy hayotini yaxshilashda diqqatni ko'proq bolalarga qaratishi bejiz bo'lmagan, albatta. Yangi usuldagi maktablarni ochish ehtiyoji ham "do'konda o'tirib nasiya yozadurg'on xodimlar yetkazish emas"ligini anglash ehtiyoji edi. Bu maktablarning tashkilotchilari Saidrasul Aziziy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy, Siddiqiy-Ajziy, Munavvarqori, Abdulla Avloniy, Muhammadsharif So'fizoda, Abdurauf Fitrat, Sadriddin Ayniy kabi ijodkor va pedagoglar bo'lishgan. Ular o'zlari ochgan maktab o'quvchilari uchun "Ustodi avval" (Saidrasul Aziziy), "Adibi avval" (Munavvarqori), "Birinchi Muallim" (Abdulla Avloniy), "Tahsib us-sibyon" (Sadriddin Ayniy) singari ko'plab alifbo va darsliklar, ona tili va adabiyot, imlo qoidalari, jug'rofiya, hisobga doir o'quv qo'llanmalarini tuzib, nashr ettirdilar. Bundan tashqari, kambag'al bolalarning bilim olishiga sharoit yaratish, iqtidorli yoshlarni chet ellarga yuborib, o'qitish maqsadida "jamiyati xayriya" lar tashkil etdilar. XX asrning dastlabki choragi yurt ziyolilari, adib va ijodkorlarining yostig'ini quritishi bilan ham mudhish xotira sifatida eslanadi. Ammo ana shunday ziddiyatlar, oshkora va pinhona qirg'inlar davrida ham Turkiston o'lkasida muhim o'zgarishlar yasay olindi. Bunday tarixiy voqelikdan biri - kattalarning bolalikka yangicha jiddiy mas'uliyati va uning in'ikosi bo'lgan yangicha maktablarning darslik va o'quv qo'llanmalari bo'lsa, ikkinchisi, xalqning milliy tildagi matbuoti edi. Bolalar va o'smirlar kelajagi haqida qayg'urib, ma'rifatparvarlik harakati boshida turgan ana shunday tabarruk siymolardan biri Mahmudxo'ja Behbudiydir. Arabiston, Turkiya, Misr singari davlatlarda Yevropa usulidagi maktab, bilim yurtlari bilan tanishgan adibning

maorif sohasida o'zi ko'rgan, o'rgangan ishlarini o'lkada tatbiq etish bilan birga, mulohazalarini "Buxoroda usuli jadid", "Yoshlarga murojaat", "Sayohat xotiralari" kabi ko'plab publitsistik maqolalari orqali ommaga yetkazish borasidagi sa'y-harakatlari alohida e'tiborga molik. Publitsistning "Islohi tahsil" maqolasida maktab va madrasalar hayoti aks ettirilgan. Unda bolalarning chalasavodliligi dalillar asosida ko'rsatiladi: o'n yil bir sinfda o'qib, zo'rg'a xat-savodi chiqqan bolaning 26 mulla deb atalishi muallif g'ashini keltiradi. Shu sababdan "u g'aribni oldiga forsiy, turkiy kitob yoki qozixona va tijoratxona xatlaridan qo'ysa, o'qib, ma'ni chiqara olmaganini" achinarli hol sifatida qayd etadi. Yozuvchi maktabdorlarning talabalarga Bedil, Xo'ja Hofiz, Navoiy, Fuzuliy, Sa'diy asarlari va "Chahor kitob"ni shunchaki o'qitayotganlariga haqli e'tiroz bildiradi: aytilishi, aniqrog'i, talaffuzigina tahlil qilinib, mazmuni tushuntirilmasligini maktabdorlarning uquvsizligiga yo'yadi. Shu singari dolzarb muammolarni qalamga olgan Behbudiy muallim va mudarrislarining nodonligi, bolalarga mehrsizligi va oqibatsizligining bosh sababchisi - mahalliy xalqning yoppasiga omi ekanligini achinib ta'kidlaydi. Xususan, turkistonlik o'quvchi yoshlar hayoti o'zga millat bolalarining ilm va turmush darajasi bilan qiyoslab o'rganilganligi diqqatga sazovor: "Shahri yahud, arman, rus bolalari oppoq kiyinib, qo'ltuq-qo'ltuq kitob ila maktablar ketar ekan, bizni bolalarimiz na uchun kir va yirtiq kiyim, oyoq yalang bir holda eshikba-eshik mehnat axtarur. Bir karra diqqat ila shaharlarga qaralsun, 25 sanadan beri naqadar moliklarimiz, naqadar savdo va kasbimiz boshqalarga o'tdi. Ular bizdan urub olmadilar, o'qub oldilar, 25 sana so'ngra na bo'lur? Moziy istiqbolning tarozisidur, har kim o'lchasun-da, bilsun". Darhaqiqat, Mahmudxo'ja Behbudiy XX asr bo'sag'asidagi Turkistonning orzu-armonlaridan biri sifatida maydonga keldi. U Turkistonda jadidlar harakatining yetakchi vakillaridan biri sifatida savodsizlik, johillik, qoloqlik, madaniyatsizlikka qarshi qizg'in kurash olib bordi. Maktab va maorif ishlarini rivojlantirish g'oyasini targ'ib etish Behbudiy faoliyatining tub asosini tashkil qiladi. Behbudiyning publitsist sifatidagi faoliyati adib iste'dodining juda yorqin bir qirrasini tashkil etadi. U o'z umri davomida yuzlab maqolalar yozdi. O'zining Millat va Vatan, jamiyat va axloq haqidagi fikrlarini ko'proq maqola va chiqishlarida ifoda etdi. Mahmudxo'ja Behbudiy ham maktab, ham madrasalardagi ta'lim tizimini, o'qitiladigan fanlarini, darsliklarini islomiy, sharqona an'analarni saqlagan holda isloh qilish tarafdori edi. Shu maqsadda u «Muntaxabi jug'rofiyayi umumiy» ("Qisqacha umumiy geografiya"), "Kitobat ul-atfol" ("Bolalar maktubi"), "Tarixi muxtasari islom" ("Islomning qisqacha tarixi"), "Amaliyoti islom", "Madxali jug'rofiyayi

umroniy” (“Aholi geografiyasiga kirish”), “Muxtasari jug‘rofiyayi rusiy” (“Rossiyaning qisqacha geografiyasi”) kabi oltita darslik yaratdi. Bular ilk o‘zbek maktablari uchun tuzilgan darslik va qo‘llanma sifatida emas, til, yozuv, madaniyatimiz taraqqiyoti nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Mahmudxo‘ja Behbudiy “Kitobat ul-atfol” asarida qator muammolarni ko‘tarib chiqqan va ularning yechimi bilan bog‘liq fikr va mulohazalarni bildirgan. Adib tildagi qorishqlikdan voz kechib, o‘zbek tilining hamma uchun tushunarli bo‘lishini ta‘minlashga harakat qilgan. Darslik muallifi o‘zbek tilining lug‘at sostavidan batamom arabiy, forsiy so‘zlarni chiqarib tashlash fikrida emas, balki me‘yorni unutmaslikka da‘vat etadi. Maktab o‘qituvchi va o‘quvchilariga arabcha hamda forsha so‘zlarning ma‘nosi ustida ishlashni va imtihon olib turishni maslahat beradi. Behbudiy birinchilardan bo‘lib, tilimizga punktuatsiya - tinish belgilarini olib kirdi. “Kitobat ulatfol”da o‘nta rumuz - tinish belgi keltirilgan. Behbudiy tinish belgilariga ularning ahamiyatini tushungan mutaxassis sifatida munosabatda bo‘ldi. Bilamizki, hozir o‘zbek tili punktuatsiyasida o‘nta tinish belgi bor, shulardan to‘qqiztasini Behbudiy e‘tirof etib “Oyna” jurnali va boshqa nashrlar orqali, qolaversa, “Kitobat ulatfol” darsligi orqali ommalashtirgan. Muhimi, bu tinish belgilari o‘quvchining badiiy matn va she‘rlarni ifodali o‘qish, his-tuyg‘uni ta‘sirchan aks etishga yo‘naltirilgan maqsadini ochib beradi. Darslikning tili nisbatan sodda va ravonligi bilan adabiy tilning shakllanishi uchun dastlabki harakat bo‘lganligi e‘tirofga loyiq. Muallif o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutq ravonligiga e‘tibor qaratib, muallimlarga bergan ko‘rsatmalarini ochib berishi, “Kitobat ul-atfol” o‘zbek tilshunosligining punktuatsiya bo‘limini shakllantirishi uchun xizmat qilganligi, qolaversa, yosh avlod ongiga tinish belgilar bilan bog‘liq savodxonligini oshirishdagi ahamiyati diqqatga sazovor. Dunyodagi har bir millatning taraqqiyotga yuz tutgan davri, ayni paytda siyosiy-iqtisodiy tanazzulga yuz tutgan davri bo‘ladi. Mahmudxo‘ja Behbudiy yurtimiz mana shunday ham iqtisodiy, ham ma‘naviy, ham siyosiy tanazzulga yuz tutgan bir davrida yashadi. Millatning ongli farzandi sifatida vatanning, millatdoshlarining taqdiri uni befarq qoldirmas edi. Shuning uchun ham u jadidchilik harakatining rahnamosi sifatida ko‘p sohada ibrat ko‘rsatdi. Elbek (Mashriq Yunusov) butun e‘tiborini millat kelajagiga qaratdi. Yoshlarning axloqiy tarbiyasini yaxshilash, ong va tafakkurini taraqqiy ettirish uning asosiy maqsadi bo‘lib, yozuvchining qator publitsistik maqolalarida maorif sohasidagi jiddiy muammolar ko‘tariladi, dorilmuallim va bilim yurtlariga qiziqishning yo‘qligi, iqtidorli milliy kadrlarning yetishmaslik sabablari tahlil qilinadi, zamona yoshlarining vazifa

hamda yumushlari belgilab beriladi. Jumladan, “Yosh yuraklarimiz va ularning vazifalari” maqolasida ijodkor yosh 27 avlodni go‘zal xulqli chin insonlar bo‘lib yetishishga undaydi. Turkistonlik turkiy o‘g‘lonlarni nazarda tutib yozgan “Til” maqolasi ham shunday oshkora ta’kid namunasidir. Bunda o‘z tilini ishlatishdan qochib, o‘zga tilni yoqlab so‘zlovchilar qattiq qoralangan. Yer yuzida yashagan har bir el o‘z tili orqasidangina dong chiqara olishini vaqtida to‘la anglagan Elbek buning teskarisini tutgan ellar yo‘qola borishini achinish bilan qayd qilgandi. U barcha turkiy xalqlarni hushyorlikka chaqirib: “Qo‘li ustun bo‘lgan bir el o‘zidan kuchsiz bo‘lg‘on ikkinchi bir elni o‘ziga qaratmoqchi, yutmoqchi bo‘lganda, eng ilgari shu elning tilini yo‘qotmakka kirisharlar”, - deya achchiq haqiqatni e’tirof etgan. Muallif shu mantiqdan kelib chiqib, xalqimiz farzandlarini o‘z ona tilisini asrash, turkiy zabonlarini saqlab qolishga da’vat qiladiki, bu da’vat yosh avlod tafakkuriga mosligi bilan ham dolzarblik kasb etadi. Muhimi, adib o‘sha paytdayoq o‘zbek tilini kamsitish harakati boshlanganligi va bu, albatta, bora-bora uni yo‘qotish sari tutilgan yo‘l ekanligidan yosh avlodni ogohlantirgan edi. Adibning “To‘dalar ham maktablar” maqolasida bolalarga ta’lim berishning alohida ko‘rinishlari tadqiq etiladi, katta-kichikni aralash o‘qitishning zararli tomonlari ko‘rsatilib, guruhlariga ajratish taklif qilinadi, yosh xususiyatlaridagi farqni ko‘rmaslik bolalarni ma’naviy majruhlikka olib kelishi ko‘rsatiladi: “Tartibsizlikning ko‘pi bolalarda oz topilg‘on choqda ham kattalarda ko‘pdan ko‘p topiladi. Buning uchunda kattalardan kichiklarni diqqat ila tarbiyalov kerak. Zero, katta kishilarning ko‘plari bilimsizlikdan va tushunchalarini tarbiyalovchilari yo‘qligidan nochor ishlar bilan suyaklarini qotirgan kishilardir. Bularni bugun to‘g‘ridan-to‘g‘ri yosh-yozuqsiz ma’sum bolalarning oralariga qo‘ysa, yarashmaydir. Sof ko‘ngil, toza miyali bolalarning miyalari va ko‘ngillariga zo‘r ta’siri bo‘ladi”. Ko‘rinayotirki, mavzu va muammolar turlicha, ammo mohiyati bir: o‘sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama mukammal, komil inson qilib tarbiyalash. Yana bir murabbiy, jurnalist va maorif xodimi Mannon Abdullayev (Ramziy) publitsistikasidagi yetakchi mavzularni ham ta’lim-tarbiya, qishloq va bolalar turmushi, iqtisodiy muammolar tashkil etadi. Ramziyning matbuot va maorif sohasidagi ko‘p yillik tajribasi va to‘plagan ma’lumotlari ularga asos bo‘lib xizmat qilgan. Shu boisdan ham uning publitsistik maqolalari aniq dalil va raqamlarga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Adibning “Xotun-qizlarimiz erkli turmushga chiqsunlar”, “Chin ta’lim-tarbiya egalari etishadir” maqolalarida asosan yoshlar to‘g‘risida fikr yuritilgan, tarbiyachilarning mas’uliyatli vazifasi ta’kidlana turib, bolalarning o‘qishi va

bilim olishiga mone'lik qiluvchi illatlarni fosh etishga harakat qilingan. Xususan, muallifning maorif va madaniyat sohasidagi o'zgarishlarga oid qarashlari ahamiyatga molik. U qishloq bolalarining maktablarga kam (shaharlik bolalarning 51,3 foizi bo'lgani holda, qishloq yoshlari 9,1 foiz) jalb qilinishi sabablari, ijtimoiy ahvol va iqtisodiy qiyinchiliklar to'g'risida tashvishlanib yozadi: "Batrak-kambag'allarning bolalari yoshlikdan otalari yonida dastyorlik qilib, ularning ishlariga boqishib ketadilar. Yoxud oyoq kiyim, ust kiyim bo'lmag'onidan, maktabga yozilg'on bo'lsalar ham qatnolmay qoladilar". Muallif bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun ularga moddiy yordam ko'rsatish, mahalliy budjetdan ma'lum miqdorda (bir yilga 150 ming so'm) mablag' ajratilishini taklif qiladi. Shuningdek, maqolada uzoqdan qatnaydigan bolalarni aravalarda keltirib, qaytib olib borib qo'yish, internatlar yonida yotoqxonalar barpo qilish kabi o'rinli takliflar ham ilgari surilgan. Albatta, bular shunchaki mulohaza emas. Publitsist millat bolalari ma'naviyatidagi kemtiklikni oydinlashtirish barobarida Xalq maorifi komissari sifatida amaliy yordam ham bera olgan. Bu bilan u o'z karashlarining amaliy mohiyatini kuchaytirishga erishgani o'sha yillar publitsistikasining xalqchilligini ta'minlovchi dolzarb xususiyatga aylangan. Umuman, ziyolilarning har bir tadbiri, o'tkir publitsistik maqolalari millat kelajagi, ezgu ishlar yo'lidagi qadamlar bo'lib xizmat qiladi. Maqolalarning aksariyati umumxalq tafakkuri darajasida bo'lib, anchayin oddiy, sodda uslubda yozilgani bejiz emas. Chunki aholining aksariyati moddiy yetishmovchilikda yashaganligi sababli o'qish, bilim va hunar egallashda o'rtamiyona ekanliklari sir emas edi. Shu ma'noda asrimiz boshlaridagi bir guruh ziyolilarning bosh maqsadi katta-kichikni birdaniga tarbiyalash, ularni qo'shimcha kechki maktablarda o'qitishning zaruriyligini anglash bo'ldi. Yangilik tarqatuvchilarning diqqat markazida ommaning bilim saviyasini oshirish, xususan, millat farzandlarining ongini o'stirish masalasi turganligi aniq. Binobarin, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Sadridin Ayniy, Hamza Hakimzoda singari ma'rifatchilar va ularning izdoshlaridan Elbek hamda Ramziylar xalqni mudroqlik, loqaydlikdan uyg'otish niyatida xayrli ishlarni amalga oshirdilar. Bu adiblarning yurt kelajagi bo'lmish bolalar va o'smirlarga jiddiy e'tiborlari xalqimiz tarixining alohida sahifalarini tashkil qiladi. Ularning yoshlar taqdiri, hayotiy muammolarni ifodalovchi maqolalari esa tom ma'nodagi bolalarga oid publitsistikaga qo'yilgan tamal toshi edi. Binobarin, milliy tildagi dastlabki nashrlar qator qiyinchiliklarga qaramay, yurt taqdiri, kelajagi – bolalarga munosabatni ham isloh qildi. Buning bosh sababi millat bolalarini, avvalo, ma'nan yetuk qilib

tarbiyalash dolbzarb masala hisoblangan. Dastlabki matbuot namunalari dayoq yoshlar hayoti, ta'lim va tarbiyasi muammolari alohida mavzuga aylangan. Bu tarzda maqolalarning aksariyatida umumvoqelik zuhuroti yetakchilik qiladi. Mualliflar har bir ongli, xat-savodli kishiga murojaat qilar ekanlar, goh bevosita ota-onalar (kattalar)ning o'ziga, ba'zan esa millat farzandlari (bolalar)ga qarata fikr bildirishgan. Darhaqiqat, mumtoz va milliy uyg'onish davri adabiyotimiz an'analarini o'ziga xos yo'sinda davom ettirgan islohotchi pedagog va adiblar jamiyatning bolalikka munosabati masalasiga alohida e'tibor qarata oldilar va bu natijada bolalar va o'smirlar olamidan hikoya qiluvchi publitsistik maqolalar ta'sirida yoshlarga ixtisoslashgan davriy nashrlarni barpo qilish, shu zaylda maxsus ijod turiga yo'l ochilishini to'la ta'minladi. "Ko'p asrlik o'zbek adabiyoti tarixida, - deb yozadi professor N.Karimov, - XX asr adabiyoti alohida ahamiyatga ega. Milliy uyg'onish adabiyoti yoki jadid adabiyoti atamallari bilan tilga olinib kelayotgan bu davr, avvalo, Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat, Hamza, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon singari o'lmas ijodkorlarning nomlari bilan bog'liq. Bu ulug' zotlar, birinchi navbatda, shoir yoki yozuvchi bo'lganlari holda XIX asr oxiri-XX asr boshlarida vujudga kelgan yangi ta'lim tizimi, milliy matbuot va teatr san'atiga ham asos soldilar». Darhaqiqat, yuqorida olim zikr etgan allomalar serqirra adib, islohotchi ma'rifatparvar, ta'bir joiz bo'lsa, o'zbek bolalar adabiyoti uchun ham hissa qo'shgan ilg'or ziyolilari edi. Muhimi esa ular ham aynan Milliy uyg'onish harakati namoyandalari sifatida butun diqqatlarini boshlang'ich maktablar ta'lim tizimini, sifati va samaradorligini oshirishga qaratgan edilar. Dunyoviy bilimlar hamda rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimidagi yangiliklardan keng foydalanish asosiy strategiya hisoblangan. Shu nuqtayi nazardan yondashilsa, Yangi O'zbekistondagi Uchinchi Renessans poydevori va ayni maktablar, xususan, boshlang'ich ta'lim sifati va samaradorligini oshirishdan boshlanishi bejiz emasligi anglashiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдуазизова Н. Туркистон матбуоти тарихи (1870-1917). – Т.Академия, 2000
2. Беҳбудий М. Таҳсил оyi Самарқанд. – 1913. - № 41. - 3 сент 3.
- Жалолов А., Ўзганбоев Ҳ. Ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг тараққиётида вақтли матбуотнинг ўрни. – Т.: Фан, 1990;
4. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. Т.: Ўзбекистон, 2008.
5. Ризаев Ш. Жадид драмаси. – Т.: Шарқ, 1997.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QUV
O'ZLASHTIRISH MOTIVATSIYASINI YUKSALTIRISHDA
TA'LIMiy O'YINLARDAN FOYDALANISH MEZONI**

Shaxnoza KOCHKAROVA,

Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Boshlang'ich sinf o'quchilarini milliy urf odat va an'alar ruhida tarbiyalash jarayoni ongli ma'suliyatli faoliyat bo'lib, unga tarbiyalanuvchilarni komil inson qilib tarbiyalashda milliy urf-odat va an'alar har tomonalma ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'quchilarini milliy urf-odat va an'alar ruhida tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi yosh avlodning ma'naviy jihatdan yuksak fazilatlar egasi qilib voyaga yetkazish san'atini qirralari, shakllari hamda bilim, malaka hosil kilish haqida bahs yuritadi. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi milliy ong va istiqbol mafkurasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, urf-odat, an'ana, yosh avlod, pedagogika, psixologiya, komil inson.

Annotation. In the article, the process of upbringing primary schoolchildren in the spirit of national customs and traditions is a consciously responsible occupation, in which national customs and traditions have a multifaceted effect on the upbringing of students as a full-fledged person.

The organization of educational work in the spirit of national traditions and customs of younger schoolchildren, methods and techniques of educating the younger generation with high moral qualities, forms and knowledge, the formation of knowledge and skills will serve.

Key words: education, upbringing, customs, traditions, young generation, pedagogy, psychology, perfect man.

Аннотация. В статье процесс воспитания младших школьников в духе национальных обычаев и традиций является сознательно ответственным занятием, в котором национальные обычаи и традиции многогранно влияют на воспитание учащихся как полноценного человека.

Послужит организация воспитательной работы в духе национальных традиций и обычаев младших школьников, методы и приемы воспитания

подростающего поколения высокими моральными качествами, формами и знаниями, формированию знаний и умений.

Ключевые слова: образование, воспитание, обычаи, традиции, молодое поколение, педагогика, психология, совершенный мужчина.

Tarbiya – tarixiy va ijtimoiy hodisadir. Tarbiya insonlarning faoliyati jarayonida ularning ongi va irodasini o‘stirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, g‘arbiy ijtimoiy hodisa bo‘lib, insoniyat taraqqiyotining turli bosqichida o‘ziga xos mazmun va amalga oshirish shakliga egadir.

XXI asr o‘zbek xalqi tarixi va milliy qadriyatlarini o‘rganish sohasida yangi zarvaraqlarni muhrlamoqda. Bugungi kunda tariximizning noma’lum bosqich va qirralari qaytadan kashf etilmoqda. O‘zbekistan mustaqilligidan so‘ng o‘zbek xalqining qadimiy davlatchilik an‘analari, etnik tarixi va etnogeneziga bag‘ishlagan qator salmoqli tadqiqotlar yaratilmoqda [1]. Lekin, afsuski, hozirgi qadar o‘zbek xalqning mentaliteti, uning o‘ziga xos tomonlari, milliy yutuklarimiz va nuqsonlarimiz borasida tadqiqotlar aytarli ko‘zga tashlanmayapti [2].

Tarixda ma’lumki, dunyodagi har bir millatning, shu jumladan, o‘zbeklarning ham aqliy-ruhiy qiyofasi, ya’ni milliy mentaliteti o‘ziga xos tarixiy, etnik tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlar doirasida shakllangani bois, uning jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy-siyosiy hodisalar, tarixiy jarayonlarga bo‘lgan munosabati ham turli bo‘lishi shubhasiz. Zero, milliy o‘ziga xosliklar uzoq; tarixiy davrdagi ijtimoiy – iqtisodiy, siyosiy jarayonlar, tabiiy geografik o‘rnashuv, o‘zaro etnomadaniy aloqalar, diniy mansubliklar asosida qaror topadi va aynan mana shular hamda xalqning ruhiypsixologik karashlari negizida qadimiy an‘analar, urf-odatlar va marosimlar shakllanadi.

Mentalitet yuqorida qayd etilgan xususiyatlardan tashqari, millatlarning aqliy-intellektual imkoniyatlari va ruhiy-psixologik o‘ziga xosliklarini qamrab oladi. Xarakterdagi o‘ziga xosliklarning negizini esa shu xalqning tarixiy tajribalari, urf-odatlari, marosim va ma’rakalarining yahlit tizimi tashkil etadi [3]. Boshqacha qilib aytganda, ular mentalitetning harakatlantiruvchi kuchlari vazifasini o‘taydi.

O‘zbek xalqining milliy mentaliteti haqida so‘z yuritishdan oldin shuni alohida ta’kidlab o‘tish joizki, o‘zbek xalqi 4 ta katta diniy-mafkuraviy bosqichni (zardo’shtiylik, buddaviylik, islom, kommunistik) o‘z boshidan

kechirganligi va har bir mafkuraviy-diniy ta'sirlar davri tugaguncha necha avlodlar almashganini va bu jarayonlarning millat fe'l-atvorida o'chmas iz qoldirganini unutmaslik kerak [4].

O'zbeklar o'ziga xos shakllanish jarayoniga ega xalqdir. Tarix guvohlik beradiki, o'zbek xalqi mazkur hududda yashagan tub yerli etnoslardan tomir olgan; ikkinchi ildizini esa qadimiy turkiy xalqlardan boshlagan. Har ikkala asosiy ildizlarning birikishi – o'zaro sintezi o'zbek elatini va keyinchalik o'zbek millatini tashkil etgan [5].

O'zbek xalqining etnik jihatidan ko'p tarmoqli va sertomir ekanligi uning mentalitetida barcha urug' va ijtimoiy qatlamlar uchun umumiy jihatlar, jamoa manfaatlarini himoya qiluvchi fazilatning, ayniqsa, rivoj topishni taqozo etib kelgan. Xalqimiz fe'lidagi bag'rikenglik, hotamtoylik, mehmondo'stlik, o'zaro hamkorlikda moyillik, g'am-anduhi paytlarda nochor kimsalarga hammadlik, yelkadoshlik fazilatlarini ana shu jamoaviy yakdillikni ta'minlash, til va dil, fikr birligini saqlash ehtiyojlaridan tug'ilgan va sayqal topgandir.

Ikkinchi guruh, sabablar doirasiga muayyan millat istiqomat kilib kelayotgan ijtimoiy-iqtisodiy jug'rofiy-hududiy va iqlimiy omillar ta'sirini ko'rsatib o'tish joizdir. Ma'lumki, mamlakatimizning asosan tekislik va cho'llardan iborat keskin kontinental iqlimli, jug'rofiy hududda joylashganligi, jazirama issiq, yoz bilan qahraton qishni, almashinishi, bahor va kuzning shiddat bilan kelishi va ketishi xalqimizning fe'l-atvorida aniqlik va lo'ndalikni, to'poriliq qaynoq mehrini, qattiqqo'llik va intizomni tarkib toptirgandir.

Xullas, xalqimizning intellektual ma'naviy qiyofasi-mentalitetiga baho berishda yuqoridagi muhim jihatlarni e'tiborga olish zarurdir.

Yangi O'zbekistonning yangilanish bosqichi yosh avlodning milliy ma'naviy ruhda tarbiyalashga imkon yaratadi.

“Ma'naviyat” so'zining o'ziga xos ma'nosi bor. Dunyoda ma'no izlagay kishi ma'naviyat sari talpinib, yaxshilik va yomonlikning farqini anglab oladi (Sultonmurod Olim).

Tarbiya haqida Shayx Sa'diy o'zining “Guliston” asarida shunday deb yozgan edi: “Kimda - kim yoshlikdan tarbiya olmasa, katta bo'lgach baxtli bo'la olmaydi. Ho'l novdaning esa faqat olovda toblab to'g'rilash mumkin”.

Tarbiya haqidagi bu g'oya avlod-ajdodlarimizdan bizga yetib kelgan buyuk meros bo'lib, u komil insonni voyaga yetkazishda muhimdir. Tarbiya tug'ilgandan boshlanmogi lozim.

Shu sababdan, mustaqil O'zbekiston yoshlari tarbiyasida uch omil ko'rsatilgan: 1 .Umum insoniy qadriyatlar.

2.Islom ta'limoti.

3.O'zbek milliy urf-odatlar.

Yuqoridagi omillar bir-biri bilan bog'langan bo'lib, u A.Avloniy aytganidek: "Agar inson yaxshi tarbiya topib, buzuvchi xulqlardan saqlanib, go'zal xulqlarga odatlanib katta bo'lsa, har kim qoshida maqbul baxtiyor bir inson chiqar...". Shu sababdan, A.Avloniy tarbiyaning inson hayotida zarurligini nazarda tutib "Tarbiya yo hayot yo mamot" deb ta'kidlagan edi.

Tarbiyaviy jarayon ongli ma'suliyatli faoliyat bo'lib, unga tarbiyalanuvchilarni komil inson qilib tarbiyalashda har tomonalma ta'sir ko'rsatadi.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish, metodikasi yosh avlodning ma'naviy jihatdan yuksak fazilatlar egasi qilib voyaga yetkazish san'atining qirralari, shakllari hamda bilim, malaka hosil qilish haqida bahs yuritadi.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi milliy ong va istiqbol mafkurasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ma'naviy-ma'rifiy tarbiya ishlari rahbarlari, o'qituvchi, tarbiyachilar tadbirlarining mazmundorligini ta'minlashda boy milliy va umuminsoniy qadriyatlardan keng foydalanishi, tarbiyaviy ta'sirga ega bo'lgan manbalarni ajratishi kerak: - o'quvchilar jamoasining tarbiyalanganlik darajasini o'rganib, unga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish mahoratiga ega bo'lishi;

- tarbiyaviy tadbirlar uchun metodlarni tanlab, ko'zlangan maqsadga erishish chora-tadbirlarini ko'ra bilishi;

- ilg'or tajribalarni kuzatib, tahlil qilib, undan ijodiy foydalanishi;

- yangi ilg'or pedagogik texnologiyani joriy etishi;

- tarbiyaviy tadbirlarni o'quvchilar ruhiyatiga qanchalik ijobiy ta'sir etganini kuzatib, uni yanada rivojlantirishi, takomillashtirishi;

- tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirishda o'z bilimini tarkibiy ravishda boyitib borish lozim.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning uslubiy-metodologik asosi o'tmish xalq og'zaki ijodiyoti va yozma yodgorliklar, xalq arbolari, markaziy osiyolik mutafakkir, ma'rifatparvar olim, pedagoglarning boy merosidir. Shu bilan birga,

Islom dini va tasavvur olamiga oid ta'limotlari, xadis va xadisshunos olimlarning ijodiyoti, G'arb va Sharq olimlarining she'rlarini o'qish, tahlil qilish orqali tarbiyaviy ishlarni bolalar qalbiga yetkazishning qonun-qoida, usul va yo'llarini bilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyaviy ishlarini tashkil qilish metodikasining asosiy manbalari:

- Milliy umuminsoniy qadriyatlar
- Islom ta'limoti
- O'zbek milliy urf-odatlar
- Donolar o'gitlari
- O'zbekiston Respublikasining ramzlari: Gerbi, Madhiyasi, Bayrog'i, Konstitusiyasi
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ma'naviyatga oid barcha asarlari, nutqlari eng so'nggi axborot yangiliklari
- O'zbekiston maktablaridagi ilg'or tajribalar, pedagogik mahorat va tarbiyachilik san'ati.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning sharqona o'ziga xos xususiyatlari va pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari mavjud. Tarbiyachilik kasbiga yo'naltirilgan hozirgi zamon texnikasi bilan tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish- milliy istiqloq talabiga javob beradigan barkamol insonni tarbiyalashga qaratilgandir.

Asrlar davomida shaxsning har tomonlama kamolotga erishuvchi g'oyasi yetakchi maqsadiga asos bo'lib keladi. Shaxsning har tomonlama kamolotga erishuvchi uning ayrim qirralari yoki xislatlarining to'laqlonligini, ya'ni jismoniy, axloqiy, siyosiy, estetik, iqtisodiy huquqiy qarashlari yig'indisini o'z ichiga oladi.

Jumladan, yoshlarning falsafiy dunyoqarashga tayyorlash, hayot mazmunini tushunib olishga ko'maklashish o'z-o'zini idora va nazorat qila olishni shakllantirish, o'z shaxsiy turmushiga maqsadli yondashuv, ularda reja va amal birligi hissini uyg'otish;

- o'quvchilarni umum insoniy va xalqimiz qadriyatlari, boy madaniyati bilan oshno qilish, ularda madaniy va ma'naviy bilimlarni egallashga bo'lgan talablarni shakllantirish malakalarini oshirish, ularni tobora boyitish, ma'naviy tushunchalarni shakllantirish;

-har bir u o'smirning, yigit va qizlarning bilimdonliklarini va ijodiy imkoniyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirish inson faoliyatining turli sohalarda

joriy qilish. Bolalar ijodgorligi iqtidorini yuzaga chiqarish va qo‘llab-quvvatlash uchun shart-sharoit hozirlash;

-insonparvarlikning axloqiy me’yorlarini shakllantirish (Mehribonlik bir birini tushunadigan, shafqatlilik, irqiy va milliy kamsitishlarga toqatsizlik), muomala odobi, ziyolilik odobi madaniyati kabi tarbiyaviy choralar keng qo‘llanilishi lozim.

-vatanparvarlik – dunyoviy fikrlash, madaniyat arboblari bo‘lgan alohida munosabat va uni o‘rganish o‘z xalqi, davlati, uning himoyasi uchun hamisha shay bo‘lib turish, O‘zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlarning ramzlariga hurmat bilan qarash.

Tarbiyaning asosiy tizimi quyidagilar bo‘lishi lozim: tarbiyada ulg‘ayayotgan inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyatlar tan olish, har bir o‘g‘il-qizning betakror va o‘ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy huquqi va erkinligini e’tiborda tutilishi;

-milliylilikning o‘ziga xos an’analariga tayanish. Lekin tarbiyaning milliy “Bunyodkorligi” yosh avlodning ko‘p millatli va jahon madaniyati boyliklariga qiziqtirishi intilishlarini inkor qilmaslik;

O‘zbekiston yoshlarida ma’naviy fazilatlarni kamol toptirish ular ongida milliy mafkura milliy g‘oyani shakllantirish boy madaniy merosimiz, tarixiy an’analarimizga umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, istiqlol g‘oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash maqsadida ma’naviy-ma’rifiy tarbiya ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosarlari haqida Nizomning yangi matni qabul qilindi.

Jamiyatda yuksak ma’naviy fazilatlarni kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni boy tarixiy va madaniy merosimizga, milliy an’analarimizga umuminsoniy qadriyatlarga hurmat Vatanga muhabbat, istiqlol g‘oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash: keng fikrli, sog‘lom, jismoniy, aqliy va ma’naviy jihatdan barkamol, iqtisodiy islohotlarning mohiyatini tushunadigan hamda ularni yangi ijtimoiy munosabatlar orqali xayotga tadbik eta oladigan, milliy goya va istiklol mafkurasiga sodiq bo‘lgan shaxslarni shakllantirish direktor o‘rinbosari faoliyati maqsadining asosini tashki etadi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar xalqimizning boy tarixiy va madaniy va ma’rifiy merosi asosida o‘quvchi yoshlar dunyoqarashini shakllantiradi. Vatanparvarlik mehnatsevarlik, insonparvarlik iymon e’tiqod, mehr-shafqatlilik

kabi insoniy kabi insoniy fazilatlar misolida ularni har tomonlama barkamol avlod qilib tarbiyalaydi.

Yuqoridagi omillarni rejalashtirishda tanlanadigan ma'ruzalar mavzular quyidagi talablarga javob berish kerak. Tarbiyaviy tadbirlar rejasi va undan mavzular o'quvchilarni mustaqillik, o'z- o'zini anglash, mustaqil fikr yuritishga qaratilishi; tanlangan mavzular milliy va umuminsoniy qadriyatlar qamrovida bo'lishi tarbiyaviy tadbirlarda uzviylik qoidasiga amal qilinishi; mavzular o'quvchilarning yoshi va bilim saviyasiga mos bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 488 bet.

2.O'zbekiston Respublikasini 2017-2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.

3.Axmad Yassaviy. Hikmatlar T.1990.

4.Mavlonova R., Turayeva O. Pedagogika. T.: "O'qituvchi" 2001-yil.

5. Zaminov A., Tuxliyev B. Pedagogika tarixi. T.: "Sharq" nashriyoti 2000-yil.

6. Jumayev M. Metodiko-matematicheskaya podgotovka budushogo uchitelya nachalnix klassov. Jurnal. Sovremenniy gumanitarniy issledovaniy. ISSN 1012-9103. Moskva №3 (22) 2008 god.. 182 – 185 s.

7. Jumayev M. Jamiyat va o'qituvchi mas'uliyati. Muloqot jurnali. 2000 yil. № 3, 43 – 44 b.

MUNAVVARQORI ABDURASHIDXONOVNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Umida SAPAROVA,

TAFU o'qituvchisi

E-mail: umidasaparova7@gmail.com

Dilafro'z NIZOMIDDINOVA,

Annotatsiya. Maqolada Vatan va millat fidoyisi, mustamlakachilikni ayovsiz fosh qiluvchi ma'rifiy, siyosiy arbob, tolmas kurashchi, jadidchilik harakatining yirik namoyandasi va jadidchilik maktablarining asoschilaridan biri Munavvar Qori Abdurashidxonovning ommaning ilm olishi yo'lidagi jonkuyarliklari, ochgan maktablari hamda ushbu maktablar uchun yaratgan dars-liklari haqida ma'lumotlar berildi.

Kalit so'zlar: pedagogika, tarbiya, jadid, usul, darslik, ta'lim, maktab, tanaffus, ahloq, maorif, millat, sinf, avlod, tenglik, ziyoli yoshlar, ta'lim-tarbiya, Vatan, mustamlaka.

Jadidlar harakati ijtimoiy-tarbiyashunoslikda alohida oqim sifatida XX asr boshlarida Qrim, Qozon, Kavkaz va Markaziy Osiyoda shakllandi. Jadidchilikning otasi Qrim-tatar Ismoilbek Gasprali edi. U o'zi nashr etgan "Tarjimon" ro'znomasida musulmon maktab va madrasalarida diniy bilimlarni arab, fors, rus tillarini o'rganish bilan birga tibbiyot, kimyo, nabotot, nujum, xandasa ilmlarini o'rganishni ham keng targ'ib qildi.

I. Gaspralining g'oyasini quyidagi ma'rifatparvarlar o'zlarining ijodiy faoliyatlari bilan davom ettirganlar. Bu ma'rifat darg'alarining bizga qoldirgan noyob asarlari, faoliyatlari bugungi kun ilmiy pedagogikamiz tarixida, ma'naviy barkamol insonni tarbiyalashdagi ishimizda bizga dasturilamal bo'ladi deb o'ylaymiz. Isxoqxon Ibrat, Siddiqiy-Ajziy, Saidrasul Aziziy, Muhammadsharif Sufizoda, Abdulqodir Shakuriy, Abdulla Avloniy, Sadriddin Ayniy, Mahmudxoja Behbudiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabilar shular jumlasidandir. Bu ro'yxatning boshida, ehtimolki, hayoti va ijodiy faoliyati hozirgacha o'rganish bosqichida bo'lgan Munavvar Qori Abdurashidxonov turadi.

Munavvarqori Abdurashidxonov 1878-yilda Toshkentning Shayhontohur dahasidagi Darxon mahallasida dindor ziyoli oilasida tavallud topgan. Otasi Abdurashidxon madrasada mudarris, onasi Xosiyatxon mahallaning otin oyisi bo'lgan.

Munavarqori ilk saboqni ota-onasidan, mahalla maktabidan olib savodini chiqardi. So'ngra Toshkentdagi Yunusxon madrasasida va Buxoro madrasasida ta'lim oldi. 1904 yildan boshlab faol ijtimoiy hayotga kirib bordi.

«Sho'roi Islom» tashkilotining (1917 - 18) ideologi va rahbari sifatida faoliyat ko'rsatdi. 1929 yilda nohaq millatchilikda ayblanib qamoqqa olindi va 1931 yilda otib tashlandi. Uning hoki Moskvadagi Vagankovo qabristonidadir. Munavvarqori 1903 yildan jadid maktablari ochib, dars bergan. Shunday maktablar uchun tovush usulida yozgan «Adibi avval» («Birinchi adib», 1907) alifbe kitobi, «Adibi soniy» («Ikkinchi adib», 1907. Unda «Himmatli faqir» she'ri keltirilgan) o'qish kitoblari bir necha bor nashr qilingan.

1908 yil uning «Sabzazor» (to'plam), «Yer yuzi» (geografiyadan), «Tajvidal Qur'on» (Quronni o'qish usulini o'rgatgan) kitoblari ham bosilib, yangi usuldagi maktablarda darslik sifatida qo'llangan. 1906-1917 yillarda jadid gazetalarida muharrirlik qilgan, «Xurshid», «Najot», «Kengash» kabi gazeta va bir qancha jurnallarga asos solgan, jadidlar teatri targ'ibotchisi bo'lgan. Munavvarqori millatimizning ma'rifiy kelgusi va mustaqillik yo'lini munavvar qilib ketgan zotdir. «Chor hukumatini yo'qotish jadidlarning tilagida bor edi» deb yozgan edi 20-yildagi maqolalaridan birida u.

Munavvar qori Abdurashidxonov Vatan va millat fidoyisi, mustamlakachilikni ayovsiz fosh qiluvchi tolmas kurashchi, jadidchilik harakatining yirik namoyandasidir. U “usuli savtya” maktabiga ixlos bilan qarab, chor hukumati Turkiston o'lakasidagi aholini qanday ma'naviy-ma'daniy uzlatda saqlayotganini va undan qutulish choralari faqat maktab ta'lim-tarbiyasidagi keskin islohotga bog'liqligini to'g'ri tushungan holda chor hukumatning mustamlakachilik boshqaruv usuliga qarshi kurashda faollik ko'rsatadi va mana shu maqsad yo'lida Toshkentda ilg'or fikrli ziyolilar va turli guruhlardan iborat “Turon” jadidlar jamiyatini tashkil etadi.

Munavvar qori maktab tahsilidan so'ng Germaniyada o'qib, zirotat ilmining

yetuk mutaxassisi bo'lib yetishgan. Ibrohim Orifxon o'g'li Yorqin shunday yozadi:

”Tarixni shaxslar yaratadi. Tarix tarjimai hollardan, ayniqsa, atoqli kishilarning tarjimai hollaridan iboratdir deyдилar. Menimcha, biz ham Turkiston tarixining o'tgan asr so'ngidan boshlangan uyg'onish davrini Munavvar qori yaratdi va Turkiston tarixining jadidchilar davri boshidan oxirigacha Munavvar qorining tarjimai holidan iboratdir desak yanglishmaymiz”

Munavvar Qori ilg'or fikrli, millatning kelajagini oldindan ko'ra bilgan taraqqiyparvar edi. U o'z faoliyatini Turkiston o'lkasida ayni paytda eng zarur bo'lgan yangi usuldagi maktab tashkil qilish va shu kabi maktablar uchun o'quv darsligi yozishdan boshladi. Uning «Adibi avval» «Birinci muallim», «Adibi soniy», «Ikkinchi muallim», «Alifbo», «Jug'rofiya» kabi darslik kitoblari shu jumladandir. Yetuk ustoz va ilg'or tashkilotchi bo'lgan Munavvar Qori nazariya bilan amaliyotni birday olib bordi. Ayni davrdagi Turkiston ulkasidagi sharoitdan, bolalarning hayotiy ehtiyojlaridan kelib chiqib, darsliklar ijod qildi.

Munavvar Qorining maktab ta'limi xususidagi qarashlari eng avvalo yangi usulda tashkil qilingan maktablar hamda darsliklarda o'z askini topganligini ko'ramiz. Yangi usul maktablarida har-xil toifa boy va kambag'allarning bolalari birday o'qish huquqiga ega bo'ldi. Turkistonda yangi usuldagi maktab soni ayniqsa 1905 yildan keyin tez ko'paydi. Ayni paytda matbuot sahifalarida usuli jadid maktablari to'g'risida fikrlar tez-tez e'lon qilina bordi. Tabiiyki, chor general-gubernatorligi yangi usul maktablarini ochik yuz bilan kutib olmadi. Chunki jadidlar tezlikda savod o'rgatib, mustamlakachilikdan qutilish muammolarini turli yo'llar bilan tushuntirmoqda edi. «Turkiston viloyatining gazetisi», sahifalarida jadid maktablariga qarshi fikrlar tez-tez berib turildi. Jumladan gazeta sahifalaridan birida shunday fikrlar beriladi. «Usuli jadid degani qayerdan chiqdi. Bu nechuk? Masalan: otobobolarimiz usuli qadim ila uqub mullo bo'lganlar va biz ham usuli qadimni uqub bir nima bilib edik. Usuli jadid degan bir tarnoy bid'atturki, yaqin fursatda chiqmishdur.»

Turkistonda yangi usul maktablari ikki boskichdan iborat bo'lgan. Birinchi qismi ibtidoiy, ya'ni boshlang'ich deb nomlanib, 4 sinfdan iborat bo'lgan. Ikkinchi qismi 3 yoki 4 sinfni o'z ichiga olgan. Bu qismi rushadiy «o'rta» deb nomlagan. Yangi usul maktablarida asosan bepul o'qitilgan. Bu maktablarda asosan o'g'il bolalar o'qigan. Ammo Toshkent, Qo'qon, Kattaqo'rg'on kabi shaharlardagi «usuli jadid» maktablarida qiz bolalar uchun ham maxsus sinflar tashkil kilingan. Hatto qiz va o'g'il bolalar birga o'qiydigan sinflar ham bo'lgan.

Munavvarqori 1890-yilda, 22 yoshida Toshkentning hozirgi Mirobod bozori yaqinida, 1907-yilda Shayxontoxur daxasidagi o'z uyida jadid, ya'ni yangi maktab ochadi. Mazkur maktab va unda tashkil etilgan ta'lim-tarbiya ishlari. O'qitish uslubi o'z mazmuni va xususiyatiga ko'ra butunlay yangi va

ilg'or bo'lib, tez orada millatni madaniy ma'rifiy, ijtimoyi-siyosiy va oxir-oqibatda, iqtisodiy taraqqiyotga olib chiqaruvchi juda katta omil hamda imkoniyatlarga ega bo'ladi. Maktabda o'qituvchilar yozish, o'qishni bilishi va jismoniy sog'lom rivojlanishi uchun partalarga o'tkazilgan, o'qitish ko'rgazmali, o'rgatiladigan bilim va fan asoslari amaliy xususiyatga ega bo'lgan, ya'ni kasb-hunarga hayot uchun zarur bo'lgan talablarga yaqinlashtirilgan.

Munavvar Qori jadid maktabi ta'lim-tarbiya uslubiy ishlarini takomillashtirish bilan cheklanmaydi. U butun o'zbek milliy xalq maorifining butunlay yangi, mukammal, zamonaviy boshlang'ich (ibtidoiy), umumta'lim, o'rta maxsus va oliy ta'lim tarmoqlari majmuiga asos soldi. U o'z dasturida bolalarni har tomonlama, ham aqliy, ham jismoniy, ham estetik bir butun uyg'unlikda bilimlarni hayotda bevosita qo'llashga o'rgatishga alohida e'tibor beradi.

Mohir pedagog va bolalar ichki dunyosini yaxshi biladigan bo'lgan Munavvar Qori o'qish uchun faqat ota-onaninggina emas, balki bolaning ham roziligini hisobga olish zarurligini aytadi. Uning ta'kidlashicha, bolalar avvalo maktabning ichki tartib qoidalari, ya'ni dars va tanaffus vaqtlarida o'zini qanday tutish, muallim va o'z safdoshlari bilan qanday muomalada bo'lish, kitob va daftarlarni qanday saqlashni bilishi kerak. Bolalarga beriladigan tanbeh va jazo juda demokratik va insonparvarlik ruhida bo'lishi lozim.

Munavvar Qori maktab tartib-qoidalariga qat'iy amal qilishni muallimlardan ham talab qilgan, bolalar bilan qo'pol muomalada bo'lishni, ularni urish va jerkishni qat'iyan ta'qiqlagan.

Munavvar Qori maktabida 1915 yilda 150 ta o'quvchi bo'lgan. Shulardan 30-35 foizi kambag'allarning bolasi bo'lib, bepul o'qitilgan. Ular o'quv darsliklari va qurollari bilan bepul ta'minlangan. Qolganlari esa, o'qish uchun har oyda baholi-qudrat 50 tiyindan to bir yarim so'mgacha pul to'lagan. Ba'zi badavlat otalar 2 so'mdan ham berib to'rgan. Bir kunda 50 minutdan uch dars o'qitilgan. O'n minutdan bir saotgacha kichik va katta tanaffuslar joriy etilgan.

Yangi usul maktablarida bo'lalar sinf-sinfga bo'lib o'qitilgan, ular parta yoki stol-stullarga o'tirishgan. Dars aniq dastur asosida olib borilgan, mashg'ulotlar jadvallarga rioya qilingan holda tuzilgan. Bu jadvallar asosida din, arab tili, shifoxiya (arab tili amaliy mashg'ulotlari), islom tarixi, ona tili, fors tili, turkiy adabiyot, tarix, ahloq, jug'rofiya, hisob, rus tili va boshqa fanlar

o'qitilgan. Jadid maktablaridagi ta'lim va darsliklarda Munavvar Qori Abdurashidxonovning ma'rifiy qarashlari yaqqol namoyon bo'ladi.

Munavvar qorining "Yalqovlik yovimizdir" degan she'rini oladigan bo'lsak unda nafaqat bolalarni balki, barcha katta-yu kichikni o'z yovidushmani bo'lgan yalqovlikdan uyg'otib ishlashga, ishbilarmonlikka bizni ham chorlab turibdi. Ushbu she'riy merosning zamonaviy mazmun-u da'vati butun milat va xalqimizni chorak kam bir asrlik kommunistik g'aflat uyqusi asoratlaridan to'la to'kis tozalash, o'zlikni anglash, xullas, uchinchi Milliy uyg'onish - Renessansni yaratishga chorlaydi.

YALQOVLIK YOVIMIZDIR

*Qo'zg'olingiz, ey o'rtoqlar! Keldi bizga ishlash chog'i,
Biz barchamiz yosh ishchimiz, ishxonamiz-maktab bog'i.
Turing, tezroq ish boshlaylik, yalqovlikni biz tashlaylik!
Ko'kdan bulut yomg'ir sochar, suvlar oqar, o'tlar osar,
Qushlar uchar, oziq izlar, butun dunyo tinmay ishlar.
Siz ham turing, ey o'rtoqlar, yurt obro'sin yoshlar saqlar.
Tanballikdir bizga dushman, ishlamoqning zamonidir,
Tinib turmas "yoshman" degan, ish insonning bir jonidir.
Tirik bo'lsang, qo'zg'ol, o'rtoq, qo'lga ishni tez ol, o'rtoq!
Jannat kabi go'zal yurtning yig'lab, sendan ish kutadir,
Senda ko'rgach ishsizlikni, hasrat chekib, qon yutadir.
Tur o'rningdan, och ko'zingni, ayt yovvinga so'ng so'zingni.
Yoving kimdir, bilasanmi? Nodonlikdir, yalqovlikdir,
Yovga qarshi kurashmaslik - qo'rqqoqlikdir, anqovlikdir.
Ish qilichin, tur, qo'lga ol, yovga qarshi chindan qo'zg'ol!*

Ma'lumki, Munavvarqori va uning safdoshlari qalbida armonlari ko'p edi. Bu kabi armon-u orzular vaqti kelib qaror topishi tarixiy qonuniyatdir. Buning uchun Munavvar qori aytmoqchi, yalqovlikni tashlash lozim. Chunki yalqovlik insonlar uchun dushman sanaladi.

Munavvarqori Abdurashidxonov mafkurasining ta'siri o'sha davrda ta'qiqlangan bo'lsada, u hali hamon o'z kuchini yo'qotgani yo'q. Uning qarashlari va g'oyalari milliy pedagogik tizimimizda o'z aksini topgan desak desak mubolag'a bo'lmaydi. Munavvar qori Abdurashidxonov o'zi yetakchi bo'lgan milliy uyg'onish - jadidchilik harakatining jamoat va siyosat, ma'daniyat va ma'rifat arbobi sifatida hozirgi milliy adabiyot, matbuot, jurnalistikaning yuzaga kelishi va

rivojlanishiga kattagina hissa qo'shgan atoqli va buyuk tarixiy shaxs edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov N. Jadidchilik nima? // San'at. - 1991. - N1. - B. 5-6.
2. Munavvar Qori. Adibi avval. - T.: Bulomiya, 1907. - 53 b.
3. Munavvar Qori. Adibi soniy. - T. : G'ulomiya, 19». -44 b.
4. Munavvar Qori. Bizning jaholat - jahli murakkab // Ma'rifat. - 1995. - 23 avgust.
5. Munavvar Qori. Yer yuzi: (Jug'rofiya). - T.: Turkdav- nashr, 1917. - -72 b.
6. Baratov M.O'zbekistonda ma'rifat uchun kurash tarixidan, - T, : O'zbekiston, 1989, - 178 b.
7. Toshboyeva Nigora Abdurasulovna MUNAVVAR QORINING PEDAGOGIK QARASHLARI <https://zenodo.org/records/7952232>
<https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/munavvarqori-abdurashidxonov-1878-1931> "Yosh Turkiston" jurnali, 1934-yil, yanvar, 50-son
8. M.U.Tursunaliyeva · 2023 — 2. NO 2. -P. 68-70. 2023. «Science and Education» Scientific Journal / Impact Factor 3.848. May 2023 / Volume 4 Issue 5 www.openscience.uz /

TABIIY FANLAR ORQALI O'QUVCHILARDA TAYANCH KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI

Moxigul DJUMAEVA,

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotasiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tabiiy fanlar orqali o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni rivojlantirish

texnologiyalaridan milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning ilmiy-metodik asoslari haqida mulohazalar suningdek, Respublika ta'lim inspeksiyasi tomonidan milliy o'quv dasturi loyihasi muhokamasi haqida so'z yurutamiz.

Kalit so'zlar: Mulohaza, texnologiya, maqsad vazifa, o'quv dasturi, ta'lim standarti, boshlang'ich ta'lim, matematika, bilim va ko'nikma.

Annotation. This article discusses the scientific and methodological foundations for the implementation of the national curriculum in the field of primary education in the field of natural sciences, as well as the discussion of the draft national curriculum by the Republican Inspectorate of Education. This is about

Keywords. Consideration, technology, goals, curriculum, educational standards, primary education, mathematics, knowledge and skills.

Аннотация. В данной статье рассматриваются научно-методические основы реализации национальной учебной программы в сфере начального образования в сфере естественных наук, а также обсуждение проекта национальной учебной программы Республиканской инспекцией образования. Речь идет о

Ключевые слова: Рассмотрение, технология, цели, учебная программа, образовательные стандарты, начальное образование, математика, знания и навыки.

Tabiatda ro'y berayotgan hodisa va jarayonlarning mohiyati, sabablari va o'zaro bog'liqligi, tabiatning rivojlanish bosqichlari, jumladan, tirik organizmlarning evolyutsiyasi, zamonaviy texnika va texnologiyaning tabiiy-ilmiy asoslari, tabiat va jamiyatning o'zaro aloqadorligi va ta'siri, tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishning ilmiy asoslari, xo'jalik jarayonlarini samarali yuritish va boshqarish tamoyillari, sog'lom turmush tarzining mohiyati va ahamiyati haqida nazariy hamda amaliy bilimlar tizimini tarkib toptirish tabiiy fanlar blok-modulining asosiy vazifalarini belgilab beradi.

O'quvchining ichki motivatsiyasi tabiiy fanlarni o'zlashtirishga qiziqishi, ular orqali tabiiy va ijtimoiy muhit holatini tushunishi, atrof-muhit va inson muammolarini anglashi, ularning yechimini topishda qarorlarni qabul qila olishida muhim o'rin egallaydi.

Fanlarning o'zaro integratsiyasi o'quvchilar tomonidan tabiatni bir butun borliq sifatida anglanishi, ularning tafakkurida olamning yagona tabiiy-ilmiy manzarasi vujudga kelishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, fanlararo integratsiya o'quvchilarda zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyotning imkoniyat va

muammolari, ekologik muammolarning mohiyati, tabiatdan oqilona foydalanish yo'llari, sog'lom turmush tarziga amal qilish tamoyillarini tushunish va kundalik hayotda foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

STEAM ta'limi asosida tabiiy fanlar yo'nalishida o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog'liqligini ko'rsatishda dars va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quv tadqiqotlarini o'tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo'naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

O'quvchilar mantiqiy fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan xalqaro baholash dasturi (**PISA, TIMSS**) talablariga mos keladigan topshiriqlar bilan ishlashga mo'ljallangan amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya ishlari hamda mustaqil bajarishga va ijodiy, kreativ fikrlashga undovchi amaliy topshiriqlar bilan ishlashni yosh avlod ongiga singdirish o'qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri sanaladi.

Tabiiy fanlarni o'qitishda nafaqat ularning o'zaro ichki, balki tashqi, ya'ni turdosh blok-modullar tarkibiga kiruvchi fanlar bilan integratsiyasi ham katta ahamiyatga ega. Jumladan, quyidagi fan yo'nalishlari bilan o'zaro chambarchas aloqalari muhim hisoblanadi:

hodisalarni kuzatadi, tadqiqotlar, tajribalar o'tkazadi va zaruriy kattaliklarni asboblar (sekundomer, tarozi, o'lchov tasmasi, termometr va h.k.) yordamida o'lchaydi, hisoblash ishlarini bajaradi;

turli axborot manbalarida berilgan ma'lumotlarni tahlil qiladi, saralaydi, ulardan ta'limiy maqsadlarda foydalanadi va muloqot jarayonida bildirilgan fikrlarni tushunadi, mustaqil va ijodiy fikrlaydi;

jamiyatda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, fan-texnika yangiliklaridan xabardor bo'ladi hamda o'z faoliyatini kreativ rivojlantira oladi;

tabiiy va boshqa resurslarning tabiatdagi o'rni hamda shaxsiy faoliyatidagi ahamiyatini biladi;

insonning atrof-muhitga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishini tushuntiradi hamda global va mintaqaviy ekologik muammolarning kelib chiqish sabablarini ayta oladi;

ekologik muammoni hal etish yo'llari va g'oyalarini ilgari suradi, o'z fikrini bayon etadi. Ilmiy xabardorlik kompetensiyasi nazariy bilimlar asosida turli tabiiy obyektlar, hodisa va jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini biladi, tasavvur qiladi va mohiyatini tushunadi; kundalik hayotda kuzatadigan tabiiy

hodisa va jarayonlarni tabiiy fanlarga oid atamalar, tushunchalar hamda umumiy qonuniyatlarni olgan bilim, ko'nikma va malakalariga tayanib tushuntiradi, amalda qo'llaydi;

Ona tili va adabiyot o'quv predmetlari orqali shakllantiriladigan kompetensiyalar tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda, yozma va og'zaki ravishda o'z qarashlarini ravon bayon etish malakalarini hosil qilishda, ilmiy atamalarni to'g'ri qo'llash hamda bahs-munozaralar jarayonida erkin muloqot qilishga o'rgatishda muhim o'rin tutadi.

Matematika o'quv predmetida o'rgatiladigan malakalar tabiiy fanlar darslarida matematik o'lchov va hisob-kitoblar bilan bog'liq masalalarni yechish, laboratoriya va boshqa tajribalarni o'tkazish jarayonida eng maqbul echim topa olish va to'g'ri qaror qabul qilish uchun ahamiyatlidir.

Informatika va axborot texnologiyalari o'quv predmeti yordamida tabiiy fanlarni o'qitish jarayonining samaradorligini turli ko'rinishdagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va kompyuter texnikasidan foydalanish orqali oshirishga ulkan imkoniyatlarni yaratadi.

Texnologiya o'quv predmeti orqali tarkib toptirilgan kompetensiyalar tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish, ularning texnik ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ijodiy loyiha tayyorlash malakalarini hosil bo'lishida yuqori kasbiy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Geografiya o'quv predmeti o'quvchilarda tabiiy va ijtimoiy- iqtisodiy obyekt, jarayon va hodisalar, Vatanimiz tabiiy sharoiti va boyliklari, aholisi va xo'jaligi, tabiat va inson o'rtasidagi munosabatlarning geografik asoslari, tabiatdan oqilona foydalanish va uni muhofaza qilishning global va hududiy muammolari haqida ilmiy-amaliy tushunchalarni shakllantiradi, mustaqil fikr-mulohaza yuritishni, geografik bilimlarni amalda qo'llashni o'rgatadi. Fanni o'qitish jarayonida o'quvchilarda xaritalardan foydalana olish ko'nikmalari, ekologik savodxonlikni shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga, geografiya fanini o'qitish natijasida shakllantiriladigan tushuncha va kompetensiyalar boshqa tabiiy fanlarda o'rganiladigan obyekt, hodisa va jarayonlar haqida kompleks tasavvurni tarkib toptirishga xizmat qiladi.

Biologiya o'quv predmetlari o'quvchilarda jonli tabiatning obyekti va tizimini his etish, jonli va jonsiz tabiat o'rtasidagi aloqalarni shakllantiradi. Jonli muhit muammolarini hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladilar, o'quvchilarning ijtimoiylashuvi yaxshilanadi. Bir vaqtning o'zida atrofimizni o'rab turgan jonli tabiatga ijobiy munosabat, tabiiy rang- baranglikni saqlab qolish, shuningdek,

javobgarlikni his qilgan holda mustahkam hayotiy faoliyat shakllanadi.

Fizika o'quv predmetini o'qitishda o'quvchilar tabiat hodisalarini va asosiy fizik jarayonlarni anglash bilan birga, texnika va texnologiyalarni rivojlantirishda fizika va astronomiya qonunlarini qo'llashni o'rganadilar. shakllantirish barobarida olamning yagona manzarasiga oid tafakkurlarini rivojlantirish hamda egallagan bilimlardan kundalik hayot faoliyatlarida foydalanish ko'nikmasini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Kimyo o'quv predmetini o'rganish jarayonida o'quvchilar moddalar tarkibi, kimyoviy atamalarni farqlash, inson faoliyati va tabiatda ro'y berayotgan kimyoviy jarayonlar haqidagi tushunchalarga ega bo'ladilar. O'quvchilar kimyoviy birikmalarning farqlarini, tabiiy tizimlarning kimyoviy asosini, moddalarning tuzilishi va tarkibining o'zaro bog'liqligini o'rganishadi. Kimyoviy moddalardan, maishiy kimyo mahsulotlaridan ehtiyojkorlik bilan foydalanish va ular asosida eksperiment o'tkazish ko'nikmalari rivojlanadi.

TABIIY FANLAR ORQALI O'QUVCHILARDA TAYANCH KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA TAVSIYALAR

Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarda fanga oid kompetensiyalar bilan birgalikda tayanch kompetensiyalar shakllantirilishi belgilab berilgan. Tabiiy fanlar bloki yo'nalishidagi fanlari orqali o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish ular o'zlashtirgan bilimlari asosida egallagan ko'nikma va malakalarini turli vaziyatlarda qo'llay olishga qaratilishi maqsadga muvofiq.

Jumladan, **kommunikativ kompetensiyalarni** shakllantirishda davlat tili, horijiy tillarni o'zlashtirishda mustaqil, ijodiy fikrlash, yozma va og'zaki ravon bayon etish malakalarini shakllantirishda tabiiy fanlarga oid atamalarni to'g'ri talafuz qilish, izohlab berish hamda erkin muloqot qilishga o'rgatish zarur.

Fanlarni o'qitishda **axborot bilan ishlash kompetensiyasini** samarali rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi zamonaviy axborot-telekommunikatsiya vositalaridan muntazam foydalanish zarur. Bunda o'quvchilarni fanga oid axborotlarni turli manbalardan izlash, tahlil qilish va axborot havfsizligiga rioya qilgan holda axborot vositalari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda mobil qurilma (telefon, planshet va boshqa gadjetlar) lardan foydalanish tavsiya etiladi.

O'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishda umuminsoniy fazilatlariga ega bo'lish, Vatanni sevish, huquqiy, yangiliklarga intilish va o'zlashtirgan nazariy bilimlari asosida mustaqil qaror qabul qilishga,

jamiyatda ro'y berayotgan progressiv va innovatsion o'zgarishlardan xabardor bo'lish hamda ulardan kundalik hayotda foydalana olishga o'rgatish zarur.

Ijtimoiy-emotsional va fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishda fuqarolik burch, ijtimoiy va siyosiy rivojlanish, favqulodda vaziyatlar, ekologik muammolar haqida bilimlarga ega bo'lish hamda badiiy va san'at asarlarini tushunish hamda ularni asrashda tashkilotchilik xislatlarini rivojlantirishdan iborat.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони.

2. D. Yormatova . Tabiiy fanlarning zamonaviy konsepsiyasi. T., «Aloqachi» nashriyoti, 2008, 312 bet.

3. Peter Menck. Looking Into Classrooms: Papers on Didactics. 2010

4. By James I. Nienhuis – Genesis Veracity, Houston, Texas,

a. 2003. – 210r. ISBN: 0-9726206-0-5.

5. Szallasi Z, Periwal V & Stelling J (eds). System Modeling in Cellular Biology: From Concepts to Nuts and Bolts. MITPress, 2006.

6. Mirzaxmatova Sh., Pulatova D. Tabiatshunoslik darslarida interfaol ta'lim (Uslubiy qo'llanma) –T.: “Yangi asr avlodi”, 2011-yil. – 44 b.

7. M. Nuritdinova Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi T.: O'qituvchi 2005 y.

8. A. Baxramov Tabiatshunoslik 4 sinf Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik T: Sharq NMIU 2013 Elektron varianti.

9. A. Baxramov Tabiatshunoslik 3 sinf Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik T: Cho'lpon NMIU 2012 Elektron varianti

10. P. G'ulomov, Sh. Mirzaaxmatova Atrofimizdagi olam 2 sinf uchun darslik T: Cho'lpon NMIU 2012 Elektron varianti.

11. A. G. Girigoryans Atrofimizdagi olam 1 sinf uchun darslik T: Cho'lpon NMIU 2012 Elektron variant.

TARBIYADA GURUH RAHBARI VA OTA-ONALARNING O'ZARO HAMKORLIGI

Durdona MUSTAFOEVA,

Annotasiya. Maqolada farzand tarbiyasida ota-onalar hamda guruh rahbarining hamkorligi, shuningdek ijtimoiy munosabatlar haqida so‘z yuritiladi. Ota-onalar bilan ish shakllari odatda guruh rahbari o‘z shaxsiy xususiyatlarini tajribasini o‘quvchilarning oilalarida vujudga kelgan o‘ziga xos xususiyatlarni, ota-onalarini bilim va tajribasini, bolalarni tarbiyalashda yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan xatolar va qiyinchiliklarni, fe‘l-atvor xususiyatlari o‘quv yurti pedagoglar jamoasidagi muxitni ota-onalar bilan ish olib borishda tarkib topgan an‘analarni va hokozolarni hisobdan olib belgilaydi.

Kalit so‘zlar: tarbiya, munosabatlar, ko‘nikmalar, pedagogik jamoa, fe‘l-atvor.

Abstract. The article talks about the cooperation of parents and the group leader in raising children, as well as social relations. Forms of work with parents usually include the group leader's experience of his personal characteristics, the unique characteristics that have arisen in the students' families, the knowledge and experience of his parents, the above-mentioned mistakes and difficulties in raising children, verb -characteristics determine the atmosphere in the team of pedagogues of the educational institution, taking into account the traditions and customs formed in working with parents.

Key words: education, relationships, skills, pedagogical team, character.

Абстрактный. В статье говорится о сотрудничестве родителей и руководителя группы в воспитании детей, а также социальных отношениях. Формы работы с родителями обычно включают в себя переживание руководителем группы своих личностных особенностей, своеобразие, возникшее в семьях учащихся, знания и опыт его родителей, отмеченные выше ошибки и трудности в воспитании детей, глагол-характеристики. определить атмосферу в коллективе педагогов образовательного учреждения с учетом традиций и обычаев, сложившихся в работе с родителями.

Ключевые слова: образование, взаимоотношения, навыки, педагогический коллектив, характер.

Ota-onalarga pedagogik bilim berishni amalga oshirishda faqat bilim berib qolmasdan, ularni tarbiya soxasidagi amaliy malaka va ko‘nikmalar bilan

qurollantirish, ularning pedagogik faoliyatini uyg'otish mustaqil shug'ullanishga undash, maqsadga muvofiq oila ichki munosabatlarini yo'lga qo'yish g'oyat muhimdir.

Tashkiliy yig'ilishlarda ota-onalar qo'mitasining saylanadi, ish rejasi tasdiqlanadi. Tarbiyaviy ta'sir ko'ratish samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchilar va ota-onalarning muvofiq harakatlari bilan belgilanishini nazoratda tutib, bolaaning o'ziga xos psixologik xususiyatlarini hisobga olish, uning hulq atvoridagi eng kichik chetga chiqishlarga ham o'z vaqtida e'tibor berish kerak, bunda guruh rahbari bilan ota-onalarning ishonchli munosabatlar o'rnatish, o'quvchilar oilaviy tarbiya sharoitlari haqida qo'shimcha ma'lumotlar olish, ota onalarning ishonchli o'zora munosabatlarini o'rgatgandagina erishiladi, bunday munosabatlarni o'rgatish va chuqutlashtirish uchun yakka tartibdagi suhbatlardan foydalanish juda muhim.

Har bir ota-ona o'z farzandini yaxshi ko'radi, shuning uchun ular o'z farzandida hosil bo'lgan yangi, ijtimoiy jihatlarini mustahkamlash yuzasidan ehtimol tutilgan birgalikdagi harakatlari hususida maslahatlashishini muhim deb hisoblaydigan guruh rahbriga samimiy hurmat va ishonch bilan qaraydilar. Guruh rahbarlari ota-onalar bilan birgalikda tarbiyaviy ishni tashkil etar ekanlar, eng yangi psixologik-pedagogik tadqiqotlar ma'lumotlarni e'tiborga olishlari ham muhimdir. Ularga muvofiq o'sib kelayotgan kishi shaxsini shakillantirishga oilaning qo'shadigan hissasi turli yosh bosqichlarida turlicha bo'ladi va to'liqinsimon o'zgaradi. Bunday bilimlarning yo'qligi oilaviy tarbiyada ko'plab xatolarga olib keladi. Guruh rahbari ota onalar bilan ishlashda buni hisobga olmay iloji yo'q. bu jihatdan ota-onalarning bolalarini tarbiyalashdagi quyidagi qiyinchiliklari va xatolarini ajratib ko'rsatish mumkin.

- Bolalarni mehnat jarayonlariga jalb etish orqali ularning mehnat tarbiyasini tashkil qila bilmaslik.

- Ota- onalar turmushida salbiy misollarni mavjudligi o'quv yurtining pedagogik kuch –g'ayratini yo'qqa chiqaradi.

- Ota-onalar tarbiyaviy ta'sirini izchil emasligi onda snda o'qitishni tekshirish biror nojo'ya ish uchun tozalash ahloqiy imminitut hosil bo'lishiga yordam bermaydi.

- Oilviy tarbiyaning asosi sifatida taqiqlashlar sistemasi, ijtimoiy namuna asosida tarbiyalay bilmaslik, bola haayotini u har doim to'g'ri hatti –harqkatini mashq qiladigan tarzda tashkil eta olmaslik natijasidir.

- Harakatlarning o'quv yurti bilan muvofiqlashtirilmaganligi yoki u bilan kelishmovchiligidadir.

-Ayrim ota-onalarning bolalar ulg'ayib borishi bilan tarbiyaviy faolligini susaytirib yuborishlari, bu esa bolalarning ota-onalardan uzoqlashuviga, o'quv yurtiga qiziqishi pasayishiga olib keladi.

-Qarorlar qabul qilishda kechikish. Bola katta bo'lgandan keyin aqli kirib, tuzaladi deb o'ylash odatda o'zini oqlamaydi, ko'pincha qayta tarbiyalashni talab etadigan Pedagogik jihatdan qarovsizlik holatiga olib keladi.

Ochiq eshiklar kuni yoki ota-onalar kuni, odatda o'quv yurti ta'tillari paytida o'tkaziladi. Ularni tashkil etish shakllari xilma-xil bo'lishi mumkin. Bu tarkib topgan an'analarga va guruh rahbari ijodkorligiga bog'liqdir. Oilaning yuksak tarbiyaviy imkoniyati bolalar va ota-onalarning o'ziga xos xususiyatlari: qon qarindoshligi, muhabbati, ishonchi, burch hissi obro'liligi bilan ta'minlanadi. O'z farzandining barcha zaif va kuchli tomonlarini yo'rgakda chog'ida biladigan, ularni qalbidagi eng kichik harakatini ham seza-digan va tushunadigan unga ta'sir etishni biladigan onadan va otadan yaxshiroq kim ham ezgulikka, mehnatsevarlikka do'stlikka, birodarlikka, muhabbatga o'rgata boradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, guruh rahbari har doim o'quvchilaridan habardor bo'lib turishi kerak. Bundan tashqari o'shanga o'xshagan passiv o'quvchilarni to'plab har xil fanlardan masalan, matematika, ona-tili, o'qish va boshqalardan qo'shimcha darslarni tashkil etib, bolalarni o'qishga bo'lgan talabini, qiziqishini yanada oshirishga o'qituvchi harakat qilishi kerak. Buning uchun ota-onalar bilan o'qituvchining o'rtasida bog'lab turuvchi aloqa daftarchasini tutushi va uni doimo qoldirmasdan yuritib borishi darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduqodirov A.A., Astanova F.A., Abduqodirova F.A. "Case study" uslubi: nazariya, amaliyot, tajriba. – T.: "Tafakkur qanoti" nashriyoti, 2012.
2. Abdullaeva X.A. Mashg'ulotlarda faol ta'lim usullaridan foydalanish. – Farg'ona: FarDU, 2008.
3. Avliyakov N.X., Musaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar. – T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2008.
4. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: "O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg'armasi" nashriyoti. 2006.

BUYUK MUTAFAKIR IS'HOQXON IBRATNING TA'LIM JARAYONI RIVOJLANISHIDAGI O'RNI

Umida SAPAROVA,
TAFU o'qituvchisi
Maftuna ZOKIROVA,
TAFU 3-kurs talabasi

Annotasiya. Ushbu maqola buyuk jadid ajdodimiz Is'hoqxon Ibratning hayot yo'llari va ularning ma'naviy axloqiy qarashlari o'sha davrdagi yosh avlodga o'z yurt obodligini saqlash, o'z yurtning rivojlanishi uchun qo'lidan kelganga o'z hissasini qo'shgan olim haqida yozilgan. Hattoki u inson hayoti ijodi haqida film ham suratgan olingan bo'lib bir nechta mukofatlarni qo'lga kiritdi

Kalit so'zlar: Is'hoqxon Ibrat, ma'rifatparvar shoir, zabardast tilshunos, tarixshunos olim, ilk o'zbek matbuotchi, Ibrat film.

Abstract. This article describes the ways of life of our great ancestor Ishaq Khan Ibrat and his spiritual and moral views, which contributed to the young generation of that time to do what they could to maintain the prosperity of their country and the development of their country. written about a scientist. He even made a film about the creation of human life and won several awards.

Key words: Ishaqkhan Ibrat, enlightening poet, excellent linguist, historian, scientist, first Uzbek journalist, Ibrat film.

Абстрактный. В данной статье описываются жизненный путь нашего великого предка Исхак-хана Ибрата и его духовно-нравственные воззрения, которые способствовали молодому поколению того времени делать все возможное для поддержания процветания своей страны и развития своей страны. об учёном. Он даже снял фильм о создании человеческой жизни и получил несколько наград.

Ключевые слова: Исхакхан Ибрат, поэт-просветитель, выдающийся лингвист, историк, учёный, первый узбекский журналист, фильм “Ибрат”.

Kirish. Globallashuv davrida milliy va ma'naviy qadriyatlarga - ommaviy madaniyatning tahdidi kuchayib bormoqda. Eng avvalo, yosh avlodni bilim olish, vatan va yurt obodligi, rivojlanishi uchun hissa qo'shishi lozimligiga tahdid solib, biz yoshlarning ongini “ravon hayot”, “ma'naviy begonalashish”, “ruhan uzoqlashish” kabi illatlar bilan zaharlamoqda. Bu esa milliy ma'naviy

qadriyatlarimiz ajdodlarimizning ibratli hayoti, sayi harakatlari bilan saqlab qolingani, ularni asrab-avaylab, ya'ni ma'naviy boyliklar bilan boyitib kelajak avlodga yetkazish vazifasini oldimizga qoyadi. Darhaqiqat, "turli mafkuraviy va ma'naviy tahdidlarga qarshi - bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor, havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor". Shuning uchun ma'naviyatimizning ildizlari bo'lgan buyuk mutafakkurlarimizning hayoti va ijodini keng ommaga targ'ib qilish ulkan ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, XIX asr oxiridayoq dunyo kezib, ilm o'rganib, bir nechta tillarni puxta bilgan poliglot, shoir, pedagog, publitsist, tilshunos sifatida Is'hoqxon to'ra Ibratning faoliyatini o'rganish, yosh avlodga unga nisbatan cheksiz faxr iftixor tuyg'usini shakllantirish va shu orqali ularni vatanparvar, fidoiy shaxs etib tarbiyalash lozim. Ayniqsa, Is'hoqxon Ibratning boy adabiy va ilmiy merosini yoshlarga o'qitish orqali ularni yuksak ma'naviyat va ma'rifat ruhida tarbiyalash, Ibrat ijodini o'rganish orqali talaba yoshlar adabiy-estetik tafakkurini yuksaltirish, farzandlarimizning ma'naviy dunyosi mukammal bo'lishiga hissa qo'shadi.

Hayot va ijod yo'llari: Is'hoqxon Ibrat (1862-1937) — ma'rifatparvar shoir, zabardast tilshunos, tarixshunos olim, ilk o'zbek matbuotchilaridan bo'lib, 1862-yilda Namangan yaqinidagi To'raqo'rg'on qishlog'ida tug'ilgan. Dastlabki ma'lumotni eski maktabda, so'ngra onasining qo'lida oladi. Keyinroq Qo'qonga borib madrasaga o'qishga kiradi.

Is'hoqxon Ibrat 1886-yilda madrasani tugatib, To'raqo'rg'onga qaytib keladi. U o'z faoliyatini pedagog sifatida qishloqda ma'rifat tarqatish bilan boshladi. O'sha yili eski mahalliy maktablardan ancha farq qiluvchi yangicha maktab ochadi. Qo'qondagi Muhammad Siddiq Tunqotar madrasasida o'qigan

(1878—1886). O‘z she‘rlari (“Tarixi choyxona”, “Madaniyat haqida masnaviy”, “Gazeta xususida”, “Qalam”)da mahalliy va chor amaldorlari kirdikorlarini fosh etgan (“Ilmi Ibrat”, she‘riy to‘plam, 1909). Ibrat arab, fors, hind, turk, o‘zbek va rus so‘zlaridan tarkib topgan “Lug‘at sitta as-sina” (“Olti tilli lug‘at”, T., 1901) tuzgan, bu asar o‘sha davr uchun katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Ibratning yozuvlar tarixiga oid “Jome’ ul-hutut” (“Xatlar majmui”, 1912) asarida lotin, yunon, xitoy, hind, arab, Kirill yozuvining kelib chiqishi, rivojlanish tarixi haqida ma’lumot berilgan, ilmiy-tarixiy asarlari (“Tarixi Farg‘ona”, 1916; “Tarixi madaniyat”, 1925; “Mezon uz-zamon”, 1926) esa Qo‘qon xonligining vujudga kelishidan to 20-asr 30-yillarigacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga olgan. Ibrat “Turkiston viloyati gazetasi”, “Sadoi Turkiston”, “Sadoi Farg‘ona” gazetalari yozgan maqolalarida fan, ma’rifat va madaniyatni targ‘ib etgan. 1937-yilda qatag‘on qurboni bo‘lgan. Namangan viloyati To‘raqo‘rg‘on tumanidagi 14-o‘rta maktab va Toshkentdagi bir ko‘chaga Ibrat nomi berilgan. Is’hoqxon Ibrat 1887-yilda haj safariga otlanadi. So‘ng u Sharq mamlakatlari bo‘ylab sayohatni davom ettiradi. Yevropaning Istanbul, Sofiya, Afina, Rim kabi markaziy shaharlarida bo‘ldi, ancha vaqt Jidda shahrida istiqomat qiladi, Bombay va Kalkuttada yashaydi. Is’hoqxon u yerlarda ko‘p ishlatiladigan arab, fors, hind va ingliz tillarini mukammal o‘rgandi. U 1896-yilda o‘z Vataniga qaytib keldi. 1901-yilda “Lug‘ati sitta as-sina” asarini bosmadan chiqaradi. Mazkur lug‘at jadid maktablarida sharq va rus tillarini o‘rganishda birdan bir qo‘llanma sifatida foydalanib kelindi.

Ibrat - iste’dodli shoir. U uch – o‘zbek, fors va arab tillarida erkin ijod qilgan. O‘z she‘rlarini to‘plab devon tuzgan. Ammo mazkur devon bizgacha yetib kelmagan. Shunga qaramay, shoirning katta hajmdagi she‘rlari vaqtli matbuotda bosilib chiqqan, bayozlarga kiritilgan. Ibrat o‘z she‘rlarining kichik qismini 1909-yili o‘z matbaasida bosmadan chiqargan. Bundan tashqari jahon yozuvlari tarixiga bag‘ishlangan **“Jome’ul-xutut”** (“Yozuvlar majmuasi”) asarlarini yaratdi. Olimning mazkur asari katta hajmda - 132 betdan iborat bo‘lib, 1912-yilda o‘zining bosmaxonasi “Matbaai Ishoqiya” tomonidan nashr qilindi. Bundan tashqari muarrix sifatida **“Tarixi Farg‘ona”, “Tarixi madaniyat”, “Mezon uz-zamon”** ilmiy asarlarini yaratdi.

Is’hoqxon Ibrat 1912-yilda yozuvlar tarixiga bag‘ishlangan „Jome’ ul-xutut“ („Jome’ ul xutut yozuvlar tarixiga oid muhim manba („Yozuvlar majmuasi“) asarini yaratdi va o‘z matbaasi „Matbaayi Is’hoqiya“da bosmadan

chiqardi. Ibrat chin qalbdan o'z xalqining ilmi, ma'rifatli bo'lishini istadi. Keyingi 20 yil ichida 14 ta ilmiy-:, tarixiy, lingvistik asar yozdi. 30 yillik poetik ijodining majmuyi bo'lmish „Devoni Ibrat“ she'rlar to'plamini tuzdi. Tarixshunoslikka oid „Tarixi Farg'ona“, „Tarixi madaniyat“ va „Mezon uz-zamon“ ilmiy asarlarini yaratdi.

Ibratning so'nggi yillardagi hayoti ancha tahlakali o'tgan. 1935-yildan u hamma lavozimlardan olib tashlanadi. 1937-yilning aprel oyida 75 yoshli keksa shoir va ma'rifatparvarni hibsga oladilar. Ibrat Andijon turmasida vafot etadi. Is'hoqxon Ibrat qabrining qayerdaligi noma'lum.

Minglab ziyolilarning yostig'ini quritgan qatag'onning dahshatli kezlari – 1937-yilning ilk bahorida Ishoqxon Ibrat ham qamoqqa olindi. Keksalik sabab ham jismoniy, ham ruhiy azoblarga dosh bera olmadi. Sud hukmigacha ham yetib kelolmasdan qamoqxonada ikki oy yotib, hayot bilan vidolashdi.

Mustaqillik yillaridan so'ng Ibrat hayoti va ijodiga katta e'tibor qaratildi. 2005-yilda uning katta hajmda pedagogik hamda adabiy, ilmiy asarlari nashr etildi. 2017-yilda Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumanida Is'hoqxon Ibrat nomidagi barcha zamon talabiga mos keluvchi ijod maktabi ochildi.

Ibrat filmi real voqealar asosida suratga olingan bo'lib film qahramonining ilm o'rganish maqsadida dunyo kezganligi bilan bog'liq ayrim lavhalar Hindiston va Misr davlatlarida olingan. Film davomida Ibrat Iskandariyadagi sayohatida ikki vatandoshiga yordam beradi. Ulardan biri hatto o'z yurtini tashlab, Ibratning xizmatiga chog'lanadi. Bu obraz O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, marhum san'atkor Abdurayim Abduvahobovning hayotlik chog'idagi so'nggi ijrosi bo'lib qoldi. Shu bilan birga, professional dublyaj aktyori O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist G'aybullayevning filmida yaratgan obrazi ham so'nggi roli hisoblanadi. Filmning suratga olish jarayonlari Qo'qon shahar, Mirs va Hindiston mamlakatlarida bo'ldi. Filmning katta premerasi 2020-yil 1-oktyabr kuni Alisher Navoiy nomidagi kinosaroyida bo'lib o'tdi. 2021-yilda Ibrat» tarixiy-badiiy filmi Avstraliyada o'tkazilgan „Xalqaro musulmon kinosi“ festivalida „Eng yaxshi to'liq metrajli badiiy film“ nominatsiyasi bo'yicha mukofotlandi.

G'azallaridan namuna:

*Tiriklik zahmatidin ushbu kunlardan qalaysizlar?
Bu qimmatlik yili bug‘doyu unlardan qalaysizlar?*

*Hamani qo‘ymadi o‘z holig‘a, tashvishlar soldi,
Mushavvash aylagan bu ahli dunlardan qalaysizlar?*

*Jahon hech kimga gardush etmadi iqbolima tavri,
Zamona holi mol kofu nunlardin qalaysizlar?*

*Bosib xalqi jahonni ayladi toroj o‘g‘rilar,
Salomat yotdigizmu, bo‘yla tunlardan qalaysizlar?*

*Fasodu olam etti shu kabi har yerda insonni,
Bu tarzda fitnayu toroj bunlardan qalaysizlar?*

*Ki har bir kimsada ming xil alomoti qiyomatlar,
Mashaqqat vaqtini umri o‘rinlardan qalaysizlar?*

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, jadidchilik harakatining eng oldingi saflarida bo‘lgan ulug‘ adib Is‘hoqxon Ibrat nafaqat tarixchi, shoir, tilshunos, noshir va o‘qituvchi balki o‘z davrining yetuk diniy ilmlar ulomosi, qozisi va eng birinchi galda vatan ravnaqi uchun fidoiylilik bilan kurashib, butun umr intilgan tarixiy shaxsdir. Shoir XIX asr oxirida mamlakatda boshlangan ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlarni to‘g‘ri anglagan, odamlarni yuksak ideal sari intilishi, milliy uyg‘onishi, o‘zligini tanishi, buning uchun fan-texnika sohasi yangiliklari, ilm, ta‘lim-tarbiyani samarali tashkil etish, turmushni sog‘lom aqida va teran tafakkur asosida qurish lozimligini targ‘ib qilgan. Shu sababli uning ma‘naviy va axloqiy qarashlari hozirgi yoshlar uchun juda muhim ta‘lim jarayonlaridan biri hisoblanadi. Ishoqxon Ibrat vatan va millat ravnaqi uchun o‘z hayoti, ijodi va faoliyati misolida “mingdin bir” odamga nasib qiladigan “nishona” qoldirdi, nomiga mos chinakam ibrat namunasi bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma‘ruzasi // Xalq so‘zi. 2017. 4 avgust.

2. Vohidova K.A. Ishokxon Ibrat hayoti va ilmiy merosi hakida // NamDU ilmiy axborotnomasi, 2018. 1-son, -B.206-211.
3. Dolimov U. Is'hoqxon Ibrat. Tanlangan asarlari. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2005. – 200 b.
4. Dolimov U. Is'hoqxon Ibrat. - T.: Sharq, 1994.
5. Ziyoyev H. Istiqlol - ma’naviyat negizi. – T.: Ma’naviyat, 1999. 190 b.
6. Is'hoqxon Ibrat nomli jamoa xo'jaligi madaniyat ishlari bo'yicha rais muovini B.Nizomov bilan K.Vohidova tomonidan o'tkazilgan suhbat materiallari. 1994.

TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM TEXNOLOGIYASI

Zuhra ISMAILOVA, Ro'zimurod CHORIYEV,
“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash
muhandislari instituti” Milliy tadqiqot universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya. Bilim qanchalik mustahkam bo'lsa, o'quvchi dunyoqarashi, intellektual salohiyati shunchalik rivojlanadi va kamol topadi. Hozirgi kunda o'quvchilar uchun informatsion savodxonlik ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Muallif maqolada tarbiyaviy jarayonlar va ularni samarali bo'lishida yordam beruvchi omillar haqida so'z yuritadi

Kalit so'zlar: ta'limiy resurslar, ta'lim jarayoni, pedagogik texnologiyalar, didaktik materiallar.

Bugungi kundagi pedagog tayyor elektron resurslar yordamida dars o'tish bilan chegaralanmasdan, balki, ta'limiy resurslarni yaratish hamda uni amalda qo'llovchi, o'qitishning zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan samarali foydalanish, fan va uning tarkibiga kiruvchi bilimlar mazmunini o'quvchilarga yetkazish malakasiga ega shaxs sifatida faoliyat olib borishi lozim. Ta'lim tizimini modernizatsiyalashda ta'limning barcha bo'g'inlarida tobora faol qo'llanilayotgan ilg'or pedagogik texnologiyalarning turli yo'nalishi o'quvchilarning ma'naviy kuchi, qobiliyatlarini ochish uchun maqbul sharoit yaratib bermoqda. Ta'lim tizimida yil sayin rivojlanib borayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta'lim jarayonini sifat va mazmun jihatdan

yanada yuqori bosqichga ko'tarishga xizmat qilayotganligi barchamizga ma'lum. Ayniqsa, ta'lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun zamonaviy texnik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, texnologiya, axborot, kompyuter, multimedia, internet, masofali o'qitish, yagona axborot muhiti va shunga o'xshash axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining zamonaviy vositalaridan foydalanish o'z samarasini bermiqda. Shu o'rinda, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirish, berilayotgan bilimlarni tushunish darajasi, xotirada saqlash va uni qo'llash imkoniyatlarini yuksaltirish maqsadida interaktiv elektron doska va boshqa zamonaviy texnika vositalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishda qo'l keladi. Bunda foydalanilayotgan texnologiyalarning barcha imkoniyatlari mujassamlashadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonining doimiy ravishda optimallashtirib borishi dars berish jarayonida qo'llanilayotgan yangi va takomillashib borayotgan pedagogik texnologiyalarni turli yo'nalish va maqsadlarda ishlatilishiga bog'liq. Pedagogik texnologiyani har tomonlama puxta o'ylangan pedagogik loyihalashtirish, ta'lim jarayonini tashkil qilish, va albatta, o'quvchi va pedagog uchun erkin, qulay shart-sharoit yaratish orqali hamjihatlikda ishlab chiqilgan model, desak bo'ladi. Pedagogik texnologiyalarning asosiylaridan biri – bu shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasidir. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim bu tabiiy tizim hisoblanib, o'quvchining noyob shaxsiy rivojlanishi, uning o'ziga xos qobiliyatlari va psixologik yo'nalishlarini hisobga olgan holda shakllantiriladi. Ta'lim jarayonida shaxsga murojaat qilmaslikning iloji yo'q. Shaxs bu jarayonda qanday vazifani bajarishi kerak – maqsad-vazifasini yoki unga erishish uchun vosita vazifasini? Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi bola shaxsini butun bir ta'lim tizimining markaziga qo'yadi va unga tabiatan berilgan o'z qobiliyatini ro'yobga chiqarishi uchun har tomonlama qulay, xavfsiz, erkin shart-sharoit yaratadi. O'quvchi shaxsi bu texnologiyada nafaqat oddiy, balki keng imkon berilgan murakkab subyekt bo'lib, u ta'lim tizimidagi asosiy bo'lmagan maqsadlarga erishish vositasi emas, balki uning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mashg'ulotlari jarayonini loyihalashning o'ziga xos tomonlarini hisobga olishni, ya'ni o'quvchi shaxsi modeliga avvaldan belgilab qo'yilgan talablardan yiroq bo'lishni taqozo etadi. Ijtimoiy o'sish jarayonlarining shaxsga bo'lgan ta'sirini hisobga olgan holda, ta'lim jarayonida har bir o'quvchi o'zining yoshlik davri nashidasini sezishi, balog'at davrida erkin, mustaqil, ijodkor va har tomonlama barkamol inson bo'lib o'sishini hisobga olishi zarur omillardan biridir.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya texnologiyasining asosiy prinsipi - o'quvchining individualligini tan olish va uning rivojlanishi uchun zarur va yetarli sharoit yaratishdir. Har bir o'quvchining psixologik xususiyatlarini hisobga olib, individual ishlash uchun mashg'ulot jarayonini o'zgacha tashkillashtirish lozim bo'ladi. Buning uchun mashg'ulot matnlari, didaktik materiallar, ulardan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar, dialog shakllari, o'quvchilar fikrlashi va tafakkurini nazorat qilish shakllari maxsus loyihalashtirilib, o'quvchilarning dunyoqarashi oshishi va rivojlanishiga qaratiladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda pedagogik jarayon shaxsda belgilangan sifatlarning shakllanishiga qaratiladi. Pedagogik jarayon – bu belgilangan maqsadga erishish hamda shaxsning xususiyat va sifatlarini ijobiy tomonga o'zgartirishga qaratilgan tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi aniq bir muddat va ma'lum tarbiyaviy tizimda maxsus tashkil etilgan o'zaro munosabatdir.

Hammamizga ma'lumki, inson paydo bo'libdiki, qorni to'q, egni but bo'lib yashash uchun harakat qiladi. Astoydil harakat va unumli mehnat qilgan insonning turmushi yaxshilanib boradi. Buning uchun esa bilim, aql va uquv kerak. Misol uchun, qadimdan hunarmand jismoniy mehnat bilan shug'ullangan. U hunarmandchilik maktabini yoki san'at oliygohini tugallamagan bo'lsa-da, yasayotgan ko'zasiga qanday xomashyo kerakligini, ko'zaning yasaliş texnologiyasini aniq biladi. Ishlayotganida, san'atshunos olimlarning kitoblarini titkilab o'tirmaydi. Hunarmand yillar, asrlar mobaynida shakllangan, ota-bobolarimiz to'plagan tajribaga tayanib ish ko'radi. Ana shu jarayon asosida aql-idrok, uquv, ilmiy bo'lmagan bilim yotadi. Insoniyatning taraqqiy etishi uchun aynan shu bilim muhim omildir. Buyuk alloma, shoir Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" asarida shunday deb yozgan edi: Bilim, hunar o'rgan, og'ir tut uni, Og'ir tutar oxiri hunar ham seni. Bilim bil, uquv uq, yurma behuda, Payti kelsa yorir bu xil er kuni.

Ko'rib turganingizdek, bilim, kasb-hunar, o'quv – bir-biridan ajratib bo'lmaz jarayonlardir. Insonni inson qilgan ana shu xususiyatlar mehnat tufayli vujudga keladi. Ilmiy tilda bu malaka deb ataladi. Inson unumli mehnat qilishni, mehnatining natijasi sifatli bo'lishini istar ekan, unga, albatta, malaka kerak. Tarbiyashunos olimlarning fikricha, bilim – obyektiv haqiqatning inson ongidagi aksi; ko'nikma-amallar yoki harakatlarni maqsad va shart-sharoitlarga muvofiq bajarilishidir. Malaka esa ko'nikmaning avtomatik holatga kelishi, avtomatlashgan darajada ijro etish demakdir. Yuqoridagi fikrlarni jamlagan holda takror aytamizki, malaka mashq qilish, uquv, bilim, ko'nikma va aql

hosilasidir. Malaka o‘tmishda ham inson hayoti va turmushida muhim ahamiyat kasb etgan. Bugun ham shunday, ertaga ham shunday bo‘lib qoladi. Yosh avlodga ta‘lim-tarbiya berishda malakaning ahamiyati nihoyatda katta. Muallimlik ishining eng asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, pedagog bilim, ko‘nikma va malakalarini uzluksiz to‘ldirib borishi kerak. Ya‘ni o‘z faoliyati uchun zarur bo‘lgan yangi ma‘lumotlarni muntazam izlashi va uni egallashi zarur. Bu esa har bir pedagogning o‘z faoliyatiga shaxsiy talabchanligidan kelib chiqadi. Tashqi omil, ya‘ni o‘quv-metodik va ilmiy-ommabop adabiyotning, ayniqsa, o‘zbek tilidagi adabiyotlarning yetishmasligi bu jarayonning sustlashishiga olib kelishi tabiiy.

Bugungi shiddatli davr barchamizdan axloqiy va ma‘naviy jihatdan tarbiyaviy ishlarni yanada kuchaytirish lozimligini talab etmoqda. Ma‘naviyat yo‘q ekan, inson ongli ijtimoiy shaxs bo‘la olmaydi. Shuning uchun ham sinf rahbarlari, tarbiyachi-pedagoglar va butun o‘qituvchilar jamoasi oldida o‘quvchilarga milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida hayot kechirishni o‘rgatishdek sodda, lekin o‘ta muhim vazifa turadi. Hozirgi globallashuv jarayonlari kuchaygan, turli g‘oyalar o‘rtasidagi kurash keskinlashgan, ommaviy madaniyat xurujlari butun dunyoga tarqalib borayotgan, internet tarmog‘i orqali uzatilayotgan buzg‘unchi axborotlar inson qalbi va ongini o‘ziga qaram qilishga urinayotgan tahlikali zamonda kelajagimiz bo‘lgan yosh avlodni hayotga tayyorlashning samarali shakl va uslublarini izlash Davlat siyosati darajasidagi masalaga aylangan.

Mustaqilligimizni asrab-avaylash, uning qadriga yetadigan, o‘z bilimi va mehnati bilan uni mustahkamlab, Uchinchi renessans poydevorini yaratadigan barkamol avlod tarbiyasi haqida qayg‘urar ekanmiz, diqqat markazimizda hamisha ana shunday sog‘lom dunyoqarashga ega yoshlarimiz kamol topadigan ma‘naviy muhitni barpo etish muhim vazifa bo‘lib qolaveradi. Shaxsni o‘quvchilar jamoasida tarbiyalash va kamol toptirish – barkamol shaxs tarbiyasining asosiy qoidasidir. Bola shaxsi faqat jamoadagina, uning ta‘siridagina haqiqiy shaxs sifatida shakllanadi. Hozirgi sharoitda jamiyatning har bir a‘zosi biror bir pedagogik jamoaning faol a‘zosi bo‘lishi zarur.

Shu o‘rinda masalaning muhim bir jihatiga e‘tiboringizni qaratmoqchimiz. Bugungi kunda maktablarda tarbiyaviy soatlar amalda qanday tashkil qilinmoqda? – bugungi kundagi aksariyat hollarda tarbiyaviy soatlar quruq gaplardan iborat bo‘lib, tarbiyaviy soat mavzularidan chetga chiqib ketiladi; – qaysidir o‘quvchining xulqi muhokamaga qo‘yiladi; – o‘quvchilarning fanlarni o‘zlashtirishlari darajasi muhokama qilinadi; –

qandaydir tadbirlarga tayyorgarlik va sinf muammolarini hal etish kabi masalalar xususida soʻz boradi. Tarbiyaviy soatlar aslida qanday boʻlishi kerak? – taʼlim jarayoni alohida, mustaqil darslardan tashkil topgani kabi tarbiyaviy soatlar ham yaxlit tarbiyaviy usullar, taʼsirchan vositalar yordamida amalga oshiriladi; – sinf rahbari ushbu tarbiyaviy soatni oʻtkazishga doir aniq ish rejasiga ega boʻlishlari lozim; – yuqori tashkilotlardan tavsiya asosida berilgan – Tarbiyaviy soatlar mavzularining namunaviy rejasini asos qilib olish muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Ishmuhammedov R., Abduqarodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovasion texnologiyalar. Taʼlim muassasalari oʻqituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. – T.: “Isteʼdod” jamgʻarmasi, 2019.

2. Yoʻldoshev J., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar.– T.: “Moliya iqtisod” nashriyoti, 2009.

3. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., Toʻraev A. B. Innovasion taʼlim texnologiyalari .- T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015.

4. Xoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi . -T.: Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.

5. Hasanboev J. va boshqalar. Pedagogika. Oʻquv qoʻllanma.– Toshkent: “Fan”, 2016.

**II SHO‘BA. JADID PEDAGOGIKASINING MILLIY
TARBIYA HAQIDAGI G‘OYALARI VA ZAMONAVIYLIK**

PANEL II. JADID PEDAGOGY'S IDEAS ABOUT NATIONAL EDUCATION AND MODERNITY

JADIDCHILIK HAKAKATI UMUMTURKIY JARAYON

Rustam SHARIPOV,

Toshkent davlat sharqshunoslik
universitetining dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya. mazkur maqolada Turkiston jadidchilik harakatining paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan umumturkiy ahamiyatga molik bo'lgan jarayonlar tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, jadidchilik harakati, xalq, islohot, jamiyat, ma'rifat, maorif, milliy davlatchilik.

Abstract. In this article, the processes of national significance that influenced the emergence, formation and development of the Turkestan Jadidism movement were studied.

Key words: Turkestan, Jadidism movement, people, reform, society, enlightenment, education, national statehood.

Абстрактный. В данной статье исследованы процессы национального значения, повлиявшие на возникновение, становление и развитие туркестанского движения джадидизм.

Ключевые слова: Туркестан, джадидское движение, народ, реформа, общество, просвещение, образование, национальная государственность.

Tarix solnomasiga nazar tashlar ekanmiz, har qanday zamonda g'oyalar kurashi jamiyatning bosh masalasi bo'lib kelganini ko'rishimiz mumkin. O'tgan asrning dastlabki choragida bu kurash umummiy ahamiyat kasb etib, keskin tus olganini hammamiz bugun guvoh bo'lib turibmiz.

Turkistonda jadidchilik harakati o'z-o'zidan paydo bo'lgani yo'q, albatta. Uning vujudga kelishi uchun ma'lum bir ob'ektiv sharoit va sabablar mavjud edi. XIX asr o'rtalari va XX asr boshlarida jamiyatda yangilanish zarurati tug'ildi. Bir qator ijtimoiy, siyosiy, huquqiy va ma'naviy muammolar paydo bo'ldi. Ularni hal etish uchun bel bog'lagan bir guruh ziyolilar xalq orasida «jadidlar» nomini oldi. Ushbu so'zning lug'aviy va istilohiy ma'nolarini izohlagan prof. Begali Qosimov shunday yozadi: «Jadid»ning ma'nosi yangi demakdir. U shunchaki yangi yo bo'lmasa «yangilik tarafdori» degani emas. Balki «yangi tafakkur», «yangi inson», «yangi avlod» singari keng ma'nolarni o'zida mujassam etgan»¹. So'zning ma'no qamrovidan ham seziladiki, jadidchilikka birgina Turkistonda kechgan ma'rifiy oqim yoki ijtimoiy-siyosiy harakat doirasida qarab bo'lmaydi. Balki XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida umumjahon miqyosida kechgan siyosiy-iqtisodiy va madaniy-ma'naviy yangilanishlar bizning yurtimizda «jadidchilik» nomi bilan tarixga kirgan global bir hodisa bilan bog'liqdir. Chunki 1868 yili Angliyada, 1871-yili Fransiyada, XIX asrning butun 70-80 - yillari davomida Germaniyada kechgan yangilanishlar, islohot va qayta qurishga bo'lgan intilish ham Turkiston jadidlarining yangilik sari qilgan harakatlariga sabab bo'lgan bo'lsa ajab emas. Agar birgina adabiyot sohasida olib qaraganda ham yuqoridagi sanalardan so'ng milliy adabiyotlar «yangi fransuz adabiyoti», «yangi ingliz adabiyoti» singari istilohlar bilan ham atalgani sir emas. Hatto Rossiyada «yangi adabiyot» XIX asrning 90-yillaridan boshlanganini e'tirof etgan nazariy ishlar ham talaygina.

¹ Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. –Т.: Маънавият, 2002. – Б. 5.

Kishilik jamiyatining ko'p asrlik tarixida xilma-xil harakatlar, ta'limot va siyosiy oqimlar mavjud bo'lgan. Bularning zahirida adolatli, fuqarolarning tengligi asosiga qurilgan, insonparvar jamiyatni yuzaga keltirish uchun, zulm va zo'ravonlikdan, qullik va istibdoddan, tengsizlik va jaholatdan qutulish uchun tinimsiz izlanish istagi yotgan. «Milliy zulmdan qutulish uchun ozodlik kurashi asosiy hodisa hisoblanadi, - deb yozadi B.Do'stqoraev. - Ozodlik, mustaqillik, erkka feodal qoloqlik, jaholatdan qutulmagina erishish mumkin bo'lgan. Buning uchun jamiyatdagi mavjud tuzumni tubdan isloh qilish lozim bo'lib, buni amalga oshiruvchilar qotib qolgan, daqqi kuchlarga, ya'ni «qadim» (eski)larga qarshi turuvchi «jadid» (yangi)lar sifatida maydonga keldi. Shu bois jadidlar Misrda ham, Turkiyada ham, Turkistonda ham siyosiy oqim sifatida paydo bo'ldi. To'g'ri, ularning shakllanganlik, taraqqiy topganlik darajasi bir xil emas edi. Chor Rossiyasi tomonidan bosib olingan o'lkalarda ham XIX asr oxiriga kelib milliy ozodlik harakatlari oxir-oqibatda jadidlarni tarix sahnasiga chiqardi. Milliy istibod zanjiriga tushgan xalq va elatlar qudratli imperiya changalidan faqat birlashib harakat qilmagina qutulishlari mumkin edi. Buning uchun, eng avvalo, milliy ongni uyg'otish, millatning o'zligini anglab yetishuviga erishish lozim edi. Qulning qul ekanligini anglab, ozodlikka chiqishi uchun unda o'z ahvoliga ongli nazar tashlash qobiliyatini hosil etish talab qilinardi»².

Jadidchilik harakati (chet el olimlari uni o'z tadqiqotlarida «yangilanish harakati» deb ham yuritadilar) faqat Turkiston doirasidagina mavjud hodisa emas edi. Bu davrga kelib u ancha keng miqyoslarda Turkiya, Idil-Ural, Kavkaz (Ozarbayjon), Turkiston hududlari, hattoki Rossiya musulmonlari o'rtasida keng yoyilib ulgurgan edi.

XIX asrning ikkinchi yarmida Kavkaz va Ozarbayjonda jadidchilik harakati vujudga keladi. Bu hududda, ayniqsa, neft sanoati tez sur'atlar bilan rivojlanib, dunyo miqyosida mashhur «Nobel», «Rotshild», «Siemens» kabi shirkatlar ochilgan, Kokorev, Shibaev, Benkendorf kabi rus sarmoyadorlari ham o'z ishlarini boshlagan edilar. Buning natijasida hududga yangi texnologiya va boshqa turdagi yangiliklar tez sur'atda kirib keldi. Natijada, 1897-yilda Ozarbayjonda yashagan 1.805.788 aholidan 26.637 kishi neft sanoatida xizmat qila boshladi³.

² Дўстқораев Б. Туркистон жади́дларининг йирик сиймоси. / Жаҳон адабиёти. -1998. - 3-сон. - Б. 146.

³ Nadir Davlet. Rusiya Turklerinin milli muceddesi tarihi (1905-17). – Ankara, 1985. – S. 21.

Agar Kavkaz, xususan, Ozarbayjonda yangilanish jarayoni uchun asosiy iqtisodiy va madaniy sharoit yetilgan bo'lsa, o'zga hududlarda ahvol bir oz boshqacharoq edi. Masalan, ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi hayot tarziga odatlangan qozoqlarda yangi ta'lim tizimining kirib kelishi bir oz qiyin bo'lganini ta'kidlab o'tish joiz. XIX asrning o'rtalaridan boshlab ularning turmush tarzida Rossiyaning ta'siri sezila boshlaydi. 1841-yili Xanskaya Stavka shahrida qozoq bolalari uchun ilk maktab ochiladi. 1866-yilda esa bunday maktablar soni sakkiztaga yetadi.

XIX asrning 90-yillarida boshlangan jadidchilik harakatining tan olingan markazlaridan biri, shubhasiz, Volga bo'yi (Idil-Ural)dir. Bu yerda paydo bo'lgan kuchli ma'rifatparvarlik harakati islohotchilik intilishlari bilan uyg'unlashgan holda tatar va boshqird jadidchilik harakatini yuzaga keltirdi. Boshqa mintaqalarda ko'zga tashlanganidek, jadidchilik bu yerda ham dastlab maktab ta'lim tizimini isloh etishdan boshlandi. Bu tashabbusni XIX asrning ikkinchi yarmida Husayn Fayzxonov («Maktab islohoti» dasturi) hamda Shahobiddin Marjoniy (shogirdlarni o'qitishda o'zi tuzgan amaliy dastur bilan) boshlab berdi. Ammo ularning novatorona mohiyatga ega bo'lgan g'oyalari o'z vaqtida hayotga qismangina tatbiq etildi. Sh.Marjoniy g'oyalari muallif tomonidan madrasa ta'limining yangilanishiga yordam bergan bo'lsa, ikkinchi g'oya qog'ozdagina qoldi. Shunga qaramay, ta'lim tizimining isloh etilishi XX asr boshlarida tatar ruhiy va ma'naviy madaniyatida ro'y bergan uyg'onishning bosh omilidir. Tataristonda jadidlar bilan qadimchilar o'rtasida boshlangan hayot-mamot kurashi, bir tomondan, yosh tatar ma'rifatparvarlarining O'rta Osiyo, xususan, hozirgi O'zbekiston hududlariga oqib kelishiga sababchi bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, jadidlarga matbuot, adabiyot va teatr yordami bilan xalq ommasini o'z tarafiga og'dirish, ulardan madad olish va, ayni paytda, ular o'rtasida o'zlarining ilg'or g'oyalarini tarqatish imkonini berdi. Qozondagi «Muhammadiya», Ufadagi «Oliya» va «Usmoniya», Orenburgdagi «Husayniya» madrasalari orqali ham jadidchilik g'oyalari keng xalq ommasi o'rtasida tarqala boshladi.

XIX asr o'rtalari - XX asr boshlarida Rossiya, Turkiston, Kavkaz (Ozarbayjon), Idil-Ural va Qrimda yangilanishga intilish jarayoni qariyb ommaviy tus olganini kuzatish mumkin. O'z davrining eng ko'zga ko'ringan siymosi, nazariy va amaliy faoliyati bilan jadidchilik harakati shakllanishi va rivojiga beqiyos hissa qo'shgan Ismoilbek Gasprali haqida gapirmaslik mumkin emas.

Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi va shakllanishida ichki omillar bilan bir qatorda tashqi omillar ham mavjud ediki, ulardan eng e'tiborlisi Ismoilbek Gasprali ta'limotidir. Ismoilbek Gasprali 1851-yilda Qrimning Boqchasaroy shahri yaqinidagi Gaspra qishlog'ida dunyoga keladi. Moskvada tahsil olib, keyinchalik Fransiya va Turkiyada yashaydi. 1875-1881- yillarda Boqchasaroyda o'qituvchilik qiladi, hokimiyatning rahbar lavozimlarida ishlaydi. 1881-yilda «Tavrida» gazetasida e'lon qilgan maqolasida u o'zining amaliy dasturini shunday ifoda etadi:

- milliy maorif tizimini isloh etish;
- milliy maorif tizimini moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash uchun «Jamiyati xayriya»lar tashkil etish;
- turkiy xalqlarning umumiy milliy matbuotini tashkil etish;
- musulmon xotin-qizlarini ozod etish;
- milliy mutaxassis va ziyolilarni yetishtirish uchun sharoit yaratish⁴.

Bu esa o'z vaqtida siyosiy va huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan asosiy dastur hisoblangan. Ushbu dasturda ko'rsatilgan vazifalarni Ismoilbek Gasprali 1883-yildan chiqa boshlagan «Tarjimon» gazetasida ham ilgari suradi. Nazariy va huquqiy g'oyalarini hayotga tatbiq etib, 1884-yilda Boqchasaroyda birinchi yangi usuldagi maktabni ochdi. Ismoilbek Gasprali g'oyalari va amaliy faoliyati katta hayotiy ta'sir kuchiga ega edi. «Tarjimon» gazetasi Rossiya hududida nashr etilgan birinchi turkiy tildagi gazeta bo'lishiga qaramay, bir qator xalqlar taqdirida, milliy yangilanish harakati rivojida, undan o'sib chiqqan milliy ozodlik harakati jarayonida tutgan o'rni va o'ynagan roli buyukdir. Chunki, 1883-yildan 1916-yilgacha 33 yil umr ko'rgan bu gazeta Qohiradan Qoshg'arga, Qozondan Hindistonga qadar tarqalgan va o'z davrining eng mashhur nashrlaridan biriga aylangan edi. Agar dastlab gazetaning uch yuz obunachisi bo'lgan bo'lsa, 1885-yilga kelib ular soni mingtaga yetadi.

Yuqorida aytganimizdek, Ismoilbek Gasprali 1884-yilda Qrimda ilk «usuli jadid» maktabini ochib, maorif tizimini isloh etish borasidagi g'oyalarini «Tarjimon» gazetasida e'lon qila boshlaydi. Uning fikricha, maorif tizimi oldida quyidagi vazifalarni hal etish muammosi turar edi:

- maktab madrasadan ajralib chiqishi kerak;
- boshlang'ich sinflar uchun alohida o'qituvchilar tayyorlanishi lozim;
- o'qituvchi «sadaqa» emas, oylik maosh bilan ta'minlanishi zarur;

⁴ Mehmet Saray. Turk dunyasinda egitim reformi ve Gasprali Ismailbey. – Ankara: 1987. –S. 72-76.

- o'qish va yozishning eski "hijjalama" yo'li bilan emas, yangi "Alifbo" kitoblari vositasida o'rgatilishi maqsadga muvofiq;

- faqatgina o'qish emas, shu bilan birga yozishga ham ahamiyat berilishi shart;

- qizlar uchun ham alohida maktablar ochilishi, ularning o'qish va yozishiga alohida e'tibor berilishi kerak;

- o'qitish ma'lum bir dastur asosida va darsliklar vositasida olib borilishi kerak.

Ko'rinib turibdiki, Ismoilbek Gaspralining ko'pgina fikrlari hayotiy tajriba asosida to'plangan bo'lib, katta siyosiy-ijtimoiy va huquqiy ahamiyatga egadir. Ismoilbek Gasprali Qrimda boshlagan «usuli jadid» harakati vaqt o'tishi bilan o'z mevalarini bera boshlaydi. 1904-yilga kelib Rusiyaning o'zida besh mingga yaqin «usuli jadid» maktablari ochildi. So'ngra bu harakat Turkistonga yoyila boshlaydi. Ammo, Turkistonning mustamlakachi gubernatori Kaufman yangi maorif tizimini Chor hukumati uchun tahlikali bilib, bu maktablarni yopadi va ikki (rus va mahalliy) tilda ta'lim beradigan maktablar ochtiradi. 1915-yilda ularning soni to'qsontaga yetadi, ammo bu maktablarda o'qigan o'quvchilarning 95 foizi rus bolalari edi. Turk olimi Nodir Davlatning yozishicha, 1879-1904-yillar orasida «Toshkent o'qituvchilar maktabi»ni bitirgan 415 boladan 65 tasigina turkiy millat vakillari (11 o'zbek, turkman va tatar, 54 tasi esa qozoq va qirg'iz) edi, xolos.

Turkiston ziyolilari va aholisining katta qismi «usuli jadid» maktablari ochilishining tarafdori edi. Chunki bu - farzandlar kelajagi, o'lka istiqboli bilan bog'liq bo'lgan muhim masala edi. Shuning uchun ham I.Gasprali biroz avval barcha nazariy fikrlarini qog'ozga tushirib, bu hujjatni Rossiya hukumatiga, nusxasini esa general-gubernator N.O.Rozenbaxga yuboradi. Afsus, natija kutganday bo'lib chiqmaydi. Gasprali rad javobini oladi. Shundan keyin, o'zi bilan do'stlik aloqalarida bo'lgan Buxoro amiri Abdulahadga murojaat etib, yangi usuldagi maktablarni Turkistonning bir qismi bo'lgan Buxoroda ochishga ruxsat so'raydi. Amir Abdulahad 1893-yilning boshlarida Rossiya ziyorati sirasida Boqchasaroyga kelib, Ismoilbek Gasprali bilan tanishadi, u bilan uzoq suhbatda bo'ladi. O'sha uchrashuv chog'ida u Ismoilbekni Buxoroga taklif etadi.

Amir Abdulahadning taklifini mamnuniyat bilan qabul qilgan I.Gasprali 1893-yil may oyining oxirlarida Buxoroga tashrif buyuradi. Safari davomida Samarqand va Toshkentda ham bo'lib, bir qator eski usuldagi maktablarni

ziyosat qiladi. U yerda mutasaddi rahbarlar, shu jumladan, N.Ostroumov bilan Turkistondagi maorif tizimi haqida suhbatlashadi.

Amir Abdulahadning Shahrisabzdagi yozgi qarorgohiga kelgan Gasprali samimiy qarshi olinadi. Uzundan-uzun suhbatlar chog'ida o'z fikrlariga xayrixohlik topadi. Ammo shunga qaramasdan ko'zlangan natijaga erisha olmaydi. Sababi, bu vaqtga kelib, Buxoro amiri Chor hukumatidan izn olmay turib, biror masalani o'zi xohlaganicha hal etish erkidan mahrum bo'lgan edi⁵.

I.Gaspralining o'zi ustoz Sh.Marjoniy ijodidan samarali ta'sir olgani haqida ko'p yozadi. Albatta, Turkistonga Rossiya hukmronligi bilan birga Yevropa ta'siri ham kirib kelganligini inkor etib bo'lmaydi. Bu ta'sir turmushning barcha jabhalarida, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlarda o'z ifodasini topgan. Natijada, o'sha kezlarda Turkiston hududlarida mavjud bo'lgan madrasa ta'limi yetarli emasligi, dunyoviy ilmlarga ham ko'proq e'tibor qaratish zarurati borligiga tushunib qolingandi. Jahon ilmi va madaniyati bilan uzviy aloqa o'rnatish lozimligi haqidagi fikrlar aytila boshlangan, eng muhimi, eslatib o'tilganidek, Turkistonda bu harakatning ma'lum bir ildizlari ham mavjud edi. Buxoro va Samarqand hududlarida maorif tizimi isloh etilishi lozimligi haqidagi masalani ilk bor Ahmad Donish ko'taradi. U Buxoro amirligi chor qo'shinlari tomonidan ishg'ol etilganidan keyin bir necha marta Rossiyaga borib kelib, islohot haqidagi g'oyalarini o'zining «Navodir ul-vaqoe» va «Tarjimai ahvoli amironi Buxoroi Sharif» asarlarida bayon qilgan. Bundan tashqari, Turkistonda jadidchilikning shakllanishiga I.Gaspralining «Tarjimon» gazetasi, Qozon va Ozarbayjondan keltirilgan turli adabiyotlar, «Yosh turklar», «Yosh eronlilar» singari milliy harakatlarning ta'siri ham kuchli bo'lganini qayd etish lozim. Bu haqda jadidchilikning ma'rifiy dasturiga aylangan Fitratning «Munozara» asarida Abdurashid Ibrohimbek kabi mashhur alloma va Anvarbek, Niyoziybek kabi yosh turk hamda yosh eronlilarning yetakchi rahbarlarini tilga olib, ularning yo'li Turkiston va Buxoro jadidlari uchun ham namuna bo'lajagini eslatgandi.⁶

⁵ Mehmet Saray. Turk dunyasinda egitim reform ve Gasprali Ismailbey. - Ankara, 1987. - S. 49.

⁶ «Мунозара»нинг Ҳожи Муйин томонидан туркчага таржима қилинган ва Беҳбудийнинг сўнгсўзи билан биргаликда амалга оширилган нашрда рус оҳранкасини чўчитиб юбормаслик учун бу номлар олиб ташланиб, уларнинг ўрнига улуғ рус адиби Толстой асарларига мурожаат қилиш бор эди. Ушбу тафсилот акс этган нашр учун қаранг: Фитрат. Ҳиндистонда бир бухороли мударриснинг фаранги билан усули жадида мактаблари хусусида қилган МУНОЗАРАСИ. / Танланган асарлар. –Т.: Маънавият, 2000. –Б. 17.

Tatar jadidchilik harakati haqida soʻz borganida 1908 yil 10 yanvardan Orenburgda chop etila boshlagan «Shoʻro» ijtimoiy-maʼrifiy, adabiy-publitsistik jurnalini tilga olish joiz. Oltin sanoati bilan shugʻullangan taniqli tatar shoiri Zokir Romiev (Dardmand) bu jurnalning noshiri, Rizo Faxriddin esa bosh muharriri edi. Jurnalning tahrir hayʼatida oʻzbek ziyolilariga yaxshi tanish Fotih Karimov, Kabir Bakir, Sharif Kamol kabi taniqli tatar jadidlari ham boʻlishgan. Jurnalda faqat tatar va boshqird yozuvchilarining asar larigina bosilmay, uning sahifalarida Hofiz, Umar Xayyom, Saʼdiy, Abu Aʼlo al-Maarriy, Nizomiy, Navoiy, Fuzuliy, Maxtumquli, Mirza Fatali Oxundov, Nomiq Kamol hayoti va ijodlariga bagʻishlangan maqolalar ham oʻrin olgan. Oʻzbek adiblari ham jurnal faoliyatida ishtirok etganlar.

Jurnal 14 ta doimiy ruknga ega boʻlib, ular orasidagi: 1) mashhur siymolar va buyuk voqealar, 2) maqolalar, 3) diniya masalalari, 4) tarbiya va maorif, 5) sihat-salomatlik, 6) arxeologiya obidalari, 7) adabiyot: nazm va nasr, 8) bibliografiya va tanqid va h.k. ruknlarda musulmon olamini qiziqtirgan juda koʻp masalalar yoritilgan. Jurnalning gʻoyaviy va maʼrifiy yoʻnalishi haqida «Buyuk kishilarning soʻzlari» ruknida berilgan quyidagi hikmatli soʻzlar orqali tasavvur hosil qilish mumkin:

«Orzu najot bermaydi, faqat harakat najotkordir» (G.Ibsen).

«Hayot doimiy harakatdir» (L.N.Tolstoy).

«Men faqat insoniyatni deb jasorat koʻrsatgan kishilarnigina buyuk kishilar, deb bilaman» (Volter).

«Dunyoda soʻzdan koʻra kuchli va zaif narsa yoʻq» (I.S.Turgenev).

Jurnal oʻz faoliyati bilan jadidchilik harakatining Milliy uygʻonish harakatiga aylanishiga katta hissa qoʻshdi. Tatar ziyolilari «Shoʻro» jurnalining turkiy xalqlar orasida katta muvaffaqiyat qozonganidan ragʻbatlanib, «Vaqt» gazetasini ham nashr eta boshladilar. Eng eʼtiborlisi shundaki, yuqorida nomlari zikr etilgan ziyolilarning aksariyati Buxoro, Samarqand yoki Xiva madrasalarida tahsil koʻrib, Markaziy Osiyo hududlarida dunyoga kelgan u yoki bu tariqat yoʻlini tutgan edilar. Ularga oʻrta asrlarda yashab oʻtgan mutafakkirlarimiz asarlari qanchalik maʼnaviy ozuqa bergan boʻlsa, Ismoilbek Gasprali va uning hamfikrlari ilgari surgan gʻoyalar ham shunchalik katta taʼsir koʻrsatdi. Xulosa qilib aytish mumkinki,

XIX asr oxirlari - XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan ma'rifatparvarlik harakatining ildizlari o'z tuprog'imizda nish urgan edi.

O'zbek jadidchiligi sarchashmalari to'g'risida so'z borganda, yana bir manbani unutmaslik lozim. Bu Turkiyadagi yosh usmonlilar harakati va tanzimat adabiyotidir. Turkiy xalqlarning o'zaro yaqinlashishiga tish-tirnog'i bilan qarshilik ko'rsatgan sho'rolar hukumati o'zbek-turk ilmiy, madaniy, ijtimoiy va savdo aloqalarining keskin uzilishi uchun barcha choralarni ko'rdi. Shuning uchun ham bu aloqalarning 1917 yilga qadar bo'lgan tarixi ham unutilayozdi. Holbuki, o'zbek jadid adabiyotining asoschilaridan biri Fitrat 1909-1913 yillarda Turkiyada bo'lgan vaqtida yosh turklar harakati va adabiyoti ta'sirida o'zining dastlabki asarlarini yozgan va bu asarlar jadid adabiyotining dasturi o'laroq xizmat qilgan edi. Shubhasiz, Fitratdan oldin ham, keyin ham ko'plab o'zbek yoshlari Turkiyaga borib tahsil olganlar va ularning aksariyati o'z vatanlariga qaytgach, jadid maktablarini ochib, jadid adabiyoti va teatriga poydevor qo'yishda ishtirok etganlar.

Turkiya va Turkiston o'rtasidagi jadidchilik borasidagi aloqalar bir tomonlama bo'lmagan. O'z navbatida yosh usmonlilar ham Turkiston va Sharqiy Turkiston (Koshg'ar)ga o'z vakillarini jo'natib, turkchilik va jadidchilik g'oyalarini tarqatishga harakat qilganlar.

Chingizxon va Botu haqidagi tarixiy asarlari bilan o'zbek kitobxonlariga tanish bo'lgan V.Yanning ko'p bor tilga olingan kundaliklarida bu haqda muhim bir ma'lumot uchraydi. U "Katta sovet ensiklopediyasi" uchun Cho'lpon haqida qisqacha bir maqola yozish maqsadida 1933 yili Moskvada yashab, Sharq xalqlari markaziy nashriyotida ishlagan Cho'lpon bilan uchrashgan va unga bir qancha savollar bilan murojaat etgan. Ana shunday savollardan biriga javob berar ekan, Cho'lpon Andijonda Turkiyadan Sharqiy Turkistonga yosh usmonlilar g'oyalarini targ'ib etish uchun ketayotgan va ma'lum bir vaqtga Farg'ona vodiysida to'xtagan ikki turk ziyolisi bilan tanishganini aytgan. O'sha paytgacha Sulaymon Yunus o'g'li (Cho'lponning otasi) farzandining mudarris bo'lishini istagan va uni shu maqsadda tarbiya etayotgan ekan. Lekin jadidchilik g'oyalari bilan tanishgan Cho'lpon ota orzusiga qarshi o'laroq Toshkentga qochib borib, jadid yozuvchisi bo'lib yetishgan. Agar Cho'lponning Toshkentga 1914 yilda kelganini inobatga olsak, uning yosh usmonlilar ta'siriga berilishi ham tahminan shu davrga to'g'ri keladi.

Cho'lpon to'g'risidagi xotiralarini e'lon qilgan geodezist olim Fulomqodir Norxo'jaev atoqli shoirning Toshkentdagi "Turon"

kutubxonasida Turkiyada nashr etilgan “Sarvati funun” jurnalini, boshqa yoshlar qatori, muntazam ravishda o‘qib borganini aytadi. O‘sha kezlarda Toshkentdagi qator maktablarda Turkiyada tahsil ko‘rgan o‘zbeklar yoki Turkiyadan turli sabablar bilan O‘zbekistonga kelib qolgan turklar saboq berishgan va ular ham o‘z shogirdlarini turk jadidchilik harakati ta’sirida tarbiyalashga intilishgan. Shunday kishilardan biri toshkentlik Eson afandi bo‘lib, u Oybekning shakllanishiga ozmi-ko‘pmi o‘z hissasini qo‘shgan.

Turk-o‘zbek aloqalari tarixida 1914 yili rus-turk urushida asir tushgan turk zobitlari alohida sahifani tashkil etadi. Avvalo shuni aytish kerakki, o‘zbek maorif va madaniyat ishlarining jonlanishi va iste’dodli ziyolilar avlodining shakllanishida turk zobitlarining hissasi kam emas. Ma’lum bo‘lishicha, ular Turkistonga kichik-kichik guruh bo‘lib, to‘rt marta kelganlar. Turkistonga kelgan to‘rtinchi guruh anchagina katta edi. Uning «a’zolar»i Birinchi jahon urushi yillarida Kavkazortida asir tushgan turk zobitlari bo‘lib, ulardan biri Roji Chaqiro‘z edi. Uning esdaliklari o‘zbek jadidchilik harakatining namoyandalaridan biri Usmon Xo‘janing o‘g‘li Temirxo‘ja tomonidan yozib olinib, «Turk dunyosi tarixi» jurnalining 1987 yil 1-12 - sonlarida e’lon qilingan. Ushbu xotiralar 1914-1923-yillarda Turkistonda bo‘lib o‘tgan bir qancha muhim tarixiy voqealar va shaxslar haqida yangi ma’lumotlar berishi bilan ahamiyatlidir.

Turkiston jadidlari oldida turgan asosiy vazifa kelajakda o‘zbek xalqini fojiali oqibatlariga olib borishi mumkin bo‘lgan ruslashtirish siyosatiga qarshi kurashish, yosh avlodda milliy til, tarix va madaniyatga hurmat tuyg‘usini tarbiyalash, milliy urf-odatlar va san’at turlarini saqlab qolish va yaqin kelajakda amalga oshishi lozim bo‘lgan mustaqillik haqidagi orzularni yoshlar shuuriga singdirish edi.

Abdulla Qahhorning tarjimai holiga doir maqolalaridan shu narsa ma’lum bo‘ladiki, turk zobitlari faqat Toshkentdagi maktablarda emas, ayni paytda Qo‘qonda va, ehtimol, Farg‘ona vodiysining boshqa shaharlarida ham ma’rifatparvarlik faoliyati bilan shug‘ullanganlar. To‘g‘ri, ular o‘z faoliyatida turkchilik asoslarini targ‘ib etishga katta e’tibor berganlar. Ammo shu bilan birga, o‘sha paytda turk zobitlari qo‘lida tarbiya ko‘rgan yoshlar orasidan o‘z xalqiga astoydil xizmat qilgan Oybek, Mirkarim Osim, Abdulla Qahhorning o‘zi kabi ilg‘or ziyolilar yetishib chiqishgan.

Turk zobitlari xizmat qilgan maktablarda o‘quv-o‘qituv ishlaridan tashqari, «Turk kuchi» singari to‘dalar ham tashkil etilib, bu to‘da a’zolari

harbiy-vatanparvarlik mashqlari, sport turlari, musiqa va teatr kechalarini tashkil etish bilan ham shug'ullanganlar.

Bundan tashqari, har holda o'zbek yoshlarining, Fitrat singari, Turkiyaga «qip-qizil musulmon farzandi» sifatida borib, so'ng «turkchi» va «jadid» bo'lib qaytishi o'zbek jadidchilik harakatining oyoqqa turishida «Turkiya omili» ham muhim ahamiyatga molik bo'lganini ko'rsatadi. Adabiyotshunos olimlarning Cho'lpon ijodiga Yahyo Kamol, Tavfiq Fikrat, Muhammad Amin singari turk shoirlarining ta'sir ko'rsatgani, hatto 20-yillarning boshlarida she'riyatga kirib kelgan Oybek ijodi ham bu ta'sirdan chetda shakllanmagani faktlari bu omilni hali olimlar maxsus o'rganishlari lozim ekanidan darak beradi.

Bir tomondan, XVI-XIX asrlarda Turkistonda hukm surgan ijtimoiy tuzum – feodal davlatning inqirozga yuz tutishi, jamiyat taraqqiyotida turg'unlik holatining yuzaga kelishi, ikkinchi tomondan, Turkistonning Chor qo'shinlari tomonidan bosib olinishi va mustamlakaga aylantirilishi natijasida o'lkada shunday bir mudhish sharoit vujudga kelgani ma'lumki, muayyan ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va ma'rifiy zaminsiz xalqni uyg'otuvchi, jamiyatni silkitib, larzaga keltiruvchi biron-bir harakatning paydo bo'lishi mahol edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. – Т.: Маънавият, 2002.
2. Шарафиддинов О. Чўлпоннинг бадий олами. – Т.: Маънавият, 1994.
3. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Т.: Ўзбекистон, 2008.
4. Болтабоев Ҳ. Қатағон қилинган илм. –Т.: Ҳазина, 1996.
5. Nadir Davlet. Rusiya Turklerinin milli mucedeleleri tarihi (1905-17). – Ankara, 1985.
6. Mehmet Saray. Turk dunyasinda egitim reformi ve Gaspinali Ismailbey. – Ankara: 1987.

TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA MAHMUD XO'JA BEHBUDIY ASARLARINING AHAMIYATI VA O'RNI

Qahramon SHONAZAROV,

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkiston jadidchilik harakatining yorqin namoyondasi, ma'rifatparvar publitsist, dramaturg Mahmudxo'ja Behbudiy asarlarida hozirgi kundagi ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni va ahamiyati masalasi aks etganligi tilga olinadi. Behbudiy faoliyatining hozirgi yosh avlod uchun ibrat bo'la oladigan jihatlari va "Padarkush" dramasiidagi ma'naviy-axloqiy tushunchalarni bayon qilishining e'tiborga molik jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ta'lim-tarbiya, ma'naviy-axloqiy, yosh avlod, jadidchilik, ma'rifatparvar, estetik xislatlar, o'quvchi.

Annotation. In this article, it is mentioned that in the works of Mahmudhoja Behbudi, a bright manifestation of the Turkestan jadidism movement, enlightened publicist, playwright, the question of its place and importance in the current educational process is reflected. Aspects of Behbudi's work that can serve as an example for the current young generation and the remarkable aspects of his presentation of spiritual and moral concepts in the drama "Padarkush" are analyzed.

Key words: Education, spiritual and moral, young generation, modernism, enlightenment, aesthetic qualities, student.

Аннотация. В данной статье отмечается, что в произведениях Махмудходжи Бехбуди, яркого представителя туркестанского джадидистского движения, просвещенного публициста, драматурга, отражен вопрос о его месте и значении в современном образовательном процессе. Анализируются аспекты творчества Бехбуди, которые могут служить примером для нынешнего молодого поколения, и примечательные стороны изложения им духовно-нравственных концепций в драме «Падаркуш».

Ключевые слова: Образование, духовно-нравственное, молодое поколение, модернизм, просвещение, эстетические качества, студент.

Mamlakatimiz dunyo tamadduni va ilm-fan rivojiga ulkan hissa qo'shgan ulug' allomalar, aziz-avliyolar yurti sifatida shuhrat qozongan. Ma'naviyatimizning ildizlari bo'lgan buyuk mutafakkurlarimiz hayoti, ijodini va ular ijodidagi hozirgi yoshlarimizning ta'lim-tarbiyasiga ta'sir etadigan qarashlarini keng ommaga targ'ib qilish ulkan ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni shaxsni maqsadga muvofiq shakillantirish uchun tashkil etiladi va tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ravishda

ta'sir etish imkoniyatini yaratadi. Ta'lim-tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq ikki faoliyatni - o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchining ongi har tomonlama shakllana boradi, his-tuyg'ulari va turli qobiliyatlari rivojlanadi, g'oyaviy, axloqiy, irodaviy, estetik xislatlari shakllanadi, tabiatga, jamiyatga ilmiy qarashlar tizimi tarkib topadi, jismoniy kuch-quvatlari mustahkamlanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchida jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlar hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o'quvchining ongiga (ta'lim jarayonida), hissiyotiga (darsda va turli sinfdan tashqari ishlarda), irodasiga (faoliyatni uyushtirish, xulqni idora qilish jarayonida) tizimli va muntazam ta'sir etib boriladi. Ta'lim-tarbiya berish davomida bulardan birortasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e'tibordan chetta qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Islom madaniyatining tarkibiy qismi-tasavvuf (sufizm) falsafasida inson ma'naviyatining, ruhiyati o'ziga xos uslublar orqali aks ettirilgan.

Yaqin o'tmishga nazar tashlab jadidlardan nafs jilovini, yo'qchilig-u to'qchilik ustida fikrlashni, vatan va tuproq nima ekanligini o'rganish mumkin. Ma'lumki, XIX asr oxiri - XX asr boshida Turkistonda vujudga kelgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat tarix sahnasiga ma'rifatparvar shaxslar - jadidlarni olib chiqdi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev, Abdulla Avloniy kabi qomusiy bilim egalari ana shular jumlasidandir. Ular o'z bilimlarini millat ravnaqi, jamiyat rivoji yo'lida sarflashga intildi, o'rni kelganda mablag'ini ham ayamadi. Adib, publitsist, pedagog, olim, din va jamoat arbobi Mahmudxo'ja Behbudiy Turkistondagi jadidchilik harakatining asoschilaridan va yetakchilaridan biri edi. U "ma'rifatning, maorif ishlarining faqatgina nazariyotchisi bo'lib qolmay, balki o'lka maorifi rivojida amaliy tomondan ham jonbozlik ko'rsatdi"¹. Shuningdek, Behbudiy quyi va yuqori maktabning isloh qilinishini millatning isloh etilishiga qiyosladi va uni umummilliy g'oya deb bildi. Millatga "o'qumoq, o'qutmoq kerakdur. Bolalarga otalardan ilmi diniy va ilmi zamoniy meros qolsun", - deya murojaat qilib², o'zi ilgari surgan milliy g'oyani barcha targ'ib qilishi zarurligini ta'kidladi. Behbudiyning umummilliy g'oyasi targ'iboti uchun milliy matbuot kerak edi. Jadidlar chiqara boshlagan gazeta-jurnallar rosmianasiga fikr almashish, ilg'or g'oya va fikrlarni targ'ib etish, bahslashish maydoniga aylangan, demokratik qadriyatlarni o'zida aks ettirgan, fikrlar qarama-qarshiligini ko'tara oladigan, ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi tanqidiy maqolalarni yoritadigan matbuot nashrlari edi. Masalan, Mahmudxo'ja

Behbudiy muharrirlik qilgan “Oyina” jurnali ma’rifat va madaniyat tarqatish maqsadida millat va uning haq-huquqlariga, tarixiga, til va adabiyot masalalariga, dunyodagi ahvolga oid turli- tuman maqolalarni chop etdi. Shuningdek, ayni yo‘nalishlardagi bahslar uchun minbar vazifasini o‘tadi.

Behbudiy o‘z zamonida millatning zabun ahvolini, Chor Rossiyasi yuritayotgan bosqinchilik siyosatini ko‘rib o‘zi va xalqining haqini talab qilgan insonlardan edi. Maqolalaridan birining sarlavhasiga ham «Haq olinur, berilmas» deb qo‘ygan.³

Mahmudxo‘ja Behbudiy milliy g‘oyasining yana bir targ‘ibot quroli, bu – adabiyot edi. Jadidlar Navoiy, Fuzuliy, Sa‘diy singari buyuk zotlar hayoti va ijodini chuqur bilishgani sababli adabiyotni xalqqa yaqinlashtirishga, uning tilida yozishga intildilar va bu ishni uddaladilar.

Ular tomonida ko‘plab asarlar yaratildi. Shulardan biri Behbudiyning 1911-yilda „Padarkush“ dramasi hisoblanadi. Bu birinchi o‘zbek dramasi edi. 3 parda 4 manzarali bu asar mazmunan sodda bo‘lib, o‘qimagan, johil vanodon bolaning o‘z otasini o‘ldirgani haqida edi. Behbudiy bu asar janrini „milliy fojia“ deb atagan. Shu bilan birgalikda “Padarkush” dramasi orqali o‘zbek teatriga tamal toshini qo‘yildi. Bu asarda u ilmsizlik, jaholatning qanday fojealarga sabab bo‘lishi mumkinligi haqida aytib o‘tadi. Drama va undagi obrazlar: boy, ziyoli, domla, boyning o‘g‘li Toshmurod hamda uning do‘stlari orqali adib oilada axloqiy tarbiyani naqadar katta ekanini ko‘rsatib bergan. Ushbu dramaning dastlabki satrlaridanoq Toshmurodning tarbiasiz ekanligi aniq sezilib turadi. Uning beadablarcha otasi va domla gaplashib o‘tirgan xonaga besalom kirib kelishi, otasini mensimay gapirishi ilmsizlik og‘ir oqibatlariga olib kelishi mumkinligining yaqqol namunasidir. Toshmurodning bunday ahvolga tushib qolishida boyning hissasi katta. Uning ilmga befarqligi, ilm ahlini kamsitishi, albatta, bizda boy haqida yaxshi taassurot qoldirmaydi. Uning bu harakatlari esa oxir-oqibat nodon o‘g‘li uning o‘limiga sabab bo‘lishiga olib keldi. Asarda ilm olish zarurligi va uning foydalari domla hamda ziyoli obrazlari orqali yoritib berilgan.

Xulosa qilib ayatadigan bo‘lsak ta’lim-tarbiyaga ega bo‘lgan mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga ola biladigan barkamol, maqsadga intiluvchan va serg‘ayrat yoshlar oilada, mahallada va ta’lim dargohlarida axloqiy ta’lim-tarbiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgandagina yuzaga chiqadi. Ma’naviy-axloqiy va ta’lim-tarbiya o‘z-

o‘zidan shakllanib qolmaydi, uni shakllantirish uchun ota-onalar, mahalla va ta’lim dargohlari hamkorligida bugungi ulg‘ayib kelayotgan yoshlar bilan shug‘ullanishlari va o‘zlari ham yaxshi xulq- atvor egalari bo‘lishlari shuningdek, o‘z atrof-muhitlariga befarq bo‘lmasliklari lozimdir. Buning aksini biz “Padarkush” dramasi orqali ko‘rishimiz Behbudiyning adib sifatida ma’naviy-axloqiy ta’lim-tarbiya masalasi o‘sha davr kishisi nuqtayi nazaridan ko‘ra olganini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aliyev A. Mahmudxo‘ja Behbudiyl.-Toshkent:-Yozuvchi. 1994 yil.
2. Zaynobidin Abdurashidov. Jadidlar. Mahmudxo‘ja Behbudiyl. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – 156 b.
3. Ishoqxon Ibrat nomli jamoa xo‘jaligi madaniyat ishlari bo‘yicha rais muovini B.Nizomov bilan K.Vohidova tomonidan o‘tkazilgan suhbat materiallari. 1994.
4. Hamroyeva, X. (2022). Oila tarbiyasi asoslari (yosh oilalar misolida). Scientific progress, 3(4), 582-586.
5. Gafurovich, S. A. (2021). Analysis Of The Poem» Autumn Dreams» By Abdulla Oripov. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(01), 556-559.
6. Sabirdinov, A. . (2021). ASKAR KASIMOV IN THE UZBEK POETRY OF THE XX CENTURY THE ROLE AND IMPORTANCE OF CREATION. Конференции, 1(2).
7. Guzalkhan, M. (2020). The image of a creative person in the poetry of Erkin Vohidov. Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11).
8. Mukhammadjonova, G. (2020, December). ARTISTIC INTERPRETATION OF THE CREATIVE CONCEPT IN WORLD LITERATURE. In Конференции.
9. Abdurashidovich, K. A. (2018). Motivation and National Character of Foolishness in Uzbek Literature. ANGLISTICUM. Journal of the AssociationInstitute for English Language and American Studies, 7(4), 47-51.
10. Qayumov, A. (2018). Creating of a national character through means of literature. Theoretical & Applied Science, (1), 235-240.
11. Kayumov, A. A., & Isakova, J. B. (2022). DESCRIPTION OF A CHILD'S IMAGE IN UZBEK LITERATURE. Oriental Journal of Social Sciences, 2(02), 115- 122.

12. Kayumov, A. (2021). Character And Psychophysiology. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 3, 9-13.

FITRAT KIM EDI?

Sultonmurod OLIM,

Toshkent amaliy fanlar universiteti

“Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi va metodikasi” kafedrası professori,

filologiya fanlari doktori

smo54@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada XX asr buyuk o‘zbek mutafkkiri Abdurauf Fitrat hayoti va ijodiga yalpi tarzda baho berishga harakat qilinadi. Uning umrini nimaga bag‘ishlagani, jamiyat taraqqiyotiga, o‘z xalqining ma‘naviy-ma‘rifiy va g‘oyaviy-mafkuraviy ong-tafakkuri rivojiga qo‘shgan ulkan hissi ko‘rsatiladi. Shu tariqa, allomaning ilmiy-badiiy, ijtimoiy-siyosiy mavqeyi ko‘z oldimizda yorqin gavdalanadi.

Kalitso‘zlar: Fitrat, jamiyat, xalq, meros, adabiyot, san‘at, tarix, taraqqiyot, mustamlakachilik, mustaqillik.

Abstract. V state predprinyata popytka dat otsenku jizni i deyatelnosti Abduraufa Fitrata, krupnogo Uzbekskogo myslitelya XX veka. Budet pokazana to, chemu on posvyatil svoyu jiz, ego bolshoy klakd v razvitie obshchestva, razvitie dukhovno-prosvetitel'skogo i ideyno-ideologicheskogo soznaniya svoego naroda. Takim obrazom, na nashih glazakh yarko voploshchaetsya nauchnaya, khudojestvennaya, obshchestvenno-politicheskaya position uchenogo.

Kalit so‘zlar: Nature, society, people, inheritance, literature, art, history, development, colonialism, independence.

Аннотация. В докладе автор старается в общем плане оценивать жизнь и творчество великого узбекского мыслителя XX века Абдурауфа Фитрата. Показываются за что тратил он свою жизнь, вложил какой большой вклад на разивитие общества, духовно-просветительского и идеологического мышления своего народа. Таким образом описывается научно-художетсвенный и общественно-политический облик ученого.

Ключевые слова. Фитрат, общество, народ, наследие, литература, искусство, история, колония, независимость.

1. **Millat fitrati.** Abdurauf Fitrat kim edi? Millatning fitrati edi! “Fitrat” so‘zi nima ma‘noni bildiradi? Asli arabcha bo‘lgan bu kalima tilimizda yaratilish, xilqat; tabiat, tug‘ma tabiat; aqlu zakovat degan ma‘nolarni anglatadi. Alisher Navoiy hazratlari dastidan shu so‘z ham “qochib qutula olmagan”. “Saddi Iskandariy” dostonida:

Muvofiqdurur asli fitrat aro, –

Kim mayl o‘ldi bir-birga insbat aro, –

deb yozadi shoir. “Mahbub ul-qulub”da esa vafo fazilatiga ta’rif berib, uni: “...Matlubedur – pokiza tiynat, juz pokiza fitratqa maylu rag‘bati yo‘q”, – deydi. Uningcha, vafo – pokiza tiynatni xush ko‘radigan, pokiza fitratdan boshqasiga maylu rag‘bati yo‘q bir yor yanglig‘ tushuncha.

Xuddi ana shu ma‘nolarini yaxshi bilgani va bu uning o‘z oldiga qo‘ygan buyuk maqsadiga mos kelgani uchun ham Abdurauf Abdurahim o‘g‘li bu jarangdor so‘zni o‘ziga taxallus qilib olgan edi. U umrini ana shu maqsadi yo‘liga batamom tikib yashadi. To‘g‘ri, u talabalik yillari yozgan ayrim g‘azallarida cho‘g‘don, xushbo‘y narsalar solib tutatish uchun ishlatiladigan idish ma‘nosidagi “Mijmar” taxallusini ham qo‘llagan. Ammo “Fitrat” uning asosiy taxallusi bo‘lib qoldi.

Bugun – u qatl etilganidan 73 yil o‘tganidan keyin dadil ayta olamizki, XX asrning birinchi yarmida yashab, faoliyat olib borgan buyuk zotlar orasida undan mutafakkirrog‘i bo‘lmagan.

Albatta, bu davr har qancha murakkab kechgan bo‘lmasin, tariximizga yetuk shaxslarni bergani bilan ham abadiy muhrlanib qoladi.

Fitratga baho berish uchun qaytadan velosiped ixtiro qilish shart emas. Mana, bu zot haqida professor Naim Karimovning qisqa bahosi: “*Fitrat – ko‘p asrlik o‘zbek madaniyati tarixida g‘oyatda ulug‘ va noyob hodisa. U shoir, yozuchi, dramaturg, tarjimon, publitsist, adabiyotshunos, san‘atshunos, tilshunos, tarixchi, faylasuf... Bunday keng bilimli, har tomonlama iste‘dodli siymoni XX asr jahon adabiyotida boshqa topish – amri mahol. U ayni paytda siyosatchi, davlat arbobi va istiqlol uchun otashin kurashchidir*” [1, 205].

2. **Balog‘at yoshi.** Abdurauf 1886 yili Buxoroyi sharifda tavallud topdi. 1937 yilning 22 iyulida hibsga olinib, 1938 yil 4 oktyabrida Toshkent shahrining Yunusobod tumanidagi hozirgi Shahidlar xotirasi maydoni hududidagi jarliklarda sho‘ro hukumatining tuhmati bilan xalq dushmani

sifatida vahshiylarcha otib tashlandi. Holbuki, sud jazo ijro etilganidan bir kun keyin – 5 oktyabrda uni otuvga hukm qiladi.

Bunda olim bor-yo‘g‘i 52 yoshda edi. 52 yosh ilm kishisining ayni qiyomga kelgan, ya‘ni pishib-yetilgan davri hisoblanadi. “Yoshman” deyishga asos yo‘q, chunki katta tajriba to‘plagan, ancha achchiq-chuchukni ko‘rib ulgurgan bo‘ladi, “qariman” deyishga ham haqli emas, chunki oldingi zamonlarda ham, hozirgi paytda ham bu yoshdagi kishilarni keksalarga qo‘shib bo‘lmaydi.

Agar qatl etilmaganida, kim biladi deysiz, balki hozir yaratib ketganidan ham ko‘proq va xo‘broq meros qoldirgan bo‘larmi edi...

Otasi – Abdurahimboy Buxoroning ziyoli sarvatmandlaridan edi. Onasi Mustafbibibi ham nihoyatda o‘qimishli bo‘lgan. Abduraufni tarbiyalash va bolalikdan ilm va adabiyot dunyosiga olib kirishda volidasining hissasi beqiyos edi.

Buxorodagi Mir Arab madrasasida tahsil olgan. 16 – 17 yoshlarida (1902 – 1903 yillarda) haj safari munosabati bilan Turkiya, Hindiston va Arabiston mamlakatlarida, taxminan 1906 – 1908 yillarda esa Rossiyaning Moskva va Peterburg shaharlarida bo‘lgan. 1909 – 1913 yillarda Turkiyaning Istanbul shahrida o‘qidi, dars berdi va ijod qildi.

O‘sha yerda “Yosh turklar” harakati ta’sirida Turkiyadagi buxorolik yoshlar yordamida “Buxoro ta’limi maorif jamiyati”ni tuzib, Buxoro, umuman, Turkistonda ta’lim ishlarining olg‘a bosishiga hissa qo‘shdi.

1909 yili Istanbulda uning tojik tilidagi “Munozara”, “Sayha” (“Na’ra”) she’riy majmuasi, 1912 yili esa “Bayonoti sayyohi hindiy” asarlari chiqdi. Professor Naim Karimovning yozishicha: “Keyinchalik Fitratning millatchi, turkparast va islomparast yozuvchi sifatida qoralanishiga sabab bo‘lgan bu asarlar XX asr boshlarida Turkistondagi milliy uyg‘onish harakatining norasmiy dasturi bo‘lib xizmat qilgan” [2, 262].

Buxoroga qaytganidan keyin maktablarda ta’lim berdi, jadidchilik g‘oyalarini targ‘ib qildi, millatni uyg‘otishga az tahi dil bel bog‘ladi. “Yosh buxoroliklar” harakatining mafkurachisi va rahbarlaridan biriga aylandi.

1917 yilgi fevral to‘ntarishidan keyin Samarqandga ko‘chib, “Hurriyat” gazetasiga muharrirlik qildi. 1918 yili Toshkentga keldi. 1919 – 1920 yillari Afg‘onistonning Toshkentdagi vakolatxonasida tarjimon bo‘lib ishladi. “Chig‘atoy gurungi” ma’rifiy-adabiy uyushmasini, “Tong” jurnalini tuzib, yosh ziyolilarni millatparvar va vatanparvar qilib tarbiyalashga tutindi. Bu jurnal: “*Miya o‘zgarmaguncha boshqa o‘zgarishlar negiz tutmas!*” – so‘zlarini o‘ziga

shior qilib qo‘ygani ham ko‘p narsadan, jumladan, Fitrat ma’rifatparvarligi darajasidan darak beradi.

1920 yili Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil etilganidan keyin u ona shahriga qaytib, Maorif (1921), Xorijiya (Tashqi ishlar, 1922) noziri, Xalq xo‘jaligi kengashi raisi, Markaziy ijroiya qo‘mita va Xalq nozirlari sho‘rosi raisining o‘rinbosari va boshqa mas’ul vazifalarda faol mehnat qildi.

U BXSR mablag‘i hisobidan 70 nafar turkistonlik yosh yigit-qizni Germaniyaga o‘qishga yubordi. Buxoro Sharq musiqa maktabining ochilishi, aholi qo‘lida bo‘lgan noyob qo‘lyozmalarni to‘plashda fidoyilik qildi. Uning sa’y-harakati bilan BXSRda turk (o‘zbek) tili davlat tili deb e’lon qilindi. Davlat teatri tashkil etilib, unda ishlash uchun Toshkentdan Mannon Uyg‘ur va Abdulhamid Cho‘lpon, vaqf ishlarini boshqarish uchun esa Munavvar qori Abdurashidxonov Buxoroga da’vat etildi.

Albatta, bunday millatparvarlik Moskvaga hech ham yoqmas edi. Ya. E. Rudzutak boshchiligida kelgan komissiya Fitratni ishdan bo‘shatib, uni go‘yoki “chaqirib olingan”day qilib, Moskvaga jo‘natdi. U yerda olim Sharqshunoslik ilmiy-tadqiqot institutida ishladi (1923 – 1926).

1927-yildan to 1937-yili hibsga olinganiga qadar Samarqanddagi Oliy pedagogika instituti hamda Toshkentdagi Til va adabiyot institutida faoliyat yuritdi.

Fitratga baxtli oilaviy hayot ham nasib etmadi. Ikki turmushidan ham farzand ko‘rmadi. Xususan, yosh zavjiyasini (u mashhur bastakor, O‘zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi musiqasi muallifi Mutavakkil Burhonovning opasi edi) qarindoshlari Tojikistonga olib ketib qolishgach, qattiq iztirob chekdi. Shoirning: “*Go‘zalim, bevafo gulistonim...*” – deya boshlanadigan, shuningdek:

Meni behuda tashlading-ketding,

Nega o‘ldirmading-da tark etding, –

misralari uch marta naqarot tarzida takrorlangan she’rida ana shu dard-alami qog‘ozga to‘kilgan.

3. **Olimning zo‘ri.** Ammo, Fitrat, avvalo, olim, birinchi o‘zbek professori (1926) edi.

...Kaminaga hayot o‘tgan asrning 20 – 30-yillariga tirik guvoh bo‘lgan, 100 yoshga yaqinlashib vafot etgan professor Jumaniyoz Sharipov bilan bir necha yil O‘zbekiston Fanlar akademiyasining Til va adabiyot institutida bir xonada o‘tirib ishlashni nasib qilgan. Shu domla hamisha: “Shoirning zo‘ri – Abdulhamid Cho‘lpon, adibning zo‘ri – Abdulla Qodiriy, olimning zo‘ri – Abdurauf Fitrat edi”, – deguvchi edi.

Shoir tarixga, bugunga, kelajakka qalb tug‘yoni, ichki his-tuyg‘u, ilhomiy hayajon bilan munosabatda bo‘ladi.

Adib tarixni, bugunni, kelajakni hayotiy voqea-hodisalar, kishilar o‘rtasidagi munosabatlar, bevosita turli toifa shaxslar taqdiri vositasida badiiy aks ettiradi.

Olim tarix, bugun, kelajakni to‘g‘ridan to‘g‘ri, qanday bo‘lsa, shundayicha yoritadi, fikr va qarashlarini ilmiy dalil va faktlar asosida isbotlab beradi.

To‘g‘ri, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Mirmuhsin Shermuhammedov va boshqa ma‘rifatparvarlarimiz ham bor edi. Ammo, bugun ochiq aytiladigan bo‘lsa, ularning ma‘rifatga da‘vati darajasi bilan Fitratning ma‘rifatparvarona ruhdagi asarlari saviyasi o‘rtasida Yer bilan osmoncha farq borligidan ko‘z yumib bo‘lmaydi.

Fitrat da‘vatlarida sodda, ibtidoiy didaktika yo‘q. Aksincha, asosli, ilman isbotlangan tahlillar asosidagi yo‘llanma va ko‘rsatmalar bor. Bularning toshi – og‘ir. Og‘ir toshni suv osonlikcha o‘rnidan jildira olmaydi. Demak, salaflarining yozganlari, asosan, o‘sha davr uchun ko‘proq ahamiyatli bo‘lar, biroq Fitrat qalamidan chiqqan durdona asarlar bugun ham, kelajakda ham zamon talabiga “labbay” deb javob beraveradi.

4. **Nima qilmoq – kerak?** Turkiyada mustaqil yashayotgan bir turkiy xalqning hayot tarzini ko‘rib, xususan, u yerdagi musulmonlarning zamonaviy G‘arb madaniyatidan nimalarni o‘rganganiga guvoh bo‘lib qaytganidan keyin, azbaroyi el-ulus taqdiriga achingandan-achingani tufayli 1914 yili tojik tilida “Oila” risolasini chiqardi. Hali na ilmimiz, na publitsistikamiz, na siyosatimizda xalq taqdiri uchun o‘ta ahamiyatli bo‘lgan muayyan bir ijtimoiy masalaning bunday har taraflama tahlili va kelajakka qaratilgan aniq-tiniq yo‘nalishlari belgilab berilgan biron-bir asar yo manba uchraydi. Olim oila borasidagi qanchadan-qacha illatlarimizni ochib tashladi. Mutaraqqiy millatlar aholisining sonini ko‘paytirish orqali rivojlanishni ko‘zlayotganini tushuntirdi. Umid qildiki, mustamlakadan qutulishimiz uchun, avvalo, yetarli darajada aholi nufusiga ega bo‘lishimiz kerak. Bu – miqdor masalasidagi talabi.

Sifat jihatidan ham bola tarbiyasi millatning hayot-mamot masalasiga aylanishi lozim edi. Farzandlarimizni har taraflama komil qilib voyaga yetkazishimiz uchun ko‘pdan-ko‘p xato-kamchiliklarimizni bartaraf etishimiz, birinchi navbatda, yurtimizda keng yoyilgan ko‘pxotinlik illatiga chek qo‘yishimiz shart edi.

Ey turkistonliklar, ey buxoroliklar! Islom shariatida bir paytning o'zida to'rt xotin bilan yashash uchun nazariy jihatdan imkoniyat berilgani bilan adolat masalasi shart qilib qo'yilgan. Amalda buni bajarib bo'lmaydi. Payg'ambarimiz Muhammad Mustafos. a. v.)ga taqlid qilmoqchi bo'lasizlarmi? Taqlid qilmay qo'ya qolinglar. Chunki u zoti sharifdek oliy darajada adolat qila olmaysizlar. Oraga o'gaychilik tushadi. Xotinlarning, ulardan tug'ilgan farzandlarning barchasiga birdek munosabat qilib, birdek mehr-muhabbat ko'rsata olmaysizlar. O'rtada nifoq avj oladi. O'ksish, o'ksitish kuchayadi. Bu tarzda yetuk shaxslarni voyaga yetkazishning aslo iloji yo'q...

Bunday yuksak daraja, bu taxlit pishiq tahlil, bu ko'rinishdagi professionalizmni boshqa ma'rifatparvarlarimiz asarlarida topish – amri mahol.

5. **Yarim asr kechikkan ilm.** Adabiyotshunoslik yo'nalishidagi ayrim tadqiqotlarida ko'tarilgan masalalar, mana, qariyb bir asr o'tyapti hamki, hali qaytadan ilmimizda kun tartibiga qo'yilganicha ham yo'q. Olim ba'zi masalalarda hozir ham ko'plardan oldinroqda yuribdi.

Bu da'vomiz isbotsiz qolmasligi uchun bir-ikki misol keltirishga to'g'ri keladi.

Hayotimiz, dinimiz, ma'naviyatimiz, xususan, adabiyotimizni tasavvufsiz tasavvur qilishning hech ham iloji yo'q. XX asrda o'zbek tasavvufshunosligini boshlab bergan ham aynan Abdurauf Fitrat bo'ldi. Ammo u qatl etilganidan keyin o'tgan qariyb yarim asr mobaynida ilmimiz tasavvufdan tamoman yuz burdi. Yuz burgani ham mayliga edi, uni mutlaqo reaksiya oqim yanglig' qo'limizdan kelganicha qoraladik.

Buning eng xunuk oqibati sifatida bir-ikki dalil keltirish mumkin. O'tgan asrning 70-yillarida adabiyotshunoslik ilmida birinchi marta O'zbekiston Fanlar akademiyasining Til va adabiyot institutida respublika olimlarining kuchi bilan 5 jildli "O'zbek adabiyoti tarixi" yaratilib, chop etildi. Aynan tasavvuf adabiyoti vakili bo'lgani uchun bu mo'tabar tadqiqotda Xoja Ahmad Yassaviy hayoti va ijodi yoritilmadi. Ikkinchi bir misol shuki, Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonida shoir salafi – Farididdin Attorning "Mantiq ut-tayr"i yo'lidan borib, jon kuydirib qushlarni Simurg'ni izlashga undagani hech ikkilanmasdan: *"Muallif qushlarning Simurg'ni izlashdek befoyda harakatlarini qoralaydi"*, – qabilida talqin etildi. Holbuki, Simurg' Alloh ramzi edi, shuning uchun Navoiy odamlarni Yaratganning vasliga intilishdan qaytarganini mutlaqo tasavvurga sig'dirib bo'lmaydi.

Tasavvufshunoslikda ilmimiz kamida yarim asr kechikdi. Ochig'ini aytganda, ayrim masalalar tahlilida hali Fitrat darajasiga yetmagan joylarimiz ham – ko'p.

Eng yomoni, sho'ro davrida kim qaysi mavzuni tadqiq qilmoqchi bo'lsa, iloji boricha, Fitratdan parcha keltirib, tanqid qilishi odat tusiga kirib qoldi. Ko'pincha bu buyuk olimning nuqtayi nazari oxirigacha hazm qilinmay turib qoralanaverar edi.

Kamina 1989-yili bir taqrizida, jumladan, shunday deb yozgan edi: "Fitrat "Shohnoma"da ishq Nizomiy, Hofiz, Fuzuliy asarlaridagi muhabbat talqinidan farq qiladi, u – tom ma'nodagi real, ya'ni mistik talqindan xoli ishq, deydi. Italiyalik turkolog Alessio Bombachi (1914 – 1979) ham Fitrat Firdavsiydan ajratib ko'rsatgan shoirlar mansub so'fiyona adabiyotni "erotiko-mistik she'riyat" deb atagan [qarang: 3, 252 – 261]. Demak, Fitrat Nizomiy, Hofiz, Fuzuliyning hech ham "kamsitayotgani", "masalaning tub mohiyatini xaspo'shlab o'tayotgani" yo'q, qaytanga mohiyatan Firdavsiy – boshqa, bu shoirlar – boshqa tip adabiyotga mansub ekanini olimona zukkolik va obyektivlik bilan bundan 55 yil burun ko'rsatib bergan. Biz klassik shoirlarimiz ijodi xususiyatlarini Fitrat darajasida farqlamayotgan bo'lsak, ayb – o'zimizda" [qarang: 4].

6. **Buyuk meros sohibi.** Fitrat 21 she'ri, 3 ta nasriy asari ("Hindistonda bir farangi ila buxoroli mudarrisning jadid maktablari xususida qilg'an munozarasi", "Hind sayyohi bayonoti", "Qiyomat"), 14 ta sahna asari yozdi. Pyesalaridan 7 tasi ("Begijon", "Mavludi sharif", "Abo Muslim Xurosoniy", "Temur sag'anasi", "O'g'usxon", "Qon", "To'lqin") bizgacha yetib kelmagan, 7 tasi ("Hind ixtilochilari", "Chin sevis", "Abulfayzxon", "Arslon", "Ro'zalar", "Vose' qo'zg'oloni", "Shaytonning Tangriga isyoni") saqlanib qolgan [qarang: 5].

Adabiyotshunoslikka oid ko'p noyob tadqiqotlar yaratdi. XX asr o'zbek navoiyshunosligini yangi bir pog'onaga ko'tardi, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy, Muhammad Solih, Turdi Farog'iy, Boborahim Mashrab hayoti va ijodini sinchiklab o'rgandi, yassaviya shoirlari asarlarini, XVI asr o'zbek adabiyoti xususiyatlarini tadqiq etdi. Fors-tojik adabiyotining Firdavsiy Tusiy, Nizomiy Ganjaviy, Umar Xayyom, Abdurahmon Jomiy, Abdulqodir Bedil va boshqa vakillari merosini tahlil etdi. Yurtimiz va xalqimiz tarixi, ma'naviyati, dini, falsafasiga oid noyob qarashlari aks etgan asarlar qoldirdi.

XX asr o'zbek adabiyot nazariyotchisi bo'lib maydonga chiqdi. Uning "Adabiyot qoidalari" qo'llanmasi, "Aruz haqida" risolasi amalda mumtoz

adabiyotimiz bilan yangi milliy soʻz sanʼatini oʻzaro bir-biriga chambarchas bogʻlash vazifasini oʻtadi. Olim ham Sharq, ham Gʻarb adabiyotshunosligini oʻzaro uygʻunlashtirdi, bu sohadagi zamonaviy ilmimizning tamal toshini qoʻyib, yangi yoʻnalishni boshlab berdi.

Olim tadqiqotchi sifatida koʻtargan ayrim masalalar, ilgari surgan baʼzi bir tezis va yoʻnalishlar, anglab yetgan qay bir nozik nuqtalar tahlilida hali-hanuz oʻzbek adabiyotshunosligida hech kim Fitrat darajasiga koʻtarilmagandek boʻlib tuyuladi. Ozod Sharafiddinov Fitratni: “Oʻzbek adabiyotshunosligining otasi” [6], – deb ataganida toʻla haqli edi .

...Shoʻro davri edi. Kaminani ikki-uch ziyoli, negadir, Fitratga oʻxshatishgan.

– *Oʻzingiz ham oʻxshab ketasiz, yurish-turishingiz ham oʻxshaydi, yozganlaringiz ham – usluban yaqin*, – dedilar bir kuni oʻtgan asrning 20 – 30-yillari adabiyoti va jurnalistikasi boʻyicha yirik mutaxassis Boyboʻta Doʻstqorayev kaminani qoʻlda portfel tutib, plashni bilakka tashlab olgan holda koʻrib .

Afsuski, oʻshanda men faqat uning 1967 yili chiqqan “Qiyomat” deb atalgan kichkinagina kitobchasidan (unda “Qiyomat” hikoyasi va “Shaytonning Tangriga isyoni” pyesasi bosilgan) boshqa narsasini oʻqimagan edim. Chunki to istiqlol yillarigacha uning boshqa asarlari deyarli chop etilmagan edi.

Navoiy “Farhod va Shirin” ning ruscha, tojikcha va ozarboyjoncha tarjimalari tahliliga bagʻishlangan nomzodlik dissertatsiyasi yozilayotgan 80-yillar boshlarida taniqli adabiyotshunos Sherali Turdiyev: “Hech kimga koʻsatmaysiz”, – deb, Fitratning “Farhod va Shirin” dostoni toʻgʻrisida” maqolasi kseronusxasini keltirib bergan edilar. Kaminaning olim Fitrat bilan ilk tanishuvim shu edi.

Oʻzbekiston Fanlar akademiyasining bir paytlar Fitrat ishlagan hozirgi Oʻzbek tili, adabiyoti va folklori instituti Adabiy aloqalar va tarjima nazariyasi boʻlimida katta ilmiy xodim edim. Boʻlim mudirimiz – rahmatli professor Erik Karimov bir kuni qoʻlimga arab yozuvidagi bir kitobdan olingan nusxa bilan uning kirill yozuvidagi mashinkalangan nusxasini topshirib:

– *Arabiyni bilasiz, yaxshilab solishtirib, oʻqib berasiz, xatolari koʻp, tuzatishga toʻgʻri keladi*, – dedilar. Uni rahmatli Habibulla Oʻzganboyev degan yosh matnshunos nashrga tayyorlagan edi.

Keyin allomaning “Adabiyot qoidolari”, “Aruz haqida” degan risolalarini qayta-qayta sinchiklab oʻqishga toʻgʻri keldi. “Hurriyat” gazetasining dastlabki

(1997 yilgi) sonlaridan birida chiqqan “Navoiydan ayb topgan olim” degan maqolam shu asosda qog‘ozga tushgan.

7. **O‘xshashlik va o‘xshamaslik.** Muhammadjon Mahmudov degan navoiyshunos borlar, filologiya fanlari nomzodi. 100 yoshga yaqinlashib qoldilar. Fitratning shogirdi bo‘lganlar. Samarqandda uning ta’limini olganlar, darslarini, ma’ruzalarini eshitganlar.

– *Fitrat qanday odam edi? Gaplari dadil-dadil, o‘zi ham shunday dadil-dadil gapiradigan notiq kishi bo‘lgan bo‘lsa kerak-a? Noqulay bo‘lsa ham, aytay, kaminani ba’zilar Fitratga o‘xshatishadi, shu to‘g‘rimi? – deb so‘radim.*

– *Yo‘q, – dedilar domla qat’iy tarzda, – u kishi pastgina, bir nafis ovozda, tushkunroq bir kayfiyatda, o‘ta ehtiyotkorlik bilan, mafkura masalalariga tekmasdangina ma’ruza o‘qir edi. U kishida kuchli pafos yo‘q edi. Fitratni hozirgi erkin, mustaqil zamonning hur fikrli ziyolilariga o‘xshatmanglar-da...*

Bu gapdan juda g‘alati bo‘lib ketdim. Negaki... Axir, Fitratni o‘qing – ichi yonib, jo‘shib, qaynab, toshib turibdi. Demak, u taqdirining omonatligini bir umr his qilib, majburan o‘zini bo‘g‘ib, asl qiyofasini yashirib yashashga majbur bo‘lgan. Chunki mantiqan shunday otashin jummalarni bitgan kishining ma’ruzada bu qadar jo‘shmasligini tasavvurga keltirish – qiyin.

Fitratning butun umri, xususan, 1927 yili Samarqandda O‘zbekiston ziyolilari qurultoyi o‘tkazilib, aqlli kimsalar qattiq siquvga olinganidan keyingi yillardagi hayoti ana shunday og‘ir ruhiy holatda kechdi.

G‘addor jamiyatga, totalitar, avtoritar tuzumga aqlli, yorqin, o‘tkir, mustaqil shaxslar kerak emas edi. Hech kim fikrlashi, tashabbus ko‘rsatishi, o‘zini namoyon etishi shart emas edi. Proletariat dohiysi bor, yetadi. Faqat ugina yangi gap aytishi, mafkura bilan shug‘ullanishi, xalqni o‘z ortidan yetaklashi mumkin, xolos. Boshqalar jimgina ergashsin, vassalom. Hamma uninggina og‘ziga qarasin. Ko‘pning orasida faqat uninggina ovozi jaranglasin. Fitrat Lenin hokimiyati davridayoq yurtdan quvg‘in qilindi, Stalin zamonida qamoqqa tashlanib, otib o‘ldirildi. Fitratni bu proletariat dohiylari shaxsan tanishi shart emas edi. Ular shunday puxta-pishiq qatag‘on mexanizmini joriy etgan ediki, Fitratdek yorqin vatanparvarlarni har qanday yo‘l bilan izlab topar, jilovini tortar, jazosini berar edi. Sababi Vatan deganda Fitratlar sho‘rolar davlatini emas, aynan O‘zbekistonni tushungan-da.

Rossiya, Rossiya, mening Vatanim,

Men sening o‘g‘lingman – emasman mehmon! –

deganlargina omon qolgan bir davr edi bu. Yana qaytadan:

O‘zbekiston – Vatanim manim! –

deyish uchun esa oradan necha-necha qovun pishig‘i o‘tib ketdi...

8. **Sadoqat.** Fitrat zamonning kelishini oldindan bilgan, mo‘ljalni to‘g‘ri olgan buyuk zotlardan biri edi.

Ikkitillilik muhitida tug‘ilib o‘sgan, ham forsiy, ham turkiyda bab-baravar ijod qilgan zullisonayn sohibi qalam uchun bir masala o‘ta muhim edi. Buxoro davlati hududida qaysi til siyosatini o‘tkazish, qaysi milliy davlat etagini mahkam tutish zarurati bor edi? Fayzulla Xo‘jayev bilan Abdurauf Fitrat o‘zbek davlatchiligi siyosatini yurgizdi. BXSReda turk (o‘zbek) tili davlat tili sanalishining o‘ziyoq masalani ijobiy hal qilib bo‘lgan edi. Chunki adolat yuzasidan ham o‘sha paytdagi BXSReda hududida o‘zbeklar aholining asosiy qismini tashkil etar edi. Bu paytda garchand o‘zi Moskvada bo‘lsa ham, “O‘zbekiston” degan rasmiy ma‘muriy-hududiy nom ilk bora aynan Buxoro shahrida (1924) e‘lon qilingani zamirida aslan Fitratning ham hissasi sezilib turar edi.

Olim va adib umrining so‘ngiga qadar bu aqidasida qat‘iy turdi. Bu haqda fitratshunos professor Hamidulla Boltaboyevning mana bu qaydini keltirish o‘rinli ko‘rinadi: *“1928 yili Tojikiston Sho‘ro Jumhuriyati tuzilishi bilan Fitrat kabi buxorolik va samrqandlik zullisonayn shoirlar yangi jumhuriyat ishlariga jalb qilindi. Jumladan, Abduqodir Muhiddinov, Sadriddin Ayniy va keyinroq Vadud Mahmud singari iste‘dodlar tojik adabiyoti va madaniyatining vakillariga aylandilar. Biroq sobiq jadidchi, Tojikiston Vazirlar Kengashining raisi A. Muhiddinovning qistovlariga qaramay, 20-yillarning so‘ngida, hatto, asarlari keskin tanqidga uchrayotganida ham Fitrat o‘zbek xalqi uchun xizmat qilishni afzal bildi”* [7, 27].

9. **Bashorat.** Endi bu olimning zamonasidan oldinlab ketgan bir-ikki g‘oyasi haqida.

1908 yili chor Rossiyasi hududidagi musulmon xalqlari orasidan chiqqan qrimlik atoqli ma‘rifatparvar Ismoilbek G‘aspirali Buxoroga kelib, ziyolilar bilan uchrashadi. Uning bu tashrifi *“Buxoro talabalari orasida eng zukko va fozillardan bo‘lgan”* (Sadriddin Ayniy) Abdurauf Fitrat ong-tafakkuri va bundan keyingi faoliyatiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatgan.

Fitrat hayotini yurt ozodligi, Vatan obodligi va el farovonligi yo‘liga baxshida qilgan buyuk zotlar sirasiga kiradi. Buni u shunchaki, umumiy oqim ta‘sirida emas, asl maslak-maqsadi sifatida oldindan belgilab olib? amalga oshirishga kirishadi. “Munozara” (1909) asarida o‘qiymiz: *“Ushbu zamonda*

har bir millatparvar olim o'zining hamjinsi va hamnav'ining (millatdoshi, dindoshining demoqchi – S. O.) manfaati va saodati yo'lida tekin (!) xizmat qilur. Hatto, bu yo'lda mol va jonini ayamayturg'an chin odamlar oz emasdirilar".

Buni 23 yoshli yigit aytayotganiga e'tibor qilsak, "osilsang, baland dorga osil" qabilida olim saru avvaldan mo'ljalni katta olgani ayonlashadi. Fitratning har bir jumlasida aniq-tiniq maqsad, ulkan milliy siyosat, hayotni keskin o'zgartirish, millatni balo-qazolardan xalos etish ilinji bor edi. Chunki uning dunyo kezib kelgan qat'iy xulosasiga ko'ra: *"Mamlakatlar orasinda Turkistonimiz kabi baxtsiz bir mamlakat yo'qdir"*. Mutafakkir bunga qisman xalqning o'zini aybdor qiladi. Ammo bundan ko'zlagan maqsadi millatdoshlarini qoralash emas. Aksincha, Vatanni bu og'ir holatdan qutqaradigan ham – xalqning o'zi!

Uning Turkiyada chiqadigan "Ta'rifi muslimin" ("Musulmonlar ta'rifi") jurnalida e'lon qilingan "Buxoro vaziri Nasrullohbek Parvonachi hazratlarina ochiq maktubi"da shunday otashin so'zlarni o'qiymiz: "Har qancha ko'z va qulog'ingizni berkitsangiz ham, bu qadimiy islom millatining faryodi va muqaddas Vatanimizning xarobligiga achinmay tura olmaysiz... Millatimiz va yurtimizni shu holga keltirib qo'ydikki, dunyoning burchagida eng qiyin kunlarda tashvish chekib yashayotgan odamlar ham bizning ahvolimizga qon yig'lamoqdalar".

Har qanday mutafakkirning buyukligi uning hayot oqimini to'g'ri his etishida, oldinni boshqalardan ko'ra teranroq ko'ra bilishida, ijtimoiy hodisalardagi sabab va oqibat munosabatlari tomir urishini sezib turishida namoyon bo'ladi.

Fitratni qandaydir Nostradamus kabi bashoratchilarga mengzamoqchi emasmiz. Ammo uning "Munozara"dagi mana bu so'zlari sho'ro davrida to'laligicha o'z aksini topdi-da: *"...Bugun yo erta dini islomning dushmanlari biz – musulmon xalqini qaro kunlarga solarlar. Bu jinoyatchilarning vazifayi avvali dini islomga xusumat bo'lib, yaqin zamonlar bizdan dinimizni tark qilishni talab qilarlar"*.

10. **Tili – millatning dili.** O'tgan asrning 20-yillarida tilimizni zamonning tezkor talablariga mos ravishda rivojlantirishga juda katta ehtiyoj paydo bo'lgan edi. Tilimiz ta'lim tizimida, matbuotda, idora-boshqaruv ishlarida bimalol istifoda etish darajasida sayqal topmagan, uning taraqqiyot yo'nalishlarini belgilab olish zarurati o'ta kuchli edi. Buni o'sha yillar gazeta va jurnallari materiallarini bugun mutolaa qilib ko'rgan har qanday kishi oson his

etadi. Ana shunday bo'shliqni usmonli turk tili ta'sirida to'ldirishga intilishlar ham kuchli bo'lgan. Bu to'g'ri yo'l emas edi. O'zbek tili mustaqil va boy turkiy til sifatida shallanishi zarur va yashashga haqli edi. Ana shunday vaziyatda Fitrat tilimiz va adabiyotimiz himoyachisi sifatida maydonga kirib, "Chig'atoy gurungi"ni tashkil etdi. Yaxshisi, bu haqda uning o'z e'tirofiga quloq solaylik: *"Turk tillarini, turk adabiyotini birlashtirish shiori ostida ish ko'rildi. Maktablarda usmonli tili, usmonli adabiyoti ona tili darslari o'rnida qabul qilindi. Mana shu harakatga qarshi... "Chig'atoy gurungi" tashkil qilindi"*.

Tilimiz va adabiyotimizda yana bir xavf bor edi. Bu eski tilimiz va adabiyotimizdagi arabiy-forsiy ta'sirning haddan tashqari kuchliligi edi. Zamon buni ko'tarmas edi. Chunki tilni va adabiyotni ommalashtirish, ko'pchilikka yetib boradigan darajaga ko'tarish kerak edi. Fitratning bu borada ham millatimiz oldida alohida xizmati bor. Buni uning zamondoshlari, safdoshlari tilidan eshitgan birmuncha ishonchliroq bo'ladi, albatta. Mana, professor Abdurahmon Sa'diyning Fitrat haqidagi fikri: *"...Hozirgi o'zbek she'riyatida arab va fors so'zlariga yo'lni berkitdi, o'zbek she'r tuzilishining rivojlanish yo'llarini belgilay berib, ko'pgina yosh shoirlarni o'zining uslubi va tili bilan ergashtira oldi, atrofiga yosh shoirlarni to'plab, ularga til va uslub yog'idan yo'l ko'rsatmakdadir"*.

Mumtoz adabiyotimizda Ahmad Yassaviy va Sulaymon Boqirg'oniyan boshqa hech kimning barmoq vaznida yozgan she'rlari bizgacha yetib kelmagan. Ming yillik she'riyatimiz aruz vaznida taraqqiy etdi. Holbuki, xalq og'zaki she'riyati barmoq vaznidalgicha qolaverdi. Barmoq – turkiy xalqlarning tug'di-bitdi vazni edi. Turkiy til uchun barmoqda yozish tabiiylikni ta'minlar edi.

Yangi zamon xalq og'zaki ijodidagi asl turkiy vaznda yozma adabiyot namunalari yaratishni taqozo etayotgan edi. Ana shu shakl erkinligi va milliyligi amalda adabiyotni yangilashi, she'riyatda yangi-yangi erkinliklar, toza-toza mavzular olib kirishi lozim edi va shunday bo'ldi ham.

Xo'sh, shu yangilikni kim boshlab berdi?

O'z zamonasida aruzni Fitratchalik biladigan boshqa biror olim yo'q edi. 1936 yili "Aruz haqida" degan risolasi ham bosildi. Shunga qaramay, oldinni ko'ra biladigan adabiyot nazariyotchisi sifatida so'z san'atimizda barmoq vaznining nazariyasini yaratgan ham shu olim bo'ldi. *"Barmoq vaznida she'rni boshlab (birinchi bo'lib demoqchi – S. O.) Cho'lpon yozdimi, men yozdimmi – esimda yo'q. Faqat shunisi ma'lumki, barmoq vaznini nazariy jihatdan yoqlab chiqqan birinchi o'zbek millatchisi men edim"*.

Albatta, Fitrat va uning safdoshlari olib borgan bunday millatparvarlik harakatlari 30-yillarda matbuotda toza qoralandi. Bu chiqishlar oxir-oqibat uni xalq dushmani sifatida qamab, qatl etishga xizmat qildi ham. Shunday murakkab yillarda, buni Fitrat qo‘llagan, u millatchi edi deb, barmoq vazniga qarshi chiqmanglar, deb uqtiradi kelajak avlodga olimning o‘zi.

Fitrat haq bo‘lib chiqdi. XX – XXI asrlar o‘zbek she‘riyatining 80 foizdan oshiq asarlari – barmoq vaznida.

1924 yili, ya’ni 38 yoshida Moskvada yozgan “Abulfayzxon” fojiasini muallifning zamonasiga isyoni yanglig‘ qabul qilish kerak. U asarning voqeasiga Buxoro tarixining shunday bir nuqtasini asos qilib oldiki, bu xuddi qonuniy hokimiyatni zo‘ravonlik bilan egallagan inqilobiy kuchlarga mengzar edi.

Abulfayzxon – ashtarxoniylar davlatining so‘nggi hukmdori edi. Eski zamonlarning aqidasi ko‘ra, u xon bo‘lishga haqli, chunki Chingizxonning avlodidan edi. Uning xizmatida bo‘lgan mang‘it urug‘iga mansub amirlardan bo‘lmish Rahimbiy Eron hukmdori Nodirshohning kuchiga tayanib, hokimiyatni qo‘lga oladi, Abulfayzxonni, uning o‘g‘lini o‘ldirtiradi va o‘zi taxtga o‘tiradi. Shu tariqa Buxoro xonligi Buxoro amirligiga aylanadi. Tarixiy an‘ana buzilib, hokimiyat tepasiga xon avlodidan bo‘lmagan shaxs keladi.

Asarda bu xuddi Lenin hukumatining hukmronlikni zo‘ravonlik bilan, inqilob qilib qo‘lga kiritganiga ishoraday tushuniladi.

Fojia so‘ngida Siyovush xayol bo‘lib kelib, Rahimbiyga aytarini aytadi: “Sen fazilatliq bilimlarning qo‘l-qanotlarini uzib tashlading. Inju tizg‘uchi adiblarning qalamlarini o‘choq supurgisiga aylanturding. Ota pichog‘i bilan bolalarini bo‘g‘izlading. Bola xanjari bilan otalarni yiqitding. Do‘stlarni bo‘g‘ushturding, o‘rtoqlarni urushturding. Dalaning erkini, shaharning tinchini, erlarning g‘ayratini, xotunlarning ismatini talatding...”

Rahimbiyning qulog‘iga eshitilayotgan bu so‘zlarni Siyovush go‘yoki “insonning dushman Tangrisi”ga aytayotgandek edi. Lekin...

Fitrat yuragi buni xuddiki qatag‘onlar “dohiysi” Stalinga aytayotgandek edi. Xo‘sh, bu zulmu istibdod qachongacha davom etadi? “Insonliq dunyosi, esini bir joyga to‘plab, o‘z ishiga o‘zi ega bo‘lg‘ancha, sen ham, sening kabilarning ham ixtiyoringizdadir. Istaganingizcha hukm sura olursiz”.

Sahna so‘ngida bu isyoniy kalimalar bo‘mba yanglig‘ portlaydi. Ich-ichdan muallif xalqning “esini bir joyga to‘plab, o‘z ishiga o‘zi ega bo‘lg‘an” kunini sog‘inadi, o‘sha kunga ishonadi.

Tomoshabinda: “*Qon bilan, qilich bilan, qotilliklar bilan olingan mang‘itlar hukumati – qani?*” – degan haqli savol tug‘iladi. Tugab, bitdi, oxir-oqibat mag‘lub bo‘ldi, undan nom-nishon ham qolmadi. Xo‘sh, “qon bilan, qilich bilan, qotilliklar bilan olingan” sho‘rolar hukumatining taqdiri ne kechar ekan?

Javob esa – tayin: xuddi mang‘itlar amirligi kabi bu saltanat ham bir kun kelib tugab, bitadi, mag‘lub bo‘ladi, undan nom-nishon ham qolmaydi!

Fitratning bu bashorati ham rost bo‘lib chiqmadimi? Qurol bilan, qon bilan qurilgan bu kuchli imperiya 74 yilda ich-ichidan chirib, tugab bitmadimi?

Shu gapni o‘z davrida xalqiga aytish uchun ulkan, xalqona ibora bilan ifodalaganda, otning kallasidek yurak kerak edi. Shu gapni xalqiga aytish uchun boshni qilichga qo‘yishga tayyor turish kerak edi. Shu gapni xalqiga aytish uchun... o‘lsa, arziydi.

Sizu bizga shu bashoratning o‘ng chiqqaniga guvoh bo‘lish qanchalar maroq baxshida aylaydi.

11. **Isyon.** “Bir o‘zbek tilidan” degan izoh bilan bitgani degan sochma she‘ridagi mana satrlarni o‘qisangiz, yurak portlab ketg“Yurt qayg‘usi” anday bo‘ladi, beixtiyor: “*Balli-ye Fitratning portlab ketmagan yuragiga!*” – deb yuborasiz:

Turonim, sendan ayrilmoq – mening uchun o‘limim.

Sening uchun o‘lmoq – mening tirikligimdir.

Panohim, sajdagohim, umidim!

Yovlaring seni shu kungami soldilar?

Tilagim, istagim, saodatim!

Bolalaring seni shu holdami qo‘ydilar?

Suyunchim, ovunchog‘im, o‘chog‘im!

Zolimlar seni kimsasizmi ko‘rdilar?

Yo‘q!

Sen kimsasiz emassan.

Mana, men – butun borlig‘im bilan senga ko‘mak qilurg‘a hozir.

Mana, men – chin ko‘ngil bilan yo‘lingda o‘lurg‘a rozi.

Qof tog‘lari yo‘limda tushsa,

Tamug‘ olovlari qarshumdan chiqsa,

Yana sen sari ketarman.

Ustimga insonlar emas, shaytonlar qo‘shini kelsa,

Oyog‘imga zanjirlar emas, jahannam ilonlari sorilsa ,

Yana sen sari ketarman.

*Dunyoning butun balolari boshimg'a to'kulsa,
Zulm cho'lining temir tikonlari ko'zlarimga kirsas,
Yana seni qutqararman.
Men sening uchun tirildim,
Sening uchun yasharman,
Sening uchun o'lurman.
Ey turklikning muqaddas o'chog'i!
O'lim sening o'limingni istaganlarga!
Nafrat seni ko'mgani kelganlarga!*

“Yurt qayg'usi” sarlavhasi bilan e'lon qilingan bir she'r va uch sochmaning yana biriga “Temur oldinda” degan izoh bitib qo'yilgan. Bu sochma oktyabr inqilobidan bir hafta burun Samarqandda chiqadigan “Hurriyat” gazetasida bosilgan.

Lirik qahramon Sohibqiron Amir Temur ziyoratiga borganida tug'ilgan tug'yoni tuyg'ularini vazn-paznni ham unutib, dard to'la isyon bilan satrlarni satrlarga ulaydi. Dastlabki ikki qatorning o'zidayoq ruhan qanday holatda ekani haqida bor gapni aytadi-qo'yadi:

*Bag'rim – yoniq, yuzim – qora, ko'nglim – siniq, bo'ynim –
bukuk*

Sening ziyoratingga keldim, Sultonim!

Chunki u maxsus “o'z kuchsizligin anglab, qaytib o'tirgan va qon yig'lagan turkning holini aytarga” kelgan:

Ulug' xoqonim!

Turklik sharafi talandi.

*Turk uchun qo'ydig'ing davlat bitdi, turk ostig'a qurdig'ing xoqonlik
yog'iygami ketdi.*

*Turkning nomusi, e'tibori, iymoni, vijdoni zolimlarning ayog'lari ostinda
qoldi.*

Turkning yurti, ulog'i, o'chog'i, Turoni yot qo'llarg'a tushdi.

Turkning bilgisi, ongi, o'ylovi, ziyrakligi jaholat o'ljasig'a ketdi.

*Sening qiliching bilan dunyo egasi bo'lg'an turk tinchgina bir yotoq
topolmay qoldi.*

*Sening kuching bilan dunyo xo'jasi bo'lg'an turk qarluq temurlariga
kirdi”.*

Shunday buyuk, Amir Temurni bergan xalqni kim bu ko'yga soldi? Lirik qahramon o'ziga o'zi shunday savol berishi tabiiy edi. Javobi ham – tayin:

“Chunki yuqorida aytdigim ishlarning hammasiga o‘zim sabab bo‘ldim, barchasini o‘zim qildim.

Sening Turoningni o‘zim talatdim.

Sening turkligingni o‘zim ezdirdim.

Sening omonatlaringga xiyonat o‘zim qildim.

Men uch kunlik umrimni tinchgina yotib o‘tkazmoqchi bo‘lmasa edim, shularning birortasi bo‘lmas edi!..

Lirik qahramonning “o‘zim” degani – “xalqning o‘zi” degani. Xalqning asosiy xatosi esa Sohibqiron Amir Temur tutqazib ketgan qilichni tashlab, o‘rniga qo‘liga musiqa cholg‘usini tutgani edi:

“Men qo‘limg‘a topshirdig‘ing qilichni tashlab, cholg‘uni olmasa edim, Turonim talanmas edi!..”

Bu gapning mag‘zini chaqish kerak. Bu gapning mag‘zini chaqish uchun kechamiz, bugunimiz va ertamizni mulohaza qilib fikr yuritish zarur. Fikr yuritayotganda buni Fitratdek musiqashunosning sozga qarshiligi deb emas, faqat soz bilangina yurti asrab bo‘lmasligini, Vatan himoyasi uchun qilich ham kerakligini anglash deb tushunish lozim. Axir, Fitratning o‘zi bir jonkuyar san‘atshunos sifatida 1921 yili Buxoroda Sharq musiqa maktabini tashkil etgan, uning birinchi direktori bo‘ldi. “Shashmaqom” kuylarini to‘plash va notaga tushirish ishlariga boshchilik qildi. “Shashmaqom”, “O‘zbek musiqasi to‘g‘risida” maqolalarini, “O‘zbek klassik musiqasi ham uning tarixi” (1927) degan risola yozdi. Shu tariqa u XX asr o‘zbek musiqashunosligini boshlab berdi.

12. **Vatanga kimlar – ko‘proq kerak?** Mana, uch yildirki, Yer yuzining 19 rivojlangan davlati va Yevropa Ittifoqi yig‘ilib, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozidan qanday chiqib ketish yo‘llarini muhokama qilib kelyapti. Bular orasida musulmonlar aholining asosiy qismini tashkil etadigan mamlakatlardan Saudiya Arabistoni bilan Turkiya Respublikasigina bor, xolos.

Xo‘sh, nega shulargina yig‘ilib, bu olamshumul muammo yechimini izlaydi? Nima uchun bu masala muhokamasiga boshqalar taklif etilmaydi?

Sababi – bor-da.

Ana shu jami 40 tacha mamlakatda jahon aholisining uchdan ikki qismi, ya‘ni 66 foizi istiqomat qiladi. Agar ular dunyoda yetishtiriladigan yalpi mahsulotning 66 foizini ishlab chiqarsa, demak, o‘rtacha ishlab chiqarish ta‘minlangan bo‘lur edi. Biroq bu 66 foiz aholi Yer yuzida yetishtirilayotgan jami mahsulotning naqd 90 (!) foizini ishlab chiqaryapti-da. Ya‘ni bu degani – ular jahondagi o‘rtacha ko‘satkichdan qariyb bir yarim barobar ko‘p mahsulot

yaratishyapti, degani. Boshqacha aytganda, bu hududlarda har bir kishi o'rtacha bir yarim kishining ishini qilyapti, bir kishiga kerak bo'ladigan mahsulotdan bir yarim barobar ko'p narsaga ega ham bo'lyapti. Natijada esa, aytaylik, Parijda yashayotgan bir ishchi, xohlasa, bir tishini Tokioda davolatib, ikkinchisini Vashingtonda torttiriyapti.

Qolgan 212 tacha mamlakatda Yer yuzi aholisining uchdan bir qismi, ya'ni 34 foizi istiqomat qiladi. Me'yorida yashashi uchun bularga jahonda ishlab chiqarilayotgan mahsulotning 34 foizi kerak. Lekin bular dunyo jami mahsulotining hammasi bo'lib 10 foizinigina ishlab chiqaradi. Boshqacha aytganda, bir kishiga kerakli o'rtacha mahsulotni uch yarim kishi iste'mol qilishga majbur.

Bu mamlakatlar qoloqlikdan chiqishi uchun haddan tashqari qattiq kurash bilan taraqqiy etishi kerak. Hozir O'zbekistonimiz, jahonda kechayotgan murakkab moliyaviy-iqtisodiy inqiroz bo'lishiga qaramay, yalpi ichki mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha yildan-yilga oldinlab bormoqda. 2008 yili 2007 yilga nisbatan 9, 2009 yili 2008 yilga qaraganda 8,1, 2010 yili 2009 yildan ko'ra 8,5 foiz ko'p mahsulot ishlab chiqarildi. Bu borada 2011 yili ham kamida 8,3 foiz ko'rsatkichga erishish ko'zda tutilyapti. Yana bir yutug'imiz shuki, O'zbekistonimizning tashqi qarzi yalpi ichki mahsulotning 10 foizidan oshmaydi.

Ana shu 34 foiz aholi yashaydigan hududlar aynan qoloqligi tufayli yaqin o'tgan asrlarda birovlarining mustamlakasiga aylangan. Mustamlaka bo'lgani uchun taraqqiyotdan yana ortda qolgan. Chunki ularning boyliklari talangan, o'zlari qul qilingan. To'g'ri, bular hozir eski tushunchadagi mustamlaka mamlakatlar emas. Lekin bu asriy qoloqlikni birdaniga yengib o'tishning ham iloji yo'q-da.

Xo'sh, ana shu qoloqliklarning bosh aybdori kim? Bu qoloqliklardan bularni kim olib chiqadi?

Fitratning qat'iy ishonchiga ko'ra, aybdor ham – xalq, xaloskor ham – uning o'zi.

Istiqlolimizning dastlabki yillarida xorijdagi vatandoshlarimiz yopirilib ona yurt ziyoratiga kela boshladi. Har biri bu tarixiy Vatanini o'zi yashab turgan mamlakatga solishtirib ko'rishi tabiiy edi.

– *O'zbekistondagi hofizlarning umumiy soni AQSHdagilar sonidan oshib tushsa kerak-a?* – deb qoldi o'shanda muhojir o'zbeklarimizdan biri. – *Aholi son boshiga taqsimlaganda, Sizlarda hofiz haddan ziyod ko'p ekan-yey. Bilib qo'yinglar, mamlakatni hofizlar rivojlantirmaydi.*

Televideniyeining, ayniqsa, tijoriy dasturlarida, erkin matbuot nashrlarida, negadir, nuqul san'atkorlar bilan suhbat beriladigan bo'lib qoldi. Hatto, ularning qachon turib, qachon yotishiyu nima yeb, nima ichishigacha so'rashadi. Xuddiki aynan shu toifa odamlar mamlakatni yelkasiga ko'tarib turgandek, uni oldinga yetaklayotgandek. Xuddiki hamma shulardan o'rnak olishi, shularga o'xshashi lozimdek.

Fitrat nima deydi?

Biz Amir Temur qo'limizga tutqazib ketgan qilichni tashlab, o'rniga tiring-tiring soz ushlabmiz-u, Vatan taqdirini o'ylamabmiz-da. Ma'naviyatni o'ylabmiz-u, siyosatni esdan chiqaribmiz-da. Qalbni mayin-mayin ruhda tarbiyalashni o'ylabmiz-u, yovga qarshi mard turib, g'olib bo'lib kurashishni unutibmiz-da.

Xayriyat, istiqlool bizga Fitrat orzu qilgan imkoniyatni berdi. Bugun mamlakatimizda siyosatni ham, iqtisodni ham, ma'naviyatni ham uzviy tarzda taraqqiy ettirishga intilyapmiz. Yurtga ma'naviyat ham kerak, kuchli iqtisod ham, shu bilan birga, kuchli siyosat, zarur bo'lsa, Vatanni himoya qiladigan har taraflama salohiyatli armiya ham lozim.

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligiga erishganidan keyin Sohibqiron Amir Temurni milliy davlatchiligimizning buyuk bir ramziga aylantirdi. Bejiz emaski, poytaxtimizning markaziy xiyoboniga Amir Temur nomi berilib, istiqloolning ikki yilligi sharafiga – 1993 yilning avgustida bu ulug' zotning mahobatli haykali o'rnatildi. Oradan uch yil o'tib, 1996 yili esa buyuk Sohibqiron tavalludining 660 yilligi xalqaro miqyoslarda bayram qilindi. Bu bilan biz dunyo ahliga aynan kimlarning avlodi ekanimizni aytgan bo'ldik.

13. **Mazlumlik tuqqan erk.** Fitratni mazlumlik tuqqan edi. Fitratlar istiqloolni tug'di. Bunga shak-shubha qilishga hech birimizning haqqimiz yo'q. Chunki muhtaram Prezidentimiz Islom Karimov qayta-qayta ta'kidlaganlaridek, istiqlool bizga osongina, o'z-o'zicha qo'lga kiritilgan ne'mat emas. Chor hukumatining yarim asrlik mustamlaka siyosati milliy ziyolilarimiz ong-shuuri, qalb qo'rida istiqloлга kuchli ishtiyoq tuyg'usini paydo qilib ulgurgan edi. Fitratning 1918 yilgi Turkiston muxtoriyati munosabati bilan bitgan mana bu so'zlariga quloq tutaylik: "Elli(k) yildan beri ezildik, tahqir etildik, qo'limiz bog'landi, tilimiz kesildi, og'zimiz qoplandi, yerimiz bosildi, molimiz talandi, sharafigimiz yumuruldi, nomusimiz g'asb qilindi, huquqimizg'a tajovuzlar bo'ldi, insonligimiz oyoqlar ostiga olindi – to'zumli turdik, sabr etdik. Kuchga tayangan har buyrug'ga bo'yinsundik, butun borlig'imizni

qo‘ldan berdik. Yolg‘uz bir fikrni bermadik, yashrunturdik, emgaklarimizg‘a o‘rab saqladik – Turkiston muxtoriyati!”

Bejiz emaski, istiqlolga erishganimizning dastlabki oyida o‘tgan Alisher Navoiy tavalludining 550 yilligiga bag‘ishlangan tantanali yig‘ilishda Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy va Abdulhamid Cho‘lponga vafotidan keyin Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Respublikasi davlat mukofoti berildi.

Mustaqillik arafasida va istiqlol yillarida bizda E. Karimov, B. Qosimov, A. Aliyev, O. Sharafiddinov, N. Karimov, B. Do‘stqorayev, H. Boltaboyev, I. G‘aniyev, Q. Jo‘rayev, Sh. Turdiyev, G. Rahimova, M. Qurbonova, M. Ergasheva, Sh. Olim va boshqalar kabi yetuk fitratshunoslar yetishib chiqdi [8, 3 – 70]. Ularning tadqiqotlarida Fitratning she‘riy va nasriy ijodi, dramaturgiyasi, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, diniy-ma‘rifiy asarlari, adabiyotshunoslik va tilshunoslikka oid tadqiqotlari, san‘atshunoslikka qo‘shgan munosib hissasi o‘rganildi. Fitratshunoslik bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar – qilinmagan ishlar oldida hali juda oz.

1956 yili kommunistlar partiyasining XX s‘ezdida Stalin shaxsiga sig‘inish keskin qoralanganidan keyin Fayzulla Xo‘jayev, Akmal Ikromov. Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Usmon Nosir va boshqalar oqlandi. Ammo Abdulla Qodiriy, Usmon Nosir asarlari chop etildi-yu, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon asarlarini chop etishga kirishilmadi. Fitratning “Qiyomat” (1967) kitobchasidan boshqa asari chiqmadi. Bu ikki sohibi qalam haqida: “Bularning shaxsi oqlangan, ijodi emas”, – degan aqidaga amal qilindi.

Bu jarayon 70-yillarning o‘rtalarigacha davom etdi. Erik Karimovning “O‘zbek adabiyotida rayelizm ravnaqi” (1976, rus tilida) monografiyasidagi Fitrat ijodiga iliq munosabat ilmiy hayotda shov-shuvga sabab bo‘lgan edi.

1985 yildan sobiq ittifoqda qayta qurish va oshkoralik boshlanib, shu tariqa Fitrat hayoti va ijodini boricha o‘rganish uchun keng imkon tug‘ildi.

Mustaqillik yillarida ilmimizda fitratshunoslik turli soha mutaxassislarini birlashtirgan alohida bir yo‘nalishga aylandi.

To abad o‘zbek xalqi – Abdurauf Fitratdek farzandi komili oldida qarzdor. To hanuz bu zoti mukarram – el-ulus bilan hamnafas, hamfikir, hamqadam, hamdard.

Bundan keyin ham shunday bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. К а р и м о в Н. Сўнгсўз. / Ф и т р а т А. Танланган асарлар. 2-жилд. Тошкент: Маънавият, 2000.
2. К а р и м о в Н. Фитрат. / Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 9-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005.
3. Зарубежная тюркология. Вып. I. Древние тюркские языки и литературы. – Москва: Наука, 1986.
4. О л и м С. Минг йиллик чашма. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1989 йил, 8 сентябрь.
5. Г а н и е в И. Фитрат драмалари поэтикаси. – Тошкент: Фан, 2005.
6. Ш а р а ф и д д и н о в О. Абдурауф Фитрат. // Ёшлик, 1990 йил, № 5.
7. Б о л т а б о е в Ҳ. Фитрат ва истиқлол маънавияти. / Абдурауф Ф и т р а т. Танланган асарлар. 5 жилдли. Ж. 1. – Тошкент: Маънавият, 2000.
8. Г а н и е в И. Фитрат ва фитратшунослик. – Тошкент: Фан, 2005.

ABDULLA QODIRIY HAQIQATLARI

Nilufar YULDASHEVA,

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasi kafedrası mudiri

Annotasiya. Zamonaviy taraqqiyot, axborot asri yoxud fan olamining jadallik bilan rivojlanishi aql bovar qilmaydigan ixtirolarga yuzlandi. Mustaqillik yillarida maydonga kelgan, urf bo'lgan yangicha tafakkur hosilalari, zamonaviy talqinlar o'zbek milliy pedagogikasi tarixida, xususan, metodika sohasida o'zining jiddiy izini qoldira boshladi. Bugungi davr tahlillari o'quvchiga, talabaga, kitobxonga eskicha talqinlardan, asar qahramonlarni ijobiy va salbiy obrazlarga ajratib tahlil qilishdan, mavzu g'oyasini tushuntirishdagi biryoqlamaliklardan umuman voz kechdi.

Kalit so'zlar: metodika, nazariy va amaliy jarayon, ta'lim va tarbiya uyg'unligi, mahoratli pedagog, jadidchilik maktabi.

Abstract. Modern progress, the information age, or the rapid development of the world of science has led to incredible inventions. In the years of independence, the traditional new thought formations, modern interpretations began to leave a serious mark in the history of Uzbek national pedagogy, especially in the field of methodology. The analyzes of today's era have completely abandoned the old-fashioned interpretations to the student, student, reader, the analysis of the heroes of the work by dividing them into positive and negative images, and the one-sidedness in explaining the idea of the subject.

Key words: methodology, theoretical and practical process, harmony of education and upbringing, skillful pedagogue, modernist school.

Абстрактный. Современное развитие, информационный век или быстрое развитие мира науки привели к невероятным изобретениям. В годы независимости традиционные новомысленные образования и современные интерпретации стали оставлять серьезный след в истории узбекской народной педагогики, особенно в области методики. Анализы сегодняшней эпохи полностью отказались от старомодных трактовок для ученика, ученика, читателя, анализа героев произведения путем деления их на положительные и отрицательные образы, односторонности в объяснении идеи. тема.

Ключевые слова: методология, теоретический и практический процесс, гармония образования и обучения, квалифицированный педагог, школа модернизма.

Dunyodagi o'zgarishlar, tabiatdagi turli sir-sinoatlar odamlar tafakkurini yangicha o'y-xayollar bilan cho'lg'ab oldi. Endi fan-texnika, axborot asri yoxud fan olamining jadallik bilan rivojlanishi aql bovar qilmaydigan ixtirolarga yuzlandi. Mustaqillik yillarida maydonga kelgan, urf bo'lgan yangicha tafakkur hosilalari, zamonaviy talqinlar o'zbek milliy pedagogikasi tarixida, xususan, metodika sohasida o'zining jiddiy izini qoldira boshladi. Bugungi davr tahlillari o'quvchiga, talabaga, kitobxonga eskicha talqinlardan, asar qahramonlarni ijobiy va salbiy obrazlarga ajratib tahlil qilishdan, mavzu g'oyasini tushuntirishdagi biryoqlamaliklardan umuman voz kechdi.

Pedagogik qarashlar va uning asosiy vazifasiga diqqat qaratsak, bosh g'oya ta'lim va tarbiya uyg'unligida sodir bo'ladigan uzoq muddatli nazariy va amaliy jarayondir. Har qanday mahoratli pedagog tarbiya usullarini badiiy asarning poetik mohiyatini, badiiy qiymatini namoyon etish yo'lida estetik, etik

talqinlarga, til va uslubni tadqiq etishga, mavjud adabiy durdonalarni o'zaro qiyoslashga ham e'tibor qaratadi.

Jadid adabiyotining oydinlaridan biri Abdulla Qodiriy asarlarini yoshlarga o'rgatish makon va zamon nuqtai nazaridan tahlil qilish, adabiy ta'sir hodisalarini pedagogik talqin qilish hamda ijodkor asarlarini muayyan ma'naviy-axloqiy jihatlarga bog'lab tadbqiq etish ham o'zining ijobiy samaralarini beradi. Buyuk adabiyotshunos olim Umarali Normatov o'zining "Qodiriy mo'jizasi" maqolasida shunday ibratli fikrlarni aytadi: "Fandagi buyuk ixtiro, kashfiyotlarni, chunonchi, nisbiylik nazariyasini Eynshteyn bo'lmasa, boshqa bir daho olim yarataverishi mumkin. San'at, adabiyotdagi buyuk kashfiyotlarning tug'ilishi esa nihoyatda shaxsiy-individual xususiyatga ega. "Gerniki"ni faqat Pikasso, "Uliss"ni faqat Joys, "O'tkan kunlar"ni esa faqat Qodiriygina yaratishi mumkin. San'atning boshqa turlarini aslo kamsitmagan holda, badiiy adabiyotning imkoniyatlari beqiyosdir, desam mubolag'a bo'lmas. Masalan, rangtasvir, arxitektura, musiqa, kino bajarishi mumkin bo'lgan vazifalarni yozuvchi, shoir so'z san'ati orqali ado etaverishi mumkin. San'at asari yaratish uchun ko'pdan-ko'p ashyo, asbob-uskunalar kerak. Elektr energiyasi bo'lmasa, kino – hech narsa. Badiiy ijod uchun esa qalam bilan qog'oz bo'lsa bas. Hatto ular bo'lmaganida, og'zaki tarzda ham yaratilaveradi. Badiiy ijod ana shunaqa noyob xilqat... ". Darhaqiqat mana shunday qarashlar va tavsiflar yoshlarda Qodiriy fenomeniga bo'lgan faxr tuyg'usini yanada rivojlantiradi.

Jadid vakillarining pedagogik qarashlari o'rganilar ekan, olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ma'lum mezonlarga tayanilishi barchamizga ma'lum. Bu tadqiqotlarning qoidasiga ko'ra, ijodkor bu ob'ekt bo'lsa, uning tarixiga nazar tashlanadi; pedagogik qarashlar, mavjud manbalarning dolzarblik holati ilmiy nuqtai nazardan o'rganiladi, tahlil qilinadi, qiyoslanadi va har tomonlama kuzatiladi. Shu ma'noda Abdulla Qodiriy ijodi yangi O'zbekiston sharoitida o'zining yangi tafakkur maydoniga va tahliliy bosqichiga kirar ekan, tabiiyki, natija o'laroq ayrim dolzarb fikrlarni avvalo mavjud manbalarga munosabatdan keltirib chiqarish lozim bo'ladi. Pedagogik tafakkur mohiyati madomiki, inson faoliyatiga oid sohalar ichida eng sermahsul nuqtai nazaridan dolzarb ekan, ta'lim-tarbiya yashashning asl maqsadini belgilaydi. Ta'lim berish mazmuni doimo zamonaviy talablar zahirida yangilanib boradi. Eskilari unitiladi yoki qayta sayqallanadi.

Jahonda o'tgan, bugun qalam tebratayotgan har bir chin ijodkorlar, ular qalamiga mansub har qanday asar o'zicha bir dunyo;

Yangi asari bilan kashf qilingan ijodkor esa har gal yangicha yo'l, usul, "qoidalar" ixtiro etadi. Buning ustiga, ijodkor shaxsidek sirli, sehrli ajabtovur zot boshqa soha odamlarida topilmasa kerak. Alloh inson zotiga xos jamiki kuchli va zaif, ziddiyatli, mo'jizakor sifatlarni mujassam etish uchun yozuvchilik iste'dodini, shoiru yozuvchilarni yaratgan bo'lsa ajab emas. O'zingiz o'ylab ko'ring, Alloh o'zining mislsiz qudratini namoyon etish uchun bu yorug' olamni, koinot javhari sanalmish insonni yaratgan. Qarangki, yozuvchi-san'atkor balki, Allohning shu yaratuvchilik sifatiga taqlidan so'z orqali insonni, to'g'rirog'i, inson timsolini yaratishga jur'at etadi. Shu o'rinda etuk olim Umarali Normatov o'z ilmiy tadqiqotlarida Abdulla Qodiriy qalamiga mansub asarlari misolida birgina mislsiz iste'dod sohibi yaratgan badiiy kashfiyotlarni eslatadi, tahlil va tadqiq qiladi. Siz Qodiriy asarlarini mutoala qilar ekansiz, go'yo Yusufbek hoji, O'zbek oyim, Otabek, Kumush, Zaynab, Anvar, Ra'no, Solih maxdum, Obid ketmon singari tirik insonlar bilan muloqotga qirishasiz ularni – o'zbekning rang-barang tabiatli farzandlari siymosini ayni tirik, balki tiriklardan tirikroq odamlar kabi gavdalan tirish chindan-da mo'jiza, sifatida tan olasiz.

O'tgan asrning boshlarida ijod qilgan yangilik tarafdorlari tarbiya va ta'lim olishda badiiy adabiyot ilmi uning salmog'i, ijod tabiati, ijodkor shaxsi, ijod ruhiyati kabi jihatlariga alohida urg'u beradi. Bu borada chin kashfiyotlar sifatida tan olingan ulkan iste'dodlar xizmatini munosib qadrlash fursati yangi O'zbekiston sharoitida etilganligi barchamizni quvontiradi.

Jadid vakillari pedagogika va adabiyotimizda tub yangilanishlarni yasay oldilar.

Ular tomonidan jamiyat oldiga qo'yilgan "Adabiyot nadir?", "Teatr nadir?" degan savollar qatorida "Millat bolasi qanday o'qitilmog'i kerak?", "Maktab va maorif uyg'unligi" degan masala ham ko'ndalang qo'yildi. Shunda, taraqqiyparvar ijod ahli vakillaridan biri, o'zbek jadidlarining etuk namayondalaridan Munavvar Qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy va ayniqsa, Behbudiylar turli fikrlari bilan matbuotda chiqish qildilar. O'zlarining turli mavzulardagi chiqishlari ayniqsa, adabiy tanqid haqidagi maqolasida hayot-mamot ahamiyatiga molik dunyoviy savolga javob axtarib "tanqid

saralamoqdir” degan, dolzarb va oqilona javob topdi. Darhaqiqat, ta’lim sifatini oshirish, kitobxon o’quvchini tarbiyalash metodik jihatdan darsni takomillashtirish o’qitishning bosh vazifasi, asl funksiyasidir. Milliy ta’lim-tarbiya o’quvchi dunyoqarashini, mantiqiy tafakkurini jonlantirish adabiy jarayonni sinchiklab kuzatish, bilimdonlik, nozik did, farosat, bundan ham muhimi, xolislik bilan har qanday faoliyatni tahlil qilishga yondashib, undagi, ya’ni katta oqimdagi xas-xashaklar orasidan chinakam badiiy kashfiyotlarni, chin iste’dodlarni topa bilish, kashf etish, ularga odilona baho berish, asarlarning haqqoniy nafosati, asl mohiyatini his qilishni o’quvchiga o’rgatishdir. Mana shunday asl maqsad yo’lida borgan jadid adabiyotining vakillari milliy tanqidchiligimizning ilk bosqichida ular: Vadud Mahmud, Cho’lpon, Abdulla Qodiriy va Oybeklardir. Ularning haqiqat yo’li, millat ertasi va erki bo’lib, ayni shu yo’ldan bordilar...

Qodiriyshunos olimlar ta’biricha, Abdulla Qodiriy xalqimizga, adabiyotimizga qilgan xizmatlarini baholashda adibning nevarasi Xondamir Qodiriy tomonidan 1992 yili «O’tkan kunlar» romani 1926 yilgi, «Mehrobdan chayon» esa 1929 yilgi nashrlari asosida qayta nashr ettirganini ta’kidlash lozim bo’ladi. O’zining ijodiy-ilmiy faoliyati davomida Abdulla Qodiriy asarlariga murojaatni kanda qilmagan adabiyotshunos olim Matyoqub Qo’shjonov 90-yillarga kelib, ko’pgina kuzatishlarini «Qodiriy-erksizlik qurboni» hamda «O’zbekning o’zligi» degan kitoblarida jamlashga muvaffaq bo’ldi.

Munaqqid, adabiy tanqidchi M.Qo’shjonov «Qodiriy – erksizlik qurboni» kitobida adabiy tanqidchilikning ulug’ adib ijodiga munosabatining ayrim qirralarini tekshirdi. Ijoddagi, fikrdagi erksizlik Qodiriy ijodini talqin etishda naqadar g’ayriilmiy yondashuvlarga olib kelganligi ustida qimmatli fikrlar bildiradi. Abdulla Qodiriy ijodini talqin qilgan xorijiy olimlardan M.Sheverdin o’z qarashlarida adib ijodini mukammal shakllangan estetik pozitsiyasi badiiy asarga estetik voqea, san’at namunasi, ma’naviyatning ko’rkam obidasi sifatida baholaydi. Agarda insonda bu ichki did-farosat, go’zallikni anglash, his etish, tushunishdek ne’mat yo’q bo’lsa, adabiyotdek pokiza maydonga, so’z saltanatining oltin qasriga ko’zsiz qalb, qalbsiz ko’z bilan kirishdan foyda yo’q ekanligini aytib o’tadi.

Shuningdek, badiiy matn yaratish imkoniyati esa mazmun-mohiyatdan uzoqlashish, matnning immanent xususiyatlaridan kelib chiqmaslik

biryoqlamaliklar, sub'ektivizm, siyosiy mafkuraga moslashishga olib kelishi haqida bahsli fikrlarni o'rtaga tashlaydi.

O'zbek olimlari A.Qodiriy ijodini ilmiy tadqiq qilar ekan, asar matni tushunish va tushuntirish – talqin jarayoni deb baholaydi. Agar voqelikning badiiy talqinini ilmiy tilga ko'chirishda, tushunish, tushuntirish va his etishda matn mohiyatidan uzoqlanish anglashilmovchilikni yuzaga keltiradi.

«Mehrobdan chayon» romani haqida fikr yuritgan olim Abdug'afur Rasulov «Romanning mashaqqatli yo'li» nomli maqolasida matn va talqin orasidagi ziddiyatlarni, xatolik va anglashilmovchiliklarni faktlar asosida ko'rsatdi; qodiriyshunoslikdagi tadqiqotlarga, darslik kitoblariga murojaat qiladi. Xususan, professor Abdug'afur Rasulov ijodiy metod va roman mohiyati yuzasidan o'rinli fikrlarini bildirdi. Shuningdek, o'z maqolasida «Mehrobdan chayon» qahramonlarini yangicha talqin qilishga harakat qiladi.

Adabiyot ilmini chuqur anglash chinakam insonshunoslik ekanligini o'z asarlari bilan isbotlashga harakat qilgan Abdulla Qodiriy tili o'zbek lahjalarini orqali tabiiyki, badiiy asar mazmuniga ijobiy ta'sir qiladi. Milliy adabiyotimiz fidoyilaridan biri professor Umarali Normatov «Qodiriy bog'i» («Yozuvchi» nashriyoti, T., 1995. 12 b.t.), «O'tkan kunlar» hayrati» kitoblarida bu borada jiddiy tahlillarni keltiradi va ijodkorning xususan, romanlariga yangicha yondashuv, talqin va tahlillar ijtimoiy-siyosiy, adabiy-ilmiy muhitdagi tozarishlardan darak beradi deya baholaydi.

Jadidchilik, milliy uyg'onish davri ijodkorlariga munosabat tubdan o'zgargan, ularning adabiy merosini qayta idrok etish, yangidan baholash va yangicha talqin qilish jarayonlari boshlangan bugungi davrda jiddiy suratda qayta xolis ilmiy tadqiq qilish ko'plab ochilmagan yangiliklar bilan boyitish ulug' adib ijod olamini, hayot yo'lini umummilliy qirralarini yangicha idrok etishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Begali Qosimov. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik Toshkent. Ma'naviyat 2002 yil.
2. Qosimov B. va boshqalar Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti T., Manaviyat-2004.
3. Matyoqub Qo'shjonov. O'zbekning o'zligi. T. 1994 yil.

4. Matyoqub Qo‘shjonov. Qodiriy-erksizlik qurboni. T. 1994 yil
5. Umarali Normatov. Qodiriy bog‘i. Yozuvchi nashriyoti. T., 1995 yil.
4. Istiqlol qahramonlari. Abdulla Avloniy Tanlangan asarlar 2 jildlik 1- jild She‘rlar, Ibratlar T., Ma’naviyat 1998.
5. Bahodir Karim. «O‘zbekiston adabiyoti va san’ati» gazetasi. 2013 yil 15-16-sonlari.
6. Bahodir Karim. Yangilanish sog‘inchi. Toshkent 2004 yil.
7. U.Jo‘raqulov va boshqalar. So‘nggi jadid qissasi Begali Qosimov zamondoshlari xotirasida / To‘plovchi va nashrga tayorlovchilar, T., Turon Iqbol 2012.

JADIDLARNING MILLIY TILGA DOIR QARASHLARI

Yoqub SAIDOV,

Buxoro davlat universiteti professori,

filologiya fanlari doktori

Annotatsiya. Maqolada Turkiston jadidchilari, xususan, Behbudiy, Hoji Muin, Fitrat kabilarning o‘zbek milliy tilini shakllantirish va taraqqiy ettirish, adabiy tilni soflashtirish va soddalashtirishga oid g‘oyalari o‘rganilgan, ilmiy qarashlaridagi o‘zaro o‘xshash hamda farqli jihatlar ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: jadid, jadidchilar, milliy til, adabiy tilni soflashtirish, til estetikasi, yozuv.

Ayonki, o‘tgan asrning boshlarida Turkiyada paydo bo‘lgan turkchilik g‘oyalari va harakatlari asosida tilni tozalash, soflashtirish hamda soddalashtirish fikrlari maydonga keldi. Usmonli turk tili lug‘atidan arabiy, eroniy va boshqa yot tillarga xos leksik birliklarni siqib chiqarish, sof usmonli turk adabiy tilini shakllantirish mazkur g‘oyaning asosiy mohiyat va mazmunini tashkil etadi. Arab va fors tilining kuchli ta’siriga uchragan, inqiroz va

turg'unlik yo'liga kirib qolgan o'sha davrdagi usmonli turk tilini tashqi ta'sirlardan muhofaza qilmasdan va yagona adabiy tilni shakllantirmasdan turib, maorif va madaniyatni taraqqiy ettirib bo'lmasligini, umuman, millatni, milliy g'ururni shakllantirish mumkin emasligini mazkur g'oya nazariyotchi va amaliyotchilari teran anglaganlar.

Dastlab Turkiyada yuzaga kelgan va ijtimoiy-siyosiy tus olgan tilni soflashtirish va soddalashtirish g'oyasining geografik hududi kengayib, u XX asr boshlarida Rossiya va Kavkazda yashovchi turkiy tilda so'zlashuvchi ziyolilar o'rtasida ham keng yoyiladi. Tatar jadidlaridan esa O'rta Osiyo jadidlari o'rnak oldilar. Natijada til masalasi ularning ham diqqat markazida bo'la boshladi. Yagona adabiy tilni shakllantirishning yo'llari va manbalari xususidagi bahs-munozarali maqolalar matbuotda asosiy o'rinni egalladi.

O'z zamonasining har bir yetuk ziyolisi bu masalalarga oid munosabati va qarashlarini omma oldidagi chiqishlarida, gazeta va jurnallardagi maqolalarida ifoda etishdi. Behbudiy tomonidan "ma'nan, moddatan va fannan mahkum millatlarning tili" [1; 187], Fitrat tomonidan "dunyoning eng baxtsiz bir tili" [7; 187], va Cho'lpon tomonidan esa "ancha kambag'al va hali ishlanib yetmagan til" [8; 64] deb baholangan o'zbek tilining taqdiriga davrning har bir ziyolisi befarq bo'lmadi. Turkiy tillar, xususan, o'zbek tili «o'zini arab, fors tillaridan qutqara olurmu, yo'qmi?» [7; 127] degan masala xususida hamma o'ylay boshladi. Etnik til sofliги nazariyasi ilgari surildi, tilni tozalashga oid turli fikrlar aytilди, munosabatlar bildirildi. Bir guruh ziyolilar, chunonchi, Fitrat, Cho'lpon, Elbek kabilar o'zbek tilini arabiy va forsiy so'zlardan tozalash va uni soflashtirish shart hamda bu ishni amalga oshirish mumkin, degan fikrni ilgari surishdi. Ular ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-adabiy faoliyatlarining ilk bosqichidanoq adabiy tilni taraqqiy ettirish uchun unga ongli ravishda aralashish lozimligini teran anglab yetgan edilar.

Shu bois ular tilga oid masalalarni siyosat darajasiga ko'tardilar, milliy tilni shakllantirish uchun zudlik bilan muhim maqsad-vazifalarni belgilab oldilar. Til siyosatida turli shakl va mazmundagi islohotlarni o'tkazdilar, lingvistik did (til estetikasi) borasida tub o'zgarishlarni amalga oshirdilar. Ma'lumki, adabiy til taraqqiyotida ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitlar tashqi omil, lingvistik did (til estetikasi) esa ichki omil hisoblanadi. Ular mazkur omillardan ichki omil — lingvistik didga alohida diqqat qaratdilar, ijtimoiy lingvistik didni shakllantirish va rivojlantirish uchun ma'lum g'oyalarni ilgari surdilar, o'zbek

adabiy tili tarkibidagi arabcha va forsha soʻzlarni siqib chiqarish uchun qattiq harakat qildilar.

Boshqa bir guruh ziyolilar, chunonchi, Mahmudxoʻja Behbudiy, Hoji Muin kabilar esa oʻzbek tili uchun isloh lozimligini, ammo uning toʻla islohi uchun asrlar kerakligini, bu masalada shoshma-shosharlikka yoʻl qoʻymaslikni, ijtimoiy davr uchun adabiy tilni tozalashdan koʻra madaniyatni, ilmu fanni taraqqiy ettirish, buning uchun taraqqiy etgan xalqlarning tillari (chunonchi, arab, ingliz, rus tillari)ni oʻrganish muhimroq vazifa ekanligini taʼkidlashdi. Behbudiy til sohasida jadidlarga hamfikir boʻlsa-da, bu borada oʻz qarashlariga ega edi [2; 40]. U arabiy va forsiy soʻzlarni oʻzbek adabiy tilining lugʻat tarkibidan siqib chiqarish harakatiga uncha xayrixoh boʻlmadi. Uning fikricha, mazkur soʻzlarni oʻzbek tilining qurilishi tizimiga moslashtirish kerak va kun tartibidagi muammoni faqat shu yoʻl bilan hal etish mumkin: “Arabiy ismlar jamlanganda, turkcha jamlansun. Masalan, funun, ulamo, quzzot demoq yerinda ilmlar, olimlar, qozilar yozingiz” [1; 183].

Behbudiy qarashlarida millat tushunchasi din bilan bevosita bogʻliq boʻlgan. Uning fikricha, millat diniy nuqtai nazardan taʼriflanishi kerak. Oʻrta Osiyoda yashovchi oʻzbek va tojik xalqini umumiy bir nomda «musulmonlar», ularning tilini esa «musulmon tili» deb ifodalaydi. «Turkiy» va «forsiy» atamalarini qoʻllashga mutlaqo qarshi boʻlgan. Behbudiy aholini u gapiradigan tiliga koʻra millatlarga ajratish siyosatini keskin qoralaydi. Uning bu boradagi qarashlari naqadar toʻgʻriligini davr koʻrsatib turibdi. Rossiya hukumati shu yoʻl bilan mazkur hududda bir necha asrlar davomida qon-qarindoshlik rishtalari mahkam bogʻlangan aholini boʻlib yuborishga erishdi [2; 36]. Behbudiy oʻz maqolasida tilni soflashtirish murakkab ish ekanligini, buni amalga oshirish qiyinligini koʻp bora taʼkidlab oʻtadi: “Tilimizdan forsiy va arabiy qavayluk”, bu koʻp yengil orzu, ammo ijrosi mumkin emas orzulardandur”. Adibning ushbu fikridan anglashiladiki, u mazkur ishning amalga oshishiga ishonmaydi.

Behbudiy ikki tillilik masalasini yoqlab chiqadi. Sof tillilik tarafdori boʻlgan yurtdoshlarini puristlar (tilda soflik tarafdorlari) sifatida qoralaydi. Turkiy va forsiy tillar Oʻrta Osiyo xalqlarining ona tillari maqomida, ularning asosiy muloqot tillari boʻlishi kerakligini taʼkidlaydi. Mazkur tillarni bir tildek, yaʼni «musulmoniy til» deb qaraydi. Shu bois «Oyna» jurnalini mazkur tillarda nashr ettiradi. Arab va rus tillari ilm-fan tili boʻlgani uchun ularni xorijiy til sifatida oʻrganish shartligini uqtiradi.

Behbudiyning sodiq izdoshi, o‘zbek milliy dramaturgiyasining asoschilaridan biri, iste’dodli shoir Hoji Muin Shukrullo (1883-1942)ning milliy tilga doir qarashlari ham e’tiborlidir. Uning fikricha, har bir kishi o‘z hayoti va huquqini qay darajada himoya qilsa, xuddi shu tarzda o‘z ona tili — «turkiy til» (o‘zbek tili)ni ham muhofaza qilmog‘i shart. Hoji Muin, boshqa jadidlar bilan bir qatorda, yerli aholi, ya’ni o‘zbek xalqining tiliga davlat tili huquqi (maqomi) berilishi uchun harakat qildi. Busiz millatni va milliy tilni shakllantirib bo‘lmasligini u chuqur anglab yetgan edi. «Turkiy tilimiz va adabiyotimizning takomilig‘a tirishmagimiz va turkiy tilimizning Turkistonda rasmiy hukumat tili qilurg‘a harakat etmagimiz lozimdur», — deb yozadi Hoji Muin maqolasida.

Adibning 1918-yil 20-avgustda «Mehnatkashlar tovushi» gazetasida yuqorida nomi eslatilgan maqolaga aynan monand yana bir «Til masalasi» nomli maqolasi chop etilganki, uni avvalgi maqolaning mantiqan davomi desa bo‘ladi [9; 87-89]. Chunki bu maqolada ham muallif o‘zbek tiliga davlat tili maqomini berish xususida fikr yuritadi. U mazkur maqolasida avvalgi maqolasida ilgari surgan qarashlarini bir qadar aniqlashtirgan va ayni paytda, aytish mumkinki, yangi nuqtai nazarlari, tushunchalari bilan boyitgan.

Fitratning adabiy til va uning me’rlariga nisbatan qarashlari yuqorida qisman ko‘rib o‘tilgan Mahmudxo‘ja Behbudi va Hoji Muin kabilarning munosabatidan ayrim jihatlarga ko‘ra farqlanadi. O‘zbek tilining ilmiy-nazariy masalalari uning “Tilimiz” (1919), “Tilimizning adabiyli” (1921), “Arab alifbosining tarixi” (1929), “Muqaddimat ul-adab” (1925), “Imlo konferensiyasi munosabati ila” (1928), “O‘zbek tili qoidalari to‘g‘rusida bir tajriba: Sarf (1-kitob), Nahv (2-kitob)” (1925- 1930) kabi asarlarida yoritilgan. Uning «Tilimiz» maqolasi «Ishtirokiyun» gazetasining 1919-yil 12-iyun (132-son)da bosilib chiqqan bo‘lib, unda adib, asosan, quyidagi masalalar xususida fikr yuritgan: «turk» (o‘zbek) tilining ijtimoiy-siyosiy mavqeini ko‘tarish; o‘zbek adabiy tilini soflashtirish; o‘zbek tilini tashqi ta’sirlardan muhofaza qilish.

Ta’kidlash lozimki, mazkur masalalar, aytib o‘tilganidek, o‘sha davrda muhim sanalgan va shular xususida matbuotda bahs-munozaralar bo‘lib turgan. Fitrat til masalasidagi bu kabi bahs-munozaralarda faol qatnashgan va har tamonlama chuqur ilmiy asoslangan qarashlarini bayon etgan. Fitratning «Tilimiz» maqolasida olg‘a surilgan va o‘zbek tili tarixi uchun qimmatli fikrlar quyidagilardan iborat:

1. Alisher Navoiy «Muhokamat ul-lugʻatayn» asarida oʻzbek tilini fors-tojik tili bilan chogʻishtirib, uning fors tilidan qolishmasligini koʻrsatgan boʻlsa, Fitrat oʻzbek tilini arab tili bilan chogʻishtirib, uning arab tilidan soʻz boyligi jihatidan ustun ekanligini isbotlashga harakat qilgan va misollar asosida koʻrsatib bergan.

2. Alisher Navoiy yuqorida qayd etilgan asarida 100 ta feʼl keltirib, ularni tahlil qilgan, oʻzbek tilini xazina deb atagan boʻlsa, Fitrat birgina arabcha ilm soʻzining oʻzbek tilidagi muqobili bil soʻzining oʻzagi zaminida 98 ta soʻz yasash mumkinligini misollar asosida izohlagan va oʻzbek tilining soʻz yasash imkoniyati boshka tillarga, chunonchi, arab tiliga nisbatan ancha keng ekanligini isbotlab bergan.

3. Fitrat oʻzga tillar (arab, fors, rus, nemis, fransuz va h.k.)ning grammatika qoidalariga qaraganda, oʻzbek tilining grammatika qoidalari ancha mukammal, goʻzal ekanligini, unda xorijiy tillardagidek, «mustasno hollar sira yoʻq»ligini taʼkidlagan.

4. Fitrat «dunyoning eng buyuk hakimi ibn Sino», «ikkinchi Arastu atalgʻan Forobiy», «falsafa imomi Rumiy», «arab tilini manguлик tirtgʻizib kelgan Javhariy», «forsiy adabiyotning paygʻambari Nizomiy»lar turk boʻla turib, oʻz asarlarini arab, fors tillarida yozganlaridan chuqur qaygʻuradi. Agar ular ilmiy va adabiy asarlarini oʻz ona tillarida yozganlarida, «turk ulusining holi» ancha yaxshilangan boʻlar edi, deb taʼkidlaydi.

Mazkur maqola Fitratning tilshunoslik sohasida keyingi yaratgan tadqiqotlari uchun oʻziga xos qoʻllanma boʻlib xizmat qildi. Uning adabiyot va tilga oid asarlarining deyarli barchasida bitta ustuvor gʻoya — oʻzbek xalqining lisoniy huquqlarini taʼminlash, oʻzbek tilining ijtimoiy-siyosiy mavqei, obroʻ-eʼtiborini koʻtarish va qoʻllanish doirasini kengaytirish, uni har tomonlama rivojlantirish fikri muhim oʻrin tutadi. U butun ilmiy va ijodiy faoliyatini ana shu ulugʻ gʻoya targʻibiga, uning amalda joriy etilishiga bagʻishladi. Hozirgi oʻzbek adabiy tilining shakllanishi, takomillashuvi va yuksak ijtimoiy-siyosiy nufuzga ega boʻlishida, shubhasiz, Fitratning xizmatlari beqiyosdir.

Aytilganidek, XX asr boshlarida oʻzbek adabiy tilining ahvoli tang holatda edi. Fitrat oʻz davrining ilgʻor, zukko adibi sifatida buni yaxshi anglagan. U dastlab oʻzbek adabiy tilining boshi berk koʻchaga kirib qolganligi sabablarini izlashga harakat qildi. U, eng avvalo, oʻzbek adabiy tilining butun tarixiy taraqqiyot bosqichlarini mufassal oʻrganib chiqdi. Uning fikricha, oʻzbek

adabiy tilining rivojlanishiga to'siq bo'lgan tarixiy holat-voqea va sabablar quyidagilardir:

1. Davlat hokimiyatlarining o'zgarishi yoki ularning tutgan siyosiy yo'li bilan bog'liq sabablar. Fitrat nuqtai nazaricha, turkiy (o'zbek) tilning taraqqiyotini bo'g'ib qo'ygan dastlabki to'siq, bu arablarning turkiy xalqlarni o'z hukmronligi tarkibiga bosqinchilik asosida kiritganligidir. Adib "She'r va shoirlik" maqolasida (1919-yilda "Chig'atoy gurungi" dasturi yo'nalishida yozilgan) turkiy xalqlar arablar istilosidan oldin buyuk madaniyat va adabiyotga ega bo'lganliklarini alohida ta'kidlab, keyin yozadi: "Biz turklar arab bosqini bilan o'z harflarimiz va o'z yozuvimizni yo'qotgandan keyin o'z adabiyot va she'rlarimizdan ham ayrilishimiz tabiiy edi. Mana shul ayrilish sababli ko'b kerakli narsalarimizni yo'qotdik" [6; 5]. Amaldagi yozuvning zo'rlik bilan arab alifbosi bilan almashtirilishi hodisasi turkiy (o'zbek) til rivojiga o'ta salbiy ta'sir ko'rsatdi. Fitrat maqolasida ana shu ta'sir oqibatlarini izchil izohlab bergan.

2. Turkiy xalqlarning madaniy hayoti, ularning o'z adabiyotiga bo'lgan munosabati bilan bog'liq sabablar. Arab istilosi natijasida turkiy xalqlar yagona din birligiga erishdi. Bu uning ijobiy tomoni bo'lsa, salbiy tomoni esa mazkur tarixiy voqea sabab turkiy, chunonchi, o'zbek adabiyoti shaklan va mohiyatan arab va fors adabiyoti ta'siriga tushib qoldi, adabiyot namunalari deyarli barchasi mazkur adabiyotlarga taqlidan yaratildi. O'ziga xos yo'lga ega bo'lgan turkiy adabiyot tamomila yangi, yot o'zanga tushib qoldi. Natijada bu adabiyot taqlidchilikdan nariga o'tmadi, uning sifati tushib, deyarli yaroqsiz holga kelib qoldi. "Biz musulmonlikdan so'ng adabiyot yo'llarini iyaruchilik (taqlidchilik— Y. Saidov)dan sira qutultira olmaganmiz, adabiyot yo'llarida eng katta hunarimiz ko'prak eronlilarg'a, undan keyin arablarg'a iyarmak bo'lgan",— deb yozadi bu xususda Fitrat.

U "Tilimiz" maqolasida yozadi: "Arab, fors, rus, nemis, frantsuz tillaridan qay birining sarf kitobini olib qarasak, ko'ramizki, bir so'zni yasamoq uchun bir qoida yozilg'on, undan so'ng shul qoidadan tashqari qolg'on (mustasno) so'zlar deb, to'rt-besh so'z ko'rsatilgan. Turk so'zlarida esa bunday hollar turkcha sarfda sira yo'qdir". Mashhur xorijlik olim Maks Myuller ham buni o'z o'rnida e'tirof etib, hayratlanib shunday deydi: "Turkchaning grammatika qoidalari shu qadar qiyosiy va go'zaldirki, bu tilni tilshunos olimlarning bir hay'ati shuur bilan vujudga keltirgan deb o'ylash mumkin" [5; 44]. Fitratning o'zbek tilining sofliqi uchun kurashi tildagi mavjud izchil qonuniyatlarni buzuvchi va

foydalanish imkoniyatlarini qiyinlashtiruvchi vositalardan qutulish yoʻlidagi toʻgʻri harakatdir.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, XIX asr oxiri - XX asr boshlarida oʻzbek xalqi hayotida yuz bergan ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy oʻzgarishlar ona tiliga boʻlgan munosabat va qarashlarda ham oʻz aksini topdi. XIX asr ikkinchi yarmida roʻyobga chiqqan siyosiy oqimlar (ziyolilar) maʼrifiy-siyosiy masalalar bilan birga millatning umumtili haqida ham maʼlum bir siyosat yurgiza boshladilar. Bu siyosat XX asrning boshlarida ancha keng tus oldi.

Jadidchilar oʻzbek xalqini millat sifatida shakllantirish uchun harakat qilishdi va buni oʻzlarining eng buyuk maqsadlari deb bildilar. Maʼlumki, muayyan millatning mavjud boʻlishi uchun ijtimoiy-siyosiy, hududiy va maʼnaviy-ruhiy birliklar qatorida, eng muhimi til birligi ham yuzaga kelgan boʻlishi shart. Masalaning mohiyatini teran anglab yetgan jadidlar shu sababli oʻzbek xalqi uchun yagona adabiy tilni va uning zaminida milliy adabiy tilni shakllantirish yoʻlida harakat qildilar, bunga alohida eʼtibor bilan qaradilar. Ular oʻzbek tilining ijtimoiy-siyosiy huquqini tiklash, mavqeini bundan ham yuqori koʻtarish borasida samarali ishlarni amalga oshirdilar.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Бехбудий. Тил масаласи. Танланган асарлар. –Т.: Маънавият, 1999.
2. Ингеборг Балдауф. XX аср ўзбек адабиётига чизгилар.-Т.: Маънавият, 2001.
3. Saidov Y. Jadidlar va milliy til (monografiya). –Т.: Fan, 2006.
4. Саидов Ё. Ўзбек адабий тили тарихи. Дарслик. –Бухоро: Дурдона, 2021. -376 б.
5. Усмон Турон. Туркий халқлар мафкураси. –Тошкент : Чўлпон, 1995.
6. Фитрат. Шеър ва шоирлик / Танланган асарлар. V жилдлик. –Т.: Маънавият, 2006. -IV жилд. –Б. 5-11.
7. Фитрат. Тилимиз. Танланган асарлар. V жилдли. (нашрга тайёрловчи Ҳ.Болтабоев). –Т.: Маънавият, 2006. IV жилд. –Б. 124-131.

8. Чўлпон. Адабиёт надир. –Т.: Маънавият, 1994

9. Ҳожи Муин. Тил масаласи / Танланган асарлар. –Т.: Маънавият, 2005. - Б. 87-89.

HAYOT SIFATINI OSHIRISHDA AJDODLARIMIZ G'UYALARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Ranajon ABDULLAEVA,

Nizomiy nomidagi TDPU

“Umumiy psixologiya” kafedrasi dotsenti, ps.f.n.

Annotatsiya. Maqolada ajdodlarimizning farzand tarbiyasida kasb tanlashning ahamiyatiga qaratilgan o'g'itlari va bugungi kunda ta'lim sifatiga berilayotgan e'tibor o'z aksini topgan. Shuningdek hayotning sifati o'z sohasining to'g'ri tanlanishi va maqsadga erishish mezonlariga bog'liqligi tahlil qilingan. Oila tarbiyasida farzandga ijobiy munosabat va kelgusida farzandning o'z shaxsiy hayotini to'g'ri yo'lga qo'yishi - inson hayotining sifatli kechishini ta'minlashi asoslangan.

Kalit so'zlar: hayot, sifat, kasb, yoshlar, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, odob, axloq, mutaxassislik.

Abstract. The article reflects the teachings of our ancestors on the importance of choosing a profession in the upbringing of children and the attention paid to the quality of education today. it is also analyzed that the quality of life depends on the correct selection of one's field and the criteria for achieving the goal. family education is based on a positive attitude towards the child and the right way of the child's personal life in the future - ensuring the quality of human life.

Key words: life, quality, profession, youth, patriotism, hard work, manners, morality, specialization.

Аннотация. В статье отражены учения наших предков о важности выбора профессии в воспитании детей и внимании, уделяемом качеству образования сегодня. также анализируется, что качество жизни зависит от правильного выбора своей сферы и критериев достижения цели. семейное воспитание основано на положительном отношении к ребенку и

правильном образе личной жизни ребенка в будущем – обеспечении качества жизни человека.

Ключевые слова: жизнь, качество, профессия, молодость, патриотизм, трудолюбие, манеры, нравственность, специализация.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi PF-60-sonli Farmonida “Yoshlarning ma‘naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko‘maklashish” masalalariga alohida e‘tibor berilgan. Yoshlar uchun ochiq va sifatli ta‘limni ta‘minlash, ta‘limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta‘lim olishini ta‘minlash, hududlarda inklyuziv ta‘lim rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish. Yoshlarni ishga joylashtirish va ularning bandligi uchun shart-sharoitlar yaratish. Iqtidorli va iste‘dodli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash hamda rag‘batlantirish. Yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg‘usi, bag‘rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta’sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo‘lgan qat’iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash lozimligi ta’kidlangan. Natijada, yoshlarimizning sifatli hayot kechirishi maqsad qilib olingan. [1]

Davlatimiz rahbari “agar, bitiruvchilarimizni til biladigan, kasbni puxta egallagan, kreativ fikrlaydigan, Vatanini sevadigan va shu bilan birga zamonaviy axborot texnologiyadan foydalanadigan qilib tarbiyalasak, albatta jamiyat, butun O‘zbekiston o‘zgaradi”, - degan asosiy g‘oyani ilgari surdilar. Chunki ma‘rifatparvar jadid bobolarimiz ta’kidlaganlaridek, “Najot - ta’limda, najot - tarbiyada, najot - bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi”.

Buyuk ajdodlarimiz ham yosh avlod ta’lim-tarbiyasi, uning kelgusida sifatli hayot kechirishiga yo‘naltirilgan o‘z g‘oyalarini ilgari surishgan. Bu qarashlar bugungi kunimiz ta’lim-tarbiyasi uchun ham dasturul-amal bo‘lib hizmat qiladi.

Kasb-hunar egalari qadimdan e‘zozlab kelingan. Bizning davrimizda ularga bo‘lgan hurmat- ehtirom yanada ortdi. Bugungi kunda respublikamizda bilimdon, mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchi, yuqori malakali, madaniyatli, turli sohalar bo‘yicha yetuk mutaxassislar ko‘proq talab qilinmoqda. Shunga ko‘ra, O‘zbekiston

Respublikasi Prezidenti asarlarida va Vazirlar mahkamasi qarorlarida (Nizomlarida) mutaxassis kadrlar tayyorlash masalasiga katta ahamiyat berilmoqda va ular haqida alohida g'amxo'rlik qilinmoqda. «Ilm va hunar o'rganish inson uchun eng zarur narsalardan hisoblanadi. Har qanday narsaning mohiyatini anglash, jahondagi voqealarning yaxshi-yomon tomonini bilib olish, odamlarning qadru -qimmatini to'g'ri tushunish, oilaning farovon yashashini to'g'ri tashkil etish, qisqasi, har tomonlama mukammal bo'lish uchun ilm va hunar o'rganish zaruriy ehtiyojlardan biridir» deb uqtirgan allomalarimizdan Faxrulbanot Sulaymoniy.

Ommaviy kasblarga bag'ishlangan o'quv-uslubiy adabiyotlar va kasb-hunar to'g'risidagi kinofilmlar, ma'lumotnomalar kamligi, psixologik-dagnostik tadqiqotlar o'tkazishga yordam beradigan zamonaviy apparat va asboblardan ta'minlash yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi, shaxsning muayyan kasbga yaroqliligini aniqlash borasida ilmiy-tadqiqot ishlari yetarlicha olib borilmayotganligi o'quvchilarni o'zlari xoxlagan mutaxassislikka ega bo'lishlariga monelik qiluvchi mezonlar hisoblanadi.

O'quvchilarni mustaqil mehnat faoliyatiga puxta tayyorlash va ularning kasb-hunarini o'z qobiliyatlariga yarasha to'g'ri tanlashlariga erishish uchun maktab o'qituvchilarining pedagogik mahorati, bilim saviyasi, mutaxassislik qobiliyatlari majmui yuksak bo'lishi, fan asoslarini turmush bilan bog'lab o'rganilishi, to'garak va qo'shimcha, yordamchi kurslar oqilona uyushtirilishi, maktablarda kasb-hunar to'g'risida ma'ruzalar o'qilishi, suhbatlar, munozaralar o'tkazilishi, sayohatlar, uchrashuvlar, kasb-hunar fotoko'rgazmalari tashkil qilishlari zarur.

Ilk o'spirinlar va katta o'smirlarning kasb tanlashi katta hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan ham shaxsiy, ham ijtimoiy muammo bo'lganligidan bu jarayonda ota-onalar, jamoatchilik va turli kasb ustalari ham faol qatnashishlari kerak, chunki yoshlar ko'p hollarda kattalarning maslahatlari va tavsiyalarini hisobga olgan holda qat'iy bir fikrga, qarorga kelishlari mumkin.

Maktab mutasaddilari tomonidan o'quvchilarni kasbiy qiziqishlarini rivojlantirish, kasblar haqidagi ma'lumotlarni to'liqroq anglab yetishi shuningdek, ularning kasb tanlashdagi reallikni vujudga keltirish maqsadida maktabda ilg'or kasb egalari, kasb faxriylari, kasb sulolalari bilan uchrashuvlar, davra suhbatlari, kechalar va ma'ruzalar tashkil etilsa

maqsadga muvofiq bo'ladi. Ushbu tadbirlar o'quvchining shu kasbga bo'lgan qiziqishini yanada qat'iylashishini vujudga keltiradi.[2]

Kelejak avlodga ta'lim-tarbiya berishdan asosiy maqsad- ularni jamiyatga foyda keltira oladigan kasb egalari etib tayyorlashdir. Jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish biron-bir kasbni egallash orqaligina amalga oshadi. O'quvchi-yoshlarni ongli kasb tanlash ishlarini jonlantirish va bunda psixologlar bilan birga otalar fan o'qituvchilari faolligini oshirish zarur. [4]

Kasb-hunar egalari qadimdan e'zozlanib kelingan. Bizning davlatimizda ularga nisbatan hurmat-ehtirom o'zligimizni anglash tufayli yanada jamiyatimizda bilimdon, mustaqil fikrlovchi, yuqori malakali, ma'naviyatli, mohir kasb egalari tobora ko'proq talab qilinmoqda. O'zbekiston Respublikasi hukumati Qaror va Nizomlarida mutaxassis kadrlar tayyorlash masalasiga katta ahamiyat berilmoqda va ular haqida alohida g'amho'rlik qilinmoqda. Shu bilan birga, tor sohadagi kasbdan asta-sekin keng qamrovli universal kasbga o'tish muammosi, g'oyasi ilgari surilmoqda. Bo'lg'usi mutaxassisni kasbiy faoliyatga tayyorgarligi quyidagilardan iborat: o'z kasbini to'g'ri tanlaganligiga ishonitirish; jamiyat uchun bu mutaxassislikni muhimligini anglashi; yaxshi jismonan sog'liq; kasbiy bilimdonlik; muloqotmandlik; tashkilotchilik; ma'suliyatlilik; fuqaroviy yetukligi; ahloqiy sifatlar; kasbiy moslashuvchanligi; siyosiy va xuquqiy savodxonligi. [3]

Sharq mutafakkirlari ta'limotida o'g'il va qizlarga ta'lim va tarbiya berish, ularga kasb-hunar o'rgatish g'oyasi muhim o'rin egallaydi. Buyuk qomusiy olim Abu Nasr Farobiy kasb-hunar to'g'risida ilk fikrlarini bildirib, qimmatli maslahatlar bergan, jumladan: ta'lim - so'z va ko'nikmalar majmui, tarbiya esa amaliy malakalardan iborat ish - harakat ekanligini, muayyan kasb-hunarga berilgan, u bilan qiziqqan kishilar shu kasb- hunarning chinakam shaydosi bo'lishini aytgan. Bu mulohazalar kasb-hunar insoniyat uchun azaldan juda zarur hayotiy vosita bo'lib kelganligini anglatadi.

Buyuk qomusiy olim sifatida barcha hodisalarning mohiyatini ilmiy jihatdan ochib berishga harakat qilgan sharq mutafakkirlaridan biri - Abu Ali Ibn Sinodir. Uning pedagogik-psixologik qarashlari ilmiy asosda qurilgan bo'lib, bolaning fe'l-atvori va tasavvurlarini shakllantirishda umuminsoniy g'oyalar qo'llanishini yaratgan hamda murabbiy, ota-onalarga uni qattiq tanjazosidan ko'ra, shaxsiy ibrat orqali voyaga yetkazish ma'qulligini ko'rsatgan. Mutafakkirning "Donishnoma", "Risolai ishq", "Uy xo'jaligi",

“Tib qonunlari” asarlari mamlakatimiz xalqlari odob- axloq psixologiyasi va tabobat olamida alohida o‘rin tutadi. Mutafakkirning mehnatsevarlik tarbiyasi borasidagi fikrlari ham diqqatga sazovordir. Jumladan, u har bir bolani biror hunarga o‘rgatmoq shart, deydi. O‘spirin hunar egallashi bilan unda nafaqat ahloqiy hislar, balki xarakterning irodaviy xislatlari ham tarkib topa boshlaydi. Hunar egallash orqali o‘spirinlarda sabr-bardoshlik, chidamlilik, mehnatsevarlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik, zukkolik kabi insoniy sifatlar shakllanadi. Ibn Sino har bir insonning mijozidan kelib chiqqan holda unga alohida e‘tibor berish kerakligini ta’kidlaydi.

XI asrning buyuk mutafakkiri Yusuf Xos Hojib o‘zining «Qutadg‘u bilig» asarida inson va uning hayotiga oid qarashlarini tahlil qilgan. U odamning dunyoga kelishi va uning kelajakda qanday odam bo‘lib voyaga yetishi ajdodi va kelib chiqishiga, hayotda shug‘ullanayotgan faoliyatiga, atrofga nisbatan munosabatlariga bog‘liqligini aytib: “Kimning nasli otadan boshlab toza bo‘lsa, undan elga yaxshilik, ko‘p manfaatlar keladi” deb hisoblaydi. [2]

Iste’dodli shoir, yetuk tarixchi, mohir tarjimon Muhammad Rizo Ogahiy o‘zining ijodiy faoliyatida o‘g‘il va qizlarning aqliy, hissiy va jismoniy imkoniyatlarini g‘oyat ziyraklik bilan kuzatgan holda, ularning fe‘l-atvorini tezroq bilib olish, salbiy va ijobiy sifatlarini osonroq aniqlash, yoqimsiz xatti-harakatlarini bartaraf etish mumkin, degan xulosaga keladi. Ogahiy o‘z davridagi kasb-hunar sohalari, xalq udum va an‘analariga o‘zining qimmatli fikrlarini bildirgan. U xalq an‘analari hamda urf-odatlarini to‘g‘risida izohlar berar ekan, turli kasb ustalarining inson kamolotidagi ahamiyatini birma-bir ta’riflab beradi.

XII- XVI asrlarda yashab ijod etgin mutafakkir allomalar Jaloliddin Rumiy, Abu Rayxon Beruniy, Mir Alisher Navoiy, Xorazmiy va boshqalarning asarlarida, qo‘llanmalarida, falsafiy-psixologik mulohazalarida turli kasblarga oid qimmatli fikrlar aks ettiriladi.

XX asrning yetuk ma’rifatparvari Abdulla Avloniyning 1913 yilda yozilgan “Turkiy Guliston yohud axloq” asarida bola tarbiyasi, uning ijtimoiy ahamiyati falsafiy-pedagogik-psixologik jihatdan tushuntirib berilgan. Olim ta’lim va tarbiya jarayonida oila va jamoatchilikning o‘rni, ularning o‘zaro hamkorligini ulug‘laydi. Uning talqiniga qaraganda, barkamol shaxsning ko‘p qirrali bilimlarga ega bo‘lishi, yaxshi bir kasb-korning sirlarini egallashi ko‘p

jihatdan ijtimoiy muhit bilan oilaviy sharoitning uyg'unligiga bog'liqligini ta'kidlaydi.

Sharq mutafakkirlari g'oyalarini tahlil qilganimizda, ularning inson kamoloti, ma'naviyati va mehnatsevarlik xislatlariga, bolalar va yoshlarni barkamol insonlar qilib shakllantirish va kasb- hunarga o'rgatishga taalluqli ibratli, qimmatli mulohazalar berilganini kuzatish mumkin.

Xalqimizda ajoyib bir odat bor: kishilarning bir-biri bilan tanishuvi hol-ahvol so'rashishdan, muomala maromidan boshlanib, kasb-hunar, kasb-korni aniqlash istagi bilan tugaydi. Shu boisdan har bir fuqaro "Dunyoda qay ahvolda yashadim (hayot va faoliyat izchilligi), qanday g'aroyib ishlarni (mehnat mahsulining sifati, o'zining mangulikka daxldorligi) amalga oshirdim?". O'z taqdirimdan (turmush strategiyasi va taktikasi nazarda tutilmoqda) xursandmanmi? Oldimda turgan vazifalarni (rejalashtirish, nazorat qilish, baholash, tekshirish kabilar tasavvur etiladi) amalga oshira oldimmi, ko'zlagan maqsadimga (maqsad ko'zlash, uni ro'yobga chiqarish, omilkor vositalar tanlash va tatbiq qilish majmuasiga) erisha oldimmi? kabi savollar tug'ilishi va muammoli masalalar kelib chiqishi tabiiy hol. Shuning uchun shaxsni (bo'lg'usi kasb sub'ektini) o'rganish chog'ida uning tarjimai holiga (biografiyasiga) jiddiy e'tibor berish, u bilan puxta tanishish, qanday jamoat ishlarida qatnashganligini (status, mavqe, rol, tashkilotchilik qobiliyati to'g'risida ma'lumot olish) va shu kungacha egallab kelgan lavozimini (kasbiy layoqati, unga yaroqliligi xususiyatlarini) diqqat bilan tekshirish, u yoki bu amaliga loyiqqligini aniqlash maqsadida uning qobiliyatlariga (kasbiy, umumiy ko'rinishlariga) oqilona baho berish talab qilinadi. Shu o'rinda yetuk ruhiyat mutaxassisi Jaloliddin Rumiy quyidagi ibratli fikrni bildiradi: "Sen hamma narsani unutishining mumkin, yolg'iz bir narsani - nechun dunyoga kelgansan, shuni unutmasang bas. O'zingni arzon sotmagaysan, illo bahoying baland".

Nosir Xisravning quyidagi to'rtligi ilm- hunar o'rganuvchilar uchun ibratlidir:

"Bilim qidirishga urdim boshimni,

Bekorga o'tkazmadim umrimni bir dam.

Qaydaki eshitsam ilmu donishni,

Eshigi tagida o'ltirdim mahkam".

Demakki, to'g'ri tanlangan kasb egasining hayot mazmunini aks ettirib, sifatli hayot kechirishiga olib keladi. Shaxsda kasbiy tasavvurlarning to'g'ri shakllanganligi kasbiy qiziqish va bo'lajak kasb to'g'risida ongli qaror qabul qilish asosida belgilanishi mumkin. Yoshlarining o'z imkoniyatlariga yetarli baho bera olmasligi, tanlovga ongli ravishda yondashmasligi oqibatida kasb tanlashda xatoliklarga yo'l qo'yishlari mumkin. Ularda kasblar haqidagi axborotlarning yetarli emasligi, bu borada tasavvurlarning yo'qligi kasb tanlash yuzasidan qaror qabul qilishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shu boisdan o'quvchi-talabalarni ta'lim muassasalarida tahsil olish davridanoq, kelgusi hayotlarini samarali olib borishlari uchun to'g'ri yo'riqnomalar berish maqsadga muvofiqdir. Zero farzandlarimiz, o'z hayotlaridan mamnun holda yashashsin va jamiyatimiz ravnaqiga hissa qo'shishsin [4].

Ta'lim tizimida o'quvchilarning faqat bilim doirasini kengaytirish asosiy maqsadga aylanmasligi lozim, balki ularda hayot uchun zarur ko'nikma va malakalarni shakllantirish muhim vazifa bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.2022-2026 YILLARGA MO'ljALLANGAN YANGI O'ZBEKISTONNING TARAQQIYOT STRATEGIYASI TO'G'RISIDAgI PF-60-son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 28.01.2022 yil.
- 2.G'oziev E.G'., Mamedov K.Q. Kasb psixologiyasi. O'quv qo'llanma. T., 2013. 103 b.
- 3.Abdullaeva R.M. Ta'lim va hayot sifatining kasb tanlashga bog'liqligi. Maktab va hayot. Ilmiy metodik jurnal. №3 (175)/2023. 11-13 b.
- 4.Aslonov I.N. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda oila, mahalla va ta'lim muassasalarining hamkorligi masalalari. Zamonaviy ta'lim. 2016. 5.

**BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI
OSHIRISHDA MUHAMMADSHARIF SO'FIZODA IJODIDA
MILLIY TARBIYA TIZIMINING O'RNI**

Dilorom ALIMOVA,

Annotatsiya. Ushbu maqola XX asr 20-30 yillarida Turkistonda matbuotida ijod qilgan Muhammadsharif So'fizodaning ijodiy faoliyati o'rganiladi va uning ijodiy tarixi haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: xat-savod, ro'znoma va oynomalar, tarjimai hol, eski maktab, firqa tashkiloti, matbuot, adabiyotshunoslar, maqola, gazeta, jurnallar, anketa, so'fi, "o'tkir publisist", hajviy she'rlar.

Abstract. This article examines the creative activity of Muhammadsharif Sofizoda, who worked in the press in Turkestan in the 20s-30s of the 20th century, and provides information about his creative history.

Key words: correspondence, newspapers and magazines, biography, old school, firqa organization, press, literary critics, article, newspaper, magazines, questionnaire, Sufi, "sharp publicist", comic poem r.

Аннотация: В данной статье рассматривается творческая деятельность Мухаммадшарифа Софизода, работавшего в прессе Туркестана в 20-30-х годах XX века, и приводятся сведения о его творческой истории.

Ключевые слова: переписка, газеты и журналы, биография, старая школа, сектантская организация, пресса, литературная критика, статья, газета, журналы, анкета, суфий, «острый публицист», комическая поэма Р.

Muhammadsharif So'fizoda haqidagi ma'lumotlarda, uning tug'ilgan yili bilan bog'liq turli ma'lumotlar mavjud. Yozuvchi Sobir Mirvaliyev o'zining "O'zbek adiblari" kitobida:

"Muhammadsharif So'fizoda 1869 yilning 29 yanvarida Namangan viloyatining Chust tumanida hunarmand-kosib oilasida tug'ilgan.

Otasi Egamberdi pichoqchilik, charx tortish ishlari bilan mashg'ul bo'lgan. Onasi Zaynab xola xohishiga ko'ra u qo'shnisi Manzura otindan xat-savod o'rganadi. Eski maktablarda oladi. U Hofiz, Bedil, Alisher Navoiy, Muqimiy, Furqat, kabi allomlar ijodini chuqur o'zlashtirib, she'rlar mashq qila boshlaydi. Turkistonda chiqadigan "Turkiston viloyatining gazetisi" kabi Qozon va Orenburg va Boqchasaroyda chiqadigan ro'znoma va oynomalar bilan qiziqadi. Boku va Tiflisda chop etilgan ozor tilidagi asarlarni mutolaa qiladi ". Bu So'fizoda tavalludining fanda qabul qilingan sanasi edi.

So‘fizoda haqida turli risola va maqolalar yozilgan va ularda turli ma‘lumotlar mavjud, “O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati haftaligining 1993 yil 23 iyul sonidagi chop etilgan Axmad Muhammad Ubaydning “So‘fizoda qachon tug‘ilgan?” sarlavhali maqolasi bilan adabiyotshunoslar va jamoatchilikka o‘ylantiradigan savol bilan murojaat qildi. Maqola muallifi Namangan viloyat arxivida 173 raqami ostida saqlanib kelinayotgan, So‘fizodaning Chust shahar ishtirokiyun firqasi a‘ziligiga nomzod bo‘lish uchun tayyorlagan hujjatlarini topganligi uchun shunday maqola yozgan deya xulosaga kelamiz. O‘sha topilgan hujjatlar orasida So‘fizodaning o‘z qo‘li bilan yozgan tarjimai holi topilgan va unda quyidagicha ma‘lumot yozilgan:

“Men 1880 yilda Chust shahridagi ko‘nchigarlik jamoasida tug‘ilganman. Otam yersiz kambag‘al sinfidan edi. Ahvolim g‘oyatda tuban bo‘lib, otamdan 15 yoshimda ayrilgandim. Mening bilan volidam va bir ukam qoldi. U vaqtlarda men daladan o‘tin tashib kelib, sotib va mardikorlik qilib ishlab, kun kechirib kelar edim. 1912 yilda qo‘shchilik qilganman. Eski hukumatga otam ham, o‘zim ham xizmat qilganman. Chunki kambag‘al bo‘lganimiz uchun u paytlarda bizlarga ish yo‘q edi.

O‘qishim darajasiga kelsak, eski maktabni bitirganimdan keyin uch oylik kursda yangi ruhdagi o‘qishda o‘qiganman. 1921 yilda Chust shahrida o‘z tushuncham va o‘z xohishim bilan fiqraga kirganman va shu yillarda Chustda partiya tashkilotchisi bo‘lib ishladim., bir firqadan ikkinchi fiqraga o‘tganim yo‘q va o‘tish niyatida ham emasman. Chust fiqra tashkilotida rahbar bo‘lib, 1921 yilda vaqf bo‘limida ham ishladim. Hech qanday hukm bilan yoki boshqa ishlar to‘g‘risidan qamalgan emasman. Ammo istibdod davrida yangi usul maktabida o‘qitganim uchun qamalgan edim.

Fevral inqilobidan keyin-1917 yildan xalqni oqartuv to‘g‘risida gazeta va boshqa joylarda inqilobiy ruhda har xil she‘rlar yozib turdim, shuningdek, fiqra, vaqf idoralarida ishladim. Agarda hozirda sho‘rolar hukumati tarafidan har qanday bir

ezgu xizmat bo‘lsa bo‘lsin, qilishga tayyorman, deb tarjimai holni yozuvchi Chust shahar fiqra kandidati So‘fizoda”

Mazkur hujjatlar majmuasida, bu tarjimai holdan tashqari , anketa (savol varaqasi) ham bo‘lib, unda quyidagilar yozilgan:

“So‘fizoda 1880 yilda kambag‘al dehqon oilasida tug‘ilgan, ma‘lumoti o‘rta, as osiy kasbi o‘qituvchilik, qilib turgan vazifasi va ishi shoirlik bo‘lib, oilasi 8 jondan iborat”.

Bu tarjimai hol So‘fizoda tomonidan 1921-yilda u “Chust shahar ishtirokiyun firqasi a’zoliciga nomzod” bo‘lib kirmoqchi bo‘lganida yozilgan. Shunda tarjimai holdagi ma’lumotlarga ko‘ra u 41-42 yoshda, fanda qabul qilingan sana bilan hisoblanganda u 53 yoshda bo‘ladi degan ma’lumotlar mavjud.

“Maorif va o‘qituvchi” jurnalida chop qilingan tarjimai holida 1870-yilda, “Chust haqiqati” gaetasida esa 1869-yil deb berilgan.

T. Rasulev tomonidan 1869-yil So‘fizodaning tug‘ilgan yili sifatida qayd etilgan. Sababi barcha namanganlik mualliflarning risola va maqolalarida aynan shu sana shoirning tug‘ilgan yili sifatida qayd etilgan. Shu asosda 1989 yilda ilk bor So‘fizoda tavalludining 120 yilligi nishonlandi.

Taniqli pedagog va adabiyotshunos Po‘latjon Qayumovning “Tazkirai Qayumi” asarida So‘fizodaning 1937 yilda Namanganda hibsga olingani va Toshkentga yuborilgani, o‘sha yili Toshkentda bir do‘stining uyida 57 yoshida vafot etganligi tog‘risida ma’lumot keltirilgan. Asar 1953-1960 yillarda yozilgan. Bu ma’lumotga ko‘ra shoir 1880 yilda tug‘ilgan deya taxmin qilinadi.

So‘fizodaning qatog‘on etish to‘grisidagi hujjatlardagi ma’lumotlarga ko‘ra, So‘fizodaning milllatini tojik, tug‘ilgan joyini chustlik va 60 yosh deb qayd etiladi.

Bu ma’lumotga ko‘ra shoir 1877-yilda tavallud topgan, qamoqqa olingan kun to‘ldirilgan anketa ma’lumotlariga ko‘ra esa 1867 yil deb beriladi.

Shokir Sulaymonning “Shoir Tohir So‘fizodaning qisqacha tarjimai holi” nomli maqolasida uning yoshini 56 yosh va o‘zbek adabiyotida oziga xos o‘rin oladigan shoir deb ta’rif bergan. Maqola 1926 yilda “Maorif va o‘qituvchi” jurnalida chop etilgan. Maqolada yozilgan ma’lumotga asoslansa, shoir 1970 yilda tug‘ilgan.

Ismini “Tohir So‘fizoda” deb atalishiga ham turlicha sababalar bor. Maqola muallifi Shokir Sulaymonni ismni adashtirganligi, yana, o‘sha davrda aholini pasportlashtirish jarayonida beparvolik bilan kishilar ismlari va tug‘ilgan sanalari yozilishida xatolikka yo‘l qo‘yilgan degan ma’lumotlar ham asoslidir.

Tug‘ilgan sanasiga ham e’tibor qaratsak, 29 yanvar kuni ham aniq emas. Bu sanani tanlanishiga sabab, shoir tavalludining 65 yilligi 1935 yil 29 yanvarda nishonlanganidir.

So‘fizoda tug‘ilgan yili haqida turlicha taxminlarga guvoh bo‘ldik. Uning tavallud kunlari 1867, 1869, 1870, 1877 va 1880 yillar tahmin qilingan va haqiqatga yaqini 1869 va 1870 yillar deb qaraladi. Professor Naim Karimov So‘fizoda ijodini o‘rganib, yozgan “Muhammadsharif So‘fizoda” (Dav

silsilalari shoir talqinida) nomli kitobida shoirni 1870 yil Namangan viloyatining Chust tumanida tugʻilgan degan maʼlumotni beradi. Qolaversa, yuqorida taʼkidlaganimizdek, 1869 yil fanda Soʻfizoda tugʻilgan yil deb qabul qilingan. Baʼzi adabiyotlarda aynan shu maʼlumot beriladi. Soʻfizodaning bolaligi ogʻir sharoitda oʻtgan. Chust azaldan pichoqchilik sanoati markazi boʻlgan va unung otasi Egamberdi aka Kamarsadagi masjidning soʻfisi boʻlish barobarida pichoqchilik bilan ham shugʻullangan. Otasi kamtar va sodda inson boʻlgan. Albatta bolaligidan ushbu hunarni koʻrib ulgʻaygani uchun Muhammadsharif ham pichoqchilikdan bexabar emas. Onasining asl ismi Zaynab boʻlib, mahalla nomi bilan tanilib, mahalla marosimlarini boshqargan. Onasi haqida maʼlumotlar koʻp emas. Onasining xohishiga koʻra qoʻshnisi Manzura otindan savod oʻrgandi degan maʼlumotni yuqorida bergan edik. Manzura otin savodli ayol boʻlib, ertak aytishni ham bilgan va ertakchi ayollardan boʻlgan. Manzura otindan taʼlim olar ekan oʻzi ham sheʼrlar yoza boshlaydi. Xat-savodni Manzura otindan oʻrgangandan soʻng, eski maktabda taʼlim oladi. Soʻfizodaning bolaligi nihoyatda qashshoq va ogʻir, gʻazabkor muhit sharoitda oʻtgan va shu sababali u hajvnavis sifatida shakllana borgan. A. Xalilbekov “Namangan adabiy gulshani” nomli asarida Soʻfizodaning 1893-1898 yillarda Qoʻqonda taʼlim olgan degan maʼlumotni beradi.

Boshqa manbada esa Soʻfizodaning qoʻshnisida olgan taʼlimidan soʻng, Saʼdulloxon aʼlamdan taʼlim oladi. Saʼdullaxon aʼlam Muhammadsharifga arab va fors tilidan saboq bergan. Adabiyotshunos Toʻlqin Rasulev oʻzining Soʻfizoda haqidagi adabiy portretida shoirning 91 yoshli opasi Darvesh kampir haqida maʼlumot bergan. Opasi Soʻfizoda haqida hikoya qilgan. Uning hikoyasiga koʻra, ukase xat-savodni oldinroq chiqargan va koʻp narsani bilgan. Shuning uchun ustoziga unga darsni topshirib chiqib ketganda shoir paytdan foydalanib, oʻzining sheʼrlarini bolalarga oʻqib bergan. Bir sheʼrini bolalar bilan xor boʻlib aytayotgan paytda ustoziga kelib qolgan va shoirni kaltaklab maktabdan haydagan. Sababi sheʼr eski feodal urfodatlarini va shariat peshvolarining nomaqbul qiliqlarini ochib tashlangan edi. Otasi bundan keyin oʻgʻlini Qoʻqonga olib borgan. U yerda Muqimiy, Furqat, Mihiy singari shoirlar bilan tanishadi. Muqimiyning Soʻfizoda bilan tanishib, uning hajviy isteʼdodini baholagani haqidagi maʼlumotlarga koʻra, Soʻfizodaning hajviy sheʼrlari bilan tanishgandan soʻng, unga “Vahshiy” taxallusini beradi. Sababi, Soʻfizoda sheʼrlarida nihoyatda hajviy usulda kamchiliklarni ayovsiz tarzda ochib tashlaydi. Uning “Burgalar” radifli gʻazali esa uning balki boshidan oʻtkazgan hayot tarsi yozilgandir, deya taxmin qilinadi.

Shuningdek, Soʻfizodaning “Ayting bu soʻzimni...”, “Dakaning”, “Bedanang”, “Burgalar”, “Oʻpay”, “Gʻubor dardu alam...” nomli sheʼrlari ham Qoʻqonda yozilgan.

Shokir Sulaymonning “Shoir Tohir Soʻfizodaning qisqacha tarjimai holi” nomli maqolasida 1904-1905 yillarda Soʻfizodani Turkiyaga borgan va u yerda “Sarvati funun”, “Maʼlumot” adabiy jurnallarida sheʼrlarini chop ettiradi. Bu xususida ham turlicha maʼlumotlar bor. Boshqa manbadagi maʼlumotlarga koʻra 1904-1905 yillarda Soʻfizoda Turkiyadan qaytib kelgan va “usuli jadid” maktabini ochgan. Oʻzi muallimlik qilgan maktabda oʻqitish uslubi ham boshqacha boʻlgan. Yaʼni yangicha usulda dars oʻtgan. Darslarni “Alifbe”, “ustoz avval”, “Ustoz oniy” kitoblaridan dars oʻtgan. Soʻfizoda ota-onalardan yigʻilgan pullarga oʻquvchilar uchun kiyim bosh olgan va oʻquvchilarga bergan. Oʻquvchilar bundan xursand boʻlib, “domlamning hadyasi” deb maqtanib kiyishgan. Darslar ham qiziqarli va yangiliklarga boy tarzda boʻlgan. Oʻquvchilarda zerikish holati boʻlmagan. Maktabda ogʻil bolalar bilan bir qatorda qiz bolalar ham taʼlim olishgan. Taʼlim berish barobarida oʻquvchilarni mehnat bilan tarbiyalagan. Yer ochib, koʻchatlar ektirgan, Koʻchatlar orasiga esa bugʻdoy ektirgan va yetishtirilgan donni yetimxona talabalariga berilishi haqida aytgan. Boshqa maʼlumotlarga koʻra Chustda Buvano (Bibi ona) arigʻini hashar yoʻli bilan kavlashda ham faol ishtirok etgan. Lekin bunday ishlarga qarshi chiquvchilar ham boʻlib, Soʻfizodani yomonotligʻ qilishga harakat qilishdi. Yetilishiga oz vaqt qolgan nihollar va bogʻdoyzor ekilgan shirkat “baʼzi dushmanlar” tomonidan buzib tashlangan. 1917 yil chor hokimiyati davrida mirshab boʻlib ishlagan Dadaboyevlar hashar yoʻli bilan ochilgan ariqqni koʻmdirib yuborishgan. Unga rahbarlik qilgan Soʻfizoda esa qamoqqa olingan. Uning maktabida Asqarjon Ahmedov, Ibrohimjon Sodiqov, Kamol Kalonov, Abdulla Ergash, Sanjar Ergash, Ashirmat Hamdamov va Umarjon Qodirxonov singari talabalar taʼlim olgan. Ushbu talabalar Soʻfizoda ishlarini davom ettirishgan.

Soʻfizoda Chustlik ulamolarning qarshiligiga uchraganidan soʻng, Buxoroga, keyin Xorazmga boradi. Undan soʻng Afgʻonistonga borganligi toʻgʻrisida maʼlumot beriladi.

Muhammadsharif Soʻfizoda haqida koʻplab shoir va yozuvchilar, adabiyotshunoslar, professorlar maqola va risolalar yozgan va adabiy portret chizishgan. Toʻlqin Rasulev, Shokir Sulaymon, Husaynixon Orifiy, Muhammadjon Norxoʻjayev, Miyonbuzrik Solihov, Alixon Xalilbekov,

yozuvchi Jonrid Abdullaxonov, professor Naim Karimov, professor Begali Qosimov shular jumlasidandir.

Endi Muhammadsharif So‘fizodaning ijodiga kengroq to‘xtalsak, uning yoshlik davridan “Turkiston viloyatining gazetasi” gazetasini va bir qancha jurnallarni ro‘znomalarni o‘qib borganligi haqida ma’lumot keltirgan edik. 1909 yilda ushbu gazetada So‘fizoda qalamiga mansub bir necha xabar, maqola va she’rlari chop etilgani ma’lum bo‘ladi. Shu mazmundagi xabar va maqolalarning biri rus tilida “Письмо в редакцию” (“Tahririyatga xat”) deb nomlangan va u gazetaning 20 sentabr sonida bosilgan. Xatning ostiga o‘zining ism familiyasini, sharifini va ayni damda Samarqandda turgan joyini yozadi. Bu ma’lumotga ko‘ra u yerda taraqqiyparvar Mahmudxo‘ja Behbudiy bilan tanishgan degan ma’lumot taxmin qilinadi.

1922-yil 22-oktabrda “Turkiston viloyatining gazetasi” da So‘fizodaning “Ifon vazifasi shukrona” (“Shukronalik vazifasini ado etish”) nomli maqolasi chop etiladi. Maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiy boshchiligida tashkil etilgan yig‘ilishda u ham qatnashganligi va Behbudiyning nutqi haqida ma’lumot berilgan.

Xiva tarixida 1914-yilda Islomxo‘jadan keyin taxtga o‘tirgan Asfandiyorxon “zolim xon” sifatida tarixda qolgan. So‘fizoda Asfandiyorxonga bag‘ishlab, she’r yozadi va she’r 1911-yilda “Sho‘ro” jurnalida chiqadi. O‘sha yili shoirning yana bir ma’rifatparvarlik g‘oyasi aks etgan “Xonimlar ismida” deb nomlangan she’ri ham jurnalda chop etiladi. So‘fizoda 1914-yilda maktab ochganda o‘quvchilarga dunyoviy ta’lim berish bilan birga diniy ta’limga ham e’tibor qiladi.

U, avvalo, onalar ma’rifatli bo‘ishi kerak degan fikrni ilgari surgan. Onalarga murojaat qilib she’r ham yozadi:

*Muncha yomon sho‘rladi peshonalar,
Qizlarimiz joriyasi xonalar,
Siz edingiz jonlarga jononalar,
Qadringizi bilmadi debonalar.
Qumri bilan bulbulu bedonalar,
Yaxshi o‘qur, siz ham o‘qing, onalar...*

Lekin o‘sha davrda dunyoviy ta’lim olinishini yoqlamagan diniy ulamolar So‘fizodaga qarshi chiqib, Chustdan haydab yuborganidan so‘ng, “Turkiston viloyatining gazetasi”da bu haqda xabarlar chiqadi. So‘fizodaning yozgan musaddasi chop etiladi. “Turkiston viloyatining gazetasi” gazetasining 1914-yil

1-yanvar sonida “Chust boyonlarinig gapxonada bir-birlariga maqtanishlari” nomli she’ri bosib chiqiladi. 1911-1914-yillarda So‘fizoda Afg‘onistonga nashr etiladigan yagona gazeta- “Siroj ul-axbor” (“Xabarlar chirog‘i”) ga dariy tilda yozilgan maqola va she’rlarini ham yuborib turgan. Keyinroq esa, 1915-yilning kuz oylarida “Tarkibbandi musaddas” nomli she’rini ham nashr etishga beradi. So‘fizoda nafaqat “Turkiston viloyatining gazetasi” gazetasi va ushbu nashrlarda balki, “Sadoyi Turkiston”, “Oyna”, “Sho‘ro” jurnallarida ham she’r maqolalarini nashr ettirgan degan ma’lumotlar ham mavjud. 1916-yilda So‘fizoda Kobulga taklif etilgani va u erda “Siroj ul-axbor” da “Adabiyot” deb nomlangan she’rini chiqaradi. 1916-yilning mart oyida esa “Amalga oshmaydigan bir umodvorlik haqida” nomli pulisistik maqolasi chop etiladi. Bu maqolasi orqali unga “o‘tkir publisist” deya baho berilgan.

So‘fizoda Afg‘onistonda yaxshi hurmat va e’tiborda bo‘lgan. U hatto Afg‘oniston maorif nozirining o‘rinbosari lavozimida xizmat qilgan va “Afg‘oniston ma’murlari qatori”dan ham o‘z o‘rniga ega shaxs bo‘ladi. Afg‘on-sovet munosabatlari o‘rnatilgan davrda So‘fizoda Abdulla Avloniy bilan uchrashgan va ular o‘rtasida samimiy suhbar bo‘lgan. Avloniy unga turkistonlik tarjimon deb ta’rif bergan. Negaki, o‘sha paytda So‘fizoda konsullikda tarjimon vazifasini bajargan edi.

Yuqorida So‘fizodaning ruslar hukumatida faoliyat yuritgani haqida ma’lumot berildi. O‘sha davrda ya’ni XX asr 20-30-yillarida u bolsheviklarni olqishlovchi she’rlari bilan matbuotda ko‘rina boshlaydi. “Oktabr taronasi”, “Bayram nashidasi”, “Saylovga”, “Qalaysizlar?” nomli she’rlari bilan sho‘rolar g‘oyalarini madh etgan.

Unda sho‘rolarning yolg‘on shiorlariga ishonganligi haqida va chustdagi hodisalar xayolidan ketmay, ularga qarshi alamlarini, o‘ch olish istagi borligini aks ettirgani ma’lumot sifatida keltirilgan. 1926-yilda yozilgan “Qalaysizlar?” nomli she’rida xalq BIZ va ULARga ajratilgan va ULAR ayovsiz ravishda fosh etilgan. 1925-yilda “Mushtum” jurnalining 2-sonida So‘fizodaning “Xurjun” she’ri, 1934-yilda esa “Ochildi-ketdi” nomli hajviy she’ri chop etilgan. “Ochildi-ketdi” nomli hajviy she’ri Namangandagi 12-maktabda nopok kimsalar ishlari va o‘sha ishlar natijasida maktabning xarob holga kelganini ochib tashlaydi. She’rni so‘zlari ham hozirgi kunda ahamiyatini yo‘qotmagan nazdimizda.

Ochildi-ketdi Xalq shoiri So‘fizodaning Namangan 12-maktab boshliqlariga qarab aytgan g‘azali

O‘n ikkinchi maktabdagi jinoyat

Ko‘rib-bilib jamiyatga xiyonat

Xalqidan sodir bo'lgan "adolat"
Idoraga borib, bosildi-ketdi.
Arqoq eding ruhoniylar bo'ziga,
Sovun eding boylar juvoldiziga,
Tuproq sochding haqiqatning ko'ziga,
Parvo qilma, aybing yopilib ketdi...

1926-yil 27-fevralda O'zbekiston Markaziy Ijroiya Qo'mitasi hay'atining qarori bilan Hamza Hakimzodaga "O'zbekiston xalq yozuvchisi", So'fizodaga esa o'zbek xalq qo'shiqlarining to'plovchisi va shoir sifatidagi ijodiy faoliyatini e'tiborga olib, qilgan xizmatlari uchun "O'zbekiston xalq shoiri" unvoni beriladi.

So'fizoda hayot yo'li va ijodini o'rganish natijasida uning 1935 yillardagi hayoti va ijod bilan bog'liq ma'lumotlar kam. U haqida Abdulla Qodiriyning o'g'li Habibulla Qodiriy "Otam haqida" kitobida So'fizodaning ular uyiga mehmon sifatida kelganligi haqida ma'lumot berilgan. Kelishiga sabab So'fizoda tavalludining 61 yilligi munosabati bilan yubiley o'tkazilishi sabab qilib keltirilgan. 1930-1936 yillar orasida So'fizoda G'afur G'ulom, Partaviy, Rafiq Mo'min, Toji Rahmon kabi shoirlar bilan birgalikda bo'lgan va ijod qilgan. So'fizoda umrining oxirgi paytida yozgan "Baxtsiz millat sadosi" nomli dostoni borligi haqida ma'lumotlar mavjud, lekin ushbu dostonning saqlanib qolganligi yoki saqlanmaganligi noma'lum.

1937-yilda ma'rifatlilarga bo'lgan "hujum" Namanganga kelib So'fizodani ham chetlab o'tmagan. O'sha paytda adabiyot san'at va ma'rifat vakillari qamoqqa olinib, bedarak yo'qolayotgan davr edi. So'fizoda ijodi bilan shug'ullanib kelgan Alixon Halilbekov o'zining "Namangan adabiy gulshani" asarida So'fizodaning so'nggi kunlari haqida ma'lumot bergan. Undagi ma'lumotlar ko'ra So'fizoda 1937-yil 5-mayda kasalligi sababli shifoxonaga yotqiziladi. Uning kasalligiga sabab Chustdagi do'stlarining qamoqqa olinishi edi. Uni so'rab uyiga odamlar kelishadi.

Uyda tintuv o'tkaziladi. Kasalxonadaligi aytilgandan so'ng, o'sha yerning o'zida qamoqqa olinadi. Ayoli Zeboxonni esa "Xalq dushmanining xotiniga maktabda o'rin yo'q" deb ishdan haydashadi. Qamoqxonada ham u she'rlar aytib odamlar ruhiyatini kotarishga harakat qilgan. So'fizoda bilan turmada 5 kun birga bo'lgan mahbus Mamajon Gayupov So'fizodaning ko'rinishiga ta'rif beradi. Xonalariga ikki kishini otuvga hukm qilinganligi haqida aytib olib chiqib ketishadi. Uch kun o'tgandan so'ng, ularning kiyimlari turmaga olib kelib tashlanadi. Ma'lum bo'lishicha olib chiqib ketilganlar otilgan ekanligini aytadi.

Soʻfizodaning qamoqqa olinishida ham turli qiyinchiliklar boʻlgan. Oʻzining tarjimai holini yozganda ham unga turli ayblovlar qoʻyishga harakat qilingan. Turli savol-javoblar oʻtkazilgan. Xorijiy safarlarga borishi haqidagi soʻrovlar shu jumladan.

“Xullas, 1937-yil 25-iyulda Musin ismli iblis qoʻli bilan tuzilgan “Aybnoma” asosida oʻsha yilning 17-avgust kuni OʻzSSR NRVD qoshida tuzilgan “uchlik” Muhammadsharif Soʻfizoda, Mulla Ergash Shomansurov, Abdulxafiz Abdujabborov, Obid Rizayev va boshqalarga oliy jazo berish haqida qaror qiladi. Soʻfizoda ustidan chiqarilgan hukm 1937-yil 15-sentabrda ijro etiladi. Soʻfizodaning birodarlari esa undan 21 kun avval, 26-avgustda otib tashlanadi.

Shoʻro davlati oʻz xalqini qirishda ana shu tarzda davom etdi...”. 1935-yil 29-yanvarida Toshkentda Soʻfizoda tavalludining 65 yilligi nishonlangani haqida Habibulla Qodiriy oʻz xotirasida ishora qilib oʻtgan edi. Yubiley nishonlash uchun Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasining hozirgi “Ofitserlar uyi” roʻparasida joylashgan binoda kecha oʻtkazilganligi haqida maʼlumot bor, lekin u haqida xabarlar eʼlon qilinmagani haqida aytilgan. Maʼlumotlarga qaraganda, Soʻfizoda shoir Rafiq Moʻmin bilan Kavkazdagi kurortga borgan. Eski shahardagi kutubxonaga Soʻfizoda nomi berilgan. Shoir haqida Turob Toʻla ham oʻz xotiralarida ham eslagan. Xotiralarda Namanganliklar Soʻfizodani qattiq yaxshi koʻrishi haqida aytadi. Yozuvchi Jonrid Abdullaxonov oʻzining Elbek haqidagi xotiralarida Soʻfizoda haqida ham toʻxtaladi. Elbek bilan Soʻfizoda birga suhbatlashgani va Soʻfizodaning tanbur chala olishi va oʻzaro suhbatda tanburda kular chalgani va qoʻshiq kuylagani haqida qiziqarli maʼlumotlar oʻrin olgan.

Yuqorida biz, Soʻfizodaning “Mushtum” jurnalida chop etilgan hajviy sheʼrlari toʻgʻrisida maʼlumot berildi. 1925 yilda professor Begali Qosimov tomonidan Soʻfizodaning “Mushtum” jurnalining 2- sonida bosilgan “Xurjun” sheʼri Soʻfizoda tavalludining 120 yilligi munosabati bilan eʼlon qilindi. Ushbu sheʼrida shoirning shoʻro davlati tomonidan aldanganini anglatuvchi sheʼriga ham etibor qaratamiz:

*Oh, maslak, meni sen boy nazaridan otding,
Julgʻa toʻn, chorugʻi juldur qatorigʻa otding,
Jupuruq urgʻochi iqboli uzanding, qotding,
Jun qoʻli baxti zabun “torg”ida arzon sotding...*

1989-yilda Soʻfizoda tavalludining 120 yilligi munosabati bilan bir necha nashrlarda adabiyotshunoslar tomonidan oʻrganilganda uning hayotiva ijodi

haqida ko‘plab ma’lumotlar keltiriladi. Xususan, “Namangan haqiqati”, “Chust haqiqati” kabi nashrlar va Husaynixon Orifiyning “Muhammadsharif So‘fizoda” kitobida ham shoir haqida ma’lumot beruvchi manbalar hisoblanadi. Ushbu yubileyda ham shogirdlari va tanigan-bilgan insonlar u haqida xotiralari bilan bo‘lishgan. Shunday xotiralar birini havola etamiz:

“Boymoq qishlog‘ida yashagan Asqarxon Ahmedov (1909-1998) xotirasidan

Bir kuni Kamarsada tomondan karnay-surnay ovozi eshitildi, bolalar bilan chopqillashib to‘g‘ri yo‘yxonaga bordik. Lekin to‘yga bizni kiritishmadi. Kelib, ustozga voqeani aytgan edik, u kishi boyning xasisligidan nafratlanib, quyidagi she‘rni yozib, o‘qib berdilar:

Alixo ‘ja to ‘y qildi,

Qurbaqadan qo ‘y qildi.

Karnay-surnay ko ‘p bo ‘ldi,

Oshu nonni yo ‘q qildi.

Ustoz nihoyatda hozirjavob edilar. Xalq boshiga tushgan nohaqliklardan nafratlanardilar, bir zumda she‘r yozib, ko‘cha-ko‘yda ko‘rinadigan joyga, eshiklarga yozib ketaverardilar...” So‘fizoda hayoti va ijodiga nazar solar ekansiz, hayoti muakkabliklarga to‘la bo‘lib, u ma‘rifatparvarlikdan keyin sovet tuzumiga xizmatga o‘tganini insonda biroz unga nisbatan qoralash tuyg‘usini keltirib chiqargan bo‘lsa-da, hech bir ish sababsiz bo‘lmaydi, inson o‘sha vaziyatda-oldingi nohaqlik vaziyatlarida boshqa tuzumdan najot kutgan va unga ishonishni istaganidan shunday yo‘l tutgan. Lekin u vaziyatni vatida anglashga ham ulgurgan deyish mumkin. Chunki uning ijod mahsullarida tuzumga ishonish va aldovga guvoh bo‘lgandan keyin, vaziyatni anglagan holda harakat qiladi. Bu maqsadiga erishadi ham. Hajvchi shoir hajviy she‘rlari bilan ayovsiz “fosh” etishga erisha oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. S.Mirvaliyev “O‘zbek adiblari” O‘zbekiston Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti. Toshkent -1993.
2. Muhammadsharif So‘fizoda (Davri silsilalari shoir taqdirida). Naim Karimov. Toshkent - “Muharrir” nashriyoti. 2012.
3. www.ziyouz.com

**ABDULLA AVLONIY, MA‘RIFATPARVAR AJDODIMIZ,
TA‘LIM TARBIYA O‘CHOG‘I SIFATIDA**

Gulbahor DADAJONOVA,

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Avloniy yaratgan darsliklar va o'qish kitoblari to'g'risida so'z boradi. U yaratgan asar va darsliklar savod chiqarishda bilim va tushunchalarni bolalar ongiga sodda va tushunarli yetkazishga alohida e'tibor berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, axloq, pedagogika, darslik.

Abstract. This article talks about the textbooks and reading books created by Abdulla Avloni. In the works and textbooks he created, special attention was paid to conveying knowledge and concepts to the minds of children in a simple and understandable way.

Key words: Education, training, morality, pedagogy, textbook.

Абстрактный. В данной статье рассказывается об учебниках и книгах для чтения, созданных Абдуллою Авлони. В созданных им произведениях и учебниках особое внимание уделялось передаче знаний и понятий сознанию детей в простой и понятной форме.

Ключевые слова: Образование, воспитание, нравственность, педагогика, учебник.

KIRISH. Bugungi rivojlanayotgan va taraqqiy topayotgan jamiyatimizda Abdulla Avloniy bobomiz qoldirgan darslik va o'qish kitoblari yosh avlodni barkamol qilib voyaga yetkazishda bolalar manaviyatini yanada rivojlantirishda millatimiz tarixini o'zida aks ettirgan tarixiy, badiiy, ilmiy, asarlarning alohida o'rni bor. Bu jihatdan, taniqli o'zbek adibimiz maktab uchun yaratgan to'rt qismdan iborat «Adabiyot yoxud milliy she'rlar» hamda «Birinchi muallim» , «Turkiy guliston yoxud axloq» , «Ikkinchi muallim» , «Maktab gulistoni» kabi darslik va o'qish kitoblari inson va'naviyatini yuksaklikga olib chiqadi va fikrlash shuning bilan birga so'zlash madaniyatini oshiradi. Adibimiz ilk chiqargan darslik va o'qish kitoblari yosh avlodni manaviy yuksaklikka yetaklaydi.

Adibimiz chiqargan ilk darsliklarda adabiyotlar tahlili.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktyabrdagi “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6084-son Farmoniga muvofiq “2020-2030-yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi”, “O‘zbekiston Respublikasining davlat tili haqida”gi Qonuni qabul qilinganligining 35 yilligi, Toshkent shahrida “Jadidlar: milliy o‘zlik, istiqlol va davlatchilik g‘oyalari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferensiya tendensiyalarini davom ettirish hamda Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2024- yil 22- dekabr kuni Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashi.

Prizdent , Manaviyat boshqa sohalarda oldinda yurishi ,yangi ko‘chga yangi harakatga aylanishi kerak yig‘ilishda ma’naviyat va madaniyat faollari , adabiyot va san’at nomoyondalari , shuningdek, oliy majlis palatalri ilm –fan, ta’lim va tarbiya , ma’naviyat ustuvor “Ma’rifatparvar ajdodlarimiz merosi – milliy ta’lim-tarbiya asosi” mavzusida ilmiy-amaliy anjumani tashkil etilayotganligini ma’lum qiladi.adabiyotimizni rivojlantirish maqsadida yangi g‘oya, tashabbus va takliflar bildirildi. «Biz uchun hech qachon kun tartibidan tushmaydigan yana bir o‘ta muhim masala borki, unga alohida to‘xtalib o‘tishni zarur deb bilaman. U ham bo‘lsa, unib-o‘sib kelayotgan yosh avlodimiz, farzandlarimiz tarbiyasi bilan bog‘liqdir. Buyuk bobomiz Abdulla Avloniy aytganidek, bu masala biz uchun haqiqatan ham yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir va o‘z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo‘qotmaydigan, ta’bir joiz bo‘lsa, masalalarning masalasidir.

Bugungi kunda Abdulla Avloniy yozgan asarlarining bolalar adabiyoyotida tutgan o‘rni, o‘ziga xos xususiyatlari, muallifning darslik yaratishdagi harakatlari, uning talim-tarbiya sohasidagi qarashlari o‘zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘langanligi, adibning boy pedagogik merosi milliy maktab, milliy pedagogikani rivojlantirishda qimmatbaho manba bo‘lib xizmat qilganini o‘rganib chiqish davr talabiga aylanmoqda.Adibning ta’lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o‘zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘langan. Uning boy pedagogik merosi milliy maktab, milliy pedagogikani rivojlantirishda qimmatbaho manba bo‘lib xizmat qiladi. Shu ma’noda Avloniyni siymosi, faoliyati biz uchun qadrlidir.

Taniqli ma’rifatparvar adib Abdulla Avloniy pedagogik fikr taraqqiyotiga salmoqli hissa qo‘shgan, o‘z asarlarida o‘zbek xalqining eng yaxshi

an'analarini, ta'lim-tarbiyaga oid muhim hayotiy masalani aks ettirgan pedagog, olimdir.

Abdulla Avloniy xalq orasida ilg'or fikrlarni tarqatishda, ilm va ma'rifatni tashviq qilishda gazeta, jurnallarning roli g'oyat katta ekanligini yaxshi bilar edi. U 1907 yili «Shuhrat», «Osiyo» nomli gazetalar chiqarib unga muharrirlik qiladi. Gazetaning birinchi sonida matbuotning roli, gazetaning vazifasi haqida fikr yuritib, «Matbuot har insonga o'z holini ko'rsatuvchi, ahvol olamdan xabar beruvchi, qorong'i kunlarni yorituvchi, xalq orasida ilm, ittifoq, himmatg'oyalari»ni yoyuvchidir deb, baliqning suvsiz yashamog'i mumkin bo'lmagani kabi insonning ham ilmsiz yashamog'i mumkin emasligini uqtiradi.

XX asr boshlarida O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida pedagogik fikrlarning rivojida Abdulla Avloniy alohida o'rin egalladi, butun faoliyati davrida u o'z xalqiga xizmat qiladigan komil insonni yetishtirish, uning ma'naviyatini shakllantirishga alohida e'tibor berdi.

MUHOKA VA NATIJALAR

Abdulla Avloniy «Usuli jadid» maktablari uchun to'rt qismdan iborat «Adabiyot yoxud milliy she'rlar» hamda «Birinchi muallim» (1912), «Turkiy guliston yoxud axloq» (1913), «Ikkinchi muallim» (1915), «Maktab gulistoni» (1917) kabi darslik va o'qish kitoblari yaratdi. Bu asarlarida hamda publitsistik maqolalarida dunyo xalqlari madaniyatini, ilm-fanni, maktab va maorifni ulug'lab, o'z xalqini ilmi, madaniyatli bo'lishga chaqiradi.

XX asr boshlarida yangi maktablar uchun yozilgan alifbelar anchagina edi. Shular orasida Avloniyning «Birinchi muallim»i ham o'ziga xos o'ringa ega; «Birinchi muallim» 1917 yil to'ntarishiga qadar 4 marta nashr etilgan. Avloniy uni yozishda mavjud darsliklarga, birinchi navbatda Saidrasul Aziziyning «Ustozi avval»iga suyanadi (dars berish jarayonida orttirgan tajribalaridan samarali foydalanadi).

Avloniyning «Ikkinchi muallim» kitobi «Birinchi muallim» kitobining uzviy davomidir. Biz birinchi kitobini, shartli ravishda, alifbe deb, ikkinchi kitobini xrestomatiya deb atasak joiz bo'lar, desak xato bo'lmas.

Abdulla Avloniyning pedagogikaga oid asarlari ichida «Turkiy guliston yoxud axloq» asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o'rganish sohasida katta ahamiyatga molikdir.

«Turkiy guliston yoxud axloq» asari axloqiy va ta'limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni «yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlardan qaytaruvchi» bir ilm-axloq haqida fikr yuritiladi.

Abdulla Avloniy pedagog sifatida bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib «Agar bir kishi yoshligida nafs buzilib, tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib o'sdimi, allohu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq yerdan turub yulduzlarga qo'l uzatmak kabi dur», - deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar g'oyat katta ahamiyatga ega.

O'zbek pedagogikasi tarixida Abdulla Avloniy birinchi marta pedagogikaga «Pedagogiya», ya'ni bola tarbiyasining fanidir», deb ta'rif berdi. Tabiiy bunday ta'rif Avloniyning pedagogika fanini yaxshi bilganligidan dalolat beradi.

Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi to'rt bo'limga ajratadi: 1. «Tarbiyaning zamoni». 2. «Badan tarbiyasi». 3. «Fikr tarbiyasi». 4. «Axloq tarbiyasi» haqida hamda uning ahamiyati to'g'risida fikr yuritadi. «Tarbiyaning zamoni» bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlaydi.

«Al-hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir» deb uqtiradi, Avloniy.

Tarbiya xususiy ish emas, milliy, ijtimoiy ishdir. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq, deb hisoblaydi adib. Tarbiya zurriyot dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan - uy, bog'cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan tashkil topgan. Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma'noda tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilishi lozimligini uqtiradi.

Avloniyning fikricha, sog'lom fikr, yaxshi axloq, ilm-ma'rifatga ega bo'lish uchun badanni tarbiya qilish zarur. «Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir».

Abdulla Avloniy badan tarbiyasi masalasida bolani sogʻlom qilib oʻstirishda ota- onalarga murojaat qilsa, bolani fikr tomondan tarbiyalashda oʻqituvchilarning faoliyatlariga alohida eʼtibor beradi.

«Turkiy guliston yoxud axloq» kitobi maʼrifatparvarlik gʻoyalarini targʻib qiladi. Abdulla Avloniy kitobda ilm toʻgʻrisida bunday deydi: «Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun gʻoyat oliy, muqaddat bir fazilatdur. Zeroki, ilm bizga oʻz ahvolimizni, harakatimizni oyina kabi koʻrsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi oʻtkur qilmoq, ... Imsiz inson mevasiz daraxt kabidur...». Avloniy ilmni umuman emas, balki uning amaliy va hayotiy foydalarini aytib, «Bizlarni jaholat, qorongʻulikdan qutqarur. Madaniyat insoniyatni maʼrifat dunyosiga chiqarur, yomon feʼllardan, buzugʻ ishlardan qaytarur, yaxshi xulq va odob sohibi qilur... Alhosil butun hayotimiz, salomatimiz, saodatimiz, sarvatimiz, maishatimiz, himmatimiz, gʻayratimiz, dunyo va oxiratimiz ilma bogʻliqdur» «Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir» degan chuqur maʼnoli soʻzlari naqadar haqiqat ekanini bugun, har qachongidan ham yaxshi anglaymiz.

Tarbiya masalalariga eʼtiborsiz qaralgan vaziyatda yuzaga keladigan koʻngilsizliklar ham, u keltirib chiqaradigan zararli oqibatlar ham barchamizga ayon. Bugun ilm-fan va taʼlim izchil rivojlanib borayotgan bir davrda hech shak-shubhasiz tarbiya taʼlimning asosida turishi shartdir. Shunday ekan, ilm-fan taʼlim-tarbiya asosida olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Qolaversa, har bir pedagog, muallim va ustozning taʼlim berishdan maqsadi kelajagi porloq, Vatan va el-yurt xizmatida turadigan halol kadrlarni tarbiyalash boʻlsagina, bunday taʼlim-tarbiya oʻz samarasini bermay qolmaydi. Yaʼni, bugungi kunning oʻqituvchi va muallimi oʻzi taʼlim berayotgan shaxsga fidoyilik bilan taʼlim berishi, qolaversa jonkuyar tarbiyachi boʻlishi shart. Ayni damda tarbiya sohasida oʻqituvchi va muallimlar oʻquvchi yoshlarga shaxsan namuna boʻlishlari ham muhimdir!

Jaholatga qarshi maʼrifat “Taʼlimni tarbiyadan, tarbiyani esa taʼlimdan ajratib boʻlmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi”. Shunday ekan, taʼlim va tarbiya ishini uygʻun holda olib borish talab etiladi.

Shuni unutmasligimiz kerakki, yurt kelajagi, vatanimiz taraqqiyoti va xalqimizning ertangi kuni qanday boʻlishi farzandlarimiz va yoshlarimizning bugun qanday taʼlim va tarbiya olishiga bogʻliqdir. Shu sababli har bir ota-ona,

ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko‘rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, o‘nib-o‘sib kelayotgan yoshlarni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta’lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo‘lishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak.

Ma’lumki, ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo‘lmish ilmu ma’rifat, ta’lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilgan.

Albatta, ta’lim-tarbiya – ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan, ya’ni xalq ma’naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan eng muhim omildir. Binobarin, ta’lim-tarbiya tizimini va shu asosda ongni o‘zgartirmasdan turib, ma’naviyatni rivojlantirib bo‘lmaydi. Adibning obrazli ifodasiga ko‘ra, ilm bamisoli bodomning ichidagi mag‘iz. Uni qo‘lga kiritish uchun mehnat qilish, ya’ni chaqib uni po‘chog‘idan ajratib olish kerakdeganalar.

U ilmning jamiyat taraqqiyotidagi rolini yaxshi tushunadi. Shuning uchun ham u, yoshlarni ilm sirlarini bilishga, hodisalar mohiyatini yechishga, kitob mutolaa qilishga chaqiradi. Uning fikricha, ilm agar jamiyat manfaatiga xizmat qilmasa, xalq farovonligi yo‘lida qo‘llanmasa, u o‘likdir. A.Avloniy o‘z ilmini amalda qo‘llay oladigan kishilarga yuksak baho beradi, ularni dono insonlar, deb ataydi. Abdulla Avloniy o‘tmish mutafakkirlari kabi yoshlarni foydali kasb-hunar egallashga chaqiradi. Adib boylik ketidan quvuvchilarni, ularning odamgarchilikka to‘g‘ri kelmaydigan ishlar bilan shug‘ullanayotganini ko‘rib, ulardan nafratlanadi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, farzandlarimizni ilm-fan va ta’lim-tarbiya asosida voyaga yetkazish maqsadga muvofiq ekan, o‘z o‘rnida tarbiya esa ma’naviyat bilan chambarchas bog‘liqdir. Zero, yoshlar kelajak egalari hisoblanadi. Yoshlarimiz ta’lim-tarbiyasida esa ma’naviy tarbiya katta ahamiyatga ega.

Eng muhimi, farzandlarimizni sog‘lom, komil inson qilib tarbiyalaylikki, ular o‘z ota-bobolariga, tariximizga, Vatanimizga, ona tilimizga, o‘z milliy qadriyatlarimizga, muqaddas dinimiz an‘analariga sodiq bo‘lishsin.

Adibimizning pedagogik qarashlari bugungi kunda ham o'zbek milliy maktabini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois uning ijodiy merosini chuqur o'rganishga qiziqish ortib bormoqda.

Abdulla Avloniy butun vujudi bilan muallim edi. Uning o'zi ham yuqori sinf talabalariga jo'g'rofiya va tarixdan ham boshlang'ich sinflarga o'qish, ona tilidan saboq berar edi. Misr, Turkiya, Qozon va boshqa joylardan olib kelgan turli yangi-yangi kitoblarni yuqori sinf o'quvchilariga hamda eng yaxshi o'qiganlarga va muallimlarga tortiq qilardi. U ne qilsa ulug' Turkiston uchun va uning kelajagi bo'lgan yoshlar uchun qilardi. Millat bolasi savodini chiqarish, ularning dunyo ilmlaridan xabardor bo'lishi uchun butun vujudi bilan harakat qildi. Bu ulug' ota-bobolarimiz bugungi kun yoshlari uchun, shubhasiz, o'rnak va ibratdir!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'grisida. // Prezident Farmoni. «Xalq so'zi» gazetasi, 2017-yil 13-yanvar. - №9. - B. 1.
2. Mirziyayev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.//Toshkent - 2017, «O'zbekiston», 593 b
3. Abdulla Avloniy. „, Tanlangan asarlar» 1- jild Toshkent «Manaviyat» 2006.
5. www.ziyouz.com kutubxonasi.

TURKISTON JADIDLARI MEROSINING TARIXIY - MA'RIFIY XUSUSIYATLARI

Jahongir G'ANIYEV,

O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi
o'quv ishlari bo'yicha prorektori,
tarix fanlari nomzodi, dotsent

To'maris A'zam BUTUNBAYEVA,

O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi katta
o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada Turkiston jadidlari madaniy merosining ilmiy - nazariy, falsafiy - ma'rifiy tamoyillari tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: jadid, o'tmish, qadriyat, tamoyil, madaniy meros, tarix, milliy istiqlol, gazeta.

Abstract. In this article, the scientific-theoretical, philosophical-enlightenment principles of the cultural heritage of Turkestan jadids are researched.

Key words: past, past, value, principle, cultural heritage, history, national independence, newspaper.

Абстрактный. В данной статье исследуются научно-теоретические, философско-просветительские основы культурного наследия туркестанских джадидов.

Ключевые слова: прошлое, прошлое, ценность, принцип, культурное наследие, история, национальная независимость, газета.

Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar eng avvalo inson huquq va erkinliklarini, manfaatini ko‘zlaganligi bilan dunyo hamjamiyatining e’tiborini tortmoqda. O‘tmishi uch ming yillikka borib taqaladigan olijanob xalqimizning eng munavvar urf – odatlarini, madaniy an’analarini yoshlarga o‘rgatish eng dolzarb masalalardan biridir. Binobarin, “Ma’rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqaroliq jamiyati uchun poydevor bo‘lib xizmat qilishi tabiiydir. Chunki ularning g‘oya va dasturlari yangi O‘zbekistonni barpo etish strategiyasi bilan har tomonlama uyg‘un va hamohangdir” [1].

Jamiyatni yangilashdan ko‘zlangan bosh maqsad yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, xalq erkinligi va farovonligiga erishishdir. Ma’lumki, 1905 yildagi rus inqilobi jadidlar uchun ham o‘ziga xos maktab bo‘ldi. Ular nafaqat Turkiston, balki o‘lkaga yaqin va uzoq mamlakatlardagi siyosiy hayotdan muntazam xabardor bo‘lishga intildilar. O‘zgarishlar va yangiliklar asosida o‘z faoliyatlarini qayta qura boshladilar.

Turkiston jadidlarining rahnamosi Mahmudxo‘ja Behbudiy singari ilg‘or fikrli olimlarning Peterburg, Moskva va Nijniyda bo‘lib o‘tgan siyosiy tadbirlarda, jumladan, Umumrossiya musulmonlari qurultoylarida ishtirok etganligi muhim ahamiyat kasb etdi.

Ma’lumki, Muvaqqat hukumat raisi A.F.Kerenskiy Toshkentda yashagan va toshkentlik jadidlar bilan yaxshi aloqada bo‘lgan. Xususan, 1916 yil qo‘zg‘oloni shafqatsizlarcha bostirilishi munosabati bilan mahalliy aholi katta jabr ko‘rdi. Shunda A.F.Kerenskiy adolatparvar davlat arbobi sifatida Davlat dumasi minbaridan turib, go‘yo zulm ostida qolgan o‘zbek xalqi vakillarini himoya qilganday bo‘lgan. Jadidshunos olim R Sharipov SH. Shukurov va R. Shukurov degan mualliflar bir maqolasidan parcha keltiradi: «Madaniyatga erk

huquqida» degan maqolalarida bunday yozadilar: «Turkistondagi turk allomalari Chor hokimiyatini ag‘darib tashlagan 1917 yil Fevral inqilobini ko‘tarinki kayfiyat bilan qarshi oldilar. Mahalliy millatchilar yangi hukumat tepasiga kelib qolgan demokrat va liberal A.Kerenskiy mintaqaga muxtoriyatni sovg‘a qilib beradi va turk milliy mustaqilligini qo‘llab-quvvatlaydi, deb behuda ishongan edilar. Musulmonlar xato qildilar: rus ma‘muriyati hokimiyatni ular bilan bo‘lishishga oshiqmadi» [2;62].

Vatanining milliy ozodlikka chiqishini orzu qilgan odam o‘z yurtdoshlarini «millatchilar» deb atamaydi. Demak, Kerenskiy tarafdorlari nafaqat jadidlarga, balki barcha turkiy xalqlarga nisbatan nosog‘lom munosabatda bo‘lganlar. Muvaqqat hukumat Turkistonga mustaqillik emas, hatto xalqqa oddiy haq – huquqlarni berishni mutlaqo xohlamagan.

Bolsheviklar Turkistonda hokimiyatni qo‘lga olishlari bilan mahalliy xalqni kamsitdilar, uning insoniy haq-huquqlarini oyoqosti qildilar. Hatto, ma‘lumoti bor mutaxassislarni ham boshqarish idoralariga yaqinlashtirishni mutlaqo istamadilar.

Tarix – ulkan, zalvorli kitob. Uning tosh bostirilgan sahifalarini o‘qigan sayin insoniyat ertangi istiqboli haqida orzu qiladi. Tarix kitobining yozuvlari ham har xil – biri chapdan o‘ngga, ikkinchisi o‘ngdan chapga o‘qiladi. Harflari sarg‘ayib ketgan, past – baland, toshli – qoyali, o‘tmish qumlari bosgan sahifalarni o‘qib, millatning ulkan shaxslarining bebaho meroslaridan xabardor bo‘lamiz.

Yurt ozodligi uchun jonini ham ayamagan vatanparvar, taraqqiyparvar fidoyilarning oliy maqsadlari xalqni ma‘rifatli qilish yo‘li bilan o‘lka mustaqilligini qo‘lga kiritish edi. Atoqli olim, O‘zbekiston Respublikasi fan arbobi, professor B.Qosimovning fikricha, “Jadidchilikning mohiyatini Millat va Vatanni anglashdan, ular manfaati uchun kurashgacha bo‘lgan qizg‘in va hayajonli jarayon tashkil qiladi. Ayni paytda bu harakat millatni ham tarbiyalab bordi.Uni o‘z boshiga yog‘ilgan har bir ofatni taqdir deb ta‘bir etishdan tahlil qilib, chorasini izlay olish darajasigacha ko‘tardi” [3;211].

Jarayon nihoyatda jadallashadi, xususan, 14 mart unutilmas Toshkentning Eski shahar qismida ko‘p ming kishilik yig‘ilish o‘tkazilib, unda o‘zbek, tatar va qozoq millatiga mansub a‘zolaridan iborat 61 kishilik yangi siyosiy tashkilot tuzilganligi e‘lon qilinadi. Munavvar qori Abdurashidxonov mazkur tashkilotga «SHo‘roi Islom» nomini berishni taklif etadi. 15 kishidan iborat boshqaruv idorasiga Abduvohid qori Abduraufqoriyev, Munavvar qori Abdurashidxonov, Kattaxo‘ja Boboxo‘jayev, Mulla Rizo Oxund

Yo'ldoshxo'jayev, Abdusame qori Hidoyatboyev, Ubaydulla Asadullaxo'jayev (Ubaydulla Xo'jayev) kabi keyinchalik nomlari fidoyi jadidlar sifatida tilga olinadigan jonkuyar vatanparvarlar kiradi. Ular yangi tashkilotga shariat qonunlari, musulmon urf-odatlar va an'analarini yaxshi biladigan, birinchi navbatda, islom diniga e'tiqod qo'ygan kishilarni jalb etdilar. Ishchi va soldat deputatlari sho'rosidan ular o'zlarining milliy va diniy e'tiqodlari bilan butunlay farq qilardilar.

Bu davrga kelib, jadidlar yana ham faollashdilar: «Ular o'lka tub xalqlarining taraqqiyoti va mustaqilligi to'g'risidagi o'z ideallarini o'lkadagi demokratik inqilob bilan bog'lab, o'zlari e'lon qilgan prinsiplarni amalga oshirishga faol kirishdilar. Avj olib borayotgan demokratik jarayonlarda tub xalqlar siyosiy manfaatlarining ustuvorligini himoya qilish fevralning dastlabki kunlaridanoq siyosiy maydonda ular faoliyatining asosiy yo'nalishini belgilab berdi» [4;22-23].

Jadidlar xalqaro miqyosda tanila boshladilar. Ularning siyosiy dasturlarida ma'rifatning nafaqat xalq manaviyati, ijtimoiy ongining o'sishi hamda bilimining boyishida, balki millat va yurt taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega ekanligi ustuvor masalaga aylandi.

Mahmudxo'ja Behbudiy rahnamolik qilgan jadidlar maktabni millat istiqbolining asosiy quvvatini shakllantiruvchi ma'rifat o'chog'i deb bildilar. Maktablar yangilanishi bilan, millat o'zligiga qaytishiga, uning qonida, ongu – shuurida Abu Rayhon Beruniy, Al Xorazmiy, Ibn Sino, Sohibqiron Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Hazrat Navoiy, Mirzo Bobur kabi allomalardan meros aql – zakovat uyg'onishiga ishondilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Prezident SH.Mirziyoyevning Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan majlisidagi nutqi. Ma'naviyat hayotimizda yangi kuch, yangi harakatga aylanishi kerak. O'zA, 2023 yil, 23 dekabr.
2. Sharipov R. Jadid adabiyotida yangilanish, islohot va mustaqillik uchun kurash g'oyalarining aks etishi. T.: "Zamon Poligraf" nashriyoti, 2023. B.62.
3. Qosimov B. Milliy uyg'onish. T.: "Ma'naviyat" nashriyoti, 2002.
4. To'plam. O'zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. - T.: Sharq, 2000.

SIDQIY HONDAYLIQIY-MILLIY UYG‘ONISH, JADID ADABIYOTINING YIRIK NAMOYANDASI

Dilfuza ISLAMOVA,
TAFU dotsenti

Annotatsiya. Jamiyatni turli illatlar, madaniy qoloqlik va mustamlaka zulmidan, xurofotdan ozod qilish, xalqni zamonaviy taraqqiyot yo‘liga olib chiqish, milliy davlatchilik asoslarini bunyod etish jadidchilik harakatini asosiy maqsadi edi. Ushbu harakatda Behbudiy, Munavvarqori, Fitrat, Cho‘lpon, Abdulla Avloniy kabi ko‘plab davrning ma’rifatparvarlari etakchilik qilishgan. XIX asrning 80-yillarida ular tomonidan maktab ochish, noshirlik, savodxonlikni oshirish borasida muhim ishlar amalga oshirilgan bo‘lib, jadid maktablari soni orta boshlagan.

Kalit so‘zlar: mustamlaka, jadid adabiyoti, milliy qoloqlik, millat farzandi, she’riy to‘plam.

Abstract. Liberation of the society from various vices, cultural backwardness and colonial oppression, superstition, leading the people to the path of modern development, building the foundations of national statehood was the main goal of the Jadidism movement. This movement was led by many intellectuals of the time, such as Behbudi, Munavvarqori, Fitrat, Cholpon, Abdulla Avloni. In the 80s of the 19th century, important works were carried out by them in terms of opening schools, publishing, improving literacy, and the number of modern schools began to increase.

Key words: colonialism, modern literature, national backwardness, child of the nation, poetry collection.

Абстрактный. Освобождение общества от различных пороков, культурной отсталости и колониального гнета, суеверий, вывод народа на путь современного развития, построение основ национальной государственности было основной целью движения джадидизма. Это движение возглавляли многие интеллектуалы того времени, такие как Бехбуди, Мунавваркори, Фитрат, Чолпон, Абдулла Авлони. В 80-е годы 19 века ими были проведены важные работы по открытию школ, издательскому делу, повышению грамотности, стало увеличиваться число современных школ.

Ключевые слова: колониализм, современная литература, национальная отсталость, дитя нации, поэтический сборник.

Har kishining ruhi ilm birla quvvatlansa, shafqatli va betama’ bo‘lur

Jamiyatni turli illatlar, madaniy qoloqlik va mustamlaka zulmidan, xurofotdan ozod qilish, xalqni zamonaviy taraqqiyot yo‘liga olib chiqish, milliy davlatchilik asoslarini bunyod etish jadidchilik harakatini asosiy maqsadi edi. Ushbu harakatda Behbudiy, Munavvarqori, Fitrat, Cho‘lpon, Abdulla Avloniy kabi ko‘plab davrning ma‘rifatparvarlari etakchilik qilishgan. XIX asrning 80-yillarida ular tomonidan maktab ochish, noshirlik, savodxonlikni oshirish borasida muhim ishlar amalga oshirilgan bo‘lib, jadid maktablari soni orta boshlagan.

Millat farzandini savodini chiqarish, ularga yorug‘ va shinam sinf xonalarida ta‘lim berish maqsadida jadid maktablarini tashkil etishda ularni darsliklar bilan ta‘minlashdek muhim vazifa ham katta muammolardan biri edi. Mana shunday muhim jarayonda dastlab Alifbo darsliklarini nashr etish orqali o‘quvchilarning savodini chiqarish, hisoblash bo‘yicha matematik bilimlarini oshirishda jadid maktablari asoschilari etakchilik qilishgan bo‘lib, o‘zlari tashkil etgan maktablari uchun ilk darsliklarni yozib, o‘quvchilarga bilim berganlar. Albatta bu borada xorij tajribasini o‘rganish, ularning darsliklari bilan tanishish, badiiy asarlarini tarjima qilish orqali o‘quvchilarni ham bahramand etish o‘sha davrda ham bugungidek muhim ahamiyat kasb etgan.

Amalga oshirilayotgan ishlarni keng targ‘ib etish va ommalashtirish, jadid maktablari sonini oshirish maqsadida asta-sekin jadidlar tomonidan noshirlik yo‘nalishida ham publistik maqolalar bilan chiqishlar qilish avj ola boshlagan. Natijada yangi zamonaviy adabiyot, yangi adabiy tur va janrlar, hatto yangi adabiy til shakllana bordi, jadidchilar tomonidan yaratilgan asarlarda roman, drama, sahna asarlari, she‘riy to‘plamlarida mumtoz adabiyotni ham chetga surmagan holda, jamiyat va xalq hayoti namoyon eta boshladi. Matbuot sahifalarida ma‘rifatparvar jadidlarning she‘r va maqolalari orqali ma‘rifat tarqatish, zamonaviy ilm-fanni singdirish zarurligi haqida qarashlari keng yoritila boshlagan. Milliy matbuotda “Sadoyi Turkiston”, “Sadoyi Farg‘ona”, “Oyina” kabi nashrlar ham yuzaga keldi. Behbudiy, Abdulla Qodiriy, Fitrat, Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Hamza, Tavallo, Sidqiy, Cho‘lpon, Xislat, Ajziy, Vasliy, So‘fizoda kabi ko‘plab shoir va yozuvchilarning ijodlari, milliy she‘rlar va qo‘shiqlari gazeta, jurnallarda bosilib, xalqni ma‘naviyatga yetakladi. Natijada, o‘sha davrdagi ijtimoiy hayotda, maorif, matbuot va turmush tarzida qaror topayotgan islohotchilik kayfiyati adabiyot va san‘atni ham chetlab o‘tmadi, milliy adabiyotimiz tarixining shonli sahifalaridan biri bo‘lgan bu davrda mumtoz adabiyot va jadid adabiyoti bir-biriga qorisha boshladi.

Ana shunday ma'rifatparvar jadidlaridan biri Toshkent adabiy muhitining iste'dodli vakili, shoir, xattot, tarjimon Sidqiy Xondayliqiy (taxallusi; asl ism-sharifi Sirojiddin Mahdum Mirzohidoxund o'g'li) (1884–1934) hozirgi Bo'stonliq tumanidagi Xondayliq qishlog'ida tug'ilgan. 1903-yilda Toshkentga kelgan va dastlab Kesakqo'rg'on mahallasidagi Rahmatulloh madrasasida zamonasining mashhur qilqalami Muhammad Shohmurod kotib (1850–1922)ga shogird tushgan. Sidqiy Xondayliqiy tosh yo'nib, unga ishlov berish, xat yozish, turli bezaklar tushirish, suratlar ishlash, muhr yasash bilan ham shug'ullangan. Keyinroq Ko'kaldosh, Beklarbegi madrasalarida tahsil olgan. Miskin, Xislat, Kamiy bilan do'stlashib, ulardan she'r yozish ilmini o'rgandi. Shoir sifatida shakllanishda Kamiyning xizmati katta bo'lgan. U boshliq adabiy davrlarda faol ishtirok etgan. She'rlarida mumtoz adabiyotimizdagi hayotiy, insoniy muhabbat, odamiylik singari yaxshi an'analarni davom ettirgan.

Ijodiy merosining salmoqli qismini hajviyot va ijtimoiy she'rlar tashkil qiladi. Hajviy asarlarining aksariyati o'sha davrdagi hayotiy voqealar asosida poraxo'r qozilar, ta'magir, tovlamachi amaldorlar, riyokor ruhoniylar haqida, ijtimoiy siyosiy she'rlari esa davrning muhim voqealariga bag'ishlangan. Ijtimoiy-siyosiy she'rlari esa davrning muhim voqealariga bag'ishlangan asarlar yozgan. Uning „Tazkirai Imomi A'zam“, „Sad irshodi mulla Sidqiy Xondayliqiy“, „Mezoni shariat“, „Zarbumasali Sidqiy“ nasriy asarlari bilan bir qatorda tarjimai hol harakteridagi „Holoti Sidqiy“ni yozdi va uni „Iktisob“ asariga yetti bet hajmda ilova qildi.

Tarjimonlik borasida ham sermahsul ijodkor tomonidan „Hikoyai latifa“, „Bahrom va malikai Gulandom“, „Ajoyib ul-maxluqot“, „O'g'ri va qozi“, „Bo'ston“ (Sa'diy) kabi asarlarni tarjima qilgan. 1912-yilda xattot sifatidagi mahoratini Xislatning „Armug'oni Xislat“ bayozida o'zining shikasta unsurlari aralashgan nasta'liq xatida bezab, mashhur To'ychi Hofiz suratini chizdi.

Shoir adabiy merosining o'rganilishi o'zi yashagan davrdan boshlangan. Uning asarlarini sadoqatli shogirdi sharqshunos va bibliograf olim Abdulla Nosirov O'zFA Sharqshunoslik institutining Qo'lyozmalar fondiga keltirib topshiradi. Bugungi kunda Sidqiy Xondayliqiy ko'chirgan devon, bayoz va risolalar, yasagan muhrlari nusxalari, toshlavhalar hamda chizgan suratlari xususiy va davlat kutubxonalarida, shuningdek, 20 dan ortiq bosma va qo'lyozma asarlari O'zbekiston FA Sharqshunoslik institutida saqlanadi.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA JADIDCHILIK ASOSCHILARIDAN BO‘LGAN BEHBUDIY ASARLARINING AHAMIYATI

Anvar FAYZIYEV,

TAFU o‘qituvchisi

Annotatsiya. ushbu maqolada marifatparvar jadidchi publicist, adib, pedagog Mahmudxo‘ja Behbudiyning ilm yo‘lida qilgan ishlari matonati, jasorati, mehnatlari, turli yangi usul maktablari xalq bolalarini bilimli qilish yo‘lidagi ilmiy ma‘lumotlar, tarbiyaviy pedagogik g‘oyalari haqida qisqacha ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: jadid, pedagogika, publist, ma‘naviyat, madaniyat, ma‘rifatparvar, drama, yangi usul.

Abstract. In this article, there is a brief information about the perseverance, courage, and hard work of Mahmudkhoja Behbudi, the enlightened publicist, writer, and pedagogue, the scientific information and educational pedagogical ideas of various new method schools in the way of educating the children of the people. information is provided.

Key words: modernity, pedagogy, publicist, spirituality, culture, enlightener, drama, new method.

Абстрактный. В данной статье приведены краткие сведения об упорстве, мужестве и трудолюбии Махмудходжи Бехбуди, просвещенного публициста, писателя и педагога, научная информация и учебно-педагогические идеи различных новометодических школ в воспитании детей. людей.Информация предоставлена.

Ключевые слова: современность, педагогика, публицист, духовность, культура, просветитель, драматургия, новый метод.

Kirish: Prezident Shavkat Mirziyoyev mamlakat o‘z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga kirayotgan hozirgi paytda bizga jadid bobolarimiz kabi g‘arb ilm-fan yutuqlari bilan birga, milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topgan yetuk kadrlar suv bilan havodek zarurligini ta’kidladi.

“Yanqinda o‘tkazilgan “Jadidlar: milliy o‘zlik, istiqlol va davlatchilik g‘oyalar” mavzusidagi konferensiya jahon ilm-fan va madaniy jamoatchiligi o‘rtasida katta qiziqish va e’tibor uyg‘otdi.

Bu ularni yanada kengaytirish va yangi bosqichga ko'tarish maqsadida Prezident qarori qabul qilindi.

Ma'rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi tabiiy.

“Bu kimgadir yoqadimi yoki yo'qmi, xalqimiz jadid bobolarimiz ko'rsatib bergan yo'ldan og'ishmay borish kerak, chunki ularning g'oya va dasturlari Yangi O'zbekiston barpo etish strategiyasi bilan har tomonlama uyg'un va hamohangdir” dedi Prezident.

Biz bugungi keskin sharoitda g'oyaviy-mafkuraviy sohada raqobatga tayyormizmi? Yosh avlodimiz tarbiyasi murakkab zamon talablariga javob beryaptimi?

“Bular oddiy savollar emas. Odamni jiddiy o'ylantiradigan, tashvishga soladigan savollar. Agar biz bu yorug' dunyoda “o'zbek”, “O'zbekistonlik” degan nomlar bilan yashab qolishni istaydigan bo'lsak bu savollarga bugun javob topishimiz va ularni hal etish bo'yicha amaliy harakatlarni aynan bugun boshlashimiz shart ertaga kech bo'ladi” dedi davlat rahbari.

Uning ta'lidlashicha, ijtimoiy tarmoqlar orqali asosan chetdan, ba'zan hatto mamlakatning o'zida ham Konstitutsiya va qonunlarga zid pozitsiyalar ilgari surilayotgani, jumladan, diniy e'tiqod niqobi ostida yoshlarni ma'rifatga emas, jaholatga undash holatlari paydo bo'lmoqda.

Bunday vaziyatda jamiyatda jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashishni kuchaytirish, ehtiyotkorlik va ogohlikni oshirish lozim dedilar.

Mahmudxo'ja Behbudiy XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy harakatchiligining eng yirik namoyandasi, xalq ommasi ijtimoiy ongining uyg'onishida beqiyos hissa qo'shgan mutafakkir olim, yangi davr o'zbek madaniyatining asoschisidir.

Turkiston jadidlarining yo'l boshchisi, hamda mustaqil g'oyaning targ'ibotchisi, yangi maktablar g'oyasining nazariyotchisi va amaliyotchisi bo'lib hisoblanadi.

Inson ma'naviyatini rivojlantirishdi barkamol avlodni voyaga etkazishda ma'naviy axloqiy tarbiyalsh muhim ahamiyatga ega. Chunki ma'naviy ahloqiy ruhda tarbiyalangan inson.

Xalqimiz ma'naviyati va ma'rifatini yuksaltirish, milliy ongni uyg'otishda, yurtning taraqqiy etishiga o'z hissasini qo'shib, Vatan va ota-ona oldidagi burch va ma'suliyatni anglashga olib keladi.

Behbudiy o'zbek tarixining g'oyat og'ir va murakkab davrida yashab faoliyat ko'rsatishga to'g'ri kelgan.

16 –asrda boshlangan inqiroz o'zaro janjallar, mahalliy urug'-aymo'chilik nizolari millatni charchatgan mazkur vaziyatdan foydalanib ruslar zo'rlik bilan tutqinda saqlashga urinardi. Mana shunday bir sharoitda Vatannui butunlay yo'q bo'lish xavfidan saqlab qolish, avlodlarni erkin va ozodlik mustaqillik ruhida tarbiyalash, ma'rifat va taraqqiyotga boshlash, jadidlar nomi bilan tarixda kirgan, istiqlol uchun kurashish yo'lida jonini garovga tikkan buyuk vatandoshimiz Behbudiy zimmasiga tushgan edi.

Boshlang'ich ta'lim fani o'quvchilariga ta'lim va tarbiyani birgalikda olib borishda Behbudiy g'oyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kashf etadi. Dunyoviy fanlarni o'qitishda muhim ahamiyat kashf etishni o'z asarlari orqali ochib berganligini ko'rishimiz mumkin.

Ilk maktab yoshidagi bolalarga avlodlarimiz fikrlarini singdirish, ulardan faxrlanishimiz, bizning shu darajada rivojlanishimizga o'z hayotlarini qurbon qilgan jadidchilik nomoyondalarimiz haqida tushuncha berib borishimiz muhimdir.

Behbudiyning “Risolai asbobi savod” (Savod chiqarish kitobi).

Behbudiyning “Padarkush” dramasi 1991 yilda yozilgan bo'lib o'qimagan va johil farzandning o'z otasi o'limiga sabab bo'lishini o'quvchilar ko'rib kuzatish orqali bilib olishlari mumkin.

Behbudiydan 200 dan ziyod ilmiy publisistik maqolalar, 6 ta darslik, “Sayohat xotiralari” kitobi, “Vasiyatnoma”, “Padarkush” nomli pesa meros bo'lib qoldi.

“Ilm odamning zehnini ochar, aqlini ortirar, bilmagan narsalarini birdirur, dunyoda baxtli va izzatli qilur, oxiratda saodatli va sharaflil qilur” degan sermazmun g'oyalarida aytib o'tgan.

Xulosa. Biz bir narsani yodimizdan chiqarmasligimiz kerak mehnatsiz hech qachon biror narsaga erisha olmaymiz. Shuni unutmaslik kerakki,

farzandlar ota-onadan o‘rnak oladi. Bu hayot hikmatini Behbudiy Toshmurod misolida bizga yetkazmoqchi bo‘lgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev maktab ta’lim tizimini isloh qilish bo‘yicha, fikr yuritar ekanlar ulug‘ ma’rifatparvar bobomiz Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Dunyo imoratlari ichida eng ulug‘i maktabdir” degan fikrlarini alohida ta’kidladilar.

Ey Turkiston maorifi ishlarida bo‘lgan o‘rtoq va o‘g‘lonlarim! Men o‘zim garchi band bo‘lsamda sizlarni esimdan chiqarmayman va sizlarga vasiyat qilib o‘taman.

Sizlarga vasiyat qilaman! Maorif yo‘lida ishlay turgan muallimlarning boshini silangizlar! Maorifga yordam etingiz! O‘rtadan nifoqni ko‘taringiz! Turkiston bolalarini ilmsiz qo‘ymangizlar! Hammaga ozodlik yo‘lini ko‘rsatingizlar!

Bizdek maorif qurbonlarini yo‘qlangizlar! Ozodlikni tezlik ila yuzaga chiqaringizlar! Mumkin qadar ko‘proq maktab ochishga harakat qilingizlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qosimov B. Mahmudxo‘ja Behbudiy (Tanlangan asarlar).– Toshkent: Ma’naviyat, 2009
2. Xayrullayev M. Ma’naviyat yulduzlari. – Toshkent: 2001 y.
3. Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan.– Toshkent: O‘qituvchi, 2002 y.
4. Jadidchilik: Islohat, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi O‘zbekistonning yangi tarixi Markaziy O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi tarix institute, 1999 y.
5. Pyaskovskiy A. Revolyutsiya 1905-1907 godov v Tashkente. M. 1958 yil.
6. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek davri. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004 y.
“Oyna” jurnali, 1914 yil.

ЯНГИ ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМДА ЁШЛАР АҲЛОҚИЙ ФАОЛЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ

Ю.Р Досжанова,

Xalqaro islom akademiyasi o'qituvchisi

Маънавият, маърифат ва замонавий ахборотлар мажмуаси - келажак сари одимлаётган инсоният ва ёшлар олдида қандай миллий, минтақавий муаммолар, қийинчиликлар, синовлар турганлигини етарли даражада аниқ тасаввур этишга ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислон Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида маънавият, ғоя ва мафкура масалалари бўйича концептуал фикр-мулоҳазалар билдириб, „...маънавий юксалишга эришиш – бу бир йиллик ёки беш-ўн йиллик иш эмас. Халқ, миллат ўз миллий маънавиятини йиллар, асрлар давомида юксалтириб, бойитиб боради. Чунки маънавият қотиб қолган ақидалар йиғиндиси эмас, аксинча доимий ҳаракатдаги узлуксиз жараён бўлиб, тараққиёт давом этар экан, унинг шиддатли юриши туфайли маънавий ҳаёт олдига қўйилган талаблар ҳам муттасил пайдо бўлаверади”, деб таъкидланган қарашларидан келиб чиққан ҳолда маънавий-мафкуравий ишларни ташкил этиш, олиб бориш ва унинг самарадорлигини ошириш борасидаги ёндашув, шакл ва усулларни давр талаблари асосида такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаб ўтганидек, бугунги кунда “Олдимизда турган энг муҳим ва долзарб масалалардан бири – юксак маънавиятли, замонавий билим ва касб-хунарларга, ўз мустақил фикрига эга бўлган ёшларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялашдан иборат эканини яхши тушунамиз.

Ш.М.Мирзиёев томонидан айна пайтда қабул қилинган “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарор (2017 йил 21 апрел)

Авваломбор, “оммавий маданият” кўринишида кириб келаётган турли таҳдидлар, гиёҳвандлик, диний экстремизм, миссионерлик каби балло-қазолардан ёшларимизни асрашга, уларнинг таълим-тарбиясига ҳар

биримиз масъул эканимизни ҳеч қачон унутмаслигимиз керак”, деган сўзлари заминида талаба ёшлар ўртасида олиб бориладиган ишларни танқидий таҳлил қилиш, бу соҳадаги устувор вазифалар доирасида фаол ишлаш талаб этилмоқда. Таълим жараёнининг натижаси ўзлаштириш ички ва ташқи фаолиятини мақсадга мувофиқ равишда ўзгартиришдир. Таълим бир одамнинг бошқасига билим ва кўникмалар беришидир. Билим, кўникма ва малакалар таълим жараёнининг натижасидир. Билимларни ўзлаштириш жараёни муаммоси П.Я.Галперин ва Н.Ф.Тализина томонидан ўрганилган. Улар ақлий хатти – ҳаракатларини босқичма – босқич шакиллантириш назариясини ишлаб чиққанлар. Муаллифлар ақлий хатти – ҳаракатларни моддий ҳолда ташқи нутқ ёрдамида ҳамда ақлий шакилда, фикрда номоён бўлишини изохлаб берадилар. Ақлий хатти – ҳаракатларнинг биринси босқичи расм, шема, диаграмма ва шартли белгилар тарзида ўз ифодасини топади. Ақлий хатти – ҳаракатларнинг иккинчи босқичи кўргазмалардан олган тасаввурлари тўғрисида ўқувчиларнинг овоз чиқариб, фикр юритишдан иборат. Учинчи босқич эса, субъект онгида тасаввур, тушунча, қонуният, хосса, хусусият, операция, усул тариқасида номоён бўлади. Маълумки, ўқувчиларга таклиф этиладиган ахборотлар ақл бовар қилмайдиган даражада тезлик билан кўпайиб бормоқда. Шунингдек, уларнинг жуда тез эскириб қолиб, янгилашни тақозо этиши ҳам ўз – ўзидан маълум бўлмоқда. Тўртинчи босқич бажарилган хатти – ҳаракатлар ички режада овоз чиқарилмай бажарилади. Бешинчи босқич эса фаолиятни фикран бажаришга ўтилади. Бундан равшан кўриниб турибдики, материялни асосан ёдлаб олиш ва хотирада сақлаб қолишга асосланадиган таълим ҳозирги талабларга қисман жавоб бермоқда. Ўқувчиларга ҳамиша янгиланиб турадиган ахборотни мустақил равишда ўзлаштириб боришга ва ўқишни битириб келгандан кейин, кишига жадал суръат билан ўсиб бораётган фан – техника тараққиётидан орқада қолиб кетмаслик имкониятини берадиган қобилиятлар тараққиётини берувчи тафаккур сифатларини таркиб топтириш муаммоси биринчи ўринга чиқиб бормоқда.

Аммо ўзлаштиришнинг самарадорлигини оширишда муоммала таълим, ноанъанавий таълим усуллари кўллаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Таълим олувчиларнинг таълим фаолиятига кўра таълимнинг қуйидагича методлари ажратилган:

1) Тушунтирув кўрсатмалилик методи – бу метод репродуктив метод бўлиб, унда фаолият ўқитувчи томонидан оширилиб борилади. Ўқувчилар таълим жараёнида билим оладилар, танишадилар. Бу метод жуда кенг тарқалган методлардан бири бўлиб, уни такомиллаштирилган усуллари мавжуд, бу – программалаштирилган таълимдир.

2) Репродуктив методда ўқувчи фаолияти кўпсатиб, унда ўқувчига берилаётган билимни қайта хотирада тиклаб, олинган билимни нуша сифатида қабул қилади. 3) Муаммоли таълим методи – ўқитувчи томонидан ташкил этилиб, у продуктив характерга эгадир. Ушбу метод орқали ўқувчи билим ва малакани шакллантиради. Ушбу методни такомиллаштириш йўлларида бири ишчан ўйинларни ташкил этишдан иборатдир. Ёшлар ўртасида олиб борилаётган турли йўналишдаги ўқув, илмий, маънавий-маърифий ва тарбиявий ишлар орасида соғлом рақобат муҳитини яратиш, ибратли ёшларнинг ютуқларини жамоа ўртасида кенг тарғиб қилиш масаласи ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган йўналишлардан бири ҳисобланади.

Нима учун рақобат, аниқроғи соғлом, ижобий ва ижодий рақобат – бу инсон ривожланишидаги энг яхши омил сифатида эътироф этилади?

Чунки, рақобат – биз фикран ўрганиб қолгандан кўра анча кенг тарқалган ҳодиса ҳисобланади. У на фақат сиёсат ва иқтисодни қамраб олган, биз болалигимиз пайтиданок, то умримизнинг охиригача мактабда, ишда, муҳаббатда, оилада ва ҳатто турли қизиқишларимиз доирасида ҳам баҳслашиб келамиз. Рақобат – инсоний муносабатлар доирасида бир томондан, ўзаро ҳамкорликда ишлаш элементлари (унсурлари)ни ҳам, иккинчи томондан бузғунчилик ҳолатларини ҳам ифода этади. Бунда кўпинча шахсий сифат ва аниқ шарт-шароитларга боғлиқ бўлади, ушбу соҳада тадқиқот олиб борган мутахассисларнинг фикрича кўпроқ шахснинг маданиятига ҳам боғлиқ бўлади. Турли мамлакатлар Университетлари ёшлари ўртасида сўровнома ўтказилганда, уларнинг рақобат ҳақидаги фикрлари бир-биридан фарқ қилиши аниқланган. Масалан, Японияда талабанинг мақсади ўз устида ишлаш, шахсий ўсиш ва ривожланишни, бошқа мамлакат ёшларида Венгрия ва Канадалик ёшларда рақиб ва ўзини ўзи такомиллаштириш воситаси сифатида қараган, эътибор марказида эса шахсий “Мен”лиги турган. Ўзи соғлигига бўлган муносабатни ўзгартиради, спорт, соғлом турмуш тарзига риоя қилиш малакасини шакллантиради ва бошқалар. Бугунги кунда жамиятимизда

психологик хизматнинг таркибий мазмуни шахсларнинг индивидуал психологик хусусиятларини ўрганиш билан бирга унинг ҳар томонлама камол топиши, ҳам маънавий, ҳам ақлий ривожланиши, ўзлигини англаши ва қобилиятларини намоён этиши учун тегишли таълим-тарбия ҳамда маънавий-руҳий шароитлар яратилиши назарда тутади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И. А. Жамиятнинг Жамиятимиз мафкураси халқни - халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин. Т., Ўзбекистон, 1998.
2. Мирзиёев Ш.М. “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарор. (2017 йил 21 апрель).
3. Э.Ғозиев. Умумий психология Т., Ўзбекистон, 2012 й.

SINF TARBIYAVIY SOATLARI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

Umida BOVONOVA,
TAFU o‘qituvchisi
Shoira NAZAROVA,
TAFU talabasi

2007-yil 20-yanvardagi 19-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan.

“Ta’lim muassasalari sinf rahbari to‘g‘risidagi Nizom” asosida tashkil etiladi.

Annotatsiya. Ushbu maqola sinf tarbiyaviy soatlari haqida kengroq ma’lumot olishga, sinf tarbiyaviy soatlarini qanday tashkil qilinishi va ularning turlari haqida ma’lumotlar jamlashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: sinf, ta’lim, didaktik materiallar, nizom, pedagog, to‘garak, muloqot.

Abstract. This article will help to get more information about classroom educational hours, how to organize classroom educational hours and gather information about their types.

Key words: class, education, didactic materials, regulation, pedagogue, circle, communication.

Абстрактный. Данная статья поможет получить дополнительную информацию об аудиторных учебных часах, о том, как организовать классные учебные часы и собрать информацию об их видах.

Ключевые слова: класс, обучение, дидактические материалы, регламент, педагог, кружок, общение.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-aprelda Umumiy o'rta va rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risidagi 187-sonli Qarori e'lon qilindi. Shu munosabat bilan tarbiyaviy soatlar mazmunan qayta ko'rib chiqilib, kompetensiyaviy yondashuv asosida amalga oshiradi. Ma'lumki, sinf rahbari o'z sinfidagi o'quvchilarning bevosita ta'lim-tarbiya jarayoni ya'ni darslar davomida hamda darsdan keyingi faoliyatini nazorat qilishga mas'ul shaxs hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida sinf rahbari faoliyati O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni, Vazirlar Mahkamasining ta'lim sohasidagi qarorlari, Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan tegishli me'yoriy hujjatlar va Xalq ta'limi vazirligining 2007-yil 20-yanvardagi 19-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Ta'lim muassasalari sinf rahbari to'g'risidagi Nizom" asosida tashkil etiladi. Mazkur dastur va metodik qo'llanma yuqorida nomlari keltirilgan ta'limga oid huquqiy va me'yoriy hujjatlarga, shuningdek, umumiy o'rta ta'limning uzluksizligi va izchilligiga, zamonaviy metodologiyalarga asoslangan. Dasturning maqsadi –tarbiyaviy soatlarni mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilor tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, zamon talablariga javob beruvchi, ma'naviy barkamol, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxslarni tarbiyalashdan iborat. Tarbiyaviy soat dasturining vazifalari:

- milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

- tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;

- o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlashdan iborat.

Bugungi kunda axborot oqimining tezligi natijasida hayotimizga ommaviy madaniyatni salbiy ta'sirlari ham sezilmoqda. Bu masalani o'quvchilarning ijtimoiy hayotlari misolida ko'rishimiz mumkin. Ba'zida otalar tomonidan bolalarning beodoblighi, o'z fikrini og'zaki yoki yozma tarzda aniq ifodalay olmasligi, mas'uliyatning yetishmasligi, atrofida-gilar bilan kelisha

olmasligi, o'ziga tegishli bo'lgan mablag'larni to'g'ri taqsimlay olmasligi haqidagi fikrlarni eshitib qolamiz. Shuning uchun ham dasturni ishlab chiqishda xaqaro va milliy tajribaga asoslanilganligini alohida ta'kidlab o'tish joizdir. "Ta'lim muassasalari sinf rahbari to'g'risidagi Nizom"ga asosan Sinf rahbari – Ta'lim muassasasining tarbiyaviy tizimidagi tayanch pedagoglardan biri bo'lib, o'ziga biriktirilgan sinf o'quvchilarining amalda belgilangan ta'lim va tarbiya olishlarini tashkil etadi. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda bugungi kunda ta'lim muassasalari sinf rahbarlari faoliyatida quyidagilarga o'xshash muammolar ko'zga tashlanmoqda:

- ayrim sinf rahbarlari tomonidan o'quvchilarni tarbiyalash jarayonida o'z oldilariga qo'ygan maqsad va vazifalarining to'g'ri tashkil etilmaganligi;
- tarbiyaviy soatlarning aniq o'quv-mavzu reja asosida tashkil etilmayotganligi;
- ta'lim-tarbiya va ma'naviy-ma'rifiy sohaga oid qonunlar va qonunosti hujjatlarning ko'pchiligidan o'qituvchi va sinf rahbarlarining yetarli darajada xabardor emasligi;
- ba'zi sinflardagi muhitning qoniqarli emasligi, ahil va mustahkam jamoaning shakllanmaganligi;
- ayrim ta'lim muassasalarida davomatning pastligi, muntazam dars qoldiruvchi o'quvchilar mavjudligi;
- ba'zi sinflardagi o'quvchilarda kundalik daftarlarining mavjud emasligi, borlarining ham sinf rahbari tomonidan nazorat qilinmaganligi;
- ayrim o'quvchilarning darslarga tayyorgarliksiz, hatto darsliklarsiz ishtirok etishlari;
- o'quvchilar internet va mobil telefon qaramligining jismoniy va ruhiy xatarlari haqida yetarli tushunchalarga ega emasliklari;
- voyaga yetmaganlar o'rtasida turli zararli oqimlar ta'siriga tushib qolish, jinoyatchilik va huquqbuzarlik holatlarining uchrayotganligi;
- ba'zi o'qituvchi va tarbiyachilarimizda kasbiy kompetensiyalar yetishmasligi;
- tarbiyaviy ishlar ta'sirchanligining pastligi;
- ota-onalar bilan samarali muloqotning yo'lga qo'yilmaganligi;
- huquqbuzarlik, mobil telefon va internet qaramligi, narkomaniya, tamaki va alkogol mahsulotlarini iste'mol qilishga qarshi kurash hamda oldini olish bo'yicha samarali chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqilmaganligi.

Sinf tarbiyaviy soatlari maktab sharoitida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy shakllaridandir. Sinf tarbiyaviy soatlari quyidagi: ma'rifiy,

baholovchi, yo'naltiruvchi singari uch asosiy tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi. Ma'rifiy tarkibiy qismda: o'quv dasturlaridan tashqari, o'quvchilarning etik, estetik, ruhiy tushunchalarni, fan-texnika, xalq xo'jaligi, dunyo voqealarini boyitib, kengaytirib borishdan iborat ishlar amalga oshiriladi.

Baholovchi tarkibiy qismda: o'quvchilarda atrof-muhitga muayyan munosabatda bo'lish, undagi moddiy va ma'naviy boyliklarimizning bahosi, ahamiyati va qadr-qimmat, mehnat kishilari va Vatanimiz himoyachilarining shon-shuhrati, ona Vatanimizning, ulug' xalqimizning shuhrati haqidagi tegishli tushunchalarni hosil qilish va mustahkam qaror toptirishdan iborat sifatlar ro'yobga chiqariladi.

"Inson va insoniy munosabatlar". Bunda jamiyatimizdagi insoniy munosabatlar, jonajon maktabi, o'qituvchilari o'z ota-onasi qarindosh urug'i, do'stlari va boshqa kishilarga, jamoat mulkiga, ona Vatan Boyliklariga munosabat, yurish-turish madaniyati, muomalasi, rostg'o'ylik, halollik, mehnatga ongli munosabatda bo'lish. Tarbiyaviy soatlar uchun maktab o'quvchilari va o'qituvchi tarbiyachilarga mo'ljallangan hamda ommabop gazeta va jurnallar, pedagogikaga oid va bolalar tarbiyasiga doir badiiy adabiyot namunalari, kinolavha, kinofilm, diafilm va radio eshittirish va teleko'rsatuvlardan, tarbiya mavzusiga yo'naltirilgan va shu kungi o'quvchilar uchun dolzarb, hayotiy materiallardan tanlab olishlari kerak. Shundagina sinf o'quvchilarining qaynoq ijodiy faoliyati ta'minlangan bo'ladi. Bunday vaqtlarda o'quv texnika vositalari, ko'rgazmali qurollar va didaktik materiallardan unumli foydalanish esa so'zsiz sinf tarbiyaviy soatlarini yanada ijobiy natijalarga olib keladi.

Sinf tarbiyaviy soati tarbiyaviy ishning ajralmas qismi bo'lib o'quvchilar uchun ham, sinf rahbari uchun ham amaliy-ijodiy ishdur. Sinf tarbiyaviy soatlarida tanlangan mavzu bo'yicha o'tkaziladigan mashg'ulotlarga eng avvalo o'qituvchi puxta tayyorgarlik ko'rishi lozim. Mashg'ulot jarayonida ustoz o'z maqsadini o'quvchilari ongiga yetkaza oladigan, ularning qalbini to'lqinlantira oladigan, ta'sirchan va ifodali bayon qila oladigan nutqqa ega bo'lishi, turli pedagogik ta'sirlar orqali singdira oladigan bo'lishi lozim. Sinf tarbiyaviy soatlari uchun tanlangan mavzuning maqsadiga mos keladigan kuy va qo'shiqning yangrashi, badiiy o'qish, she'rxonlik, o'z ijodiy ishlaridan namunalar ko'rsatish, muhokama qilinayotgan masalaga nisbatan o'quvchilarning o'z mustaqil fikrlarini bayon qilashlariga keng yo'l berish, hayotiy muhim masalalar haqida aniq va to'g'ri xulosalar chiqarishlariga

yo‘naltirib borish lozim. Bu esa o‘quvchilarni o‘z fikrlarini mustaqil va erkin bayon qilishga odatlantirib, ularda faollikni kuchaytiradi.

Boshlang‘ich sinf maktab ta‘limining dastlabki bosqichi bo‘lib, unda bolalar o‘qituvchi rahbarligida birinchi qadam qo‘yadilar. O‘quv faoliyatida bilim, ko‘nikma va malakalarni egallaydilar. O‘qituvchi sinf bilan yolg‘iz ishlaydi va ko‘pincha tarbiyachi sifatida ish yuritadi.

Sinf rahbarining asosiy maqsadi, o‘quvchilarni to‘g‘ri tarbiyalash jarayonida o‘quvchi va sinf rahbari bilan bir-birini tushuna olish va sinf rahbari tomonidan o‘quvchilarga e‘tiborliroq bo‘lishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.R.A.Mavlonova, B.Normurodova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Fan” 2008 y.

2.R. Mavlonova, N.Rahmonqulova, B.Normurodova, K.Matnazarova Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik Nizomiy nomidagi TDPU. Toshkent, 2014 y.

3.R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010-yil.

ABDULLA AVLONIYNING MA’NAVIY-AXLOQIY TA’LIMOTI

Umida SAPAROVA,

TAFU o‘qituvchisi

E-mail: umidasaparova7@gmail.com

Hilola DJUMATOVA,

TAFU talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek pedagogikasining “otasi” va mamlakatimizda birinchilardan bo‘lib professor unvoniga sazovor bo‘lgan, jadidchilik harakati yetakchisi Abdulla Avloniyning ma’naviy-ma’rifiy g‘oyalari, ma’naviy-axloqiy ta’limotlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: shoir-pedagog, dramaturg, jurnalist, olim, davlat va jamoat arbobi.

Abstract. This article examines the teachings of Abdullah Avloni, the “father” of Uzbek pedagogy. He is one of the first in Uzbekistan to be awarded the title of professor. A prominent figure of the Jadidism movement. The article

presents the spiritual and educational ideas, as well as the spiritual and moral teachings of Abdullah Avloni.

Key words: poet-teacher, playwright, journalist, scientist, state and public figure.

Аннотация. В этой статье рассматривается учение Абдулла Авлони, – «отца» узбекской педагогики. Он один из первых в Узбекистане, удостоенный звания профессора. Видный деятель движения джадидизма. В статье изложены духовно-просветительские идеи, а также духовнонравственное учение Абдуллы Авлони.

Ключевые слова: поэт-педагог, драматург, журналист, учёный, государственный и общественный деятель.

Kirish. XIX-asr oxiri va XX-asr boshidagi o‘zbek milliy madaniyatining mashhur vakillaridan biri, ma’rifatparvar shoir, dramaturg, jurnalist, olim, davlat va jamoat arbobi Abdulla Avloniy o‘qish va o‘qitish usuliga yangilik kiritib, yangi maktablar tashkil etgan.

Asosiy qism. U o‘quvchilarga zamonaviy bilimlar berish, Sharq va G‘arb tillarini o‘rgatish kabi muhim ta’limiy-tarbiyaviy ishlarni bajarib, o‘zbek millati tarixida o‘chmas iz qoldirgan. O‘zbek pedagogikasining “otasi” va yurtimizda birinchilardan bo‘lib professor unvoniga sazovor bo‘lgan. Abdulla Avloniy merosini o‘rganish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biridir. Bu haqida Davlatimiz rahbari tomonidan 2020-yil 8-oktabr kuni “Qatag‘on qurbonlarining merosini yanada chuqur o‘rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoyish imzolandi. Farmoyishda keltirilgan quyidagi so‘zlari o‘rinlidir: “Dunyoda global xavf-xatarlar kuchayib borayotgan hamda milliy o‘zlikni anglash va haqiqiy tariximizni tiklash har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etayotgan bugungi davrda mustabid tuzum tomonidan shafqatsiz qatag‘on qilingan davlat va jamoat arboblari, ilmfan, madaniyat va san’at, adabiyot namoyandalarining, oddiy kasb egasi bo‘lgan minglab yurtdoshlarimizning nomlari va xotiralarini abadiylashtirish, ularning jasorati va matonati misolida yosh avlodimizni Vatanimiz va xalqimizga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Shuningdek, mamlakatimizda uzluksiz ma’naviy tarbiya tizimining joriy etilayotganligi nihoyatda quvonarli. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi

1059-sonli Qarori bu boradagi amaliy harakatlarning huquqiy kafolati bo‘lib xizmat qiladi. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi tashabbuskorligida qator hamkor tashkilotlar ishtirokida shakllantirilgan mazkur “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” zamonaviy tarbiya tizimining dolzarb muammolari yechimiga qaratilgan amaliy loyiha bo‘lib, uning maqsad va vazifalari bilan bog‘liq talablari ijrosida tarbiya jarayonining barcha ishtirokchilari: oila, ta’lim tizimi, mahalla, huquq-tartibot organlari vakillari birdek mas’uldirlar. Insoniyat ilk yaralgan davrlardan buyon uning ma’naviy-axloqiy kamoloti eng asosiy masala, jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ijtimoiy zarurat sanaladi. Shu bois har qanday davrning buyuk siymolari, ma’rifat peshvolari, avvalo, ruhiy-ma’naviy tarbiya borasida qayg‘urganlar, komillikni targ‘ib etganlar. Ta’lim va tarbiyani uyg‘unlikda olib borish yuzasidan dolzarb tavsiyalarni ilgari surganlar. Bu, ayniqsa, XX-asr boshlarida keng taraqqiy etgan jadid ma’rifatparvarlari faoliyatida yanada yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ma’lumki, XX-asr boshlarida Turkistonda keng yoyilgan jadidchilik harakati namoyandalari o‘z faoliyatlarida jamiyat ijtimoiy-ma’rifiy hayotiga turli mazmundagi yangi islohotlar, yangi qarashlarni targ‘ib qiladilar. Ular jamiyat inqirozining asosiy sababini savodsizlik, ilmsizlik, ma’rifatsizlikda ko‘rib, asosan, xalqni ilm-ma’rifatli qilish, diniy va dunyoviy bilimlarni teng o‘rganish, ta’lim-tarbiya tizimini yangilash va rivojlantirish yuzasidan jadal islohotlarni amalga oshiradilar. Jadidchilik harakatining maqsad va g‘oyalarini chuqur hamda ta’sirchan targ‘ib etishda Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon singari adabiy siymolarning faoliyati nihoyatda yuqori bo‘lib, ular jadid adabiyotining yorqin siymolari, ma’rifatparvar shaxslar sifatida tarix sahifalaridan muqim o‘rin egallashgan.

Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari bugungi kunda o‘zbek milliy maktabini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Avloniy ijodiy merosini chuqur o‘rganishga qiziqish ortib bormoqda. Avloniy “axloq ulamosi”ning qarashlari asosida insonlarning xulqlarini yaxshi va yomon xulqlarga ajratadi. “Yaxshi xulqlar” deb, u 31 fazilat, “Yomon xulqlar”da 20 illatga ta’rif beradi. O‘z mulohazalarini dalillash uchun Qur’on oyatlari va hadislardan, shuningdek, Arastu, Suqrot, Ibn Sino, Sa’diy, Mirzo Bedil singari mashhur mutafakkirlarning fikrlarini keltiradi. Har bir axloqiy kategoriyaga o‘z munosabatini bildirgach, o‘sha fikrning mazmunini ifodalovchi bayt yo biror maqol-hikmat ilova qilgan. Insonlarning xulqlarini yaxshi va yomon xulqlarga

ajratishda, bunga ularning nafs tarbiyasini asos qilib oladi. U yaxshi xulqlarga matonat, nazokat, shijoat, intizom, vijdon, vatanni suymak kabi fazilatlarni kiritadi, g‘azab, shahvat, jaholat, safohat kabi illatlarni yomon xulqning belgilari deb biladi. Avloniyning ma‘rifatparvarlik va milliy uyg‘onish g‘oyalarini kuylagan dastlabki she‘rlari o‘zbek milliy uyg‘onish davri adabiyotining hamisha bebaho mulki bo‘lib qoladi. U bu turkumga mansub she‘rlarida o‘zbek mumtoz adabiyotidagi she‘riy shakllarni katta ijtimoiy mazmun, ma‘rifatparvarlik g‘oyalari, hajviy ruh va xalqona ohanglar bilan boyitdi. Abdulla Avloniy bolalar uchun ham bir qancha she‘r va masallar yozgan. Shoir bu asarlarida maktab yoshidagi bolalarning fikr doirasini kengaytirish, ularda maktab va kitobga, mehnatga, tabiatga, Vatanga muhabbat uyg‘otishni maqsad qilib qo‘ygan. Uning ko‘pgina she‘rlari zamirida Vatanni sevishtirish g‘oyasi yotadi. Shoir bu she‘rlarida Vatanni sodda va samimiy misralarda tasvirlaganki, faqat o‘sha 10-yillarning o‘rtalaridagina emas, balki bugungi maktab yoshidagi bolalar ham ulardan katta estetik zavq olishlari mumkin. Darhaqiqat, shoir Vatan ta‘rifini boshlab, “Tog‘laridan konlar chiqar, Yerlaridan donlar chiqar... Havosi o‘ta yoqumlik, Cho‘llari bor toshlik, qumlik, Toshkand emas, toshqand erur, Kesaklari gulqand erur”, – deya bolalarda ona diyorga katta mehr uyg‘otishga erishadi. Ma‘rifatchilik va ijtimoiy mavzu Avloniy she‘riyatida markaziy o‘rinni egallaydi. Shoir ilm-fanning fazilatlarini zavq bilan kuylaydi. “Maktab”, “maorif”, “ilm”, “fan” kabi tushunchalar shoir she‘rlarida ezgulikning betimsol ramzi, obrazi darajasiga ko‘tariladi, “jaholat” va “nodonlik” esa zulmat va yovuzlik timsoli sifatida talqin qilinadi. Abdulla Avloniy qarashlariga ko‘ra, axloq tarbiyasi xususiy ish emas. Bu tarbiya – ijtimoiy jarayon. Har bir insonning tarbiyasiga butun jamiyat mas‘ul bo‘lishi lozim. Xalqlar, millatlarning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo‘lishi ko‘p jihatdan o‘ziga kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Abdulla Avloniyning ma‘naviy-ma‘rifiy g‘oyalarida yaxshilik muhim o‘rin tutadi. Adib yaxshilikni eng ulug‘ fazilat hisoblaydi, insonlarni birbirlariga yaxshilik qilishga da‘vat etadi. Bu borada o‘zi ham ibrat bo‘ladi. Xususan, alloma aholining bilim-ma‘rifatini oshirish maqsadida o‘z boyligini yangi maktablar, teatr truppalari ochishga beminnat sarflaydi, gazetalar chop ettiradi. O‘z xulosalarni shunday ifodalaydi: Yaxshilik qilsang, bo‘lur joning omon, Yaxshilikdan hech kishi qilmas ziyon. Yaxshi so‘z birlan ilon indan chiqar, So‘z yomon bo‘lsa, pichoq qindan chiqar.

Abdulla Avloniy ma'naviy-axloqiy ta'limotida saxiylik, rahm-shafqat, xushfe'llik, xushmuomalalikni targ'ib etish ham yuqori o'rin tutadi. Adib bularni eng yaxshi insoniy fazilatlar hisoblaydi. Saxiylikni olqishlab, ushbu xislat insonga olqish musharraf etishini quyidagi voqea misolida bayon etadi:

Said maktabga ketayotganda yo'lda bir kishini uchratadi. U kishi deydi: "O'g'lim, ikki kundan beri ochman, taom olib yey desam, ustimdagi yirtiq chakmondan boshqa hech narsam yo'q", – deydi. Said faqirning holiga rahmi kelub, atosi bergan o'n tiyin pulni faqirga berdi. Faqir ofarin qilub, yig'lay-yig'lay duolar qilub ketdi. Said uyiga borgan zamon qilg'on ishini otasiga so'zladi. Otasi ham "saxiy Saidim", deb xursand bo'lib, duo qildi ham bundan so'ng Saidga har kuni yigirma tiyindan berurg'a va'da qildi, uni olqishladi. Ushbu hikoyacha qanchalik ixcham va sodda bo'lmasin, unda adibning xayr-u saxovat, yaxshilik borasidagi ma'naviy qarashlari mujassamlashgan. Aksariyat holda otasi bergan pulni o'zi ishlatmay, birovga berib yuborgan farzand, albatta, dakki, tanbeh eshitadi. Ushbu hikoyada esa Saidning otasi o'g'lining qilmishini oqlaydi, qo'llaydi, "saxiy Saidim" deb erkalaydi. Shu paytgacha berib kelayotgan pulidan ikki barobar ko'p berib, o'g'lini rag'batlantirish orqali muhtojlarga yordam berishga, saxiylikka ilhomlantiradi. Otaning bunday yondashuvi o'g'liga namuna bo'ladi. O'z otasi saxovatli, yaxshilikparvar ekanligidan faxrlanadi. Aksincha bo'lganda-chi? Tasavvur qilamiz, Said mehnat qilib topib kelayotgan pulini ko'chadagi notanish kimsaga bervorganidan otasining jahli chiqdi. Uni qattiq urishib, boshqa pul bermay qo'yishini aytdi. Otaning mehnati qadriga yetmagani uchun tanbeh berdi, begonaga pul berish shart emasligini uqtirdi. Bunday munosabatdan katta hayot ostonasiga endi kirib kelayotgan, hali nima yaxshi-yu nima yomonligini yetarlicha farqlolmaydigan murg'ak qalb egasi qanday xulosa chiqarishi mumkin? Hayotiy tajribaga ega, unga tarbiya berib katta qilayotgan otasi bu ishini qoraladimi, demak, u o'zini xato ish qilgan deb hisoblaydi. Otasiga yoqish, u istagandek bo'lish uchun o'sha "xato"sini takrorlamaslikka harakat qiladi. Natijada, yosh farzand saxovatpeshalik, yaxshilik ne'matidan bebahra o'sadi. Pulga, boylik, mansabga mehr qo'yib, kezi kelganda, o'z yaqinlariga ham yordam qo'lini cho'zishdan tortinadi. Bu tabiiy holat. Har ikki toifadagi insonlar hayotimizda ko'plab uchraydi. Ammo hikoyada "saxiy Saidim" deya o'g'lining g'amxo'rligini e'tirof etgan, rag'batlantirgan ota obrazi orqali Avloniy insonlar qalbiga yaxshilik, ezgulik, saxovat urug'larini sochishga harakat qiladi. Buyuk ma'rifatparvar o'z ijodida ham, hayotiy faoliyatida ham

takabburlik, manmanlikni inson boshiga yomon oqibatlar keltiruvchi illat sifatida qoralaydi. Buni bir qancha hikoya va dramalari orqali ko'rsatib beradi. Abdulla Avloniy o'zining didaktik qarashlarida do'stlik va mehnat tarbiyasiga alohida e'tibor beradi. U haqiqiy do'st orttirish yoshlikdan boshlanishini, bu sifatlarni bolaga yoshligidan singdirib borish zarurligini aytadi. Abdulla Avloniyning fikricha, mehnat kishini baxtiyor va saodatmand etadigan, unga shuhrat olib beradigan qandaydir g'ayritabiiy qudrat emas. Balki mehnat o'z nomi bilan mehnat. Binobarin, u kishidan kuch va iroda talab etadigan faoliyatdir. Abdulla Avloniy tarbiyani keng ma'noda tushunadi, uni birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. "Sog' tanda – sog'lom aql" degan hikmatga mos ish tutadi. U farzand kamolotini salomatlikda deb biladi. Bolaning sog'ligi uchun qayg'urish muhimligini uqtiradi. Allomaning ta'kidlashicha, "badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchlik, kasalsiz jasad lozimdur. Darhaqiqat, kishi qanchalik sog'lom bo'lsa, shunchalik yaxshi o'qib, o'zlashtirib boraveradi, jamiyatda ham faol va talabchan bo'ladi. Abdulla Avloniyning didaktik ta'limotida vijdoniylik tamoyili ham yetakchi o'rinda turadi. Adib vijdonga quyidagicha ta'rif beradi: "Vijdon deb, ruhimizga, fikrimizga ta'sir qiladurg'on hissiyot, ya'ni sezuv, tuymakdan iborat ma'naviy quvvatni aytilur. Biz har vaqt af'ol va harakatimizning yaxshi va yomonligini, foyda va zarurligini ondak vijdonimiz ila bilurmiz. Vijdon inson aql va fikrining haqiqiy mezonidurki, bu tarozu ila o'z kamchiliklarini o'lchab, bilmak ila barobar, boshqalarning ham af'ol va harakatini sezur. Agar ishlag'on ishi shariat, aql va hikmatga muvofiq bo'lsa, muhabbat qilur. Qabohat va yomon ishlarni qilsa, nafrat qilur. Vijdon yaxshi xulqlarning manbai o'ldigindin vijdon sohiblari har bir ishni beg'araz, xolis niyat ila ishlar. Shul sababli har kim nazarida maqbul va suyuqli bo'lur. Abdulla Avloniy o'z davrining yetuk ma'rifatparvarlari singari millat tilini rivojlantirish borasida ham qattiq qayg'uradi. Adib: "Har bir millatning dunyoda borligin ko'rsatadurg'on oyinai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millat ruhini yo'qotmakdu, – deya uqtiradi. U, shuningdek, so'zning inson qadr-qimmatini belgilashdek mavqeyiga umuminsoniy nuqtayi nazardan baho beradi. Til va so'z odobi haqidagi fikrlarini shunday ifodalaydi: "So'z insonning daraja va kamolini, ilm va fazlini o'lchab ko'rsatadurg'on tarozisidir. Aql sohiblari kishining fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qimmatini so'zlagan so'zidan bilurlar". Alloma rostgo'ylik va to'g'riso'zlikni insonning eng muhim insoniy sifatlardan biri, deb baholaydi va bu borada shunday deydi: "Haqqoniyat deb ishda

to'g'rilik, so'zda rostlikni aytilur. Inson bo'stoni salomatga, gulzori saodatga haqqoniyat yo'li ila chiqar. Insoniyatning ildizi o'lan rahmdillik, haqshunoslik, odillik kabi eng yaxshi sifatlarning onosi haqqoniyatdur. Abdulla Avloniyning fikricha, insonni kamolotga yetkazishda bosh omil bo'lgan aql ilm va tajriba tufayli rivojlanadi. Ilm olish riyozat chekishni, sa'y-g'ayratni talab qiladi. Adib ilmning jamiyat taraqqiyotidagi rolini yaxshi tushunadi. Shuning uchun ham u yoshlarni ilm sirlarini bilishga, hodisalar mohiyatini anglashga chorlaydi. U yuksak bilim egallash yo'lida, ayniqsa, kitob mutolaa qilishning foydasi katta ekanligini, unda hikmat ko'pligini zavq-shavq bilan gapiradi. Abdulla Avloniyning fikricha, dunyoda kitobdan yaxshi do'st yo'q. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Abdulla Avloniy kishining ilm olishini eng oliy fazilat hisoblaydi. Uning aytishicha, ilm agar jamiyat manfaatiga xizmat qilmasa, ilm xalq farovonligi yo'lida qo'llanilmasa, u o'likdir. Shuning uchun ham, adib xalqqa ko'proq nafi tegadigan ilm-hunar bilan shug'ullanishni taklif etadi. Abdulla Avloniy atoqli pedagog, murabbiy sifatida butun hayotini ma'rifat rivojiga baxsh etdi. U o'z ilmiy asarlari, darsliklarida Vatan, vatanparvarlik, ilm-hunar, axloq-odob, ma'rifat, inson kamoloti, jamiyat rivoji haqida fikrlarni bayon qildi. Mutafakkir alloma kishilarni yaxshilikka undash, dunyodagi barcha insonlarga nisbatan ezgulik istagi bilan yashashni chinakam oliyjanoblik hisobladi. Uning barcha pedagogik fikrlari – ta'limoti milliy pedagogika tarixi rivojiga muhim hissa bo'lib qo'shildi. Adib tomonidan ta'lim-tarbiya, odob-axloq borasida ilgari surilgan ulug'vor g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlagan holda zamonaviy o'zbek pedagogikasi taraqqiyoti uchun munosib xizmat qilib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning "Qatag'on qurbonlarining merosini yanada chuqur o'rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoyishi 2020-yil 8-oktyabr, F-5598-son. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09/20/1059/4265-son, 19.06.2020 y., 09/20/391/0777-son).
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish choratadbirlari to'g'risida"gi 1059-sonli Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09/20/1059/4265-son, 19.06.2020 y., 09/20/391/0777-son).

3. Avloniy A. “Turkiy guliston yoxud axloq”, T., “O‘qituvchi”, 1992 y.
4. Avloniy A. Birinchi muallim. – T., 1915.
5. Avloniy A. Tanlangan asarlar. // Turkiy guliston yoxud axloq. – T, 1995.
6. Yoqubov I. Badiiy-estetik so‘z sehri. – T.: “FTM bosmaxonasi”, 2011.
7. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. // Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. – T.: “Sharq”, 2004.
8. Qosimov B. va boshq. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. – T.: “Ma’naviyat”, 2004.

TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH OMILLARI

M. MIRQOSIMOVA,

“ORIENTAL” universiteti professori

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda dunyoda fan va ta’limga kompetentli yondashuv asosida bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, oliy ta’limning sifatini yaxshilash jarayonidagi ijtimoiy rolini oshirish masalalari dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida tavsiflangan. Zamonaviy kasbiy ta’lim mazmunini kompetensiyalarga asoslangan masofaviy ta’lim (H5P) platformalaridan foydalanish, o‘qitish texnologiyalarini amaliyotga keng tatbiq etish asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish muhim o‘rin tutadi. Mutaxassislik o‘qituvchisining ijodiy fikrlashini, zamonaviy dasturiy ta’minotlarda ishlay olish ko‘nikmasining shakllanganligiga ega bo‘lishni talab qiladi .

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasida “Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik–bu bilimsizlikdir! Shu sababli, hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak”,- deb ta’kidlanishi har bir soha vakillari, ayniqsa ta’lim sohasida faoliyat olib borayotgan xodimlar o‘z ustiga

doimiy ishlab, yangi bilimlarni egallashga, har bir jarayonda inson omilisiz faoliyat yuritadigan raqamli texnologiyalardan foydalanish uchun yangi dasturiy mahsulotlarni yaratishga va undan oqilona foydalanishga undaydi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Globallashuv jarayonida inson faoliyatining barsha sohalarini axborotlashtirish qamrab olingan bo'lib, bu jarayon har bir kishidan yuqori axborot madaniyatini talab qiladi. Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarning o'quv dasturlari talabalarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlaydigan ma'lumotlar bilan boyitish zarur. Buning uchun talabalarni ijodiy fikrlash va mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rgatish ta'lim sifatining oshishiga olib keladi. Bu masalaning yechimi tabiiyki, mazkur jarayonning asosiy tashkilotchisi - pedagoglarni tayyorlash sifatiga bog'liq. Dars beruvchi har bir bo'lajak o'qituvchidan quyidagi 3 ta sifat talab qilinadi:

- bo'lajak o'qituvchi bilimli, ya'ni o'zi o'qitadigan fanni chuqur bilishi;
- bo'lajak o'qituvchining pedagogik mahorati ya'ni mavzuni o'quvchilarga yetkaza berishi;
- bo'lajak o'qituvchining psixologik holati ya'ni darsda ruhiy muhitni yarata olishi nazarda tutiladi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, jahonning ilg'or o'qitish tajribalari va kuzatuvlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, dasturiy ta'minot platformalarini darslarida qo'llash ijodiy bilish faoliyatida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining muhim kompetensiyaviy sifatlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

O'qituvchining kasbiy – pedagogik tayyorlash sifatini tubdan oshirish uning mazmuni bilan bevosita bog'liqdir. Pedagogik kadrlar tayyorgarligi sifatini sezilarli darajada oshirish uchun pedagogik va texnik bilimlar sintezini ta'minlash zarur.

Pedagogikada kompetent yondashish mutlaqo yangi hodisa emas, balki uning irmoqlari uzluksiz rivojlanib boruvchi ta'lim jarayonlarida mavjud bo'lib, ular bosqichma-bosqich shakllangan edi. "Mahorat", "malaka", "salohiyat" masalalari, faoliyat, shu bilan birgalikda, bir qator faoliyatlarning birikuvi M.N. Skatkin, I.Y. Lerner, V.V. Kraevskiy, G.P. Shedrovidskiy, V.V. Davidov va boshqa pedagogika sohasining olimlari ilmiy asarlari asosini tashkil etgan.

N.V. Kuzmina, A.K. Markova, E.F. Zeer, V.A. Slastenin, T.F. Loshakova o'qituvchining "kasbiy kompetentlik" haqida ko'plab ishlarni amalga oshirganlar.

B.A. Nazarova o'zining ilmiy ishida D.Dyui, U.Uoller, M.Mid, K.Yung, P.Sorokin, F.Znanetskiylarning falsafasida kasbiy kompetentlik tushunchasiga shunday ta'rif berganliklarini ta'kidlaydi: "Bu muhitga o'rganish vositasi, chunki kasb odamni unga to'g'rilaydi, odamning qiziqishlarini aniqlaydi, bitta kasbda ishlagan odamlarning qiziqishlarini jamlaydi".

D.L. Tompson, D.Pristinlar: "Kasbiy kompetentlik - ishda kerak bo'lgan bilimlarning va barcha axloqiy qoidalarining yig'indisidir", - deb ta'kidlaydilar.

I.V. Grishina kasbiy kompetensiya shaxsning o'z professional faoliyatini qanchalik darajada egallaganligi, deb baho beradi va quyidagicha ta'riflaydi:

- ushbu faoliyatga bo'lgan munosabati, unga zarurat va qiziqishi, intilishlari, qadriyatlari, faoliyatdan maqsadi, o'zining ijtimoiy o'rnini tasavvur qilishi;

- o'zining shaxsiy o'ziga xosligi va mutaxassis sifatidagi mavqeyiga, kasbiy bilim, mahorat va ko'nikmalari, kasbga xos boshqa xususiyatlariga baho berish;

- shu asosda o'zini kasbiy jihatdan shakllanishini va o'sishini boshqara bilishi.

A.P. Akimova kasbiy kompetentlikni shunday ta'riflaydi: "O'z faoliyatida kerak bo'lgan yangiliklarning, bilimlarning, qobiliyatlarning yig'indisi va atrof –muhit bilan o'zaro to'g'ri kelishi".

Pedagogik kompetentlik pedagogik mahorat tushunchasiga bog'liqligini N.V. Kuxarev shunday ta'riflaydi: "Psixologik – pedagogik tayyorgarligidan kelib chiqadigan o'qituvchi shaxsining aniq sifatlarini va pedagogik masalalarini eng samarali usulda yechadigan fazilatlar to'plami".

A.K. Markova o'qituvchini kasbiy kompetentlikka ega bo'lgan o'qituvchi deb aytadi, qachonki, pedagogik faoliyatini, pedagogik muomalani yetarlicha yuqori darajada oshirsa, yoshlarni o'qitishda va tarbiyalashda yuqori natijalarga erishsa. Kompetentli o'qituvchi o'zining kasbiy bilimlarini, psixologik fazilatlarini o'z mehnatida qo'llashni bilishi kerak. Uning fikriga ko'ra qachonki, o'qituvchi o'z faoliyatini yetarlicha yuqori hamda o'qituvchi va talabalarni o'qitish va tarbiyalashni yuqori darajada amalga oshirsa, bu faoliyat kompetentlikka aylanadi.

V.A. Slastenin nuqtayi nazariga muvofiq, pedagogni tayyorlash unda ushbu vazifalarni amalga oshirish bilimlarini tarbiyalashni ko'zda tutadi: analitik -refleksiv, konstruktiv - prognostik, tashkiliy, baholash-axborot, korreksiyalash - rostlash. Muallif tutgan nuqtayi nazar, bizning fikrimizcha, o'qituvchi faoliyatining strukturasi haqida qaror topgan tasavvurlarni ko'p

darajada aks ettiradi. Shu bilan birga, bo'lajak mutaxassisning kasbiy kompetentligi strukturasi tadqiq qilish pedagog mehnatini puxta tahlil qilish, uning tayyorgarlik darajasiga hozirda modernizatsiya qilinayotgan va uzluksiz pedagogik ta'lim konsepsiyasi amalga oshirilayotgan sharoitlarda oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi tomonidan qo'yilayotgan talablarni aniqlashni nazarda tutadi.

R.X. Tugeshevning ta'kidlashicha, kasbiy mahorat shaxs sifatining yuksalishi sari qo'yilgan qadamlar yordamida faqat bir faoliyat uchun egallangan kompetensiyadir. Kompetensiya egasi deganda, olim shaxsning o'z ishining ustasi, mahorati bilangina cheklanmaydi, balki ishni tashkil etishi, o'z faoliyatiga aloqador barcha muammolarni tizimli ravishda tushunishi, vazifa qo'ya bilishi va aniq muammolarga yechim topish qobiliyatiga ega bo'lishi kabi fazilatlarni nazarda tutadi. Ana shunday inson ma'lum bir sohada kompetensiya egasi degan nomga sazovor ekanligini qayd etadi. Agar R.X. Tugeshev kompetensiya tushunchasini kasbiy mahorat degan tushuncha bilan bir xil ekanligini qayd etsa, E.F. Zeer esa kasbiy yo'naltirilgan kompetensiya va kasbiy qobiliyat oliy darajadagi kasbiy mahoratni ta'minlaydi, degan fikrni olg'a suradi.

Kasbiy kompetensiya shaxsning subyektiv faoliyati tarkibidagi to'rt jihatning biri hisoblanib, E.F. Zeer ta'kidlaganidek, kasbiy kompetensiya o'z kasbga oid bilimlar, mahorat hamda kasbiy faoliyatni amalga oshirish usullari yig'indisidir.

Psixolog A.K. Makarova kasbiy kompetensiya tushunchasi insonning barcha xislatlarini o'z ichiga oladi, ular yordamida kasbiy faoliyat davomida inson yuksak natijalarga erishadi deb uqtiradi. Uning fikricha, kasbiy kompetensiya mutaxassisning shunday mehnat faoliyatiki, natijada yuqori darajada kasbiy faoliyat amalga oshiriladi va mutaxassis shaxs sifatida o'zini namoyon qiladi. Shunday qilib, A.K. Makarova kasbiy kompetensiya tushunchasi mazmunini yanada kengaytiradi, uning tarkibiga mutaxassisning subyektiv xususiyatlarini ham kiritgan.

Qator tadqiqot ishlarida kasbiy kompetensiya fenomenini "tayyorgarlik" tushunchasi bilan qiyoslash keng tarqalgan. V.A. Slastenin nuqtayi nazariga ko'ra, mutaxassisning kasbiy kompetensiyasi tushunchasi uning nazariy va amaliy tayyorgarligi shaxs umumiy tayyorgarligi tizimi tarkibiga kirib, kasbiy mahorat, uning kasbiy darajasini belgilaydi.

Kasbiy kompetensiyani oliy ta'limning asosiy maqsadi sifatida Y.G. Tatur quyidagicha tariflaydi: "Oliy ma'lumotli mutaxassis kompetensiyasi,

uning amaliyotdagi intilishi va qobiliyati” (tayyorgarligi) hamda o‘zining imkoniyatlarini (bilim, mahorat, tajriba, shaxsiy fazilatlar va boshqalarni) muvaffaqiyatli, ijodiy faoliyat ko‘rsatishga, kasbiy va ijtimoiy sohada qo‘llashga hamda bu faoliyatni ijtimoiy ahamiyatini, uning natijalariga nisbatan shaxsiy mas’uliyatni his etishi, doimo uzluksiz ravishda o‘z ustida ishlashi kabi fazilatlarni ro‘yobga chiqaradi.

V.G. Pishulin kasbiy kompetensiya xoh umumiy, xoh maxsus bo‘lsin, ko‘p hollarda xotira, mantiqiy va ijodiy fikrlash, refleksiya, chaqqonlik, ephillik, uddaburonlik, qat’iylilik, tartibli va o‘z so‘zida turish, ehtirolarga berilmaslik, kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik, diqqat-e’tibor, jiddiylik va muomalaga kira olish kabi fazilatlarni yuzaga chiqishiga olib keladi, deb yozadi. Darhaqiqat, bo‘lajak mutaxassis – kasbiy ishlab chiqarish va texnologik sohalar kompetensiyalarini ham egallashi, loyihalash, ilmiy tekshirish va tashkiliy boshqaruv hamda kommunikativ kompetensiyalarga ega bo‘lishi juda zarurdir.

Asosiy ilmiy muammo tadqiqi. Hozirgi vaqtda kasbiy kompetentlikni shakllantirishda o‘qitish texnologiyasiga katta e’tibor berilmoqda. Oliy ta’lim muassasalarining professor-o‘qituvchilar tarkibi tomonidan ishlab chiqilayotgan va foydalanilayotgan o‘qitish texnologiyalari bo‘lajak mutaxassis kasbiy kompetentligining qaror topishi va tarbiyalash ta’lim tizimining tarkibiy qismi bo‘lib, kasbni egallashning kasbiy-ahamiyatli ba’zasini dastlabki yaratishga, kasbiy faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish uchun nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorgarlikning va qodirlikning sekin-asta shakllanishiga yordam beradi.

“Kompetentlik” – tushunchasi esa shaxsning doimo o‘z boruvchi tasnifi bo‘lib, real hayotiy vaziyatlarda yuzaga kelgan muammolarni yechish qobiliyati, o‘z bilimi, o‘quv va hayotiy tajribalari, qadriyatlar va qiziqishlarini unga safarbar etish imkoniyatlari hisoblanadi.

“Kompetentlik” atamasi ta’lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib keldi. Bu tushuncha noan’anaviy vaziyatlarda yoki kutilmagan hollarda o‘zini qanday tutish, muloqotga kirishish, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutish, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, hamisha rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda qanday harakat qilishi kerakligi to‘g‘risida nazariy bilimlar zarurligini ko‘rsatadi.

G‘arb mamlakatlarida shakllangan an’anaga muvofiq mutaxassisning kasbiy malakasi uning kompetentlik, ta’lim tizimi esa – bilim, ko‘nikma va malakalar darajasi bilan o‘lchanadi.

Kompetensiya o'z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o'z amaliy faoliyatida qo'llashni talab qiladi. Kompetensiya egasi bo'lgan mutaxassis muammolarni yechishda o'zi o'zlashtirib olgan, aynan shu sharoitga mos metod va usullardan foydalanishni yaxshi bilishi, hozirgi vaziyatga munosib bo'lgan metodlarni tanlab olib qo'llashi, to'g'ri kelmaydiganlarini rad etishi, masalaga tanqidiy ko'z bilan qarashi kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Nazariy manbalar mazmuni bilan tanishish, ta'lim muassasalari faoliyatini o'rganish va dalillarni tahlil etish kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini shakllantirishda bir qator qarama - qarshiliklar mavjudligini ko'rsatdi, xususan:

- oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisining yetuk mutaxassis ma'lumoti darajasi bilan Davlat ta'lim standartining modernizatsiyalashgan mazmuni va hajmiga qo'yilayotgan me'yoriy talablar hamda uning shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish darajasi o'rtasida;

- oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilar kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayonida qo'llanilayotgan an'anaviy hamda innovatsion metodlar o'rtasida;

- o'qituvchi shaxsi va uning kasbiy kompetentligini shakllantirishda pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlashga qaratilgan oliy ta'lim muassasalari faoliyati bilan o'qituvchini bo'lajak o'qituvchi sifatida tayyorlash jarayonini rivojlantirish mexanizmi hamda qonuniyatlari o'rtasida;

- pedagogik turkum fanlarning o'qituvchi shaxsiy hamda kasbiy kompetentligini shakllantirish borasida umumkasbiy va mutaxassislik fanlari bilan integratsiyalash imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmayotganligi o'rtasida;

- ilmiy-texnik taraqqiyot, yangilanib borayotgan jamiyatning mahoratli pedagog shaxsiga nisbatan ortib boruvchi talablari bilan o'qituvchilar kasbiy kompetentligini shakllantirish asosiy qismining o'z-o'zini rivojlantirib borish sharoitida faoliyat yuritishga tayyor emasliklari o'rtasidagi ziddiyatlar kabilarni ko'rsatish mumkin.

Bu kabi qarama-qarshiliklarni bartaraf etish yo'llaridan biri bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetentliklarini shakllantirishdan iboratdir. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetentligini shakllantirish, ta'lim muassasalarida ularning kasbiy va shaxsiy kamolotini ta'minlash uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, o'qituvchilarni tayyorlash mazmuni va tuzilmasini

modernizatsiyalash, psixologik-pedagogik sharoitlarini aniqlash hamda uning sifatini nazorat qilish va baholashning takomillashgan mexanizmini ishlab chiqish zarur. Ta'lim jarayonini takomillashtirishning muhim omili ta'lim tizimida o'qituvchilar kasbiy kompetentligini yuqori darajada shakllantirilishi bilan uzviy bog'liq. Shu sababli, zamonaviy ta'lim texnologiyalari imkoniyatlaridan hamda yaratilayotgan o'quv uslubiy majmualardan unumli foydalanish negizida o'qituvchilar kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayonining nazariy hamda amaliy asoslarini yaratish dolzarb vazifalardan biridir.

Mutaxassislarni kasbiy jihatdan tayyorlash borasida xorijiy mamlakatlarda amalda bo'lgan ta'lim mazmunini bevosita o'rganishi shuni ko'rsatdiki, G'arb mamlakatlarida asosiy o'rinni mutaxassisning kompetentlik malaka darajasi egallaydi. Respublikamizning milliy ta'lim tizimi mohiyatiga ko'ra ta'lim mazmunining minimal talablari bilim, ko'nikma va malakaga asoslanadi.

Agarda "kompetent" va "kompetentlik" tushunchalarining etimologik tahliliga nazar tashlasak, ular tasodifan yuzaga kelmaganligini anglash mumkin.

Kompetentlik o'qituvchi tomonidan alohida bilim va malakalarni egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi.

Kompetentlik – bu o'qituvchining shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatni amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni kasbiy faoliyatda qo'llay olishi bilan ifodalanadi.

Ta'lim mazmunining o'quv rejadagi fanlar bloklari (barcha fanlar uchun), fanlararo (fanlar to'plami uchun) va predmetli (ma'lum bir fan uchun) tarzda guruhlanganligi bois quyidagi uch darajani namoyon etuvchi kompetentlikni e'tirof etib o'tamiz:

- tayanch kompetentlik (ta'limning gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy mazmuniga ko'ra);
- fanlararo kompetentlik (umumkasbiy tayyorgarlikning o'quv fanlari va ta'lim bloklarining ma'lum doiriligiga ko'ra);
- bitta predmet (fan) bo'yicha kompetentligi (maxsus o'quv fani doirasida aniq va ma'lum imkoniyatga egaligiga ko'ra).

Shunday qilib, tayanch kompetentlik pedagogik ta'limning har bir bosqichi uchun ta'lim bloklari va o'quv fanlari darajasida aniqlanadi. Tayanch kompetentlik tartibini belgilashda kasbiy pedagogik ta'limning asosiy

maqsadlariga muvofiq ijtimoiy va shaxsiy tajribaning mohiyati, ijtimoiy jamiyatda kasbiy faoliyatni tashkil etish jarayonida hayotiy ko'nikmalarni egallashga imkon beruvchi asosiy turlar muhim ahamiyat kasb etadi. Kompetentlikni quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

1. **Yaxlit - mazmunli kompetentlik.** Bu o'qituvchining qadriyatli yo'nalishlari bilan bog'liq, uning ijtimoiy borliqni his eta bilishi va tushunish qobiliyati, mustaqil hayot yo'lini topa olishi, o'zining ijtimoiy jamiyatdagi roli va o'rnini anglab etishi, harakatlarni tashkil etishda aniq maqsadni belgilash hamda qaror qabul qilish malakasi, dunyoqarashi bilan bog'liq kompetentlik, u o'qituvchi uchun o'quv va boshqa vaziyatlarda o'zini aniqlash mexanizmini ta'minlaydi. O'qituvchining individual ta'lim yo'nalishi va uning hayotiy faoliyatining umumiy dasturi ana shu kompetentlikka bog'liq.

2. **Ijtimoiy – madaniy kompetentlik.** O'qituvchi chuqur o'zlashtirishi zarur bo'lgan bilim va faoliyat tajribasining doirasi bo'lib, milliy va umuminsoniy madaniyatlar xususiyatlari, inson va insoniyat hayotining ma'naviy - axloqiy asoslari, oilaviy va ijtimoiy an'analarning madaniy asoslari, inson hayotida fan va dinning roli, ularning moddiy borliqqa ta'siri, turmush va dam olish borasidagi bilimlar, masalan, bo'sh vaqtni samarali tashkil etish usullarini bilishi.

3. **O'quv – bilish kompetentligi,** bu o'qituvchining o'rganilayotgan aniq obyektlar bilan bog'liq mantiqiy, metodologik va ijtimoiy faoliyati elementlaridan iborat bo'lgan mustaqil fikrlash kompetentliklarining to'plami bo'lib, unga maqsadni ko'ra bilish, faoliyatni rejalashtirish, uning mazmunini tahlil qilish, refleksiya, faoliyatga shaxsiy baho berish borasidagi bilim va malakalar kiradi. O'rganilayotgan obyektlarga nisbatan o'qituvchilarni kreativ ko'nikmalari, ya'ni bilimlarni bevosita borliqdan olish, nostandart vaziyatlarda muammoni hal etishning harakat usullari va evristik metodlarini egallaydi.

4. **Axborot olish kompetentligi.** Audio-video ko'rsatuv vositalari va axborot texnologiyalari yordamida mustaqil izlanish, tahlil qilish va zarur axborotlarni tanlab olish, ularni o'zgartirish, saqlash va uzatish mahorati shakllantiriladi.

5. **Kommunikativ kompetentlik.** Ta'lim oluvchilar bilan o'zaro munosabatlar, ularning usullari, muloqot jarayonida ustuvor o'rin tutuvchi tilni o'zlashtirish, guruhlarda ishlash ko'nikmalari, jamoada turli xil manaviy-marifiy tadbirlarni tashkil qilish va o'tkazishni bilishni o'z ichiga oladi.

6. **Ijtimoiy-faoliyatli kompetentlik** fuqarolik (fuqaro, kuzatuvchi, saylovchi, vakil vazifasini bajaruvchi), ijtimoiy-mehnat sohasi (iste'molchi,

xaridor, mijoz, ishlab chiqaruvchi huquqlari), oilaviy munosabatlar va majburiyatlar, iqtisod va huquq masalalari, kasbiy, shuningdek, shaxsiy mavqeyini aniqlash borasidagi bilim va tajribalarni egallash (xususan, mehnat bozoridagi mavjud vaziyatni tahlil qilish, shaxsiy va ijtimoiy manfaatlarni koʻzlab, harakat qilish mahorati, mehnat hamda fuqarolik munosabatlarining odobini bilish)ni anglatadi.

7. Amaliy faoliyatga oid kompetentlikda bir harakat holatidan ikkinchi harakat holatiga koʻchira olish, harakat va amallarni yangi vaziyatlarda qoʻllay olish, yangi axborotlar ichida tez yoʻnalish olish koʻnikmalari tushuniladi.

Pedagog malakasini olgan oliy talim muassasasi bitiruvchisi: davlat taʼlim standartlari talablariga muvofiq ravishda pedagogik faoliyat olib borishga tayyor boʻlishi, yuqori nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasini taʼminlaydigan zamonaviy oʻqitish texnologiyalaridan foydalanishi, taʼlim dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etishi, ularni oʻquv rejasi va oʻquv jarayoniga muvofiq ravishda toʻla hajmda amalga oshirilishi uchun masʼul boʻlishi, taʼlim oluvchilarning bilim, koʻnikma va malakalarini nazorat etishni tashkil etishi, olingan bilimlarni amaliy faoliyatda qoʻllashga ularni tayyorlashi va taʼlim oluvchilarning mustaqil ishlarini nazorat qilishi, aniq oʻquv fani oʻquv-metodik jihozlanishining bazasini yaratishi, taʼlim muassasasining ilmiy-metodik faoliyatida ishtirok etishi, sinf rahbari vazifasini bajarishi, taʼlim oluvchilar bilan tarbiyaviy ishni tashkil etishi va oʻtkazishi, oʻquv rejalari va dasturlarining bajarilishini taʼminlashi, taʼlim intizomini taʼminlashi, taʼlim oluvchilarning huquqlari va erkinliklariga rioya etishi, oʻz kasbiy malakasini oshirishi lozim.

Maxsus yoki faoliyatli kasbiy kompetentlik – bu faoliyatni yuqori kasbiy darajada olib borishi. Maxsus kasbiy kompetentlik nafaqat maxsus bilimlardan, balki, bu bilimlarni amalga oshirishdan iborat;

Ijtimoiy kompetentlik – bu qoʻshimcha faoliyatni olib borish yoʻllarini bilish, hamkorlikda bajarish yoʻllarini bilish;

Shaxsiy kompetentlik – oʻzini rivojlantirish va oʻzini koʻrsatish yoʻllarini bilish (mutaxassis oʻzining faoliyatini rejalashtirish, mustaqil qaror qilish, maʼlumotlar bilan va oʻz ustida ishlash).

Individual kompetentlik – bu oʻzini boshqarish yoʻllarini bilish, kasbiy rivojlanishga tayyorgarlik va kasbiy yangiliklar yaratish. Shu bilan birga oʻqituvchining bilimlari yangiliklar bilan boyigan boʻlishi, psixologik va pedagogik fazilatlar yuqori darajada boʻlishi.

Bugungi kunga kelib, oliy ta'lim tizimida H5P platformasi asosida o'qitish texnologiyalariga asoslangan ta'lim jarayonini loyihalash bilan an'anaviy o'qitish tizimi orasida bir qator farqlarning mavjudligi aniqlangan. H5P platformasi asosida o'qitish texnologiyalariga asoslangan ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish masalasi dolzarb bo'lib, bilim, ko'nikma, malakalar hosil qilish esa shu maqsadga erishish yo'lida vosita sifatida xizmat qiladi. Professor-o'qituvchilar va talabalar hamkorlikda amalga oshiradigan faoliyat yo'nalishini belgilaydi va mazkur jarayonga rahbarlik qiladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari esa professor-o'qituvchilar bilan o'zaro tenglik asosida H5P platformasi asosida o'qitish texnologiyalari asosida o'quv-biluv faoliyatiga kirishadilar.

Masofaviy ta'lim sharoitida talabalarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish mazmuni yanada boyitilmoqda. Bugungi kunda tor doiradagi kasb egasi emas, balki malakali, pedagogik madaniyati yuqori ijodiy salohiyatiga ega bo'lgan o'qituvchini tayyorlash muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda.

TAVSIYALAR: Jahonda ro'y berayotgan pandimiya, turli tabiiy ofatlar sharoitida ta'limning nafaqat kunduzgi, kechki (smenali), masofaviy (onlayn), shakllarida kadrlar tayyorlanayotganligi, globallashuv jarayoni bilan bog'liq axborotlashgan muhit ta'sirida o'zgarishiga olib kelmoqda. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'qituvchilari oldiga katta mas'uliyat – o'zini anglash qobiliyati, mustaqil fikr yuritadigan shaxsni kamol tortirish, masofaviy ta'lim platformalari (H5P)dan foydalanish metodikasini o'zlashtirishi asosiy vazifalardan biri sifatida belgilandi. Bunday tayyorlangan kadrlar nazariy bilimlarini amalda qo'llay olishi, mustaqil fikr yuritishi, muammoli vaziyatlardan mohirona chiqishi bilan birga kelajak avlodga ta'lim berishda fidokorona mehnat qilishi, o'quvchi yoshlarni zamon talablari asosida raqobatbardosh kadrlar qilib tarbiyalash va o'z kasbining yetuk mutaxassisi bo'lishi talab etiladi. Hozirgi kunda an'anaviy o'qitish bilan birgalikda, masofaviy ta'lim shakllari, o'qitishda aralash ta'lim (gibrid) shakllardan foydalanilmoqda. Biz pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarini pedagogik faoliyatga tayyorlashda quyidagi yo'nalishlar muhimligini alohida ajratib ko'rsatmoqchimiz:

➤ oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining kasbiy tayyorgarlik darajasini doimiy ravishda oshirib borishiga erishish maqsadida ularning nazariy, ilmiy va amaliy tadqiqotlar, ijodkorlik, texnologik taraqqiyot va

o'qitilayotgan kasbiy fanlar bo'yicha innovatsiyalar, shuningdek, ta'lim jarayonini tashkil etishning zamonaviy metodlari sohasidagi so'nggi yutuqlarni o'rganib borish;

➤ zamonaviy pedagogik, H5P platformasi asosida va axborot kommunikatsiya texnologiyalarining so'nggi yutuqlarini chuqur o'rgangan holda bevosita ta'lim jarayoniga amaliy tatbiq etish asosida barcha mutaxassisliklar bo'yicha malaka talablari, o'quv rejalari, dastur va metodlarini doimiy takomillashtirib borish;

➤ oliy ta'lim muassasalari talabalarining xorijiy tillarni o'zlashtirish darajasini oshirish va undan o'z kasbiy va ilmiy faoliyatini doimiy ravishda oshirib borishida samarali foydalanish;

➤ oliy ta'lim muassasalari ta'lim yo'nalishlarida uzluksiz malakaviy amaliyotni yuqori saviyada o'tkazish va tanlangan obyektlarda kasbiy tayyorgarligini tajriba-sinovdan to'laqonli o'tkazishiga erishish orqali malakali, kasbiy kompetensiyali pedagoglar tayyorlash;

➤ kasbiy kompetensiyali pedagogik kadrlar tayyorlashni yanada takomillashtirishga erishishni ta'minlash maqsadida kadrlarni rivojlangan xorijiy mamlakatlarda tajriba almashinuv yoki malaka oshirishlarini (stajirovkalarini) tashkil etish orqali talabalarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish samaradorligini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva B.S Bo'lajak o'qituvchilarning axborot kompetentligini rivojlantirishda modulli texnologiyalarining o'rni // Uzluksiz ta'lim tizimida modulli o'qitish texnologiyalarini qo'llash istiqbollari: muammo va yechimlar // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –T., 2018. - B 20-21.
2. Atqulova M.N. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: Ped. fan. bo'yicha falsafa dokt. (PhD) diss. avtoreferati. – Samarqand. 2021. – 46 b.
3. Sidiqova D.SH. MASOFAVIY TA'LIM SHAROITIDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI (boshlang'ich ta'lim yo'nalishi misolida) pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss.avtoreferati. – 46 b.

4. Mirqosimova M. Masofaviy ta'lim sharoitida o'quv fanlarini integratsiyalash tamoyillari. T.: //Образование и инновационные исследование .-2020.-№ 1. 20-24-б.

JADIDCHILIK MA'RIFATIDA MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING BOSIB O'TGAN YO'LLARI

Umida SAPAROVA,
TAFU o'qituvchisi
Shaxzoda FAYZULLAYEVA,
TAFU talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimiz taraqqiyoti va ravnaqi yo'lida buyuk jadidi mutafakkirimiz Mahmudxo'ja Behbudiyning jadidchilik ma'rifatida bosib o'tgan yo'llari haqida

Kalit so'zlar: jadidchilik, ilm, ma'rifat, tarbiya, din, til, padarkush, jamiyat, madaniyat, tarix, faoliyat.

KIRISH. Yurtboshimiz aytganlaridek "Buyuk ajdodlarimizning beqiyos ma'naviy merosi, ming yillik tariximiz va madaniyatimizga asoslangan ma'naviy hayotimizni tiklay boshladik. Dinimiz va tilimizga qaytdik, milliy urif odatlarimiz, xullas, inson ma'naviyatiga dahildor barcha boyliklarimiz qaytadan qad rostlayapdi. "Zotan Mahmudxo'ja Behbudiyning hayoti va faoliyati ham bugungi kunimizda istiqlolni saqlab qolish va mustahkamlash uchun olib borayotgan kurashlarimizda hayot ibratli asarlasri esa beqiyos ma'naviy meros sifatida allaqachon bir millat yoki mintaqa miqyosidan chiqib, umuminsoniy qadiryatlar sirasiga kirib kelgan.

Turkiston jadidlarini birlashtirishda "O'rta Osiyo jadidlarining otasi" deb tan olingan Mahmudxo'ja Behbudiyning (1875-1919) ning xizmati katta bo'lgan. Mahmudxo'ja Behbudiyning xx asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy harakatchiligining eng yirik namoyondasi, yangi davir va o'zbek madaniyatining asoschisidir. Mahmudxo'ja Behbudiyning o'zbek dirammaturgiyasini boshlab bergan birinchi dirammaturg, teatirchi, noshir, journalist, u tariximizning o'ta og'ir va murakkab davirda yashagan

ASOSIY QISM: Mahmudxo‘ja Behbudiy 1875-yilning 19-yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog‘ida ruhoniylar oilasida dunyoga kelgan. Otasi Bexbudxo‘ja Solihxo‘ja bo‘lib u Turkistonlik Ahmad Yassaviyning avlodlaridan bo‘lgan u ona tomonidan bobosi Niyozxo‘ja Urganchlik bo‘lib, amir Shohmurod zamonida 1780-1785 yillar Samarqandga kelib qolgan. Mahmudxo‘ja Behbudiy dastlab Samarqand madrasasida so‘ngra Buxoroda yahshigina tahsil olgan keyinchalik o‘z ustida qunt bilan ishlab va shu orqali u sharoitning yuksak maqomlari bo‘lgan – qozi mufti darajasigacha ko‘tariladi. Turkiston jadidchilik harakatiga asos slogan buyik ziyoli Mahmudxo‘ja Behbudiy ko‘plab sohalarda qimmatli fikrlarni aytib o‘tgan. Behbudiy til haqida ham fikrlarni aytib o‘tgan. Uning o‘zbek tili, umuman mintaqadagi til siyosati borasidagi fikrlari bugungi kunga qadar eskirmagan. Behbudiy yagona, umumadabiy til borasida fikrlarni davom ettirib “til birligining foydalari juda yahshi malum. Zero, til birligi do‘stlik, muhabbat, bir-biriga yordam va jipislashuvning asosi” degan amaliy xulosaga keladi. Behbudiy Turkiston shevalari borasida yozar ekan, u o‘zini yetuk tilshunos sifatida namoyon etadi.

Behbudiy matbuotimiz tarixida maqolanavis sifatida ham alohida mavqeyga ega. Uning hozircha aniqlangan maqolalarining soni 300 ga yetdi. Ular xilma xil mavzuda ilk maqolalaridayoq kommunistik mafkurani keskin rad etgan “xayoli”, “bu toifaga qo‘shilmoq biz musulmonlar uchun nihoyatda zararlik” deb yozgan edi. 1917-yilning oxiri 1918-yilning boshlarida jadidlar qurgan ilk demokiratik davlatchilik namunasi Turkiston muhtoriyatining taqdiri hal bo‘layotgan bir paytda o‘lka xalqlarini birlikka chaqiradi.

1899-1900 yillarda Behbudiy buxorolik do‘sti Hoji Baqo bilan haj safariga yo‘l oladi. Behbudiy safar jog‘ida juda ko‘p ajoib hodisalarga guvoh bo‘ladi. Masalan safarda u yangi maktab haqidagi qarashlarni mustahkamlaydi. Uning shijoati va g‘ayrati bilan 1093-yilda Samarqand atrofidagi Halvoyi Rajabamin qishloqlarida yangi maktablar tashkil topadi va adibimiz bu maktablar uchun darisliklar tuzishga kirishadi. Behbudiyning ketma ket “Risolai asbob savod” (1904), “Risolai jug‘rofiya umroniy” (1905), “Kitobat-ul atfol” (1908), “Amaliyoti islom” (1908), “Tarixi islom” (1909), kabi kitoblar paydo bo‘ladi. Mahmudxo‘ja Behbudiy 1903-1904 yillarda Moskva, Peterburgga, boradi, va 1906- yilda Qozon, Ufa, Nijniy Novgorodada bo‘ladi. U sayohatga emas, xizmat safariga borasdi. Behbudiy nazarida ma’rifat uchun faqat birgina maktab kifoya qilmas edi, u zamon va dunyo mavqeylari bilan tanishib borar edi. Millat

va vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo'lib turar edi. 1911-yilda yozilgan "Padarkush" dramasi 1913-yilda bosib chiqadi. "Padarkush" o'zbek dramachiligining hamma e'tirof etgan birinchi namunasi hisoblanadi. Mutahassislar uni ham janr, ham mazmuniga ko'ra yangi o'zbek adabiyotini boshlab bergan bir asar sifatida baholaydi.

1913-yildan Behbudiy matbuot ishlari bilan shug'ullangan. Behbudiy Aprel oyidan boshlab "Samarqand" gazetasini chiqara boshlaydi. Gazeta turkey va forsiy tillarda, haftada ikki marta so'ng to'rt sahifa chop etilgan uning 45 sonidan so'ng moddiy tanqislik tufayli chiqishi to'xtatilgan. O'sha yilning 20-avgustidan "Oyna" jurnalini chiqara boshladi. Bu jurnal asosan o'zbek tilida bo'lib, unda forsiy she'rlar, maqolalar va Ruscha e'lonlar ham olib borilgan edi.

Mahmudxo'ja Behbudiy milliy til masalasiga katta etibor qaratadi. Birgina uning "Oyna" jurnali ma'rifat va madaniyat tarqatishda katta hizmat qiladi. Behbudiy millatning taraqqiyoti uchun bir necha til bilishni hisoblardi. Masalan jurnalning 1913-yil avgust, birinchi-nishona sonidayoq "ikki emas, to'rt til lozim" degan maqola bilan chiqqan edi. 1917-yilning 26 noyabirida Qo'qonda o'lka musulmonlarining favqulotda qurultoyi ish boshlaydi. 27-noyabirga o'tar kechasi "Turkiston muxtoriyati" e'lon qiladi. Bu mustamlakadan mustaqillik tamon qo'yilgan jiddiy va jasoratli qadam edi. Uning ma'naviy otasi shubhasiz Behbudiy edi. Behbudiy Toshkentda Turkiston rus sovet hukumati bilan muzokoralar olib boradi lekin u ham natija bermaydi. Oqibatda Behbudiy 1919-yilning baxori 25- martda shahrisabizda qo'lga olinib, sirli bir tusda Qarshi shahrida qatil qilinadi. Uning qatl bo'lganligidagi xabar o'sha paytdagi poytaxt bo'lgan Samarqandga rosa bir yildan keyin ma'lum bo'ladi. 1920-yilning aprelida butun Turkiston motom tutadi. O'nlab marsiylar yozildi. "Behbudiyning sag'anasini izladim" deb atalar edi Fitratning bir she'ri.

Sani mundin buyon Turon,

Ko'rolurmi, ko'rolmasmu?

Saning mislingni Turkiston

Topolurmi topolmasmu?

-deb boshlanardi uning she'rlaridan birida. 1926-1937-yillarda 11 yil davomida Qarshi shahri Behbudiy nomi bilan yuritila boshladi. Broq uning qiyofasi xaqdan sir saqlandi.

Behbudiy millatini sevib dinini esda tutadigan, ayni damda dinini sevib millatni ham esdan chiqarmaydigan insonlarni shu obraz vositasida ko'rsatmoqchi bo'ladi. Ziyoli "olimi diniy" din bilimdoni va "olimi zamoniy" zamon bilimdoni bo'lish uchun qanday bilimlarni egallash zarurligini Boy bilan bo'lgan suhbadida bir bir sanab chiqadi.

"Maktab-dunyo imoratlarining eng muqaddasi va qadirlisidir. Maktabning chin va haqiqiy ma'nosini bilgan millatlar jonlari, mollari ila himmat va g'ayratlarini sarf etib, millatning taraqqiyoti rivojiga ijtihod qilurlar."

(Mahmudxo'ja Behbudiy)

XULOSA. xulosa qilib shuni aytishim mumkinki jadidimiz Mahmudxo'ja Behbudiy hayoti davomida ko'plab voqealarga duch kelgan jadidimiz hisoblanadi. U Ahmad Yassaviy avlodlaridan bo'lgan. Mahmudxo'ja Behbudiy dastlab Samarqand madrasasida so'ngra Buxoroda tahsil olib kelgan va keyinchalik u o'z ustida tinmay ishlay boshlaydi va shu orqali u yuksak maqomlarga erishadi yani Qozi muftiy darajasiga ko'tariladi. Mahmudxo'ja Behbudiy Turkiston jadidchilik harakatiga asos solgan shaxslardan hisoblanadi. U ko'plab sohalarda qimmatli fikrlarni aytib o'tgan. Uning o'zbek tili, umuman mintaqadagi til siyosati borasidagi fikrlari bugungi kunimizga qadar eskirmagan. Mahmudxo'ja Behbudiy matbuotimiz tarixida maqolanavis sifatida alohida mavqeyga ham ega bo'lgan shaxs. Behbudiy ma'rifat uchun ham qayg'uradigan shaxs bo'lgan. Zamon va dunyo movqeilaridan habardor bo'lish, millat va vatanning kunlik hayotidan ogoh bo'lish kerak bo'lgan jadidimiz hisoblangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Samarqand" gazetasi, 1913 30 iyul
2. "Oyna" jurnali 1913 yil 20 avgust
3. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlagan asarlar -T.. Ma'naviyat 1997.
4. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlagan asarlar. Ikki jildlik. -T.. Akademnashir, 2021.

ABDULLA QODIRIYNING OMMALASHMAGAN ASARLARI

Fotima MAXMUDOVA,
TAFU o'qituvchisi

Anotatsiya. Maqola mavzusi, Abdulla Qodiriyning ommalashmagan asarlari, uning adabiy merosining to‘liq tarqalib bo‘lmagan qismiga ega bo‘lgan maqoladir. Bu maqolada, Qodiriyning ommalashmagan, yoki kam tanlangan asarlari, ularning mavzusi va ularning yaratilishiga olib kelishi muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Jadid adabiyoti, XX asr O‘zbek adabiyoti namunalari, Abdulla Qodiriy, “Nasriddin Afandi”romani, “Uyg‘onish” qissasi.

Kirish. Abdulla Qodiriy, 1894-yil 10-fevralda, Toshkent shahrida tug‘ilgan va O‘zbek adabiyotining klassik namoyondalaridan biri sifatida taniladi. Uning adabiy faoliyati – O‘zbek milliy adabiyotining shakllanish davrida bo‘lgan, ya’ni 20-asr boshlaridagi qiyinchiliklarni aks ettiradi. Qodiriy hikoyalarida xalqning o‘zaro do‘stligi va milliy hurmatini ko‘rsatib, jamiyatdagi so‘nggi o‘zgarishlarni tasvirladi.

Qodiriyning ommalashmagan asarlari uning shaxsiy ijodi va jamiyatga ta’sir etishi, shuningdek, milliy adabiyotda o‘zining o‘rni haqida umumiy ta’rif beradi. Bu asarlar uning adabiy faoliyatining to‘liq tarqalmagan qismini tashkil etadi va o‘zida uning ijodining o‘zgarmagan o‘rinlarini, yo‘qolgan voqeliklarini yashiradi.

Asosiy qism.

Abdulla Qodiriyning ommalashmagan asarlari uning adabiy merosining ahamiyatli qismiga oid bo‘lgan qo‘shimcha ko‘rsatmalar, tarjimalar yoki tanqidlar to‘plamidan iborat emas, balki uning asosiy ijodiy yorlig‘i hisoblanadi. Bu asarlarning tavsifi, ularning jadvali, ularning mavzusi va ularning yaratilishiga olib kelishi, ularning milliy adabiyotdagi o‘z o‘rni va ularning ommalashmaganligiga sabablar haqida muhokama qilishni o‘z ichiga oladi.

Qodiriyning ommalashmagan asarlari umumiy ravishda qadimiy turli janrlarda yozilgan bo‘lishi mumkin. Bu qat’iy emas, chunki ularni hozirgi kunda topish juda murakkab. Ularning ko‘plab qismlari muhtelif dastlabki nashrlarda, tarjimalarda, yoki adibning shaxsiy arxivlarida topilgan. Ularni topish uning adabiy merosining to‘liq tasvirlanmagan tomoni sifatida, biror o‘ziga xos muhimlikka ega bo‘lishi mumkin. Ularning topilishiga olib kelish, Abdulla Qodiriyning ijodining butunligini tushuntiradi va uning xalqning qalbida o‘z o‘rnini saqlagan asarlarining faqat qismini ko‘rsatadi.

Abdulla Qodiriyning ommalashmagan asarlari haqida ommalashmaganliklari sabablari va muhokamalari o‘zbek adabiyoti tadqiqotchilari va o‘qituvchilari o‘rtasida juda muhim muhokama markazi

sifatida qaralishi mumkin. Ular Qodiriyning yozgan asarlarining butunlikini tushunishda va uning ijodiy jarayonini o'rganishda yordam beradi. Muhokamalar, uning adabiyotidagi o'zgarmagan joylarini va uning asarlarining tarixiy va ma'naviy qadrini ta'kidlashda o'rinli bo'lgan. Bu sababli, ommalashmagan asarlari haqida ommalashmagan bo'lgan sabablari va muhokamalari – Qodiriyning ijodiy shakllanish jarayonini tushunishning ahamiyatli qismi sifatida qaralishi mumkin.

Adabiyotlardan namunalar va tanqid.

Abdulla Qodiriyning mashhur bo'lmagan asarlarini adabiy tahlil qilishda ilmiy nutqda nisbatan kamroq e'tibor yoki e'tirofga sazovor bo'lgan aniq matnlarni aniqlash va sinchiklab ko'rib chiqish zarur. Bu asarlar orasida Qodiriyning “Nasriddin Afandi” romani o'zining adabiy jamlanmasidagi ta'sirchan, ammo e'tibordan chetda qolgan javohir sifatida alohida ajralib turadi. Uning “O'tgan kunlar” kabi mashhur romanlaridan farqli o'laroq, “Nasriddin Afandi” uning mashhur asarlariga xos bo'lgan doston ko'lami va tarixiy ulug'vorlikdan uzoqlashishni taklif etadi. Buning o'rniga, u oddiy odamlarning kundalik hayotini o'rganadi, xususan, o'zining zukkoligi va donishmandligi bilan mashhur bo'lgan sevimli xalq arbobi Nasriddin Afandining hazil-mutoyiba yo'l-yo'riqlariga e'tibor qaratadi. Qodiriy bir qator epizodik vinyetkalar orqali insonning ahmoqligi, jamiyat me'yorlari va kulgining musibatlarni yengib o'tish qudrati mavzularini o'rganadi.

“Nasriddin Afandi”ni tahlil qilar ekanmiz, Qodiriy o'zining salmoqli adabiy ishlariga nisbatan yengilroq, o'ynoqi ohangni egallagani ma'lum bo'ladi. Romanning epizodik tuzilishi komediyali yengillik va chuqur tushuncha lahzalari bilan aralashib ketgan ravon bayon uslubiga imkon beradi. Qodiriyning so'zlashuv tili va xalq og'zaki iboralaridan foydalanishi matnga folklor jozibasining haqiqiy tuyg'usini singdirib, o'quvchilarni avloddan-avlodga o'ziga jalb etadi. Qolaversa, “Nasriddin Afandi” o'zbek xalq og'zaki ijodida mujassamlashgan azaliy hikmatlarni o'quvchilarga ko'z-ko'z qilish imkonini berib, inson ruhiyatining balo-qazolarga chidamliligini ta'sirchan sharh sifatida xizmat qiladi.

Yana bir kam ma'lum bo'lgan, chuqurroq o'rganishga arziydigan asar Qodiriyning “Uyg'onish” (“Uyg'onish”) qissasidir. Uning an'anaviy hikoyalaridan farqli o'laroq, «Uyg'onish» psixologik introspeksiya va ekzistensial tadqiqot sohasiga kirishadi. Toshkentdagi gavjum bozor fonida bo'lib o'tgan voqea bosh qahramon Qosimning ekzistensial tashvish va ruhiy tushkunlik bilan kurashayotgani haqida boradi. Qosimning ichki monologi va

turli personajlar bilan uchrashishi orqali Qodiriy tez o'zgarib borayotgan dunyoda begonalashish, o'zlik inqirozi va ma'no izlash mavzularini o'rganadi.

“Uyg'onish” uslubiy jihatdan Qodiriyning yozuvchi sifatidagi serqirraligini namoyon etadi, uning inson tuyg'ulari va ichki g'ala-g'ovurlarining nozik qirralarini tasvirlash mahoratini namoyon etadi. Hikoya jonli tasvir va ta'sirchan til bilan ajralib turadigan poetik lirizm tuyg'usi bilan ochiladi. Qodiriyning ramziy ma'noni, xususan, bozor motivini zamonaviy hayotdagi tartibsizlik va chalkashliklarning metafora sifatida qo'llashi hikoyaga chuqurlik qo'shib, o'quvchilarni insoniy holatning ekzistensial dilemmalari haqida fikr yuritishga chorlaydi.

Bu misollardan ko'rinib turibdiki, Qodiriyning mashhur bo'lmagan asarlarida uning ijodiy evolyutsiyasi va mavzuviy mashg'ulotlari haqida o'ziga xos mulohazalar beradigan boy adabiy xazinalar mavjud. Biroq, bu asarlar o'ziga xos fazilatlariga qaramay, ko'pincha Qodiriyning adabiy merosini kengroq qabul qilish va tanqid qilishda uning mashhur asarlari soyasida qolib ketgan. Munaqqidlar, olimlar va keng jamoatchilik orasida Qodiriyning mashhur bo'lmagan asarlarining bugungi kunda qabul qilinishini o'rganish ularning o'zbek adabiyoti kanonida chekkalanishiga ta'sir ko'rsatgan murakkab o'zaro ta'sir omillarini ko'rsatadi.

Qodiriyning mashhur bo'lmagan asarlarining nisbatan qorong'i bo'lib qolishiga sabab bo'lgan omillardan biri uning davrida hukmron bo'lgan adabiy oqim va millatchilik g'ayratidan uzoqlashganidir. O'zbekiston rus mustamlakachiligidan so'ng modernizatsiya va madaniy o'ziga xoslik muammolari bilan kurashar ekan, milliy ong va tashqi ta'sirlarga qarshilik ko'rsatishni targ'ib qiluvchi adabiyotga e'tibor ustun edi. Qodiriyning “Nasriddin Afandi” va “Uyg'onish” kabi ko'proq eksperimental va introspektiv, bu millatchilik dasturidan chetga chiqqan asarlari siyosiy jihatdan unchalik maqsadga muvofiq emas yoki o'sha davrning madaniy zeitgeist bilan mafkuraviy jihatdan hamohang deb topilgan bo'lishi mumkin.

“Uyg'onish” uning mashhur asarlaridan farqli o'laroq, Qodiriy adabiy manzarasida hukmron bo'lgan tarixiy doston va millatchilik shijoatidan uzoqlashishni taklif qiladi. Buning o'rniga, u individual psixikani yanada introspektiv o'rganishni taqdim etadi, madaniy chegaralarni kesib o'tadigan begonalashish va ekzistensial tashvishlarning universal mavzularini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, Qodiriyning mashhur bo'lmagan asarlarini qabul qilish vaqt o'tishi bilan adabiy did va tanqidiy paradigmalardagi kengroq o'zgarishlar natijasida shakllangan. Adabiy ilm-fan rivojlanib, yangi metodologiyalar paydo

bo'lishi bilan jahon adabiyoti kanoni doirasida chetga surilgan yoki e'tibordan chetda qolgan matnlarni o'rganish muhimligi e'tirof etilmoqda. Olimlar an'anaviy rivoyatlarga qarshi chiqadigan va tarixiy voqealar, madaniy dinamika va inson tajribasiga muqobil istiqbollarni taklif qiluvchi matnlarga tobora ko'proq jalb qilinmoqda. Shu nuqtai nazardan, Qodiriyning mashhur bo'lmagan asarlari ilmiy izlanish va qayta talqin qilish uchun qulay zamin yaratadi va uning adabiy merosini kanonik matnlari doirasidan tashqarida qayta baholashga chorlaydi.

Bundan tashqari, Qodiriyning mashhur bo'lmagan asarlarini qabul qilishda ko'p madaniyatli va ko'p tilli kontekstda adabiy ishlab chiqarish va tarqatishning o'ziga xos murakkabligi ta'sir ko'rsatgan. O'zbek, fors va rus adabiy an'analari sarhadlarini bosib o'tgan yozuvchi sifatida Qodiriy ijodi turli til va madaniy landshaftlarni bosib o'tgan, ularning turli auditoriyalar orasida qabul qilinishini shakllantirgan va qayta shakllantirgan. Uning ko'proq millatparvarlikka yo'naltirilgan asarlari o'zbek tilida so'zlashuvchi kitobxonlar orasida katta rezonansga ega bo'lgan bo'lsa-da, mashhur bo'lmagan asarlari kengroq auditoriyani topish yoki til va madaniyat chegaralaridan tashqarida tanqidiy e'tirofga sazovor bo'lishda qiyinchiliklarga duch kelgan bo'lishi mumkin.

Ushbu qism yuzasidan xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Abdulla Qodiriyning mashhur bo'lmagan asarlarini qabul qilish va tanqid qilish ularning o'zbek adabiyotining keng ko'lami doirasidagi marginallashuvini shakllantirgan tarixiy, mafkuraviy va madaniy omillarning murakkab o'zaro ta'sirini ochib beradi. Bu asarlarni o'z davrining ijtimoiy-siyosiy, madaniy va adabiy muhitida kontekstga solish orqali biz Qodiriy adabiy merosining murakkabliklarini va uning mashhur bo'lmagan asarlarining an'anaviy rivoyatlarga qarshi turish va adabiyotshunos olimlarning ufqlarini kengaytirishda doimiy dolzarbligini chuqurroq tushunamiz. . Olimlar Qodiriy adabiy ijodini qayta ko'rib chiqish va talqin qilishda davom etar ekan, Markaziy Osiyo adabiyoti va madaniyatining boy gobelenlari bilan aloqada bo'lishda rang-baranglik va murakkablikni qamrab olish muhimligi e'tirof etilmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Abdulla Qodiriyning mashhur bo'lmagan asarlarini o'rganish uning adabiy dahosining serqirra tabiatini, o'zbek adabiyotining murakkab jihatlarini yoritib berdi. "Nasriddin Afandi" va "Uyg'onish" kabi matnlarni tahlil qilish orqali Qodiriy ijodining boyligi va rang-barangligini, folklor yumoridan tortib ekzistensial introspektsiyani ochib berdik. Bu asarlar uning kanonik matnlariga qaraganda unchalik mashhur

bo‘lmagan bo‘lsa-da, Qodiriyning mavzuga oid mashg‘ulotlari, uslubiy yangiliklari va o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy muhiti bilan aloqadorligi haqida bebaho fikrlar beradi. Mashhur bo‘lmagan asarlarni o‘rganish nafaqat Qodiriy adabiy merosi haqidagi tushunchamizni boyitibgina qolmay, balki o‘zbek adabiyoti va madaniyatining jo‘shqin gobelenlariga bo‘lgan munosabatimizni yanada chuqurlashtiradi.

Oldinga nazar tashlasak, Qodiriyning mashhur va mashhur bo‘lmagan asarlari bo‘yicha kelgusida izlanish va ilmiy izlanishlar uchun ko‘plab yo‘llar bor. Olimlar Qodiriyning mashhur bo‘lmagan asarlarini qabul qilish va tanqid qilishni chuqurroq o‘rganishi, ularning vaqt o‘tishi bilan qanday idrok etilgani, baholangani va qayta talqin qilinganligini o‘rganishi mumkin. Qodiriyning ommabop bo‘lmagan asarlari bilan zamondoshlari asarlarini qiyosiy o‘rganish ham o‘sha davrning keng adabiy yo‘nalishlari va intellektual oqimlari haqida qimmatli ma’lumotlar berishi mumkin. Olimlar Qodiriyning rang-barang ijodi bilan shug‘ullanishda davom etish orqali uning adabiy hissalarini va ularning o‘zbek adabiyotining keng kontekstidagi ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga hissa qo‘shishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Allworth, Edward A. Central Asia: 120 Years of Russian Rule. Duke University Press, 1989.
2. Khalid, Adeeb. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. University of California Press, 1999.
3. Qodiriy, Abdulhamid. O‘tgan kunlar. O‘zbekiston, 2018.
4. Sabitov, Abdulhamid. «Abdulla Qodiriy: Adabiy shakhsiyat, yuridik shaxs (Abdulla Qodiriy: Literary Personality, Legal Person).» Fikr va san’at, no. 1, 2015, pp. 54-60.
5. Tursunov, A. Qodiriy: Ma’naviyatni yengilash (Qodiriy: Strengthening Humanity). Sharq, 2002.

XX ASR JADIDCHILIK HARAKATIDA MUNAVVARQORI ABDURASHIDXONOVNING TUTGAN O‘RNI

Umida SAPAROVA,
TAFU o‘qituvchisi

E-mail: umidasaparova7@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadidchilik harakati namoyandalarning millat erki, kelajagi, XX asarda jadidchilik harakatida munavvarqori Abdurashidxonovning tutgan o'ri, yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish; gazeta va jurnallar chop qilish, xalqning ijtimoiy-siyosiy ongini yuksaltirish.

Kalit so'zlar: adabiyot, jadid, ziyo, ma'rifat, madarsa, maktab. ta'lim, tarbiya, gazeta, erk, teatr, taraqqiyot.

Annotation. In this article, the representatives of the Jadidist movement for the will of the nation, the future, the independence of Turkestan, expanding the network of new method schools; sending talented young people to study abroad; creation of various educational societies and theater troupes; The activities of building a national democratic state in Turkestan by publishing newspapers and magazines, raising the socio-political consciousness of the people are highlighted.

Key words: literature, modernity, enlightenment, enlightenment, madarsa, school. education, upbringing, newspaper, freedom, theater, development.

Аннотация. В данной статье представители джадидистского движения за волю нации, будущее, независимость Туркестана, расширение сети новометодных школ; направление талантливой молодежи на обучение за границу; создание различных просветительских обществ и театральных трупп; Освещается деятельность по строительству национально-демократического государства в Туркестане путем издания газет и журналов, повышения общественно-политического сознания народа.

Ключевые слова: литература, современность, просвещение, просвещение, мадарша, школа. образование, воспитание, газета, свобода, театр, развитие.

Asosiy qism. XVI asrdan boshlangan inqiroz va turg'unlik, o'zaro janjal, mahalliy urug'chilik nizolari millatni holdan toydirgan, imkondan foydalanib o'lkani zabt etgan Rusiya zo'r berib, uni turg'un va tutqun saqlashga urinardi. Mana shunday bir sharoitda Vatanni butunlay yo'q bo'lish xavfidan saqlab qolish, avlodlarni erk va ozodlik, mustaqillik ruhida tarbiyalash, ma'rifat va taraqqiyotda boshlash jadidlar nomi bilan tarixga kirgan marifatparvar boshliq fidoyilar zimmasiga tushdi. Jadidchilik harakati namoyandalari ko'pincha o'zlarini taraqqiyparvarlar, keyinchalik jadidlar deb atashgan. Turkiston jadid darg'alaridan biri hisoblangan Munavvarqori Abdurashidxonov- O'rta Osiyo

jadidchilik maktabining asoschisi hisoblanadi. XX asr o'zbek milliy matbuoti va yangi usuldagi maktab asoschisi, yangi milliy teatr tashkilotchilaridan biri, adib, shoir, ma'rifatparvar Munavvarqori Toshkentning Darxon mahallasida 1878- yilda ziyoli oilasida tug'ilgan. Otasi Abdurashidxon Sotiboldixon o'g'li mudarris, onasi Xosiyat otinoyi bo'lgan. Oilada uchinchi o'g'il bo'lib, ikki akasi muallim bo'lgan. Otasi erta vafot etgani sababli tarbiyani onasidan oladi. Usmon domladan ilmi qiroat va tajvidni o'rganib, hofizi Qur'on bo'lgan. 1185-1890- yillarda Mirarab madrasasida tahsil olgan, lekin tahsilni ohiriga yetkazolmay, Toshkentga qaytib imomlik va muallimlik bilan shug'ullangan. 1901-yilda usuli-jadid maktabini ochgan va maktablar uchun maxsus darsliklar yozgan. 1906-yildan O'rta Osiyoning umrguzorligi "Taraqqiy" gazetasida adabiy xodim bo'lib, ishlaydi. 1906-yilda noshir va muharrir sifatida "Xurshid" gazetasini tashkil etadi. Shuningdek, Munavvarqori "Shuhrat" 1907-yil, "Tujjor" 1907-yil, "Osiyo" 1908-yil, gazetalarini g'oyaviy boshqaradi va adabiy xodim vazifasini bajargan. Bu ilmiy maqolamda aynan Turkistondagi siyosiy vaziyat, ta'lim tizimi va yangi uslubdagi maktablar paydo bo'lishi va o'zbek xalqining savod darajasi qay yo'sinda ancha jadallab, dunyo ilm- fani doirasidagi yangicha o'qitish uslubi "usuli jaded" va "usuli savtiya" kabilarni ayni Munavvarqori ijodi va yuritgan faoliyati misolida chuqurroq o'rganish uchun aynan shu inson faoliyati misolida chuqurroq o'rganish uchun aynan shu inson faoliyatini yoritishni niyat qildim. Munavvarqori nafaqat izlanuvchan ijodkor-jadid balki turli jamiyat va uyushmalar tashkilotchisi ham hisoblanadi. Jumladan U "Jamiyati Imdodiya" 1909-yil, "Turon" 1913-yil, "Turkiston" kutubxonasi 1914-yil, "Umid" 1914- yil, "Ko'mak" 1921-yil, jamiyat, tashkilot va uyushmalarda muassis, muavin, rais, a'zo bo'lib, ishlaydi. Sho'rolar hukumati davrida Xalq dorilfununi sho'rosining raisi, Turkiston Maorif Xalq komissarligi turk sho'basining ish yurituvchisi 1918-yil, Toshkent shahri maorif noziri, sharq xalqlari s'yezdi, 1920-yil Boku delegati va hay'ati a'zosi, Toshkent shahri ijtimoiy tarbiya bo'limi mudiri 1921- yil, Akademmarkaz raisi 1922-yil, Narimonov nomidagi pedtexnikum, ayollar ped institutda 1923-1925- yillar muallim hisoblanadi. Jumladan; „ Adibi avval” 1907-yil, “Adibi avval” 1907-yil, “Tarixi qavm turk” “Tajvid” 1911-yil, “Havoyiji diniya” “Tarixi Islomiya” 1912-yil, “Yer yuzi” 1916-1917 yillar 4 qismdan iborat. “O'zbekcha til saboqligi” darsliklari 1 bir necha marta chop etilgan[2]. Munavvarqori 1914-yilga kelib, o'ziga o'xshagan taraqqiyparvar o'zbek shoirlarining she'rlarini jamlab “Sabzavor” nomi bilan nashr ettiradi. Munavvarqori o'z faoliyati davomida, pedagogik, matbuotchilik, muharrirlik, adiblik bilan cheklanmay,

jiddiy siyosiy faoliyat ham yuritgan, shu sababli hukumat tomonidan bir necha bor hibsga olingan. 1917- 1924-yillarda Munavvarqori “Shoroyi islom”, “Turk adam markaziyat” “Ittihad va taraqqiyot”, “Milliy ittihad” “Nashri maorif” kabi jamiyat, firqa va tashkilotlar faoliyatiga rahbarlik Munavvarqori vijdon erkinligini inkor etmagan dunyoviy demokratik davlat tarafdori shu sababli Qo‘qon shahrida tashkil topgan Turkiston muxtoriyatini qo‘llab-quvvatlagan. Munavvarqori 1929-yil 6-noyabrda qamoqqa olinib, Moskva shahridagi Butirka qamoqxonasida qatl qilingan va Vagankova qabristoniga dafn etilgan. 1991-yilda rasman reabilitatsiya qilingan. Munavvarqori tomonidan Shayhontohur da ochilgan jadid maktabi “Rushdiya” maktabi “Namuna” deb atalgan. XX asrning 10-yillaridan boshlab, usuli jadid maktablarida ona tili va adabiyot o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalar darsliklar o‘qitishning texnik vositalari ko‘rgazmali qurollar yangi o‘qitish usullari qo‘llanila boshlandi. Munavvarqori Abdurashidxon o‘g‘li o‘qitishda ko‘rgazmalikka alohida e‘tibor qaratadi. Avloniy va Hamza ona tili va dabiyyot darslarida ifodali o‘qish va uning deklamatsiya, xor bo‘lib o‘qish, timsollarga bo‘lib o‘qish kabi shakllarini ishlab chiqdilar. Xususan Munavvarqori va Jadid pedagoglari tomonidan XX asr zamonaviy o‘zbek pedagogikasi, uchun asos bo‘lgan, nazariy tamoyillar ishlab chiqiladi, ona tili va adabiyot hamda unga yaqin fanlarni o‘qitish uslubiyati, texnologiyasi va vositalaridan amaliy foydalanish davriga qadam tashlanadi. Munavvarqori o‘zining “Yer yuzi” nomli kitobida juda ham qimmatli ma’lumotlar beradi. M. Zamonaviy o‘zbek pedagogikasi va uning ajralmas qismi bo‘lgan ilg‘or o‘qitish metodlari tashqari olib kirilgan emas, balki jadid pedagoglari tomonidan ishlab chiqilgan edi. Hozirda analitik tovush metodi deb yuritiluvchi o‘qitish usulini Saidrasul Saidazizov, va Munavvarqori Abdurashidxonovlar tayyorlab darsliklarga tadbiq etgan edi. Natijada bu tavsiyalar asosida 1902-1918- yillar orasida 15 dan ortiq alifbo darsliklari dunyo yuzini ko‘radi. Hozirgi alifbo darsliklarining yangi nashrlarini tayyorlashda Saidrasul Saidazizov , Munavvarqori Abdurashidxonov va Rustambek ibn Yusuf bekhojilarning alifbo darsliklaridan ijodiy foydalanish samarali natijalar beradi. Turkiston Muxtoriyatining vujudga kelishida va davomiyligida jadidlarning tutgan o‘rni nihoyatda beqiyosdir. Sovet tarixshunosligida uzoq vaqt mobaynida jadidchilik “Reaksiya” g‘oyaviy oqim sifatida ko‘rsatiladi. Jadidlarning tarixiy xizmati ijtimoiy vazifalarni hal etishning tadrijiy islohot tamoyillarini ishlab chiqarishda farmasiyaviy, institutsional o‘zgarishlarning eng samarali yo‘lini tanlashlari va mustamlaka tuzumini tugatish uchun kurash olib borishlarida ko‘rinadi. Ularning zamonaviy ta’lim amaliyotiga oid

konseptual g'oyalari ma'naviy me'ros sifatida hozirgi islohotlarning strategiya va keng miqyosli yo'lga muayyan darajada asos bo'lib xizmat qiladi. Jadidchilik ma'lumki, Markaziy Osiyo mintaqasi ijtimoiy rivojlanishning tub burilish bosqichida yuzaga keladi. Mahalliy vatanparvarlarning mustamlaka Turkistonda inqirozli holatini umumjahon jarayonlaridan tobora ortda qolayotganini, tub aholining erkparvarlik harakatlariga keskin zarba berilib, hamma joylarda bostirilishini, ma'naviyat sohasidagi turg'unlikni idrok etishlari, jamiyatni atroflicha isloh etish kerak degan g'oyaning yuzaga kelishiga turtki bo'ladi. Biroq bu islohotchilik harakati tarixiy murakkab yo'lni bosib o'tadi. Jadidchilik jamiyat rivojlanishining istiqbollarga oid turli falsafiy fikrlar va dunyoqarashlarning to'qnashuv maydoniga aylanadi. Bu ijtimoiy rivojlanishning asosiy masalalari va eng avvalo, feodalizm hamda mustamlakachilikning asoslarini buzish mafkurasini konseptual jihatdan idrok etishda ko'rinadi. 1- bosqichda jadidchilik harakati yetakchilari asosiy e'tiborni butun ijtimoiy tizimni o'zgartirishdan ko'ra, ma'naviyat sohasini yangilashga qaratdilar. Jadidlar yangi usuldagi maktablar tashkil etish, gazetalar chiqarish, darslik va o'quv qo'llanmalari (ayniqsa tabiiy fanlar bo'yicha) nashr etish, g'arb texnika va texnologiyasini o'rganish zaruriyatini, Yevropa madaniyati yutuqlaridan foydalanishni targ'ib etish, orqali milliy dunyoviy, ta'limni yuzaga keltirish, ma'naviy hayotni yangilash va boyitish milliy o'zlikni anglashni yuksaltirishga zamin yaratdilar. Huquqshunos D. Toshqulov ning ishlarida ko'rsatilganidek ma'rifatparvarlar, jumladan Munavvarqori asarlarida ham mustamlaka - feodal jamiyatning siyosiy- huquqiy muassasalari markaziy o'rin tutadi. Ular Jumladan Munavvarqori, o'z asarlarida hokimiyatning qonunsizlik, va poraxo'rlik haddan, ziyod og'ir soliqlar, kabi zulmkorligi ko'rinishlarini ayamay tanqid qiladi. Jadidlar mustamlaka Turkistoni mahalliy ma'muriyati vakillarining saylov tizimini qoralashadi, chorizmning soliq siyosatiga ham norozilik bildiradilar. 2-jadidchilik yo'l boshchilari, tarixiy taraqqiyotni tezlashtirish, islomni yangilash, madaniy, bozor makonining ijtimoiy-iqtisodiy, shart-sharoitlarni yaratishni shakllantirish bilan chambarchas bog'liqdir]. Yevropa va Rossiyaning ko'pgina ma'rifatlardan farqli o'laroq jadidlar dinni rad etishmadi, chunki ular ateist emasdilar. Munavvarqori fikriga ko'ra qo'shni davlatlar ilm-fani, chet el yozuvchilari asarlarini, Ogyust Kant asarlarini o'zlashtirish lozim deb aytadi - Munavvarqori. 1905-1907- yillarda Turkistonda jadidchilik harakati tashkiliy va g'ovayiv, jihatdan, chiniqadi. Munavvarqori va uning ijodiy faoliyati to'g'risida suratga olingan hujjatli film Munavvarqori ning quyidagi so'zlari bilan boshlangan. „Ey qardoshlar, voy millatdoshlar,

ko‘zimizni g‘aflat uyqusidan ochib, atrofimizga nazar solmog‘imiz lozimdir. Har millat o‘z saodat hol va istiqbolini muhofazasiga birinchi vosita ilm olmoqqa qanoat hosil qilib, ilm va maorifga ortiq darajada qo‘shish hosil qilgan bu zamonda bizlar bu g‘aflat va jaholatimizda davom etsak, istiqbolimiz nihoyatda xavfli bo‘lib hamma olamga masxara va kulgu bo‘lmog‘imizga hech shubha yo‘qdir. Munavvarqori o‘zi tashkil etgan “Xurshid” gazetasining bir sonida shunday deydi; Kitoblarda tasnif qiling‘on zotlar o‘lg‘onlari uchun aytgan so‘zlarining zohiri shariatga muholif o‘lsa ham haqiqati muvofiqdir. Munavvarqorining tanlangan asarlari nomi ostida mashhur kitobi yangicha qiyofa aks etgan edi. Ushbu kitobdan olingan asarlarning salmoqli qismini Munavvarqorining Toshkent va Moskvadagi qamoqxonalarda yozgan xotiralarini tashkil etadi. Bu xotiralar dastlab O‘IIY (Birlashgan davlat siyosiy boshqarmasi) ning O‘rta Osiyodagi muxtor vakili L.N. Belskiyning topshirig‘i bilan yozila boshlangan. Tarixchu Naim Karimov ta‘biri bilan aytganda ma‘lumki Turkiston Muxtoriyat hukumati zo‘ravonlik yo‘li bilan tugatilgach, o‘z vatanlarining mustaqil bo‘lishini orzu qilgan ziyolilar turli yo‘l va usullar bilan bolshevizmga qarshi kurash olib boradilar. Munavvarqori ana shu kurashning oldingi safida bo‘libgina qolmay shu kurashga rahbarlik ham qiladi. Shuning oqibati o‘laroq 1921 va 1926- yillarda qamoqqa olinadi. Ikkinchi marotaba hibslanganida u qamoqdan sovetlarga qarshi kurash olib bormaslik sharti bilan ozod qilinadi. O‘IIY Munavvarqorini doimiy nazorat ostiga olib Lev Belskiy siymosida undan jadidlarning kuni kecha olib borilgan va 20-yillar so‘ngida ham olib borayotgan faoliyatlari to‘g‘risida mukammal ma‘lumotnoma yozib berishni ham talab qiladi. Agar Munavvarqori jadidlarning sovetlarga qarshi olib borgan va olib borayotgan xatti-harakatlarini yashirgudek yoxud xaspo‘shlagudek bo‘lsa, uni qamoqqa chiritishini pisanda ham qiladi. Munavvarqori o‘z xotiralarini ana shunday qaltis vaziyatda yozadi. Atoqli adabiyotshunos Izzat Sulton Munavvarqori nomini endigina tilga olish mumkin bo‘lgan kunlardan birida shunday voqeani aytib bergan edi. Kunlarning birida u tramvayda bir keksa kishni uchratib uning yuz qirralari tanish ekanligiga e‘tibor qaratgan. Keksa kishi ham shoir Izzat Sultonni tanib, Munavvarqorining safdoshlaridan biri bo‘lganini aytgan. “Ismi yodimda yo‘q, ammo familiyasi Karimov edi” deb izoh bergan edi Izzat Sulton. Izzat Sultonga Bu voqeani aytib bergan kishi Mirxalil Karimov degan jasur insonni bo‘ladi. Munavvar qori L. N. Belskiydek O‘IIY xodimlari ixtiyorida “milliy ittihadchilar” qamoqqa olina boshlagach, Munavvar Qori paytini topib ularga “Qanday aybni qo‘ymasinlar, bo‘yningizga oling, aks holda biz ozodlikda

yurgan yor-do'stlarimizning nomlarini aytib, ularning qamalishiga sababchi bo'lamiz. Biz o'zimizning jonimizni qurbon qilish evaziga millatni saqlab qolishimiz mumkin" deb aytadi. 1874-yilda 6-iyun kuni yozilgan xatda Kerenskiy fikrini davom ettirib, "Bosib olingan o'lkani assimilatsiya qilish maqsadida yangi o'quv muassasalarining xalq ommasi orasida bir xilda savod tarqatish uchun ochilishi taxminan qilinadi"- deydi. 1894-yil 27-mayda qabul qilingan qoidaga muvofiq madrasalarda katta mudarris sifatida ishlashlari mumkin edi. Bu kabilardan Munavvarqorining xabari bor edi. Munavvarqori dunyoqarashining shakllanishida yuqorida tilga olingan voqealardan tashqari Turkiya va Misrdan kelgan mushavviqlarning (Tadqiqotchilar) turk, ozarbayjon, fors va rus tillaridagi adabiyotning rolini inkor etib bo'lmaydi, Orenburg, Qozon, Peterburgda nashr etilgan matbuot va adabiyot Ziyo Ko'kali, Tavfiq Fikrat, Ziyo Posho kabi namoyondalardan tashqari islom va islom malakatlari istiqloli uchun qayg'urgan Muhammad Abdo, uning ustози Jamoliddin Afg'oniy kabi kishilarning asarlari faqat Munavvarqorigagina emas, balki ko'pgina musulmon mamlakatlaridagi yoshlarning ongi va dunyoqarashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayni shunday murakkab bir sharoitda O'lka o'quv yurtlari bosh inspektori, N. Ostroumov V, Nalivkin, S, Gramenitskiy, P, Aznachev kabi nozirlar maktab dasturlari kitoblarni sinchiklab tekshirar edilar. Turkiston gubernatori Kavaleriya generalleytenant Samsonov quyidagicha ko'rsatma beradi., uning mazmuni.

1. Boshlang'ich umumta'lim beradigan usuli jadid maktablari xalq o'quv yurtlari, inspeksiyasi ruxsati bilan ochiladi.

2. Usuli jadid maktablari o'qituvchilari ularda ta'lim olayotgan o'quvchilarni o'z qavmlaridan tayinlashni nazorat qilib turishlari zarur.

3. Maktablarni ochganlarga shahar va qishloq jamoalariga bu maktablarda umumiy davlat tili hisoblangan rus tilini o'qitishni joriy qilish tavsiya etilsin.

4. Bunday maktablarni ochishda maktab ochuvchi shaxs yoki jamoa maktabda o'quv ishlari olib boriladigan o'quv kursi dasturi bilan birga darsliklar nomini taqdim etishni talab qilishi zarur.

5. Mening farmoyishim e'lon qilingan kundan boshlab barcha mavjud usuli jadid maktablarida ushbu qoidalarga amal qilish majburiydir deb aytadi.

Munavvarqori bunday ko'rsatmalarga e'tibor bermay usuli jadid maktablari uchun suv va havodek zarur bo'lgan darslik va dasturlarni ishlab

chiqadi. Arxiv hujjatlarining ma'lumotlariga qaraganda Munavvarqorining "Adibi avval" kitobi, S. Aziziyning "Ustodi avval" kitobi bilan barobar rus-tuzem maktablarida o'qitilgan. Shu yillarda rus-tuzem maktablarining mashur o'qituvchilaridan hisoblangan S. Gramenskiyning rus va o'zbek tillarida "Ilmning manfaati" P.A. Bitnikovning "Salim-ul avval" kitoblari ham nashr etiladi. Biroq Munavvarqorining "Adibi avval" kitobi Mahmudxo'ja Behbudiyning tojik bollari uchun mo'ljallangan "Alifboi maktabi Islomiya" (1906) kitoblaridan ancha farq qilib chuqur ma'no va mazmunga ega edi. 1912-yilga kelib Shoir Munavvarqori o'quvchilarga husnixat, jug'rofiya, islom tarixi, turk qavmlari tarixi fani kabi fanlarni oshkora o'qita boshlaydi. Maktab ostonasida qorovul qo'yib bolalarga ijtimoiy sohalardan saboq bera boshlaydi. Rus tilini o'qitish masalasini ko'ndalang qo'yadi. Ze'roki, dushmanni yengmoqchi bo'lsang, uni o'rgan, aqidasiga amal qilgan Munavvarqori quyidagilarni "Ma'viza" bitmasini beradi. "Sirdaryo viloyati Xalq o'quv yurtlari direktori janobi oliylariga Toshkent Shahar Shayx Hovandin Tohur daha Tarnovboshi maktabining muallimidan: siz izzatlikdan men boshqarayotgan maktabda, musulmoncha ta'limdan tashqari quyidagi predmetlar: arifmetika, o'qish kitobi, jug'rofiya va dunyo ma'lumotini mazkur dastur asosida o'qitmoqqa ijozat berishingizni so'rash sharafiga muyassarman. (O'qituvchi M, Q. Abdurashidxonov 1911y. fevral). Munavvarqori maktab maorif islohoti tom ma'nodagi milliy maktab yaratish niyatidan sira qaytmaydi. 1914-1916-yillarda kelib Turkistondagi ko'pgina maktablar Munavvarqori Tuzgan dastur asosida ishlar edi. 1917- yilda Munavvarqori Toshkent shahar dumasiga a'zo etib saylanadi ammo bir yil oldin u ayni maktab masalasida shahar ma'murlari bilan jiqqamush bo'ladi. Kuropatkin oldiga bollarni boshlab borib usuli jadid maktablariga keng yo'l berishni so'raydi. Yosh shoir hisoblangan Munavvarqorining shogirdi To'g'ul (B.Haydariy) gubernator ostonasida turib, ustozining niyatini ma'qullab A.N.Kuropatkin sha'niga she'rlar to'qiydi. Bu ish uchun Munavvarqorini hibsga oladilar. Ammo ko'p o'tmay ozod qilingan Munavvarqori 1917- yil 6-sentabrda shahar boshlig'i N.G. Malliskiy oldiga masalani ilgari suradi. Munavvarqori tatarcha darsliklar va Rossiya va Yevropadan tatar o'qituvchilarini chaqirish mumkinligini va ularni yaxshi mukofot bilan taqdirlash lozimligini aytadi. Bir so'z bilan aytganda Munavvarqori sartlarni tatarlashtirish to'g'risida yaxshi yo'lni ko'rsatadi. Shu bois bu mahalliy aholi vakillari bilan kelishib olingach maxsus komissiya e'tiboriga taqdim etish lozim. Shundan keyin tezda Toshkent Dumasi Munavvarqori tomonidan Toshkentda 1917-1918 o'quv yilida ochilajak,

“Milliy Maktab” uchun 37 ming soʻmdan ortiq miqdorda yangi kredit ochishga ruxsat berishga qaror qiladilar. Munavvarqori “Milliy maktab” asoschisi boʻlibgina qolish bilan birga chet elga bollarni oʻqishga yuborish masalasini yechishga intiladi. Yaxshisi kekxa sanʼatkor Abdurahmon Akbarov xotiralariga koʻz tashlasak unda quyidagicha: Toʻdadagi jadidlarning bosh rahbari boʻlgan Munavvarqori bir kuni toʻdaning majlisiga kelib, Ziyoli yoshlardan bir nechtasini Germaniyaga yuborib oʻqitish kerak deb uzoq nutq soʻzladi. Shundan keyin toʻdaning rahbarlaridan 7-8 kishu Orifxoʻjaboyning Yangi Shahrdagi hovlisida shu tariqa 1-majlisni oʻtkazdilar. Ammo Toshkentlik boyonlarning koʻpchiligi 2- majlisni Shayx Hovandi Toʻhurlik Kattaxoʻja Xoʻjayevning uyida oʻtkazishga qaror qiladilar. Chunonchi, mavlono Fuzuliy derki: Sanamlar sajdasidur bizda toat tangrichun zohid, Kishi koʻrsang sen oʻz dinningda taklifi namoz ayla, deydi buni zohiran muholifi kitobga borib taqaladi degan fikrlarni ilgari suradi.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, nafaqat Toshkent balki butun Turkistondagi jadidchilik harakati va faoliyatida Munavvarqori faoliyati va uning ilmiy meʼrosining oʻrni nihoyatda beqiyosdir. Men shunday buyuk nafaqat jadid, balki beqiyos maʼrifatparvar, yetuk ilm sohibi avlodi ekanligimdan oʻzgacha faxr tuygʻusini his qilaman. Oʻsha davrning ilgʻor taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish zaruriyatini tushunib yetgandilar. Jadidchilik mohiyat eʼtibori bilan avvalo siyosiy harakat edi. Bu vaqtga kelib mahalliy aholining talab va ehtiyojlari nazarga olinmay qoʻyildi, diniy eʼtiqodlari, urf-odatlar bilan hisoblashmaslik, ularni mensimaslik kuchaydi. Hayotiy ilmiy saviyasi yuqori boʻlgan qozilar tajribasiz kishilar bilan almashtirildi, poraxoʻrlik, ijtimoiy-siyosiy adolatsizlik avj oldi. Madrasa va maktablar faoliyatini cheklash, mahalliy joy nomlarini ruscha atamalar bilan almashtirish, hatto mahkama jarayonida qozilarboʻyniga xoch taqtirishgacha borildi.

PEDAGOGIK JIHATDAN QAROVSIK MAKTAB OʻQUVCHILARINI MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH

Aziz KUZIIYEV, Jandarbek ATENOV,
TAFU oʻqituvchilari

Annotatsiya. Ushbu maqolada taklif qilinayotgan tavsiyalar o'smirlarning pedagogik jihatdan qarovsizligi bilan kurashda yordam ko'rsatadi. Biroq tarbiyaviy ishning faqat taklif etilayotgan shakllarining o'zi bilan cheklanib qolmasligi lozim. Faqat yosh avlodni tarbiyalash bilan bog'liq barcha shaxslarni chuqur o'ylab, ijodiy munosabatda bo'lishgina maktab o'quvchilarining huquqni buzishi bilan kurashishning muhim vositalari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, xulq-atvor, pedagogik tavsiya, jamoatchilik, intizom, ahloqiy tarbiya, yosh avlod.

Abstract. The recommendations proposed in this article will help in the fight against pedagogical neglect of adolescents. However, educational work should not be limited to the proposed forms. Only thinking deeply and creatively treating all persons involved in the education of the young generation is an important means of combating the violation of rights by schoolchildren.

Key words: education, upbringing, behavior, pedagogical recommendation, community, discipline, moral education, young generation.

Аннотация. Рекомендации, предложенные в данной статье, помогут в борьбе с педагогической запущенностью подростков. Однако воспитательная работа не должна ограничиваться предложенными формами. Только глубокое мышление и творческое отношение ко всем лицам, участвующим в воспитании молодого поколения, является важным средством борьбы с нарушением прав школьников.

Ключевые слова: образование, воспитание, поведение, педагогические рекомендации, сообщество, дисциплина, нравственное воспитание, молодое поколение.

Mamlakatimizning xalq ta'lim tizimi yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish vazifalarini muvaffaqiyatli hal etmoqda, jamiyatning barcha tarmoqlari uchun yuqori malakali ishchi va mutaxassislar tayyorlanmoqda. Biroq yoshlarning madaniy va bilim saviyasiga, ularning har taraflama kamolotiga qo'yilgan talablar uzluksiz ortib bormoqdaki, umumiy ta'lim maktabining asosiy bo'g'ini bo'lmish xalq ta'limi tizimini hamisha takomillashtirib borish zarurati shundan kelib chiqadi. "Bugungi asosiy vazifa maktabda o'qitish, mehnat tarbiyasi va ahloqiy tarbiya sifatini oshirishdan, o'qituvchilar bilan o'quvchilarning mehnat samaradorligini baholashda rasmiyatchilikka barham berishdan, ta'lim bilan hayotning bog'lanishini amalda mustahkamlashdan,

maktab bolalarini ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlashni yaxshilashdan iborat”⁷.

Bu vazifani hal etishda maktab o‘qituvchilarining pedagogik jihatdan qarovsizligining oldini olish va bunga barham berishning samarali yo‘llarini izlash alohida o‘rnini egallaydi. Muammoning ijtimoiy ahamiyati o‘quvchilarning pedagogik jihatdan qarovsizligi voyaga yetmaganlarning huquqiy buzishlari bilan mustahkam bog‘liqligi bilan belgilanadi.

Mamlakatimizda yangi insonning shakllanishi va ijtimoiy munosabatlarning takomillashuvi turmush tarziga zid, jamiyat manfaatlariga xilof hodisalar bilan keskin kurashishini taqozo etadi. Maktab o‘quvchilarining boshqa shakllarini o‘rganish va ularning oldini olish shu bilan belgilanadi. Maktab oldida maktab o‘quvchilarining nafaqat huquqni buzishlarining, balki shu bilan birga ijtimoiy jihatdan chetga chiqadigan hulq-atvori har qanday ko‘rinishlarining samarali oldini olish vazifasini ko‘radi.

Xulq-atvorining ijtimoiy jihatdan chetga chiqarish bir qadar tez-tez uchraydi va u huquqni buzishni keltirib chiqaradi. Shu boisdan jamiyatga zid hulq-atvor bilan kurash jihatlarining oldini olishni anglatadi. Maktab o‘quvchisi bu ishga bevosita aloqadordir. Huquqni buzishning oldini olish va butunlay tugatish uchun o‘z vaqtida va samarali kurash maktabning o‘quvchilarini ahloqiy tarbiyalash sohasidagi eng muhim vazifalardan biridir. O‘smirlar o‘rtasida huquqni buzishning sodir bo‘lishiga yo‘l ochadigan sabablar va sharoitlarni bilish bu vazifani hal etishning asosiy shartidir.

Voyaga yetmaganlar shu jumladan maktab o‘quvchilarining huquqini buzilishini tug‘diradigan jami sabablar ichida pedagogik jihatdan qarovsizlik salmoqli o‘rnini ishg‘ol qiladi, bu hol xilma-xil salbiy oqibatlarga sabab bo‘ladi. Bu muammoni hal etishning asosiy yo‘li o‘quv-tarbiya jarayonini har taraflama takomillashtirish va oila, maktab va jamoatchilikning kuch-g‘ayratini birlashtirishdir. O‘quvchilarning hulq-atvorini intizomiy nojo‘ya harakatlar va boshqa xil chetga chiqishlarning pedagoglar tomonidan oldini olish maktab o‘quvchilarining huquqini buzmasliklariga qarshi kurashda katta ahamiyatga ega.

Muammoning muhim davlat ahamiyati, maktab o‘quvchilari huquq buzishning pedagogik jihatdan oldini olish masalalarining nazariy jihatdan yetarlicha ishlab chiqilmaganligi, maktabning ilmiy asoslangan metodik

⁷ “Ta’lim to’g’risida”gi qonun
“Ma’rifat” gazetasi 1997, №3

tavsiyalariga juda muhtojligi, maktabning ilmiy asoslangan metodik tavsiyalariga juda muhtojligi ishning mavzuini taqozo etadi.

Muammoning shunchalik darajasi voyaga yetmaganlarning huquqini buzishning oldini olish masalasi hamisha katta davlat ahamiyatga ega bo'lib kelgan. O'smirlar va yoshlar o'rtasidagi huquqning buzishini muammosiga e'tibor berishni mamlakatimizda bunday hodisalar ko'pligini anglatmaydi. Ularning umumiy soni hamma yerda kamayib bormoqda. Lekin har qaysi huquq buzilishini zamirida aynigan yoshning taqdiri uning g'oyaviy – siyosiy mehnat va ahloqiy tarbiyasidagi nuhsan yotadi.

Yoshlar mamlakatimizning kelajagidir kelgusida qonunchilikning va huquq tartibining ahvoli bugungi kunda yosh avlodni tarbiyalash qanday yo'lga qo'yilganligiga yosh qalbga qanday ijtimoiy va ahloqiy fazilatlar singdirilishiga hal qiluvchi darajasida bog'liqdir.

Voyaga yetmaganlar shu jumladan maktab o'quvchilarining huquqini buzilishini tug'diradigan jami sabablar ichida pedagogik jihatdan qarovsizlik salmoqli o'rinni ishga soladi, bu hol xilma-xil salbiy oqibatlarga sabab bo'ladi. Bu muammoni hal etishning asosiy yo'li o'quv-tarbiya jarayonini har taraflama takomillashtirish va oila, maktab va jamoatchilikning kuch-g'ayratini birlashtirishdir. O'quvchilarning hulq-atvorini nojo'ya harakatlar va boshqa xil chetga chiqishlarning pedagoglar tomonidan oldini olish maktab o'quvchilarining huquqini buzmasliklariga qarshi kurashda katta ahamiyatga ega.

Muammoning amaliyotidagi ahamiyati shundan iboratki voyaga yetmaganlarning jinoyatkorligi bilan kurash amaliyotini o'rganish iqtisodiy, ma'muriy va sotsial-madaniy, tarbiyaviy, ma'muriy va ijtimoiy tadbirlarni qo'llashning samaradorligini aniqlash maqsadida o'tkazilmoqda. Bu umuman ilmiy-pedagogik va kriminalologik taxlilning ahamiyatini oshirishga ko'maklashadi, oila va maktabda voyaga yetmaganlarni tarbiyalashdagi kamchiliklar va tipik hatolarni topishga yordamlashadi, bu esa o'z navbatida voyaga yetmaganlarning huquqni buzishlari bilan kurashda mahalliy imkoniyatlardan foydalanish vazifalari va istiqbolini belgilash imkonini beradi.

Yoshlarga salbiy ta'sir qilish bilan bir qatorda huquqiy ta'sir choralari ham qo'llaniladi.

Hozirgi sharoitda voyaga yetmaganlar orasidagi huquq buzilishining sabablari ko'proq huquqni buzuvchilar shaxsiyati ahloqiy shakllanishning nohush holatlari, g'oyaviy-siyosiy, mehnat, ahloqiy tarbiyasidagi, o'smirlar va

yoshlarning bo'sh vaqtlarini madaniy tashkil etishdagi kamchiliklar jamoat tashkilotlari faoliyatidagi xatolar va yetishmovchiliklar bilan bog'liq.

Maqsadimiz maktab o'qituvchilarining tajribasini va tajriba-tadqiqot ishini umumlashtirish asosida maktab o'quvchilari o'smirlarning pedagogik jihatdan qarovsiz qolishi va huquqni buzish sabablarini ochib berish, ularning oldini olish va qayta tarbiyalashning samarali yo'llari va metodlarini yoritishdan iborat.

Vazifamiz huquqni buzishning oldini olish va butunlay tugatish uchun o'z vaqtida va samarali kurash maktabning, o'quvchilarni ahloqiy tarbiyalash sihafasidagi eng muhim vazifalaridan biridir. O'smirlar o'rtasida huquqni buzishning sodir bo'lishiga yo'l ochadigan sabablar va sharoitlarni bilish bu vazifani hal etishning asosiy shartidir.

Bizning fikrimizcha pedagogik jihatdan qarovsizlikni oldini olishda faoliyatning sifat va samaradorligi oshadi.

Agarda:

- Pedagogik faoliyat tizimida "Qarovsizlikning oldini olish"ning o'rni va ahamiyati belgilansa;

- qarovsizlikni oldini olishga nisbatan yangicha yondashuv shakllantirilsa va zaruriy sharoitlar yaratilsa;

- qarovsizlikning oldini olish tizimi ishlab chiqilsa;

- pedagogik jihatdan qarovsiz o'smirlarning ota-onalari bilan o'tkaziladigan suhbatlar tematikasi yaratilsa;

- o'smirlar huquq buzishining oldini olish tadbirlari rejalashtirilsa;

- o'smirlarni tarbiyalash va qayta tarbiyalash yuzasidan tafsiyalar ishlab chiqilsa.

Pedagogik jihatdan qarovsizlikning oldini olish bo'yicha ishlash jarayonida pedagoglar, ota-onalar, VEBIX xodimlari o'smirlar bilan ishlashga doir tavsiyalarni topadilar.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va asoslanganligi metodologik va umumnazariy qoidalar tarkibida, tadqiqot metodlari, maqsadi, predmeti va vazifalarining o'zaro mosligida, olingan natijalarning isbotlanganligida va tahlilda ko'rinadi.

Insoniyat yangi mingyillikka qadam qo'ygan tarixiy bir davrda dunyoning yetakchi davlatlarida, aholi orasida keksa yosh guruhning keskin oshishi, tug'ilish darajasining pastligi va boshqa ma'naviy muammolar bilan yuzma-yuz keldi. Jamiyatning yosh avlod vakillari bilan yuzma-yuz keldi. Jamiyatning yosh avlod vakillari bilan bevosita bog'liq bo'lgan mazkur

muammolar rivojlangan mamlakatlar taraqqiyoti yo'lida ulkan to'siq bo'lib qoladi.

O'ylaymizki, ko'rsatilgan muammolarni hal qilish yuzasidan bildirgan fikr va mulohazalarimiz bolalar huquqlarini ta'minlash bo'yicha faoliyatini yanada takomillashtirishga zamin yaratadi.

Shu tariqa taklif qilinayotgan tavsiyalar o'smirlarning pedagogik jihatdan qarovsizligi bilan kurashda yordam ko'rsatadi. Biroq tarbiyaviy ishning faqat taklif etilayotgan shakllarining o'zi bilan cheklanib qolmasligi lozim. Faqat yosh avlodni tarbiyalash bilan bog'liq barcha shaxslarni chuqur o'ylab, ijodiy munosabatda bo'lishgina maktab o'quvchilarining huquqni buzishi bilan kurashda muvaffaqiyatga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. I.A.Karimov "O'zbekiston o'z istiqlool va taraqqiyot yo'li" T.1992y
2. I.A.Karimov "XXI asr bo'sag'asida" T. 1997y
3. I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" T. 2008y
4. I.A.Karimov "Johon moliyaviy istqisodiy inqirozi O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari" T. 2009y
5. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun
6. "Ma'rifat" gazetasi 1997, №3
7. Aslonov.I.N. «Appearance of Zahiriddin Muhammad Bobur in Boburnoma» Central Asian journal of theoretical and applied sciences Volume: 03 Issue: 06 | ISSN: 2660-5317 Jun 2022.
- 8.Sattorov.V.N Umumiy pedagogika fani taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlari. ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES,3, 710-719. 2023.

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY "PADARKUSH" DRAMASINING BUGUNGI KUNDAGI TA'LIMY, AXLOQIY, TARBIYAVIY AHAMIYATI

Feruza ALIYEVA,
TAFU o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola jadid adabiyotining yirik vakillaridan biri Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" drammasi tahlil qilinadi. Undagi

badiiy obrazlar izohga tortiladi. Hozirgi kundagi sharqona odatlarimiz bilan o‘zaro solishtiriladi.

Kalit so‘zlar: jadid, ijtimoiy- siyosiy, demokratik, dramaturg, publicist, jamoat arbobi, Samarqand, Boy, Toshmurod, Domla, Ziyoli, Tangriqul, Artun, ma’rifatparvar.

Kirish. “Jadid” so‘zining lug‘aviy ma’nosi “yangi” deganidir. Jadidchilik harakati Ismoil Gasprinskiy tarafidan asos solingan yangi – jadid usulga asoslangan yangi maktabdan boshlandi. Birinchi jadid maktabi Gasprinskiy tomonidan 1884-yili Qrimda, Bog‘chasaroyda ochilgan bo‘lsa-da, ayrim tadqiqotlarda jadidchilik XIX asr boshlarida yuzaga kelgan, degan fikrlar uchraydi. O‘zbek matbuoti Turkiston tarixidagi jadidchilik harakati bilan juda tabiiy bog‘lanadi. Aslida, jadidchilik ancha chuqur, murakkab, ziddiyatli, ayni damda yangiliklarga, ezgu orzu-niyatlarga, amaliy faoliyatlarga to‘la bir ijtimoiy-siyosiy, adabiy-ma’rifiy harakatdir.

Asosiy qism. Mahmudxo‘ja Behbudiyning «Padarkush» dramasi 1911-yilda yozilgan bo‘lib, oradan ikki yil o‘tgach, ya’ni 1913-yilda kitob holida nashr qilinadi. Behbudiy o‘zbek adabiyoti tarixida birinchilardan bo‘lib dramatik asar yozdi va u Turkistonning barcha shaharlarida namoyish etildi. Bu bilan Behbudiy o‘zbek teatrining tamal toshini qo‘ydi. Dramada jaholat, ilmsizlik, tarbiyasizlikka qarshi ma’rifat ulug‘lanadi. Muallif «o‘qimagan bolaning holi»ni, ayanchli oqibatlarini bayon etishni maqsad qilib oladi. Behbudiy yoshlar ta’lim olishi va kamolga yetishida ijtimoiy va oilaviy muhit alohida o‘rin tutishini «Padarkush» dramasi negiziga joylashtiradi. Unda qahramonlardan birining tilidan o‘z g‘oyasini: «Bizlarni xonavayron... bevatan va bandi qilg‘on tarbi- yasizlik va jaholatdir, bevatanlik, darbadarlik, asorat, faqirlik, zarurat va xorliqlar... hammasi ilmsizlik va betarbiyalikning mevasi va natijasidir...», degan yo‘sinda bayon qiladi.

Eslab qoling: «padarkush» so‘zi lug‘aviy jihatdan «ota qotili» degan ma’noni anglatadi. Dramada Boy, uning o‘g‘li Toshmurod, yangi fikrli Domla, ruscha tahsil olgan Ziyoli, boyning mirzasi Xayrullo, boyning qotili bo‘lgan Tangriqul va boshqa obrazlar qatnashadi. Dramaturg ilgari surgan ma’rifatparvarlik g‘oyasi shu obrazlarning o‘zaro suhbatlari, bahsmunozaralari jarayonida namoyon bo‘ladi. Har bir obraz tabiatiga xos fazilat, xususiyat va qusurlar ularning gapso‘zlari, xatti-harakati, muallif tomonidan berilgan kichik

izohlar yordamida ko'rsatiladi. Muallif Boy obrazi orqali pul, mol-dunyoga ega bo'lgan, ammo uni ilm yo'li, farzand tarbiyasi uchun sarflashni o'ylamagan kimsa qiyofasini beradi. Eng achinarlisi, Boy Domlaning ham, Ziyolining ham nasihat va maslahatlariga quloq tutmaydi; savollariga qo'pollik bilan, beparvo va loqayd javob qaytaradi. Boy hamma narsani inson qadrini ham, obro'-e'tiborini ham boylik bilan o'lchaydi; o'z boyligi tufayli hamma-hamma ularni «izzat qilishadi» degan fikr bilan yashaydi. Dramada boyning eng katta xatosi ziyoli kishilarning so'zlariga quloq solmasdan, quloq solsa ham, noilojlikdan, mudrab, o'z jigarbandining taqdiriga befarq qaraganidir. Bilamizki, sharqona madaniyatimizda farzand, eng avvalo, otaga so'zsiz itoat etishi lozim. Boy ham vaqtida insofga kelib bolasini yo'lga solganida, bunday mudhish holat, balki yuz bermagan bo'lar edi. Shu yerda dramaturg boyning tilidan bir narsani ta'kidlab o'tadiki, «mani savodim yo'q, bovujud, bu shahrimizning katta boylaridandurman va har ishni bilurman» – bu o'sha zamonga monand ayni haqiqat edi. Boyning gapida yana bir xato mavjud, u boylik topishdan o'zga ishni bilmaydi. Inson faqatgina moddiy boylik bilan yashay olmaydi. Unda ma'naviy, jismoniy hamda ruhiy boylik ham bo'lishi lozim. Dramada, agar diqqat qilgan bo'lsangiz, avval Boy huzuriga Domla kirib boradi. Boyni ilm-ma'rifatga, o'g'lini o'qitish zarurligiga urg'u beradi. O'z zimmasidagi amri ma'ruf va nahyi munkar, ya'ni yaxshilikka chorlab, yomonlikdan qaytarishdek bir vazifasini bajaradi. Shuning uchun ketar mahali «Boy, man sizga amri ma'ruf etdim va menga shariat bo'yicha lozim bo'lgan ishni bo'ynimdan soqit qildim» degan gapni aytadi. Keyin Ziyoli Boy huzurida paydo bo'ladi. Boy uni ham yoqtirmaydi. Shu bois «qordan qutulib, yomg'irga uchraymiz» deb g'udranadi. Domla aytgan fikr-mulohazaga yaqin gaplarni Ziyoli ham ta'kidlaydi. Muallif ishtirokchilarga ta'riflar ekan, Ziyoliga «millatchi musulmon» degan sifat beradi. Bu o'rinda «millatchi» so'zini «millatparvar» tarzida tushunish lozim. Chunki Ziyoli tabiatida musulmonchilik ham, millatparvarlik ham jamlangan. Behbudiy millatini sevib dinini esda tutadigan, ayni damda, dinini sevib millatini ham esdan chiqarmaydigan insonlarni shu obraz vositasida ko'rsatmoqchi bo'ladi. Ziyoli «olimi diniy» – din bilimdoni va «olimi zamoniy» – zamon bilimdoni bo'lish uchun qanday ilmlarni egallash zarurligini Boy bilan bo'lgan suhbatida bir-bir sanab chiqadi. Dramada Domla bilan Ziyolining turmushdagi yo'l-yo'rig'i bir-biriga yaqin. Ular asardagi Boy, Toshmurod, Tangriqul, Artun kabi obrazlarga qarama-qarshi turadi. Dramatik asar voqealarini oradagi shu ziddiyat harakatga keltiradi. Bu qarama-qarshilikka ijtimoiy ma'no berib, ma'rifatlilar bilan johillar, ilmlilar

bilan ilmsizlar, ogohlar bilan loqaydlar o'rtasidagi kurash tarzida tushunish o'rinli bo'ladi.

Toshmurod do'st kim, dushman kim – farqiga bormaydi. Shuning oqibatida Tangriqul bilan birga o'z uyiga o'g'rilikka borishga rozi bo'ladi. Otasining sandiqdagi mol-mulkini o'marish yo'llarini maishatparast sheriklari bilan rejalashtiradi. Ularni o'z uyiga boshlab borganida otasi sezib qoladi; Boyni o'ldirib, pulini olib ketishadi.

E'tibor bering, Boyning arzandasi, Toshmurod o'qimagani, ko'cha changitib yurgani sababli ham o'zidan yoshi kattaroq o'g'ri, muttahamlarga qo'shilib qoladi. Mavzuga diqqat qilinsa, oradan bir asrdan ortiqroq vaqt o'tgan bo'lsada, ayni zamonamizda ham o'qimagani bois turli aldovlarga ishonib, yomon yo'llarga kirib qolayotgan yoshlar yo'q emas. O'g'rilar ham Toshmurodning soddaligidan foydalanib, mahorat darslarining muqaddimasini aynan o'zining uyida boshlab bermoqchi bo'lishadi. Ya'ni yigitchani o'z uyiga o'g'rilikka boshlab, ustiga-ustak: «Barakalla! Ilgari ham o'g'irlik qilganga o'xshaysiz», – deb tag'in maqtab ham qo'yishadi. Toshmurodning atrofidagi shunday bema'ni, yomon odamlar bilan oshno tutinib, maishatga berilishi, buzuq yo'llarga kirib, oxir-oqibatda ota qotili – padarkushga aylanishining asosiy sababi bu o'qimaganidir. Onasi Toshmurodni: «He, juvonmarg Toshmurod! Qon qus! Koshki chechakda ketsayding! Voy, padarkush! Toshmurod!» – deb qarg'ashga majbur bo'ladi. Toshmurodga otasi ta'lim-tarbiya bermadi; oqibatda ota ham, o'g'il ham «qurboni jaholat» – jaholat qurboniga aylandi. Drama oxirida Ziyoli muallif g'oyasini «Ilm va tarbiyasiz bolalarni(ng) oqibati shuldir. Agarda bularni otasi o'qutsa edi, bu jinoyat va padarkushlik alardan sodir bo'lmas va bular ichkilikni bo'yla ichmas... edi. Dunyoga taraqqiy qilgan xalq ilm vositasida taraqqiy qiladi» degan tarzda bayon etadi.

Xulosa. Biz bir narsani yodimizdan chiqarmasligimiz kerak, muhtaram tinglovchi! Ilm-fan hamma zamonlar uchun zarur va muhim bo'lgan. Olimlar jamiyat taraqqiyoti uchun ma'naviy tayanch vazifasini bajaradi. Shu jihatdan «Padarkush» dramasida aytilgan ilmga doir qarashlar, jaholatga qarshi ma'rifat yo'lidan yurish zarurligi bugun ham ahamiyatli. Mahmudxo'ja Behbudiyning ushbu dramasi XX asr boshlarida yozilgan bo'lsada, hozirgi kun bilan ham chambarchas bog'liq. Chunki uning zamirida ma'naviy-ruhiy, tarbiyaviy ma'no yotadi. Tarbiya hech qachon eskirmaydigan hamda tugal yechimi topilishi

mushkul bo'lgan masalalardandir. Insonni yoshligidan tarbiyalash lozim. Odam farzandini ham navnihol daraxtga tenglash mumkin. Uni qay tomonga yo'naltirib tarbiyalansa, umrining oxirigacha ana shu yo'ldan boradi. Mahmudxo'ja Behbudiy juda qisqa sahna asari vositasida o'z ma'naviy dunyosini, ilm-ma'rifatning qadr-qiymatini zo'r mahorat bilan bayon qiladi. Aynan din ilmlaridan boxabar bo'lgani uchun uning qahramonlari nutqida «Ilm olish barcha erkak va ayollar uchun ham farzdir», «Beshikdan mozorgacha ilm izlash lozim» yoki «Xitoyga borib bo'lsa ham ilm talab qilinglar» kabi hadis shariflarning mazmuni berib boriladi. Domla va Ziyoli nutqini muallif hikmatlar, ibratli gaplarga boy tarzda beradi. Ilmdan yiroq bo'lgan obrazlar nutqida esa ancha kambag'al va ko'cha-ko'yda qo'llanadigan so'zlar ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mahmudxo'ja Behbudiy. "Padarkush" dramasi 1913.
2. Begiali Qosimov, Sharif Yusupov, Ulug'bek Dolimov, Sunnat Axmedov. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti: T- Ma'naviyat, 2004.
3. <https://www.ziyo.com>.

ABDULLA QODIRIY SHE'RLARINING BUGUNGI KUNDAGI TARBIYAVIY, TA'LIMIY AHAMIYATI

Gavharoy KAMOLDINOVA,
TAFU o'qituvchisi
gavharishoda3@gmail.com
Muazzam BESHIMOVA,
TAFU 2-kurs talababasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Abdulla Qodiriy ijodi va milliy ruh masalasi ko'rib chiqiladi. Asosan, nosir sifatida tanilgan romanchilik asoschisini biz ko'pchilikka ma'lum bo'lmagan she'rlarini tahlil qilishga harakat qildik. Dastlab hayoti va ijodi haqida qisqacha ma'lumot berilgandan so'ng uning bugungi kunda ham qiymatini yo'qotmagan, dolzarb mavzudagi she'rlari tahliliga o'tiladi.

Kalit soʻzlar: Abdulla Qodiriy, roman, adabiyot, millat, maʼnaviyat, tarix, Usmon Nosir, sheʼr, Toʻy, Ahvolimiz.

Abstract. This article examines the work of Abdulla Qadiri and the issue of the national spirit. We tried to analyze the poems of the founder of the novel, known as a prose writer, whose poems are not known to many. First, after giving brief information about his life and work, we will proceed to the analysis of his poems on current topics, which have not lost their value even today.

Key words: Abdulla Qadiri, novel, literature, nation, spirituality, history, Osman Nasir, poem, Wedding, Our situation.

Абстрактный. В данной статье рассматривается творчество Абдуллы Кадири и проблема национального духа. Мы попытались проанализировать стихи основоположника романа, известного как прозаик, стихи которого известны не многим. Сначала, дав краткие сведения о его жизни и творчестве, перейдем к анализу его стихов на актуальные темы, не потерявших своего значения и в наши дни.

Ключевые слова: Абдулла Кадири, роман, литература, нация, духовность, история, Осман Насир, стихотворение, Свадьба, Наша ситуация.

Kirish. Oʻzbek romanchiligi otasi Abdulla Qodiriy oʻz davrining ilgʻor ziyolisi sifatida Vatan va millat taqdiri xususida qaygʻurgan. Zamon talatoʻplari adibning qalbini iztirobga solgan.

Hayotiga eʼtibor qaratadigan boʻlsak, Abdulla Qodiriyning (taxallusi: Qodiriy, Julqunboy) (1894-yil 4-oktyabrda Toshkentda tavallud topgan.) 20-yillardagi muhim ijtimoiy-madaniy jarayonlarning faol ishtirokchisi. Otasi Qodirbobo xon, beklar qoʻlida sarbozlik qilgan, rus bosqini paytida (1865) Toshkent mudofaasida qatnashgan. Otasi boshidan oʻtgan sarguzashtlar Abdulla Qodiriyning qator asarlari, xususan, tarixiy romanlarining yuzaga kelishida muhim rol oʻynagan. Abdulla Qodiriy musulmon maktabida (1904-1906); rus-tuzem maktabi (1908-12); Abdulqosim shayx madrasasida (1916-1917) taʼlim oldi. Moskvadagi adabiyot kursida (1925-1926) oʻqigan. Yoshligidanoq qadimgi Sharq madaniyati va adabiyoti ruhida tarbiya topgan. Arab, fors va rus tillarini oʻrgangan. Jahon adabiyotini ixlos bilan mutolaa qilgan [1. B.11-12].

Yozuvchining ulkan merosi haligacha kitobxonlar qalbidan joy olmoqda. Har bitta hikoya, roman, she'rlarida olam-olam ma'no mavjud hamda o'sha davr voqeligini haqqoniylik bilan yoritganligini ko'rishimiz mumkin.

Biz Abdulla Qodiriyni, asosan, nosir sifatida taniymiz, lekin Qodiriy faqatgina hikoya, roman, hajviy hikoya, ocherklar bilan cheklanmagan. Uning "To'y", "Ahvolimiz", "Millatimga bir qaror", "Fikr aylag'il" va shu kabi she'rlarida bir qancha ma'no va tasniflar bor. She'rlarda xalqning va yurkdagi dardlarini yozib qoldirgan. Quyida uning yuqorida nomi qayd qilingan she'rlaridan ba'zilarini tahlil ostiga olamiz:

To'y

*Qildi bul vaqt bizda javlon to'y,
Aqchasi yo'qni etdi hayron to'y.*

*Bir-biridan oshurlar to'yni,
Topdi ravnaq g'ayrat ila boyin to'y.*

*Beshkun o'tmay to'yni so'ngidan,
Ketibon mulklar boashq fig'on to'y.*

*Boyni to'yiga yoronlar qarab,
Etdi sarf toki tandagi jon to'y.*

*Ey g'animlarimiz! Ey faqirlarimiz!
Amr etubdurmu bizga Qur'on to'y.*

*Mundayin ishlar sharimizda yo'q,
Qori majus, kori shayton to'y.*

*Ishlamas shunday aqillik kishi,
Yo'lmas aslo ahli vijdon to'y.*

*O'tsa to'y birla yozu qishimiz,
Aylagay bizni yerg'a yakson to'y.*

*Kelingiz, do'stlar, din qarindoshlar,
Tashlasun bo'lsa gar musulmon to'y [2. B.504].*

Abdulla Qodiriyning bu she'ridan shuni anglasa bo'ladiki, hamma narsaning o'z me'yori bo'lgani yaxshi va bundan ko'pini qilish – bu isrof-garchilik deydi. Hattoki dinimizda ham bunga ruhsat berilmagan deb

aytilgan misralarda. Ortiqcha dabdaba, hashamat qilish bizni musulmonligimizdan, dinimizdan ayiradi. Axir bizga amr etilgan-ku, Qur'onda. Qodiriy tebratgan qalamlarining har bittasida olam-olam ma'no mavjud. She'rlarida turlicha uyg'unlik ko'rishingiz mumkin. Bir umr mehnat qilib yig'ib-terganini bir kunda to'y uchun sochishi bu yaxshi emas, bunday ishlar bizning shanimizda yo'q deya o'z satrlarini bitadi. O'zbek xalqiga keragidan ortiq dabdabda qilish kerak emas ekanligini ta'kidlaydi. Har bitta yozgan roman, ocherk, she'rlarida insoniyatning hayotini, o'sha davr muhitini, odamlar turmush sharoitini ochib berishga harakat qilgan. Jadidlar ijodining deyarli hammasida shunday mavzudagi ijod nmunalari uchraydi. Misol uchun Avloniyning "Advokatlik osonmi?" dramasida Egamberdi, "Baxtsiz kuyov" fojiasida qahramonlar fikrimizni dalillaydi. Hamza ta'biri bilan aytganda "O'zgalar suyi samo kezganda..." biz qanday ishlar bilan mashg'ulmiz, nimalarga ahamiyat beryapmiz-u, nimalardan quruq qolyapmiz degan mavzular dolzarblik kasb etadi. Fikrimizni navbatdagi she'r tahlili orqali davom ettiramiz:

Ahvolimiz!

*Ko'r bizning ahvolimiz, g'aflat qanday yotamiz,
Joyi kelgan chog'ida vijdonni pulga sotamiz.*

*O'g'limizga na adab, na fan, na yaxshi so'ylamak,
Na xudoni buyrug'i bo'lg'on ulum o'rgatamiz.*

*Korimiz shundan iborat bo'ldi ushbu vaqtda,
O'ntadan bedona boqib, yoz-u qish sayrotamiz.*

*Hamda har kun takyalarda nasha, ko'knori chekib,
Bachchag'a kokil solib, oh-voh ilan o'ynotamiz.*

*O'rtadan chiqsa agar millatni yaxshi suyg'uvchi,
Biz ani dahriy sanab, to'fancha birla otamiz.*

*Kelingiz, yoshlar, ziyolilar, bu kun g'ayrat qiling,
Uxlaganlarni agar Qodir desak, uyg'otamiz [3. B.504].*

Ushbu she'rda ham bizning har bir o'tkazayotgan kunimiz, har bir qilayotgan ishimiz go'yo tahlil qilinadi. Hatto o'z tashvishimiz bilan vaqtimiz qanday o'tayotgani bilan ham hech kim qiziqmay qo'yganligi kelajak avlodga, ya'ni farzandlarimizga yaxshilikni, adabiyotni o'rgatmayotganimiz, ular kuni

qanday o'tayotgani bilan ham qiziqmayotganimiz natijasidir. Agarda xalqning ichidan shunday bir mardlar chiqib haqiqatni aytib yengishsa, ularni darhol toshbo'ron qilamiz. Insonlar ilmi va ziyoli bo'lishi uchun harakat qilishgan bo'lsalar, ularni ko'ra olmagan ba'zi insonlar ularning nomini qoralab yurtdan badarg'a qilishgan va ayamadan otib ham tashlashgan. Zamon hukmi, hukumat siyosati shundan iborat edi. Qodiriy ijodining sovet tuzumi tomonidan qoralanishiga yana bir sabab ijodining islom ahkomlari bilan qorishganligidir. Dastlabki she'r tahlilida ham keltirganimizdek, dinimizda yo'q bo'la ham kimo'zarga to'y qilayotganimiz tanqid qilinsa, ushbu she'rda esa islom dinida har bir mo'min musulmonga shart qilib qo'yilgan ilm olish targ'ib qilinadi. Abdulla Qodiriy zamonni ko'rib, nohaqliklarga ko'z yumib o'tmasdan dilidagini qog'ozga bayon qilgan so'z zakiylaridan edi.

Biz Abdulla Qodiriy she'rlarini Usmon Nosirning she'rlarining ba'zilari bilan hamohanglik kasb etadi. Ular barcha davr ijodkorlari singari tilida ayta olmagan so'zlarini qog'ozga hayiqmay teran fikrlarday aks ettira olishgan. Usmon Nosirning "Yoshligim" she'rini olib qaraydigan bo'lsak...⁸

Yoshlik

*Kunlarimni yoshligimdan ayamadim,
Menda yoshlik nokaslikni hech ko'rmadi.
Qiz sevganda, ho'ngir-ho'ngir qon yig'ladim,
Go'yo, qalbim amri-azmimni bir so'rmadi.*

*Yoshligimning tarozusi beposangi,
Bir pallasi bahor toshi bilan og'ir:
Sevinchim ko'p... shodligim zo'r... tilim biyron,
Qaysi umr shunday yoshlik ko'rdi, axir?*

Usmon Nosirning "Yoshlik" she'ridan olingan parchadan o'z nomidan ko'rinib turibdi. Shoirning o'z hayoti haqida yozgani bolalik yillari qay tarzda va boshidan nimalarni o'tkazganligi haqida berilgan va qaysidir ma'noda shoirning o'sha yashab o'tgan hayoti hamda o'sha zamon bilan bog'langanligi yozib o'tilgan. She'rdan faqatgina parcha keltirdik, xolos. Abdulla Qodiriyning ham she'rlarida tashakkur va mamnunlik ruhida bo'lmasa ham, satirik usuldagi

⁸ <https://tafakkur.net/she'rlar/usmon-nosir>

jamiyatda uchrayotgan, xalqni parokandalikka chorlayotgan illatlar qoralanadi. Ushbu holatlar Usmon she'rlarida mamnunlik ohangi bilan targ'ib qilinadi.

Xulosa qilib shuni aytmoqchimizki, Qodiriy she'rlarini nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi kundagi og'riqli tomonlarimizni aks ettirgan deya olamiz. Biz yuqorida keltirganimizdek, asosan, roman janri asoschisi, nosir sifatida taniydigan ijodkorning she'rlar bilan ham qalam tebratgani va u she'rlar bugungi kun yoshlari uchun ham ta'limiy, tarbiyaviy tomondan qiymatini yo'qotmaganligini yuqorida keltirilgan ikki she'r orqali tahlil qilishga harakat qildik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. А.Қодирий. Танланган асарлар: нашрга тайёрловчи Х.Қодирий. — Т.: “SHARQ”, 2014. — 880 б.
2. А.Қодирий. Тўла асарлар тўплами. Биринчи жилд. Тошкент: Фан, 1995
3. У.Носиров. Ижодкор шахс бадиий услуб, автор образи. Тошкент: Фан, 1981. 109 -110 бетлар.
4. И.Султон. Адабиёт назарияси. Автор нуци ва персонаж нуци. Тошкент: Ўқитувчи, 1980. 199 бет.

JADIDCHILIK HARAKATINIG PAYDO BO'LISHI VA NAMOIYANDALARI

Zarina MUSURMANOVA,
TAFU talabasi

Tarix – bu ilm. Davlatlar va xalqlarning tarixlari g'alabalar bilan mag'lubiyatlardan tarkib topgan. Har qanday xalq uchun mag'lubiyatdan ko'ra yaxshiroq ilm yo'q. Zaifliklarimizni tushunish va ajdodlarimizning noto'g'ri ishlarini takrorlamaslik uchun biz mag'lubiyatlarimiz tarixini o'rganamiz. Jadid ota-bobolarimiz qanday bo'lishgan, qanday muvaffaqiyatlarga erishganlar, qayerda xatoliklarga yo'l qo'yganlar? Ushbu voqealardan qanday saboq olishimiz kerak? Jadidizm – XIX asr oxiri – XX asr boshlarida rus imperiyasida musulmon (asosan turkiy) xalqlari o'rtasida ijtimoiy-siyosiy va intellektual harakat. XIX asrda rus musulmonlari orasida, asosan, Volga va Qrim tatarlari, Boshqirlar, qozoqlar va boshqa Hanafiy mazhabiga ergashuvchi xalqlar orasida – ijtimoiy-siyosiy va intellektual harakatlar yuzaga kelib, u jadidizm nomini oldi. Bir guruh islohotchi musulmonlar bu xarakatni taraqqiyot- rivojlanish

yo'lida ishlash sifatida o'zlarining burchi deb ko'rdilar. Jadidlar ta'lim va ma'rifat bilan harakat qilib, mullalar va barcha imonlilarga zamonaviy sivilizatsiya afzalliklarini ko'rsatishga harakat qildilar. Ular, Yevropa sivilizatsiyasi musulmonlarga ko'rsatgan vazifalarni hal qilish uchun «ijtihod darvozalarini» ochish zarurligini ta'kidladilar. Jadidizm keng ma'noda ma'rifatni targ'ib qilish, turkiy tillar va adabiyotlarni rivojlantirish, dunyoviy fanlarni o'rganish, ilmiy yutuqlarni qo'llash va ayollarning teng huquqliligi uchun harakat edi.

Jadidizm g'oyasi namoyondalari (Shigabuddin Marjoniy, Xusayin Fayzxonov, Ismoil Gasprinskiy, Musa Bigiyev, Rizoitdin Fahretdinov, Miftahetdin Akmulla, Muxamadsalim Umetbayev, Zainulla Rasulev), Tatariston burjuaziyasining progressiv vakillari (Xusainovlar va Orenburgdan Rameevlar, Troitskdan Yaushevlar, S. Nazirov va Ufa shahridan G.Hakimov) va musulmonlar diniy idoralari vakillari (Z. Kamaletdinov, K. Zokir, A. Abubakirov) bo'lishgan edi. Markaziy Osiyo (Turkiston)dagi Jadidizmning mashhur vakillari Munavvar Qori Abdurashidxonov, Majid Qodiriy, Abdulloh Qodiriy, Abdurauf Fitrat, M. Bexbudiy, Fayzulla Xo'jayev, S. Mirjalilov, Xoji Muin Shukrullayev va boshqalar edi. Jadidlar Yevropacha siyosiy fikrning, ayniqsa konstitutsiyaviy g'oyalar va Usmonli imperiyasidagi Yosh Turkiya harakati fikrlari ta'siri ostida edi.

Ularning fikriga ko'ra, Islom parlamentarizmga zid bo'lmay, aksincha aslida, uning g'oyalari Sho'roga asoslangan bo'lib, Quro'n va Sunnat ko'rsatmalariga muvofiq jamoatchilik asosida qarorlar qabul qilishga asoslangan edi. Jadidlar Islom musulmonlarning tarixini tanqidiy jihatdan o'rganishni taqiqlamaydi deb hisoblab, islomda qolipga solingan madaniyat tuzilmaganligini inobatga olib, o'zlarining amaldagi ruhoniylar yetkachilarini mukammal bilim egalari deb hisoblamaganlar va u yoki bu tarixiy davr uchun ijtimoiy tuzum tamoyillarini izlashga majbur deb hisoblaganlar.

1905-yilgi inqilobdan keyin Jadidlar konstitutsiyaviy monarxiya, mahalliy boshqaruv, umumiy ovoz berish xuquqi, demokratik g'oyalar va boshqalarni himoya qiluvchi «Ittifaq al-Muslimin» partiyasining yadrosini tashkil etdi. To'rtinchi chaqiriq Davlat Dumasiga saylangan (1907-1917), musulmon hududlaridan deputatlar, shu jumladan ruhoniylarning vakillari musulmonlar fraksiyasini shakllantirdilar. Buxoro amirligida "yosh buxoroliklar" harakati Jadidlarning inqilobiy- demokratik qanotining asosiga aylandi. Shu jumladan, "yosh buxoroliklar" XX asrning boshlarida Jadidlar harakati asosida Buxoro amirligining hududida paydo bo'lgan milliy-

demokratik harakatdir. S.V.Chirkinning xotiralariga ko'ra, yosh buxoroliklar harakati rus maktablarida taxsil olgan, nafaqat Turkiston, balki o'zlarining savdo yumushlari va turli firmalari ishi bo'yicha markaziy Rossiyaga tez-tez tashrif buyurgan kishilardan iborat edi. Etnik jihatdan buxoroliklar o'zbeklar, tojiklar va uyg'urlarning turli guruhlarini, ozroq darajada qozoqlar, qirg'izlar va qoraqalpoqlarni o'z ichiga olgan. Asosiy tillari fors va chig'atoy tili edi. Buxoro tujjorlari Buxoro amirligining chegarasidan tashqarida savdo-sotiq bilan shug'ullanib kelganlari uchun, Buxoro aholisini asosan tijorat odamlari sifatida qabul qilingan. Bu, Markaziy Osiyolik o'qimishli yoshlarning harakati edi. Jadidlarning asosiy maqsadlaridan biri Markaziy Osiyoni yagona demokratik, rivojlangan va gullab-yashnagan davlatga aylantirish edi. Barcha sohalarda qoloq bo'lishiga, ushbu davlatlar Rossiya imperiyasining mustamlakaligi ostida bo'lishi asosiy sabab edi. "Yosh buxoroliklar" rus siyosiy tashkilotlari bilan aloqada bo'lib, Buxoro amirligi demokratik islohotlarga muhtoj ekanligini ko'rsatib, johillikka botgan va ma'muriy zo'ravonlik yuki ostida jabr ko'rayotgan edi.

Jadidizmning asosiy g'oyalari va maqsadlari

- Turkistonning o'rta asr qoldiqlaridan, feodal qoloqlik va diniy fanatizmdan ozod etish va qutqarish;
- O'lkani, xalqni va millatni taraqqiyot va rivojlanish sari yo'naltirish uchun «eski uslub» orqali o'rganishni rad etish;
- Markaziy Osiyo hududida yagona davlat tuzish;
- Konstitutsiyaviy va parlament tizimi boshqaruv uslubi bilan erkin va farovon jamiyatni shakllantirish;
- Turkiy tillarga davlat tili maqomini berish;
- Milliy pul birliklari va milliy armiyani yaratish.

Jadidlar o'z maqsadlariga erishish uchun Sovet Rossiyasining bolsheviklari tomonidan berilgan harbiy yordamdan foydalandilar va mavjud rejimlarni ag'dardilar. Jadidlar va Rossiya bolsheviklari maqsadlariga bir-biriga mos kelardimi?

Fikrimcha yo'q. Buni tushunish uchun Jadidlarga ma'lumot va tanqidiy fikrlashlar yetarli bo'lmagan. Bolsheviklar qo'lida qo'g'irchoqlar bo'lib qolaganliklarini o'zlari bilmas edilar. Fikrimcha, mana shu yerda jadidlar tuzoqqa tushgan va xato qilishgan. Jadidlar tarixini o'rganishdagi bo'shliqlar bular xaqida bilib olishga imkoniyat berdi. Hech qachon tarixda fath etganlar, hokimiyatni o'z davlatini bosib olinishiga yordam bergan xoinlarga berib qo'yishmagan. Jadidlar, jumladan, F.Xo'jayev va A. Ikromov bunga 1937 yilda

amin bo‘lishadi. Markaziy Osiyo xalqlarining azob-uqubatlarida, ularning xatosi hozirga qadar o‘z ta’sirini yo‘qotmagan. Lenin aytganidek, “biz o‘z maqsadimizga erishish uchun hatto shayton bilan muzokara olib boramiz”.

Maqsadlar esa ulkan bo‘lib- jahon inqilobi edi. Marksizm-leninizm g‘oyalarini targ‘ib qilib, dunyo hukmronligiga erishish edi. Tabiiyki, bolsheviklarning hech biri Markaziy Osiyoning Sovet Rossiyasidan ajralishi haqida o‘ylamagan. Deklaratsiya va amaliyot har doim ham siyosatga mos kelmaydi. Bolsheviklar Markaziy Osiyoda hukmdorlarini ag‘darish uchun Jadidlarga harbiy yordam ko‘rsatdilar, ammo yangi tashkil etilgan davlatlarga mustaqillik bermadilar. Jadidlarning ba’zilar qurolli muxolifatga ketishdi, ba’zilar Sovetlar tomoniga o‘tdi. Kreml, birlashgan qurolli muxolifat Sovetlarga katta zarar yetkazishi mumkinligini yaxshi bilardi. Markaziy Osiyoda muxolif kuchlarni bir-biridan ajratish uchun puxta reja ishlab chiqdi. Markaziy Osiyoni milliy respublikalarga bo‘lib tashlash. Bu xalqlarni bir-biriga qarshi qo‘yish va bu hududda doimiy ravishda hakam sifatida harakat qilish demakdir. Ilgari bir millatdan iborat bo‘lmagan Markaziy Osiyo, milliy kvartiralarga tiriklayin ajratib tashlandi. Bu qurolli muxolifatning birligiga katta zarba bo‘ldi va kelajakda millatlararo to‘qnashuvlar uchun bomba yaratilgan edi. Markaziy Osiyo mamlakatlariga millatlararo ixtilofning urug‘lari ekildi. Afsuski, Jadidlar buni tushunmadilar va Kremlni qo‘llab-quvvatladilar.

Yagona Sovet xalqining tuzilishini aytish mumkinki, ruslar tomonidan xalqlarning assimilyatsiyasi SSSR ning qulashiga qadar sodir bo‘ldi. Ushbu assimilyatsiya belgilarini postsovet davlatlarining barcha mamlakatlarida kuzatish mumkin. Milliy respublikalarga bo‘lib tashlanish postsovet hududida ko‘plab millatlararo qon to‘kilishiga olib keldi. Garchi Lenin va uning izdoshlari omma oldida la’natlagan bo‘lsa-da, Makiavellian siyosiy yondashuvi amalda bolsheviklar tomonidan mohirona qo‘llanildi. Maqsad, vositalarni oqlashi Kreml siyosatchilarining qo‘lidagi qurol bo‘ldi.

Rossiya siyosiy sivilizatsiyasining navbatdagi «tovushi» uning mafkuraviy tabiati hisoblanadi. Rossiya davlat mafkurasi va siyosatining markazida doimo «katta g‘oya» mavjud bo‘ladi. Turli bosqichlarda u har xil bo‘lib kelgan. Uzoq vaqt mobaynida bu mafkuraviy sementlash asoslari pravoslavlik dini edi. Keyin kommunizm keldi. Endi biz Kremlning postmodern g‘oyaviy aralashmasini qurishga urinishi bilan qarshi turibmiz.

Eng muhimi, rus mafkurasining tubida, har doim va oldinroq, va ayni paytda eng qiyin bo‘lgan ushbu «buyuk g‘oya» yotadi va bu, hokimiyatni ifodalovchi hokimiyat yordamida saqlanib qolishdir. Rossiyadagi mafkura etatizmga qarshi

faqatgina qopqoqdir, uning asosida oliy ruhoniyl juflik – xokimiyat va hukmdorga sig'inish yotadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.S. V. Chirkin. Dvadsat let slujbi na Vostoke. Moskva. Russkiy put. 2006. Str. 274

Fayzulla Xodjayev. Izbranniye trudi v trex tomax. (Red. koll. A. A. Agzamxodjayev i dr.) T. I. — Tashkent: «Fan», 1970. s. 87-89.

2. Klyuyeva V. P. Buxarskiye obshini v Sibiri (konets XVI — nachalo XIX vv.) // Problemi ekonomicheskoy i sotsialno-politicheskoy istorii dorevolutsionnoy Rossii. Tyumen, 2001. S. 77-85.

3. Klyuyeva V. P. Ispolzovaniye genealogicheskix dannix pri izuchenii sotsialnoy istorii (na primere viyavleniya rodstvennix svyazey sibirskix buxarsev kon. XVII — nach. XVIII vv.) // Vtoriy Tyumenskiy rodoslovniy chteniya. Materiali i tezisi dokladov mejregionalnoy nauchno-prakticheskoy konferensii. Tyumen, 2002. S. 103—104. — ISBN 5-88131-210-4.

4. Klyuyeva V. P. Sibirskiye buxarsi Tobolskoy gubernii (konets XVII—XIX vv.): demograficheskiy analiz // Slovsovskiye chteniya-2001: tezisi dokladov i soobsheniya nauchno-prakticheskoy konferensii. Tyumen, 2001. S. 95-96. — ISBN 5-88081-248-0.

5. Sumerki Tretyego Rima. – Daniel Kotsubinsky – Ivan Safranchuk, Zapiska Analiticheskogo sentra Observo, No8, noyabr 2014.

JADID ADABIYOTIDA MILLIY TUYG‘USINING BADIY IN‘IKOSI

Minhojiddin HOJIMATOV,

filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada jadid adabiyotida milliy o'zlik tuyg'usining badiiy in'ikosi A. Fitratning "Yurt qayg'usi" asari misolida tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar. vatan, o'tmish, milliy ruh, Turon, badiiy tafakkur, yurt, voqelik, qadriyat, moziy, Temurxon, meros.

Milliy o'zlik tuyg'usi har bir ijodkor qalamga olgan davrning qiyofasida, xalqning xarakter xususiyatlarida ko'rinadi. Vatan o'tmishi, buguni va kelajagi bilan bog'liq masalalarda bu ko'zga yanada yaqqolroq tashlanadi. Serqirra

iste'dod sohibi Abdurauf Fitratning mashhur "Yurt qayg'usi" sarlavhali sochma she'rlarida zamonasining eng hayotiy va dolzarb muammolari ko'tarilgan. Bu sochmalarning tarixiy-ijtimoiy ahamiyati shundaki, ularda buyuk g'oyalar ilgari surildi. Ular erki toptalgan, or-nomusi, ma'naviyati xo'rlangan millatning nidosi bo'lib yangraydi. Shoirning o'qday otilgan ohlari har qanday yurakka hayajon soladi. Vatan qayg'usida chekkan iztiroblarning alamli qirralari namoyon bo'ladi. Lirik qahramonning ichki dardlari, hasratlari, o'z baxtsizligidan nolasi yonib turadi. Tilining soddaligi, o'ta haroratli va ta'sirchanligi bilan o'ziga tortadi.

Atoqli adabiyotshunos olim O.Sharafiddinov ta'kidlaganidek, "XX asrda O'rta Osiyoda yetishib chiqqan ijodkorlar orasida eng saralaridan biri, eng mumtozi Abdurauf Fitratdir desam xato bo'lmasa kerak. Shoir, adib, dramaturg, muarrix, munaqqid, adabiyotshunos, tilshunos, san'atshunos, mutarjim, mutafakkir-faylasuf, jamoat arbobi, siyosatchi, pedagog - bir o'zida shuncha sifatlarni jam etgan Fitrat madaniyatimiz rivojida o'chmas iz qoldirdi. Biroq gap ijodkor bilimlarining qomusiyligi yu shaxsiyatining serqirraligida emas. Muhimi shundaki, Fitrat Vatanini ulug' bir muhabbat bilan sevardi va shu muhabbat uning butun faoliyatini yorqin nur bilan yoritib turardi".[2;387]

Fitratning yuragini yondirayotgan jasorati farzandlik burchi va o'z so'ziga e'tiqodida ko'rinadi. Ichki nido-muallifning nohaqlikka nafrati va erkinlikka bo'lgan so'nggi ilinjini saqlab qoluvchi ulkan kuch. Dunyoda insonning erki, qadr-qimmati va sha'nidan balandroq hech narsa yo'q. Vatanga qo'shilib so'z va qalbning turg'unlikka mahkum etilganligi adib yuragini o'rtaydi. U jon - jahdi bilan loqayd, o'z qadrini yo'qotgan zamondoshlari qalbida milliy ruhiyatni uyg'otmoqchi bo'ladi. Toptalayotgan tug'yonlarda halqning necha ming yillik qadriyatlari, madaniy merosi ham borligi haqiqiy fojia edi. O'z qadrini yo'qotgan millatning ertangi kuni, kelajagi ham tanazzulga yuz tutishi aniq. Ruhiyatning g'amgin va dardli holatlari kitobxonning ko'z o'ngidan o'ta boshlaydi: "Ey Ulug' Turon, arslonlar o'lkasi! Senga ne bo'ldi? Holing qalaydir? Nechuk kunlarga qolding? Ey Chingizlarning, Temurlarning, O'g'uzlarning*, Otillalarning* shonli beshiklari! Qani u chiqdig'ing yuksak o'rinlar? Qullik chuqurlarig'a nedan tushding?! Dunyoni "urho"lari bilan titratkan yo'lbars yurakli bolalaring qani? Yer tuprog'ini ko'klarga uchiraturg'an tog' g'avdali o'g'lonlaring qani? Nechun tovushlari chiqmaydir? Yer yuzining bir necha polvonlari bo'lgan botir turklaring qani?" [3;45-46]

"Ulug' Turon, arslonlar o'lkasi"ning o'tmishini nurga chulg'ab turgan "botir turklar"ning sog'inchi shoirga tinchlik bermaydi. Jahon ilm-fan va

madaniyat olamida Sohibqiron shaxsiyati va siyosiy faoliyatiga hamma zamonlarda ham juda katta qiziqish bo'lgan. Albatta, har bir tarixiy davr o'z oldiga yangi muammolarni qo'yadi. X.Sultonning fikricha, "Amir Temur shaxsiyatidagi eng jozibador xususiyatlardan biri - uning bosqinchilar oyog'i ostida toptalib yotgan sitamdiya Vatanini qullikdan ozod etgani, ozod etibgina qolmasdan ona yurtini dunyoning ulkan va qudratli davlatiga aylantira olganidadir".[4;36]

Sohibqirondan meros Vatanning qullikka bandi qilinganligi Fitratni chuqur qayg'uga soladi. Bu - yurt taqdiriga faqat hamdardlik emas, balki isyon satrlari edi. Muallif hayotning azaliy va abadiy nafasini yurtining ozodligi bilan his qiladi. Uning o'tkir va alamnok nigohi tabarruk tuproqda kechayotgan taloto'mlar begunoh to'kilayotgan qonlar va nohaqliklar qa'ridagi noumid, "kimsasiz" kelajakni va achchiq haqiqatlarni ko'radi va bu yo'lda "o'lurg'a rozi" ko'ngli bilan azobli kechinmalarga beriladi. "Men yolg'iz qonli ko'z yoshlarimni bu sag'anangga to'kmak uchun emas, o'z yoziqlarimni iqror etarg'a keldim, XOQONIM. Meni qo'yma! Men yolg'iz yoziqlarimni iqror etarg'a emas, Turong'a berdigim zararlarni to'lamoq uchun keldim, XOQONIM. Mendan nafrat etma! Ey arslonlar arsloni! Menim yozuqlarimdan o't, Meni qo'limni tut. Belimni bog'la, muqaddas fotihangni ber! Sening dunyoga sig'magan g'ayratingga ont ichamanki, Turonning eski sharaf va ulug'lig'ini qaytarmasdan burun ayog'laringda o'tirmasman!" [3;49]

Bu oddiy tavba-tazarro emas, balki Amir Temur sag'anasi poyida uyg'ongan tom ma'nodagi isyon edi. Ma'naviy qullikka, jaholat girdobiga mahkum bo'layotgan millatdoshlariga aytilgan iltijo edi. Vatan taraqqiyoti va millat ravnaqida azaldan mushtaraklik mavjud, ya'ni bu jarayon insonning o'z qadr-qimmatini, sha'nini umummilliy darajada anglashi bilan bog'liq. Jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy hodisalarning inson ruhiyatiga ta'sirini Fitrat nihoyatda ta'sirchan ifodalaydi. Muallifning o'z-o'ziga ta'nasi ham juda keskin va shafqatsiz. U xalqini ayblashdan oldin o'zini la'natlaydi: "Men uch kunlik umrimni tinchgina yotib o'tkazmoqchi bo'lmasa edim, shularning birortasi bo'lmas edi. Men qo'limg'a topshirdig'ing qilichni tashlab, cholg'uni olmasa edim, Turonim talanmas edi!.. Men yolg'iz qonli ko'z yoshlarimni bu sag'anangga to'kmak uchun emas, o'z yoziqlarimni iqror etarg'a keldim, XOQONIM".[3;49]

Millatning bu "yoziq"lari esa Sohibqiron sag'anasiga to'kiladigan ko'z yoshlaridan ham ayanchli va xavfli edi. Professor Anqaboy Quljonovning fikricha, adibning "Yurt qayg'usi" nomli turkum sochma she'rlari ilk bor 1917

yilda “Hurriyat” gazetasida chop etilgan edi”[5;44]. Va nafaqat Turkiston o‘lkasida, balki qadim Turon elida katta shuhrat qozonadi. Turkiy tilli xalqlar orasida keng tarqaladi. Sochmalarda dramatik holat nihoyatda murakkablashib boradi. Voqealar qismatlar timsolida keskin tus oladi. Go‘yo inson ruhiyati fojialar girdobiga cho‘kib ketayotganday tasavvur qoldiradi. Fitrat domla ichki faryod, qalb amri, azmu qat’iyat va keskin qaror bilan “Turonning eski sharafi va ulug‘ligini qaytarmasdan burun ayog‘laringda o‘tirmasman!” deb butun borlig‘i ila Sohibqiron poyida qasam ichadi. Adibning farzandlik burchi bilan aytgan so‘zi aslida o‘ziga chiqargan hukmi edi. Atoqli rus yozuvchisi, Nobel mukofoti laureati I.Buninning “Temurxon” hikoyasi zamirida shu mavzuning borligi asarning katta hududda dong qozonganligini ko‘rsatadi.

Bu mo‘jaz asar “Yurt qayg‘usi” sochmalaridan to‘rt yil keyin 1921 yilda yozilgan. Ilk bor Berlinda chiqadigan “Vereteno” adabiy-badiiy almanaxining 1922 yil 1-sonida chop etilgan[6;23]. Hikoya ijodkorning xayolida shunchaki tasodifan tug‘ilgan va sayqallangan voqelikning quruq tasviridan iborat emas. Badiiy yaxlitlik, “Temurxon haqida dardli qo‘shig‘ini boshlagan darvesh” ruhiyatining ochilishi muallif qalbidagi nomsiz anduhlar va ilohiy tasavvurlar bilan ichki aloqadorlikda uyg‘unlashib ketadi. Natijada, darveshning qo‘lidagi “dag‘al yog‘och cholg‘u-do‘mbira” o‘tmish va kelajakni, zamon va makonni bog‘lab turgan ramz sifatida gavdalanadi. Qo‘shiq zamiridagi romantik motivlar tarix haqiqatlari bilan ichki aloqadorlikda tutashib ketadi. Akademik A.Saidovning fikricha, “Temurxon” hikoyasi - ulkan mahorat bilan nasrda yaratilgan beqiyos darajada ohangdor va ta’sirchan nazmiy durdonadir.[7;13]

Aslida badiiy olamni yaratishda hamma vaqt ham real voqelik mantig‘i va qoidalariga amal qilinavermaydi. Fitratning mahorati shu darajada yuksakki, u yaratgan badiiy-ruhiy olam zamon-makon qonunlariga bo‘ysunmaydi. Taxayyul ufqi baland adibning ko‘ngil iqlimida kechgan iztirobli, tog‘dan ham zalvorli, og‘ir o‘ylar kitobxonning qalbiga ko‘chadi. Aytgan bilan, qutulmaydigan, kamaymaydigan dard. Armonga aylangan katta maqsadlar o‘kinchi. A.Fitratning sobit e‘tiqodli qahramoni “Men qo‘limg‘a topshirdig‘ing qilichni tashlab, cholg‘uni olmasa edim”[3;49] deydi alam bilan. Fitratning millati uchun o‘rtanishlari umuminsoniy dard zamiriga ko‘chadi. Go‘yoki o‘sha cholg‘uning “mungli sadolari”ni I.Buninning hikoyasida tinglaymiz: “Darvesh ohista tor chertib, sozdan mungli sadolarni bir-bir yulqib olar ekan, adoqsiz qayg‘u-hasrat bilan afg‘on qilmoqda, dardchil nola chekmoqda”[6;24].

O‘tmish sog‘inchi, davr og‘riqlari avvalo adib poetik tafakkurida aks-sado beradi. Tarixiy jarayonning inson ongi, tafakkuri, ma’naviy ruhiy olamiga

ta'siri ifodalanadi. "Yurt qayg'usi"da chigal kechinmalar girdobidagi qahramon, "Men yolg'iz qonli ko'z yoshlarimni bu sag'anangga to'kmak uchun emas, o'z yoziqlarimni iqrar etarg'a keldim, XOQONIM"[3;49], deydi. Haq va haqiqatni, yurtning toptalgan qadrini topishga intilayotgan qalbning iqrori har qanday insonni chuqur o'yga toldiradi. Va "Temurxon" hikoyasida o'zining mantiqiy yakunini topganday bo'ladi:

"Vo-oo-oh, sadqang bo'lay, Temurxon! Dunyo dunyo bo'lib, Temurxondek ulug' Sohibqironni ko'rmagan."[6;25].

Vatan va unga bog'liq mehr, sog'inch, burch kabi tug'yonlarni qalbi ozod, niyati to'g'ri va iymoni salomat insongina teran va chuqur anglaydi. Sinov maydoni bo'lgan bu dunyoda tiriklikning asl maqsadi iymon, yurtga sadoqat va milliy o'zlik tuyg'usi yo'lida boshini fido qilishdan ham qaytmaydigan insongina qalban g'olib chiqadi. Maqsadni aniqroq ifodalash uchun Sohibqironga e'tiqodini vijdon posangisiga qo'yayotgan Fitratning nazdida eng katta ijtimoiy kemtiklik-millat onalarining "tirsaklarigacha qop-qora loyqadan botg'an", mungli ayolga aylanib qolayotganidir. Muallif ulug' Amir Temurning sag'anasi, mungli ayol obrazlaridan vatan va qalb ozodligini anglash haqiqiy saodat ekanini ifoda etish yo'lida mahorat bilan foydalangan. Aslida bu saodatning zalvori va mohiyatini faqat yuragida vatan ishq bor insongina anglay oladi.

Adabiyotning juda ko'hna va doimiy mavzusi hisoblangan ishq I.Buninning "Temurxon" hikoyasida tiriklikning ma'no-mazmunini, insonning insonlik mohiyatini belgilovchi eng muhim omil sifatida gavdalanadi. Ishq hikoyada dard va hasrat shaklida kelyapti. Bu dard shu qadar ulkanki, go'yo u zarradan koinotga qadar makon iztiroblarini ifodalaydi, azaldan abadgacha bo'lgan zamondagi Sohibqiron ichki kechinmalarini anglashga va kitobxonga anglatishga urinadi. "Vo-oo-oh, sadqang bo'lay, Temurxon! Dovrug'ing, shoning qani? Yovlarni qilib yakson, surgan davroning qani?"[6;26]. Muallif Temurxonning tanazzulga uchragan dovrug'i, yovlarni yakson qilib, surgan davr - davronlarini ifodalayapti. Akademik B.Nazarov to'g'ri ta'kidlaganidek, "...Bunin oktabr to'ntaruvini, sho'ro islohotlarini qabul qilmadigina emas, ularni keskin va oshkora tanqid etdi. Uning Amir Temur obraziga murojaati zahirida Rossiyaning iqtisodiy-siyosiy qudrati tayanchlaridan biri bo'lmish, Sohibqirondek butun dunyoni zir titratgan zotni voyaga yetkazgan Turkiston ahli ham sho'raviy balodan qutula olmayotganidan qayg'urish, mayuslanish tuyg'ulari yotadi, bizningcha"[8;67].

“Vo-oo-oh, sadqang bo‘lay, Temurxon!”, “Voh, sadqangman, Temurxon!” nolalarining takrorlanib kelishi hikoyaning tagdor ma’no-mohiyatini, ta’sir doirasini nihoyatda kengaytirgan. I. Buninning “Temurxon” hikoyasida “Yurt qayg‘usi”ning ta’siri seziladi. Fitrat 18 yoshiga qadar Buxorodagi Mirarab madrasasida tahsil oladi, so‘ngra haj safarini ixtiyor qilib, Turkiya, Afg‘oniston va Hindistonda bo‘ldi, Markaziy Rossiya shaharlariga safar qildi. 1923-1924-yillarda Moskvada yashab, Jonli Sharq tillari institutida o‘zbek va fors adabiyotlari tarixidan ma’ruzalar o‘qib, ilmiy-pedagogik faoliyat bilan mashg‘ul bo‘lgan [9;125]. Demak, buyuk ma’rifatparvar olimning Rossiyaga birinchi safari chog‘ida Sharq adabiyoti va tarixiga nihoyatda qiziqqan I.Bunin Fitrat haqida eshitgan va uning asarlarini bilgan, degan taxminimiz bor. Akademik N.Karimovning fikricha, “Talabalar Germaniyaga ketishlaridan avval Fitrat tashabbusi bilan Samarqandga borib, Go‘ri amirni ziyorat qilishgan va Temur sag‘anasi oldida vatanni kelajakda obod va ozod qilish haqida qasamyod qilishgan. Taxmin qilish mumkinki, ular Fitratning “Chin sevish” asari bilan birga “Temur sag‘anasi”ni ham o‘zlari bilan birga Germaniyaga olib ketishgan” [9;119]. Jamiyatdagi qizg‘in kurashlar davridagi bu qasamyod millat va yurtning istiqboli uchun juda muhim ahamiyat kasb etishi aniq edi. Buyuk Sohibqiron ikkinchi Renessansning tamal toshini qo‘ygan betakror salohiyatli bunyodkor va sarkardagina emas, balki sharqona donishmandlik, azmu shijoat, vatanparvarlik va adolatning ham timsolidir.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Fitratning “Yurt qayg‘usi” turkumi va Buninning “Temurxon” hikoyalari ulug‘ Amirning mozoriga qo‘ngan asrlarning gardini tozalashga qodirdir. Xususan, “Yurt qayg‘usi” asari xalq yuragida istiqbol tuyg‘usini uyg‘otib, keyingi tarixiy jarayonlarga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. T.: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021.
2. Sharafiddinov O. Tanlangan asarlar. – T.: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati 2019.
3. Fitrat A. Yurt qayg‘usi / Tanlangan asarlar. – T.: “Ma’naviyat”, 2020.
4. Sulton X. “Mingta Firdavsiy kerak...” / Haqiqat jamoli. – T.: “Mashhurpress”, 2019.
5. Quljonov A. Fitrat dunyosi / Guliston.: “Ziyo”, 2007.

6. Bunin I. Temurxon. Tiyrāmoh (tarj. Gʻulom Mirzo). – T.: “DAVR PRESS”, 2018. – B.23.
7. Saidov A. Ivan Bunin ijod chamanidan najib guldasta / I.Bunin Tiyrāmoh (tarj. Gʻulom Mirzo) T.: “DAVR PRESS”, 2018.
8. Nazarov B. Fitrat va Bunin // Tafakkur. 2015, 4- son.
9. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. – T.: “OʻZBEKISTON”, 2008.

JADIDCHILIK HARAKATINING YOʻLBOSHCHILARIDAN BIRI MUNAVVARQORI ABDURASHIDXONOV IJODIGA BIR NAZAR

Shoxista SOTIBOLDIYEVA,
TAFU oʻqituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola pedagogik OTMning bakalavr taʼlim yoʻnalishida tahsil olayotgan talabalari uchun moʻljallangan. Jadidchilik harakatining yoʻlboshchisi Munavvarqori Abdurashidvonovning hayoti va ijodi haqida fikr yuritilgan. Uning asarlaridagi tarbiyaga oid jihatlari tahlili yoritilgan.

Annotation. This article is intended for undergraduate students of Pedagogical Higher Education Institution. The life and work of Munavvargari Abdurashidvanov, the leader of Jadidchik movement, were discussed. The analysis of aspects related to education in his works is highlighted.

Аннотация. Данная статья предназначена для студентов бакалавриата педагогического вуза. Обсуждались жизнь и деятельность лидера движения «Джадидчик» Мунавваргари Абдурашидванова. Освещен анализ аспектов, связанных с образованием в его работах.

Munavvarqori Abdurashidxonov (1878, Toshkent — 1931.23.4, Moskva) — Oʻrta Osiyo jadidchilik harakatining yoʻlboshchisi, XX asr oʻzbek milliy matbuoti va yangi usuldagi milliy maktab asoschisi, yangi milliy teatr tashkilotchilaridan biri, adib va shoir. Toshkent shahrining Shayxontohur dahasidagi Darxon mahallasida ziyoli oilada tugʻilgan. Otasi Abdurashidxon Sotiboldixon oʻgʻli mudarris, onasi Xosiyat otin Xonxoʻja Shorahimxoʻja mudarris qizi otinoyi boʻlgan. U oilada uchinchi oʻgʻil boʻlgan. Munavvarqori ilk saboqni ota-onasidan, mahalla maktabidan olib savodini chiqardi. Shuningdek, katta akalari Aʼzamxon (1872—1919) va Muslimxon (1875—1954) ham unga muallimlik qilishgan. Otasidan yosh yetim qolgani tufayli dastlabki taʼlim-

tarbiyani onasidan olgan. So'ng o'z davrining mashhur o'qituvchisi Usmon domladan ilmi qiroat va tajvidni o'rganib, hofizi Qur'on bo'lgan. Toshkentdagi Yunusxon madrasasida o'qigan. 1885—1890-yillarda Buxorodagi Mir Arab madrasasida tahsil olgan, ammo tahsilni oxiriga yetkazmay, Toshkentga qaytib, imomlik va muallimlik bilan shug'ullangan. Eshonquli dodxoh madrasasida tahsilni davom ettirgan. 1901-yilda usuli jadid maktabini ochgan va shu maktablar uchun maxsus o'quv dasturini tuzgan, darsliklar yozgan. 1903-yildan jadid maktablari ochib, dars bergan. Shunday maktablar uchun tovush usulida yozgan „Adibi avval“ („Birinchii adib“, 1907) alifbe kitobi, „Adibi soniy“ („Ikkinchi adib“, 1907). Unda „Himmatli faqir she'ri keltirilgan) o'qish kitoblari bir necha bor nashr qilingan. 1904-yildan ijtimoiy - siyosiy hamda madaniy hayotga aralasha boshlagan. 1906-yildan „O'rta Osiyoning umrguzorligi, taraqqiy“, «Taraqqiy» gazetalarida adabiy xodim bo'lib ishlagan. Shu yili noshir va muharrir sifatida «Xurshid» gazetasini tashkil etgan. 1908-yil uning „Sabzazor“ (to'plam), „Yer yuzi“ (geografiyadan), „Tajvidal Qur'on“ (Quronni o'qish usulini o'rgatgan) kitoblari ham bosilib, yangi usuldagi maktablarda darslik sifatida qo'llangan. «Shuhrat» (1907), „Tujjor“ (1907), «Osiyo» (1908) gazetalarini g'oyaviy boshqargan va adabiy xodim vazifasini bajargan. So'ng «Sadoyi Turkiston» (1914—1915) gazetada mas'ul muharrir muovini, «Al-isloh» jurnali (1915—1917)da maxfiy muharrir, «Najot» va «Kengash» (1917) gazetalarida mas'ul muharrir. Munavvarqori ibn Abdurashidxon turli jamiyat va uyushmalar tashkilotchisi bo'lib ishlagan. U „Jamiyati Imdodiya“ (1909), „Turon“ (1913), „Turkiston kutubxonasi“ (1914), „Umid“ (1914), „Maktab“ (1914), „Ko'mak“ (1921) jamiyat, tashkilot, shirkat va uyushmalarida muassis, muovin, rais, a'zo. Sho'rolar hukumati davrida Xalq dorilfununi sho'rosining raisi, Turkiston Maorif xalq komissarligi turk shu'basining ish yurituvchisi (1918), Toshkent shahri maorif noziri, Sharq xalqlari syezdi (1920, Boku) delegat va hay'ati a'zosi. BXSr Maorif nozirliqi vaqf bo'limi boshlig'i (1920—1921), Toshkent shahri ijtimoiy tarbiya bo'limi mudiri (1921), Akademmarkaz raisi (1922), Navoiy nomidagi maktab, Narimonov nomidagi pedagogika texnikumi, ayollar pedagogika institutida muallim (1923—1925), Samarqand shahri muzeyida ilmiy xodim, O'zbekiston osori-atiqalarni saqlash qo'mitasining Toshkent-Farg'ona bo'limida mas'ul kotib (1927—1928) bo'lib ham faoliyat olib borgan. Uning chop etilgan darsliklari: „Adibi avval“ (1907), „Adib us-soniy“ (1907), „Usuli hisob“ (1911), „Tarixi qavm turk“ (1911), «Tajvid» (1911), „Havoyiji

diniya“ (1912), „Tarixi anbiyo“ (1912), „Tarixi islomiya“ (1912), «Yer yuzi» (1916—1917) 4 qismdan iborat „O‘zbekcha til saboqligi“ (Shorasul Zunnun va Qayum Ramazon bilan birga, 1925—1926, 4-qismi musodara qilingan) darsliklari bir necha marta chop etilgan. 1914 yilda taraqqiyparvar o‘zbek shoirlarining she‘rlarini jamlab, „Sabzavor“ nomi bilan she‘riy to‘plam nashr etgan. Munavvarqori ibn Abdurashidxon ijtimoiy-pedagogik faoliyat bilan birga badiiy ijod bilan ham shug‘ullangan. Uning ixcham hikoyalari, talaygina she‘rlari o‘sha davrdagi matbuot va o‘zi tuzgan hamda yozgan darsliklarga kiritilgan. Shuningdek, u o‘tkir publitsist adib sifatida tanilgan. Misralarida inson va jamiyat, din va dindorlik, axloq, mustamlakachilik va hurriyat, ziyolilik, uyushma, tashkilot, davlat idorasi masalalariga alohida e‘tibor qaratgan. Munavvarqori ibn Abdurashidxon o‘z faoliyati davomida pedagogik, matbuotchilik, muharrirlik, adiblik bilan cheklanmay, jiddiy siyosiy faoliyat ham olib borgan, shu sababli mustamlaka hukumati tomonidan bir necha bor hibsga qilingan. Yevropa savdo-sanoat, ilmfanini o‘rganishga chaqirgan, ma‘naviy qoloqlikni qoralagan. Chor va sho‘ro hukumatlari olib borgan mustamlakachilik siyosatiga qarshi izchil kurash olib borgan. Sho‘royi Islom» tashkilotining ideologi, rahbari, shuningdek, „Turk adam markaziyat“, „Ittihad va taraqqiyot“, «Milliy ittihad», „Nashri maorif“ kabi jamiyat, firqa va tashkilotlar faoliyatiga rahbarlik qilgan. U vijdon erkinligini inkor etmagan dunyoviy demokratik davlat tarafdori bo‘lgan. Shu sababli Qo‘qon shahrida tashkil topgan Turkiston muxtoriyatini (1917) qo‘llab-quvvatlagan. Umr bo‘yi o‘z Vatanini mustaqil ko‘rishni istagan. Uning asarlari haqida juda ko‘plab ma‘noli va hikmatli fikrlarni anglash mumkin. Quyidagi asarlarida ham juda go‘zal fazilatlarni ta’kidlab o‘tgan.

Munavvarqori abdurashidxonov. Tug‘ishganlik sevgisi (hikoya)

Tog‘ yaqinida kichik bir qishloq bor edi. Shu qishloqning buzuq bir binosida o‘n uch yoshlik Oyxon otlik bir qiz turar edi. Oyxonning ota-onasi ocharchilik yilida bundan to‘rt yil burun o‘lgan edilar. Boyaqish Oyxon besh yoshlik Turdiboy degan ukasi bilan qo‘sh yetim bo‘lgan edi. Turdiboyni onasi kabi boqar edi.

Qish chog‘i kelmish, besh haftadan beri qor butun yer yuzini qoplamish va tevarak oppoq qor bilan chulg‘anmish edi. Oyxon onasidan bir necha martaba: «Qish kunlarda bo‘rilar och qolsalar, qishloqqa keladilar-da, tomoq izlaydilar», deb eshitgan edi. Faqat bu ham tomoq topmoq uchun tashqariga chiqmoqqa majbur edi.

Bir kun ertalab Oyxon non olmoq uchun bozorga bordi. Non olib, uyiga yaqinlashgan chog‘da qo‘rqinchli tovushlar, ukasining baqirgan-chaqirgan ovozi eshitildi. Oyxon chopib uyga kirdi. Ukasiga yugurmoqda bo‘lgan bo‘rini ko‘rdi. Bor kuchi bilan borib, ukasini quchoqlab olib, og‘zi ochiq turgan sandiqqa soldi, chap qo‘li bilan sandiqni bosib turdi. Oyxon ukasini qutqarmoqdan boshqa bir narsa tushunmas, orqasidan kulib, sevinib kelayotgan beshta bo‘rini ko‘rmas edi. Bo‘rilar birdan uy ichiga kirdilar-da, Oyxonga yugura boshladilar. Oyxon bor kuchi bilan haydamoq istar edi, lekin bo‘rilar har tomondan irillab, yugurushib, tishlab tortishar edilar. Oyxon tanidan oqqan qon bilan sekin-sekin kuchdan ketib, yiqila boshlaganin anglar-anglamas sandiqdan uzoqlashdi, eshik oldigacha bordi.

Ortiq bo‘rilar xursand edilar. Bu g‘ayratli qiz eshik oldida kuchdan qolib yiqildi. Och bo‘rilar boyaqish qizni yeb bitirdilar. Bir necha soatdan so‘ng uyiga kelgan qishloqliklar ko‘rdilarki, Turdiboy sandiqning ichida pish-pish uxlab yotibdir. Bechora Oyxon o‘z jonini sevikli ukasining o‘rniga qurbon qilmishdir.

Bu asari orqali adib inson o‘z yaqinlariga mehr-muhabbatli bo‘lishni ta’kidlab tarbiyaviy jihatini bo‘rttirib ko‘rsatgan.

Bayt

*Bandaning hargiz qo‘lidan kelmag‘ay
Ne‘mati Haq shukrini etmak tamom.
Yaxshisi uldurki, har bir ne‘matin
O‘z yerig‘a sarf qilgay xosu om.
«Qil!» — deganin jonu dil birla qilub,
«Qo‘y!» — deganin o‘ziga bilgay harom.*

ILM

Ilm - bilmagan narsalarini bilganlardan o‘rganmoqdir.

Odam bolasi tug‘ilgan zamonda hech narsani bilmas. Hattoki so‘zlamog, yozmog, yaxshini yomondan, oqni qoradan ayirmak kabi eng kerakli narsalardan mahrumlik holda dunyoga kelur. So‘ngra oz-oz o‘rganmog ila har narsani bilur.

Otalarimiz, onalarimiz, ulug‘larimiz va muallim afandilarimiz ushbu bilgan narsalarimizni o‘rgatmagan bo‘lsalar edi, hozirda biz ham hech narsani bilmas eduk. Shuning uchun odam bolalariga ziyoda lozim bo‘lgan narsa — bilmaganlarini bilganlardan so‘rab va o‘qub o‘rganmak, ya’ni ilm degan aziz va foydali narsani qo‘lga olmak uchun harakat qilmoqdir. Ilm — odamning zehnini ochar, aqlini orttirar, bilmagan narsalarini bildirur, dunyoda baxtli va izzatli qilur. Oxiratda saodatli va sharofatli qilur.

Bayt

*Ilmdur dunyoda eng yaxshi hunar,
Ilmsizdan yaxshidur gung ila kar.
Har kishi ilm-la bo'lsa oshno,
Izzatu davlatda bo'lg'ay doimo,
Ilmsiz odam zalilu xor o'lur,
Ilmsizlardan hamma bezor o'lur.*

AXLOQ DARSLARI.

Odob

Bir kishi Luqmoni hakimdan: «Odobni kimdan o'rgandingiz?» — deb so'ramish.

Luqmoni hakim: «Odobni odobsizlardan o'rgandim», — deb javob bermishlar.

Ul kishi yana so'ramishki: «Odobni odobsizlardan qanday o'rgandingiz?»

Luqmoni hakim javob bermishlarki: «Doim kishilarning qilgan ishlariga va so'zlagan so'zlariga diqqat ila qarab yurdim. Kimdan yomon so'z eshitsam, ul so'zni hech bir so'ylamadim, kimdagi bir yomon ish ko'rsam, ul ishni hech bir qilmadim, shuning ila odobli bo'ldim».

Hissa: odobli bo'lurman degan kishi har narsaga izzat ko'zi ila boqub, izzat olur. Qaysi ish ko'ziga yaxshi ko'run-sa, ul ishni qilmoqg'a harakat qilur. Va qay ish ko'ziga yomon ko'rinsa, ul ishdan o'zini tortur. Bunday qilgan kishi, albatta, odobli bo'lur.

Iskandar Zulqarnayn

O'tgan zamonda Iskandar degan ulug' bir podshoh bor edi. Bir kun bir devonaga yo'liqtsi. Devonaning ba'zi harakatlari podshohga xush kelub, aytdiki: «Ey devona, mandan bir narsa so'ragil». Devona aytdiki: «Ey podshohi olam, pashshalar manga har vaqg tashvish beradurlar. Yuz va qo'llarimni choqub, xafa qiladurlar. Buyursangizki, pashshalar manga bunday ozor bermasalar». Podshoh aytdi. «Ey devona, mandan shunday narsa so'ragilki, ul narsa manim hukmimda bo'lsun. Man pashshaga nechuk buyruq qilurman?» Devona aytdi: «Ey podshoh, dunyodagi maxluqlarning eng kichkinasi va ojizrog'i pashshadir. Shul pashshagaki hukmingiz yurmasa, emdi sizdan nima so'rarman?»

Hissa:

Dunyoda sening na hojating vor,
So'ragil oni san Xudodan, ey yor.

Lofchi

Bir lofchi kishi bor edi. Lof va yolg'on so'zlarni ko'p so'zlar edi. Bir kun bir majlisda dengizlarning ahvolidan va dengizda ko'rgan tomoshalaridan hikoya qildi. Majlisdagi kishilardan biri so'radiki: «Ey birodar, siz dengizda ko'p sayohat qilganga o'xshaysiz, dengizlarning baliqlari qanday bo'lur ekan?» Lofchi ul kishiga boqub: «Haligacha siz dengiz baliqlarini ko'rganingiz yo'qmi? Dengiz baliqlari tuyaga o'xshash ikki uzun shoxli bo'lurlar»,— dedi. Majlisda o'lturganlar bildilarki, ul bechora na tuyani ko'rgan ekan va na dengiz balig'ini. Barchalari birdan kulishib yubordilar. Lofchi uyalib, majlisdan chiqib ketdi.

Hissa:

*O'g'ul, parhez qil san ham hamisha lofu yolg'ondan —
Ki yaxshidur sukut etmoq, aytub yolg'onu yolg'ondan.*

Ikki yo'ldosh

Ikki kishi do'st va yo'ldosh bo'lib, safarga chiqdilar. Yo'lda bir ayiq chiqib, bularga yugurib hujum qildi. Bularning biri yosh va chaqqon edi. Shu sababli tezlik ila qochub, bir yerga bekindi. Ammo ikkinchisi o'zining keksaligi va kuchsizligidan qocholmay qoldi. Nachora, o'zini bir yerga tashlab, o'likga o'xshab qimirlamay yotdi. Ayiq kelub, buni iskab-iskab, o'luk gumon qilib, zarar yetkurmay tashlab ketdi.

Ayiq ketgandan so'ngra yo'ldosh bekingan yeridan chiqub keldi va kulib aytdiki: «Ey yo'ldosh, qulog'inga ayiq nima deb shivirladi?»

Yo'ldosh javob berdi: «Ayiq qulog'imga, bunday ojizlik vaqtida seni tashlab ketadurg'on kishiga bundan so'ng aslo yo'ldosh bo'lma, deb shivirladi».

Hissa: Shunday kishilar ila do'st va yo'ldosh bo'lmoq kerakki, shodligingga shod, xafaligingga xafa bo'lsun. Oshga o'rtoq, boshga to'qmoq bo'lmasin.

To'g'ri javob

*Otasi o'lub, bir kishi o'ldi boy,
Ki qoldi anga molu mulk, saroy.
Oning oldiga bir faqir kelib,
Salom ayladi ko'p tavoze qilib,
Dedi: «Man sanga tug'ma qardoshman,
Bu molu manolingga yo'ldoshman.
Otangdan chu qoldi sanga buncha mol,
Bo'lib ber menga yarmini ushbu hol».
Ul odam dedi hayrat ila ango:*

«Nechuk san qarindosh o'lursan mango?»

Faqir aydi: «Ey mehribonim, eshit;

Quloq sol, bu arzi nihonim eshit,

Sanu man hama olam insonlari,

Emasmizmi bir odam o'g'lonlari?»

Bu so'zni eshitgach, tabassum qilib,

Bir oltun chiqardi, dedi: «Ol kelib»

Ul aydi: «Birodar, bu qanday suxan,

Manga shulmidir hissa merosdan?»

Javobida ul mard shirin kalom,

Dedi: «Sokit o'l, bilmasun xosu om.

Eshitsa gar o'zga qarindoshlar,

Uzog'u yaqin, yoru yo'ldoshlar,

Bo'lib olsalar, molu mulk tamom,

Sango tegmagay bir tiyin, vassalom».

Pand

Yaxshi muomalani do'st va dushmanga barobar qilmoq lozimdur. Chunki yaxshi so'z do'stlarning do'stliklarini ortturur. Dushmanlaringni do'stlikka aylantirur.

Nazm

Bo'lur xulqu xush ham suchuk til bila,

Yetaklab ulug' filni qil bila.

Chiqar yaxshi so'z-la ilon inidan,

Yomon so'z ila musulmon dinidan.

Jo'g'rofiya

Yerning ahvolini bildiradurg'on ilmni jo'g'rofiya deyilur. Yer bizning ko'zimizg'a tekisg'a o'xshab ko'rinsa ham, aslida tekis emas. Balki po'rtaxolg'a o'xshash yumaloqdir. Avvallarda «Yer ho'kizning shoxida turadir», degan so'zlarga har kim ishong'on bo'lsa ham, hozirg'i zamonda andog' so'zlarning aslsizlig'i har kimga ma'lumdir. Yer hech narsaning ustida turmas. Balki havoning o'rtasi muallaq turadur. Po'rtaxolning yuzi o'zining po'sti ila qoplong'onig'a o'xshash yer yuzining ham to'rtan uch bo'lagi sho'r suvlar ila qoplanmish, qolg'on bir bo'lagi tosh, qum va tufrog'lar ila qoplanmishdur. Suv ila qoplong'on o'rinlarini dengiz, ko'l va daryo deyilur.

Tosh, qum va tufrog‘lar ila qoplanmish o‘rinlarini qurug‘liq deyilur. Dengizlar besh bo‘lak bo‘lib, Bahri muhiti kabir, Bahri muhiti hind, Bahri muhiti atlas, Bahri muhiti munjamidi shimoliy, Bahri muhiti janubiy deb atalurlar. Ushbu dengizlar qurug‘likning atrofini o‘rab olmish ulug‘ dengizlardur. Bulardan boshqa qurug‘likning orasig‘a yorib kirmish nihoyatda ko‘p ko‘l va dengizlar bordur. Mashhurroqlari: Oq dengiz, Qora dengiz, Shimol dengizi, Kaspiy dengiz, Manosh dengizi, Bahrang dengizi, Boltiq dengizi, Atalar dengizi, Marmara dengizi, Azov dengizi, Bahri ahmar, Yaponiya dengizi va Chin dengizlaridur. Qurug‘liq ham besh qitaga bo‘linib, Yevropa, Osiyo, Amriqo, Afriqo, Avstraliya deb atalur.

Hajjoj ila darvesh

O‘tgan zamonda Hajjoj ismli bir zolim podshoh bor edi. Ko‘p ulamo va saidlarning boshlarini kesmish va qonlarini to‘kmish edi. Aning jabr va zulmi shul darajaga yetmishdur, tarix kitoblarining har birida aning ismini Hajjoji zolim deb yod qilmishlar. Mana ushbu Hajjoj bir kun yo‘lda bir darveshga yo‘liqdi. Oldiga chaqirib: «Ey darvesh, manim haqimga bir yaxshi duo qil!» — dedi. Darvesh qo‘lini duoga ko‘tarib: «Yo Rab! Bu zolimni jonini tezroq olg‘aysan», — deb duo qildi. Hajjoj achchig‘lanib: «Na uchun bunday yomon duo qilursan?» — dedi. Darvesh: «Agar san tezroq o‘lsang, gunohing ko‘paymas. Va barcha fuqaro sening zulmingdan qutulur. Shuning uchun manim bu duom ham sanga va ham barcha kishilarg‘a foydalidur», — dedi. Darveshning to‘g‘ri javobi Hajjojga xush kelub, ko‘p in‘omlar berdi. Ham ul kundan boshlab zulmdan qo‘l yig‘di.

AXLOQ DARSLARI

Tarbiyali bola

Tarbiyali bola ulug‘larni izzat va hurmat qilur. O‘zi barobarig‘a yaxshi muomala qilur. Va o‘zidan kichiklarg‘a shafqat va marhamat qilur. Har kimning qadrini bilur. O‘zidan rozi qilmoqg‘a harakat qilur. Qo‘lidan kelganicha boshqa insonlarg‘a yordam berur. Insonlikg‘a yarashg‘an ishlardan o‘zini tortmas. Yarashmag‘an ishlarning (qancha foydalik bo‘lsa ham), yaqiniga bormas. O‘zi bilmaydurg‘an so‘zlarg‘a va qo‘lidan kelmaydurg‘on ishlarg‘a aslo aralashmas. Har ishda to‘g‘rilikdan ayrilmas. Doimo yaxshini yaxshi, yomonni yomon der. Har so‘zni vaqtig‘a va joyig‘a qarab so‘zlar. Har ishda bir foydani ko‘zlar. O‘zlarig‘a yoki boshqa insonlarg‘a foydasi tegmaydurg‘on ishlarg‘a qadam qo‘ymas. Hech kimning ishig‘a, kuchig‘a zarar yetkurmas. Tarbiyasiz, yomon

bolalarga qo'shilmas. Ota va onasining, muallim va xalfalarning so'zlaridan chiqmas. Har ishda insofni qo'ldan bermas. Birovdan bir yaxshilik ko'rsa, esidan chiqarmas. Qo'ldan kelmagan ishni ustig'a olmas. Ustig'a olgan xizmatini qilmay qoldirmas. «Millat» degan so'zni jonidan ortiq suyar.

Shafqat va marhamat

Odam bolalarig'a lozim bo'lgan yaxshi ishlarning biri muhtojlarga shafqat va marhamat qilmoqdur. Shafqat va marhamat esa birov bir narsani so'rag'on vaqtida bor bo'lsa, ayamasdan bermak, agarda yo'q bo'lsa, shirin so'z ila uzr etmoq va qo'ldan kelganicha boshqalarga yordamda bo'lmoqdur. Janobi Haq taolo hamma maxluqlarni bir-birig'a muhtoj va bir-birig'a sabab qilub yaratmishdur. Podsho gadog'a, gado podshohg'a, boy faqirg'a, kofir mo'ming'a, mo'min kofirg'a hosil, hamma bir-birig'a muhtojdir. Bu muhtojlik yolg'iz insonlar orasida bo'lmay, insonlar ila dunyodag'i jonliq va jonsizlarning barchasini orasida hamma vaqt ko'rilmakdadur. Insonlar minmoq, yuklarini ortmoq, yerlarig'a ekin sochmoq, sut va go'shtlarini yemoq va ichmoq uchun ot, tuya, eshak, qo'y, sigir, ho'kiz, baliq, tovuq kabi har xil hayvonlarga muhtoj bo'lurlar. Hayvonlar esa rizqlarini o'tkarmoq va bolalarini tarbiya qilmoq uchun ko'p vaqtlarda insonlar tarafidan ekilgan o't, pichan va g'allalarga va soling'an imoratlarga muhtoj bo'lurlar. Shul sababli shafqat va marhamat to'g'risida insonlik, hayvonlik, kofirlik, mo'minlik, yaqinlik, uzog'lik, boylik va faqirlik kabi farqlarni e'tibor qilmay, barchani barobar ko'rmoq lozimdur.

Ali ila Vali

Ali ismlik faqir bir bola bor edi. Bir kuni och qoldi. Non izlab ko'chag'a chiqdi. Qo'shnilardan birining Vali ismlik bir o'g'li bor edi. Vali qo'lig'a bir parcha non ushlab, eshigining oldida yeb turgan edi. Bechora Ali esa ochlikdan o'lum darajasig'a yetkan edi. Valining qo'lidag'i nonni ko'rg'ani zamon oldig'a borib, bo'ynin egib, «o'rtoqjon, ozgina noningdan bersang-chi», dedi. Vali esa tosh ko'ngillik, shafqatsiz bola edi. Shu sababli Alining holiga hech bir rahm qilmay: «Bor ket, sanga beradurgan nonim yo'q», — dedi. Oradan ko'p vaqt o'tmadi. Bir kun Valining bir echkisi yo'qoldi. Vali echkisini axtarmoq uchun dalag'a chiqdi. Ko'p yurdi, oxirida tashna bo'ldi. Har tarafdin suv izladi, hech bir yerdan suv topolmadi. Suvsizlikdan yiqilmoq darajasig'a yetkan holda uzoqdan ko'zi Aliga tushdi. Ali bir daraxtning soyasida qo'ylarini o'tlatib, oldig'a bir ko'zada suv qo'yib o'tirmish edi. Vali shodlik ila Alining oldig'a

borib: «Birodar, suv bermasang, tashnaliqtsan o‘lurman», — dedi. Ali faqir bo‘lsa ham oliyjanob bir bola edi. Valining holiga shafqat va marhamat qilub, ko‘zani uzatdi. Vali to‘ygunicha suv ichib, tashnalik balosidan qutuldi. Va o‘zining ulda qilg‘an marhamatsizlig‘ig‘a Alidan afu so‘rab, minnatdorlik izhor etdi.

Isrof, buxl va saxovat

Isrof o‘rinsiz va zaruratsiz yerlarga molni sarf etmakdir. *Buxl* eng zaruriy yerlardan ham molni qizg‘anmoq va ayamoqdur. *Saxovat* esa har ikkisinining o‘rtasi bo‘lib, molni zarur va foydalik o‘runlarga sarf qilub, zarursiz, foydasiz o‘runlardan saqlamoqdur. Isrof ila buxl din yuzasidan harom va aql yuzasidan eng yomon va mardud sanalg‘an ishlardandur. *Saxovat* esa xo‘ylarning eng yaxshisidir. Isrof qilg‘uvchini *musrif* deyilur. Buxl qilg‘uvchini *baxil* va *xasis* deyilur. Sahovat qilg‘uvchini *saxiy* va *jo‘mard* deyilur. Musrif kishi har qancha davlatlik bo‘lsa ham, oxir bir kun faqirlik va xo‘rlik balosig‘a yo‘liqadi. Buxl kishi har qancha boy bo‘lsa ham, molining huzur-halovati, tiriklig‘ining lazzati va shavkatidan quruq va mahrum qolur. Saxiy kishining kundan-kun moli ko‘payib, izzat va obro‘yi ortar. O‘z barobarlari orasida so‘zi o‘tkur va e‘tiborlik bo‘lur.

Maktab

Bolalar tug‘ulub, olti-etti kunlik bo‘lg‘anlarida onalari beshikka solurlar. Kecha va kunduz tinmasdan harakat qilub, ko‘krak sutlari ila tarbiya qilurlar. Qachonki bolalar olti-etti yoshga yetsalar, maktabg‘a berurlar. Maktabda muallim va xalfalar ko‘krak kuchlari ila tarbiya qilurlar. Bunga qaraganda, maktab bolalarning ikkinchi beshiklaridur.

Avvalg‘i beshikda bolalarga onalari sut emizib, tanlarini o‘stururlar. Ikkinchi beshikda muallimlar ilm va odob o‘rgatub, aql va fikrlarini o‘stururlar. Bolalar uchun tanning salomatlig‘i lozimdur. Ammo akl va fikrning salomatlig‘i undin ortig‘roq lozimdur. Chunki aql va fikrsiz tandan na o‘zi uchun va na boshqa kishilar uchun hech bir foyda yo‘qdur. Shul sababli bolalarga avvalgi beshiqdan ko‘ra, ikkinchi beshik bo‘lgan — maktab yaxshiroq va foydaliroqdur. Avvalg‘i beshikda sut va taom berub boqqan ota va ona qanday do‘st va aziz bo‘lsalar, ikkinchi beshikda ilm va odob o‘rgatub, tarbiya qilg‘an muallim va xalfalar ondin ortug‘roq do‘st va azizdurlar.

Bayt:

*Erur maktab maorifning makoni,
Zamonidur buning yoshlik zamoni.
Kishi qilgay kishini ushbu maktab,
Bitirgay har ishini ushbu maktab.
Bu maktabda o‘qug‘on har bir inson,
Bilub ilmu odob bo‘lg‘ay musulmon.
Necha ilm ol, odob dunyodakim bor,
Chiqubdur barchasi maktabdan, ey yor.*

Iskandar ila Arastu

O‘tkan zamonda Iskandar Rumiylar degan bir podshoh bor edi. Aning Arastu otlig‘ bir olim va dono ustodi bor edi. Iskandar ustodini o‘z yonig‘a bosh vazir qilib, barcha mamlakat ishlarini shunga topshurmish edi. Bir ish qilsa, shung‘a maslahat ila qilur edi. Eshikdan kelsa, o‘rnidan turib, joy berur edi. O‘zining otasidan ortuq izzat va hurmat qilurdi. Bir kuni vazirlardan biri Iskandardan so‘radiki: «Na uchun Arastuni otangizdan ortuq izzat qilursiz?» Iskandar aytdi: «Otam go‘yoki mani osmondan yerga tushurdi. Ammo, ustodim Arastu mani yerdan osmong‘a ko‘tardi, ya‘ni otam mani dunyog‘a kelmog‘img‘a sabab bo‘ldi. Ustodim ilm va odob o‘rgatub, martaba va izzatimning ortmog‘iga sabab bo‘ldi. Shuning uchun ustodimni otamdan ortuq izzat qilurman». Ustodni otadan ortiq izzat qilmoq kerak.

O‘qumoq, yozmoq

O‘qumoq, yozmoq ilmi qiyin bir ish emasdur. Balki, oz vaqt maktabda g‘ayrat qilmoq ila o‘rganiladurg‘on bir hunardur. Lokin, bundan hosil bo‘ladurg‘an foydalar nihoyatda ko‘pdur. Tilsiz, quloqsiz bir odam ila sog‘ va salomat bir odam orasida qancha farq bor bo‘lsa, o‘qumoq, yozmoqni bilmag‘an kishilar ila buni bilg‘an kishilar orasida shuncha farq bordur. Balki, bularning oralaridag‘i farq alarnikidan ortig‘roqdur. Chunki tilsiz kishi har xil ishoratlar ila tilli kishilarning qiladurg‘on ishlarini qila olur. Quloqsiz kishi ham birovning so‘zini shunday ishoratlar ila bila olur. Ammo o‘qumoq, yozmoq ilmini bilg‘an odamlarning qiladurg‘on ishlarini buni bilmag‘an odamlar hech bir yo‘l ila qilolmaslar. Balki, o‘qumoq, yozmoq ilmini biladurg‘on bir kishig‘a muhtoj bo‘lurlar. Bundan muallim bilurki, o‘qumoq, yozmoq ilmini bilmag‘an odamlardan tilsiz, quloqsiz kishilar yaxshidur.

Ahmad ila onasi

Ahmad olti yoshlik bir bola edi. Har vaqt onasining oldida o'tursa, onasi eski hikoyalardan so'ylab, Ahmadni ovutib o'tirardi. Bir kuni Ahmadg'a onasi aytdi: «O'g'lum, Allohi taolo eng avval otamiz Odam alayhissalomni tufrog'dan yaratdi. So'ngra onamiz hazrati Havoni yaratdi. Ikkovlarini jannatg'a qo'ydi. Bir yemishni ko'rsatib: «Buni yemangiz», — dedi. Bir kuni shayton bularni aldab, ul yemishdan yedirdi. Shuning uchun Alloh taolo bularni koyib, jannatdan chiqardi. Ikkovlari yer yuzig'a tushib, er va xotun bo'ldilar. Biz barchamiz shularning bolalarimiz».

Ahmad bu so'zni eshitgach: «Onajon, siz hazrati Odam ila Havoni ko'rganmisiz?» — dedi. Onasi: «Yo'q, o'g'lim, kitoblardan o'qub bildim», — dedi.

Ahmad qo'liga bir kitob olub, har qancha varaqlab ko'rsa ham, ko'ziga qora chiziqlardan boshqa hech narsa ko'rinmadi.

Onasi Ahmadning bu holini ko'rib: «O'g'lim! San maktabda o'qumaguncha kitobdagi narsalarni ko'rolmaysan», — deb Ahmadni maktabg'a berdi. Ahmad bir oz maktabda o'qug'andan so'ngra, onasidan eshitgan hikoyalarini kitoblardan o'qib, o'zi biladurg'on bo'ldi.

Ota-ona

Dunyoda bolalarg'a eng do'st va mehribon kishilar o'zlarining ota va onalaridurlar. Har ona o'z bolasini avval to'qqiz oy qornida ko'tarib yuradi. So'ngra qancha azob va mehnatlar ila tug'ar. Bola tug'ulgan zamonda «inga» deb yig'lamoqdan boshqa bir narsani bilmas. Ona bechora shu bolani goh ko'tarub, goh yotqizub, goh turg'uzub, goh o'tquzub tarbiya qilar. Iig'lasa, ovutar. Och qolsa, emizib to'yg'uzar. Alhosil, bolaning xursandlig'i va salomatlig'i nima ila bo'lsa, har birini qilur. Kerak bo'lganda, molini va jonini bolasidan ayamas. Ota esa kecha va kunduz ishlab topg'an narsasini bolalarining osh, non va kiyimlarig'a sarf qilur. Buning ustig'a «O'zumdan so'ngra bolalarimg'a qolsun, bolalarim kishig'a muhtoj bo'lmasin», deb bir narsa orttirib qo'ymoq harakatida bo'lur. Ota-onaning kecha va kunduz Xudodan tilagan narsasi bolalarining salomatlig'i va uzun umr ko'rmog'i, dunyo va oxiratda baxtli bo'lmog'idur. Bolalarg'a bunday do'stlik va yaxshilikni ota-onadan boshqa hech kim qilolmaydur. Shul sababli bolalarg'a o'z ota va onalarini chin ko'ngil ila do'st tutmoq, buyurg'an ishlariniqilmoq, qaytargan ishlaridan qaytmoq lozimdur.

bo'lgay jahannam jazosi.

Bola qurboni. Bir xotun o'zining to'rt yoshlik qizini yetaklab bog'chag'a chiqdi. Ul vaqt bahor fasli edi. Bog'cha yonig'a ko'kargan yashil o'lanlar va novda uchida ochilishg'a yaqinlashg'an gul g'unchalari ila ziynatlanmish edi. Yashil o'lanlar orasida har tarafg'a cho'zilib ketg'an uzun-uzun yo'llar bog'chani husnini ortturmish va o'rtadan o'tadurg'on ulug' suv bog'chani ikkig'a ayirmish edi. Bu bog'chag'a kirg'anda yosh qizning ko'ngli ochilub, har tarafg'a yugurmoqg'a boshladi. Goho o'lanlar ustig'a yotub yumalanur edi. Goho ko'zig'a yaxshi ko'ring'an gullarni uzib, ko'ksig'a taqub, onasig'a ko'rsatardi. Onasi suv bo'yida o'tirib, qizining yoqimli harakatlarini tomosha qilardi. Lekin bu xursandlik uzoqqa bormadi. Suv bo'yida yangig'ina ochilg'on bir gulni ko'rib, uzaman, deganda qizning oyog'i toyib suvg'a yiqildi. Onasi bu holni ko'rib. «Dod, bolam! San o'lguncha man o'lay!»— deb qizining orqasidan o'zini suvg'a otdi. Bu tovushni bog'bon eshitib, yugurib keldi. Bularni bu holda ko'rib, kiyimlarini yechib, o'zini suvg'a tashladi. Borib, avval onasini qutqarmoqchi bo'lgandi, onasi: «Mani qo'y, avval bolamni qutqar», — deb bog'bong'a yalindi. Bog'bon ham qabul qilib, avval bolani qutqarib, suv chetig'a chiqardi. Bog'bon qaytub borg'uncha bechora ona xiyla yerg'a oqub bormish, o'z jonini bolasig'a qurbon qilmish edi.

Munavvarqori Abdurashidxonov yuqoridagi hikoyalari orqali insonlarga zarur bo'lgan tuyg'ularni eslatishga harakat qilgan. Bu odob-ahloq, tarbiyaga oid asarlari hozirgi davrda ham o'z kuchini yo'qoymaganligi ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. “Refresentatives of the jadid on movement” T., 2009 Page-15: 18; 34: 67
2. Thoughts of the turk on the Jadid T., 2010 Page- 698: 134; 167
3. Munavvarqori Abdurashidxonov “Yer yuzi” 1915-1916-yillar S-4; 5; 6; 7.
4. Sirojiddin “Ahmad Munavvarqori” esse “Sharq yulduzi” jurnali 1992-yil 5-son.
5. Xolboyev S. “Munavvarqori” “Fan va Turmush” T.,1991. S- 145; 176; 190.
6. “Turon tarixi” Toshkent T., 1991. S-265; 268; 273.
7. Essey “Activities of Uzbek Jadids” year-2020; No; 10
8. “Turkestan Autonomy” Tashkent T., 2019; Page-145; 178; 197.
9. “Tanlangan asarlar” Toshkent. “Ma’naviyat” 2003 yil S-3;4;5;6;7;9;10; 14 va h.k.z.

JADIDLAR G‘OYALARI YANGI O‘ZBEKISTON STRATEGIYASI BILAN HAMOHANG

Sevara SHODMONQULOVA,

TAFU o'qituvchisi

Umida BATIRBEKOVA,

TAFU talabasi

Anotatsiya. Ushbu maqolada biz siz bilan aziz va ulug' zotlarimizning vatan uchun qilgan fidoiyligi, ta'lim tarbiya yo'lida qilingan ulug'vor ishlari haqida so'z yurutamiz. Ularning tutgan yo'llari kelajagimiz ravnaqi yani Yangi O'zbekiston strategiyasi bilan naqadar hamohangligi va biz nima uchun ularning bosgan izlarini vatan ravnaqi uchun yana bosib o'tishimiz kerakligini prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning ishonch ila aytilgan so'zlarini kengroq talqin qilamiz.

Annotation: In this article, we will talk with you about the sacrifices made by our dear and great people for the motherland, the great work done in the field of education. We will interpret the words of our President Shavkat Miromonovich Mirziyoyev with confidence about how their paths are in harmony with the development of our future, i.e. the strategy of New Uzbekistan, and why we should follow their footsteps again for the development of our country.

Kalit so'zlar: Jadidlar, vatan, ozodlik, ta'lim, tarbiya, fidoiylig, yangi O'zbekiston, kelajak, poydevor, birdamlik, ulug'vorlik, yosh avlod, moziyga sayohat.

Key words: Old people, homeland, freedom, education, upbringing, dedication, new Uzbekistan, future, foundation, unity, greatness, young generation, journey to modernity.

“Bu ulug' zotlarning maqsadi – jaholat va qoloqlik girdobida qolib kelayotgan Turkiston xalqini dunyoviy ilm – fan, ilg'or kasb – hunarlar bilan qurollantirib, umumbashariy rivojlanish yo'liga olib chiqishdan iborat edi.

Jadidlar tomonidan tashkil etilgan yangi usuldagi maktablar, teatr, kutubxona va muzeylar, gazeta va jurnallar, Turkiston farzandlarini chet ellarga o'qishga yuborish maqsadida tuzilgan xayriya jamiyatlari xalqimizni necha asrlik g'aflat uyqusidan uyg'otdi, milliy ozodlik harakati uchun beqiyos kuch berdi” [1]

Shavkat Mirziyoyev

Jadidchilik yoki jadidizm (arabcha: جديد jadīd — yangi) — XIX asr oxiri XX asr boshida Turkiston, Kavkaz, Qrim, Tatariston hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat.[2]

Jadidchilik avval madaniyat sohasidagi harakat sifatida faoliyat yuritgan. Bu oqim vakillari taraqqiyot uchun kurashish, turkiy tillarni rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o'rganish, fan yutuqlaridan foydalanish hamda ayollar va erkaklar tengligi uchun kurashishga chaqirishgan.[3]

Jadid so'zi arabchada – “yangi” ma'nosini bildirganidek, ulug' zotlarimiz, jadidlarimiz yangilanish ozod vatanga erishish farzandlarimiz ilmi bo'lishlari ta'lim - tarbiya olishlari uchun butun vujudi ila tinimsiz harakat qilganlar. Malumki, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy va ularning yo'lini tutgan yuzdan oshiq o'zbek ilmi, bilimli, ziyolilarini o'sha davrning Toshkent kommunistlar rahbari bo'lmish Stalin muhri tushirilgan hujjatga asoslanib, 1938-yilning 4-oktyabrda “xalq dushmani” deya o'tib tashlashgan. Ammo ular hech qadai xalq dushmani emas edilar, aksincha ular vatan uchun vatanning ozodligi uchun ilm – fan uchun o'z jonlaridan voz kechgan fidoiy inson edilar. Ular Turkiston xalqini mudroq uyqudan, g'aflatdan uyg'otmoqchi edilar. Turkiston xalqini bosqindan, qoloqlikdan, ilmsizlikdan, arosatdan ozod qilishga birdam bo'lgan lekin bu yo'lda qozg'olon orqali emas balki farzandlarni xalqni bilimli qilib ularni o'qitib, ta'lim orqali amalga oshirmoqchi edilar. Afsuslar bo'lsinki, Turkiston xalqining uqadar ilmga ega emasliklaridan o'z foydasiga ishlatgan haqiqiy dushmanlar o'z maqsadiga yetdilar. Dushmanlarimizning bu ishlari uzoq yillar millatdan sir tutildi. Oyni etak bilan yopib bo'lmaydi degan bir maqol bor xalqimizda, mustaqillikka kelib davlatimiz birinchi prezidenti marhum Islom Abdug'aniyevich Karimov tomonidan jadidlarimiz xotirasi abadiylashtirildi va Toshkentda ular uchun muzey ochildi, Shahidlar xiyoboni barpo qilindi. To'g'ri ular nomi tiklana boshladi, ammo ular adabiyoti mamlakatda targ'ib etilmadi, jadidlar g'oyalari qabul qilinmadi. Chunki mustaqillikning ilk yillari bo'lganligi bois xalqimizda biroz xadik bor edi. Hozirgi kunga kelib esa davlatimiz prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan jadidlarimizga bo'lgan ehtirom kuchaytirilib o'qituvchilar kuni munosabati bilan o'tgan tantanada sovetlar qatil etgan jadidchilar Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy va Munavvarqori Abdurashidxonovni “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan taqdirlash haqidagi qarori ma'lum qilindi.

Prezidentimiz Shavkat Miramonovich Mirziyoyev yangi O‘zbekistonni yaratishda jadidlar tutgan yo‘lni tutish ularni yorqin kelajak uchun qilingan g‘oyalarini qabul qilgan holda barcha e‘tiborni ilg‘or ta‘limga, marifatga, taraqqiyotga barcha e‘tiborini qaratgan holda ish tutmoqdalar.

“Mamlakatimiz o‘z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga kirayotgan hozirgi paytda bizga jadid bobolarimiz kabi g‘arb ilm – fan yutuqlari bilan birga, milliy qadryatlar ruhida tarbiya topgan yetuk kadrlar suv va havodek zarur”

Sh. Mirziyoyev

Ma‘rifatparvar ajdodlarimizning bizga qoldirgan merosi bugungi kunda yangi O‘zbekiston uchun juda ham muhim va mustahkam poydevor bo‘la oladi. Biz shundoq ham ancha vaqt yo‘qotdik deya olaman, endi esa jadid bobokalonlarimiz ko‘rsatgan yo‘ldan borishimiz lozim. Biz yosh avlodlarga vatanparvarlik, millatlararo totuvlik, mehridaryolik, birdamlik ruhini singdirishimiz, ta‘lim ta‘rbiya jarayonida marifatparvarlik ajdodlarimizning mardligiyu qilgan jasoratlarini takidlab o‘tmog‘imiz kerak. Hozirgi kunda ozod va hur mamlakatda mustaqil O‘zbekistonda yashab ilim olishimiz uchun barcha sharoitlar yetarlicha ammo yoshlarimiz ta‘limga bo‘lgan e‘tiborlari sust, hoxishlari juda past, balki bu “to‘qlikka sho‘xlik”dir. Shuning uchun ham ularga jadid bobokalonlarimizni misol qilib ko‘rsatmog‘imiz va kelajak avlodni shukronalik ruhida tarbiya qilmog‘imiz kerak. Ularning mardonavor qilgan ishlari bimalol yosh avlodga o‘rnak bo‘la oladi. Jadid bobokalonlarimizning oltinga teng ruhlantiruvchi hozirgi zamon psxologlari tili bilan aytganda biz yoshlarga motivatsiya bo‘la oladigon so‘zlarini e‘tiboringizga havola etmoqchimiz:

“Oldinga intilmoq ko‘p yaxshidir, kelajakka qo‘l bermog‘ xo‘p foydalidir. Ammo shuni unutmangki moziyga qaytib ish ko‘rmog‘ xayrlidir”

Abdulla Qodiriy

“Bizlarni xonavayron qilg‘on tarbiyasizlik va jaxolatdur. Faqirlik, dabdabalik, xorliklarning hammasi ilimsizlikning mevasi erur”

Mahmudxo‘ja Behbudiy

“Turma - yugur, tinma - tirish, bukulma – yuksal, hurkma – kirish, qo‘rqma - yopish, charchama – qo‘zg‘al”

Abdurauf Fitrat

“Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo xalokat, yo saodat, yo falokat masalasidir”

Abdulla Avloniy

Abdulla Avloniyning aynan bu soʻzlari hozirgi kunda ham juda dolzarbligini anglash mumkin. Yosh avlodga taʼlim berar ekanmiz taʼlimni tarbiya bilan hamohang olib bormogʻimiz kerak. Zero, farzandlarimiz komil inson boʻlib voyaga yetsin, Vatanga oilaga ustozga, doʻstlarga hurmat bilan qarasin. Biz tarbiyani hayot mamot masalasi deb qarasak, farzandlarimizga, oʻsib kelayotgan yosh avlodga jadidchilik yoʻlida qurbon boʻlgan bobokalonlarimiz haqida koʻproq maʼlumot bersak, ular yozib qoldirgan oltinga teng durdona asarlarini oʻqishga oʻrgatsak, ularda Vatanga boʻlgan mehr, ota-onaga boʻlgan hurmat tuygʻulari joʻsh uradi.

Jadidlar yangi zamonni ilm marifat asosiga qurilgan ilgʻor jamiyatni orzu qilgan millat oydinlari edilar...

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Sh. M. Mirziyoyev “Yangi Oʻzbekiston” gazetasiga bergan intervyusi . 202-yil, 17-avgust
2. Ahmedov Sirojiddin, Rajabov Qahramon (2000-2005). «Jadidchilik». Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent
3. “Jadidizim” Ensiklopedik lugʻat. 1. Toshkent: Oʻzbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1988. 271-bet

SOʻFIZODA, MUQIMIY VA HAMZA IJODIDA ESTETIK QARASHLARINING UYGʻUNLIGI

Dilorom ALIMOVA,

TAFU oʻqituvchisi
Feruza ROʻZIBOYEVA,
TAFU talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Muhammadsharif Soʻfizoda, Muqimiy va Hamza satirik ijod namunalarining oʻxshash taraflari muqoyasa qilingan. Davr muammolari, tekinxoʻr boylar, soxta din peshvolari, amaldorlarning xunrezliklarini achchiq satira orqali ochib berish kabi mavzu umumiylikini koʻrishimiz mumkin. Shuningdek, ushbu ijodkorlarning oʻz maqsadlari yoʻlida chekinmasliklari haqida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlar: Muhammadsharif Soʻfizoda, Muqimiy, Hamza, satira, muqoyasa, amaldorlar, boylar, din peshvolar, tanqidiy, mutaassiblik.

Abstract. This article compares the similarity of the satirical works of Muhammadsharif Sofizoda, Mukimi and Hamza. We see common themes, such as the problems of time, the greedy rich, the false priesthood, the bitter satire on the bloodshed of officials. It is also believed that these artists will not back down from their goals.

Keywords: Muhammadsharif Sophizoda, Mukimi, Hamza, satire, comparison, officials, rich people, religious figures, criticism, fanaticism.

Аннотация. В данной статье сравнивается сходство сатирических произведений Мухаммадшарифа Софизоды, Мукими и Хамзы. Мы видим общие темы, такие как проблемы времени, жадные богачи, лжесвященство, горькая сатира на кровопролитие чиновников. Также считается, что эти артисты не отступят от своих целей.

Ключевые слова: Мухаммадшариф Софизода, Мукими, Хамза, сатира, сравнение, чиновники, богачи, религиозные деятели, критика, фанатизм.

KIRISH

Muhammadsharif Soʻfizoda („Vahshiy») 1869-yil 29-yanvarda Chust shahrida dunyoga keldi. U oʻz savodini yoshligidan Manzura otindan chiqarishga urindi. Keyingi taʼlimini esa oʻz mahallasidagi eski maktabda davom ettirdi. U bolalik chogʻlarida Manzura otindan xalq qoʻshiqlari va dostonlarini maroq bilan tinglagan edi. Ayniqsa, bu xushovoz ayolning gʻazal oʻqishdagi sanʼati boʻlajak shoirni qattiq hayajonlantirgan, adabiyotga qiziqishini kuchaytirgan. Muqimiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Furqat singari demokratik fikrdagi qalam ahllarining ijodini qunt bilan oʻrgangan, oʻzi ham sheʼr yozishni mashq qilgan, hatto, ularning ijod yoʻnalishiga oʻxshash qalam tebratib, jiddiy satiralar yarata olgan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

1893—1898-yillarda Soʻfizoda Qoʻqonda yashaydi. Bu yerda u Muqimiy, Zavqiy hamda Furqatlar bilan tanishadi va ular taʼsirida ijod qila boshlaydi. Uning „Vahshiy» taxallusi bilan yozilgan „Ayting bu soʻzimni», „Dakaning», „Bedanang», „Burgalar» kabi betakror satiralari,

„G‘ubor dardu olam», „O‘pay» singari lirik g‘azallari Muqimiy an‘analari asosida shakllanganligini ko‘rishimiz mumkin. Masalan:

Kirib vahdad xumiga nosovodliqni ranglanglar, Ki qilmoq, oshnolig‘ boridin g‘ayr ila tanglanglar. Qayu masxabda ahli ishqni qatli zarur vojib, Musulmonlig‘ agar shul bo‘lsa mo‘minlar paranglanglar.

Shoir So‘fizodaning mavjud ijtimoiy tuzum homiylariga qarshi bunday ochiq harakati, o‘sha paytlarda Muqimiy satiralarining qaqshatqich zarbalaridan qutula olmay yurgan eski tuzumni saqlab qoluvchi guruhlar uchun yanada kattaroq tashvish bo‘ldi. Shuningdek, shoirning: Muallimni quvib maktabni yopgan chustilar bizlar Berib pora prostavlarni topgan chustiylar bizlar. Duo qilsun deduk yosh qizni sotdik oqsoqollarga, Va lekin qilg‘uchi olamni vayron chustiylar bizlar.

Shoirning bu satirasida boy va ruhoniylarning jirkanch basharasi ularning o‘z tili orqali fosh etiladi. Albatta, shiori: „ Yesun to‘qlar eshik oldida tursun termulib ochlar," bo‘lgan „ochlarga bojmonlar" o‘zlarining butun razilliklarini yashirib turgan niqobning bu taxlitda ayovsiz yirtib tashlanishiga befarq qaragan emaslar. Shoirning satirik merosi zaminida mehnatkash xalqqa, kambag‘al dehqonlarga samimiy xayrixohlik, tekinxo‘r tabaqa vakillariga qarshi kuchli nafrat singib ketgan. U haqiqat uchun kurashdan qaytmagan.

Shuningdek, So‘fizoda zamondosh qalam ahillari ijodidan ilhomlanib satiralar yozgan. Bunga misol qilib, shoir ijodini Muqimiy, Hamza asarlari bilan solishtirib ko‘ramiz. Masalan, Muqimiy ham jamiyatning ikki qutibga ajralganligi, unda ijtimoiy tengsizlik hukm surishini ko‘ra oldi, o‘zi yashab ijod etayotgan hayotda boylar va kambag‘allar, to‘qlar va ochlar, katta yer egalari va bechora dehqonlar, zavod-fabrika egalari va ular qo‘lida ezilib ishlovchilar mavjudligini angladi hamda ularni o‘z asarlarida aks ettirdi. Misol uchun, „Maskovchi" boy Hodixo‘ja va uning korxonasidagi ishlar haqidagi misralarini ko‘rsatish mumkin. Shuningdek, „Voqei ko‘r Ashurboy hoji" asarida axloqiy-maishiy buzuq Ashurboy hojining og‘ir jinoyati haqida so‘zlaydi.

Qoravul, istarshi-yu, mingboshilar Chopib keldilar deb: „Nachuk, kor-zor?" Bosib kirdilar: „Bu nachuk dod?" deb Qoravulning uyiga beixtiyor. Ko‘rib dedilar: „Boy ekan, qochiring!"

Muqimiy satirada hukmron sinflarning bu zo‘ravonliklariga norozilik bildiradi, adolatsizlikni qattiq qoralaydi. Baytda shoir „boy so‘zi"ning „zo‘r e‘tibor"

topishining asl sabablaridan biriga—pul, oltinning u tuzumda hal qiluvchi kuchiga ishora qiladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Shuningdek, Muqimiy satiralari mazmun jihatidan boy, mavzu jihatdan rang-barangdir. Aytish mumkinki, Muqimiy satiralari jamiyat hayotining hamma asosiy tamoyillarini, past-balandlarini qamrab oladi. U o'z satiralari orqali yovuzlarning kulgili, jirkanch tashqi qiyofalarini ochib tashladi. Uning „Tanobchilar“, „Dodxohim“, „Axtaring“, „Saylov“ asarlari mahalliy amaldorlar zulmini ko'rsatishga, ularning jirkanch basharalarini ochiq-oydin fosh etishga qaratilgan. Mahalliy boylarning kirdikorlarini ko'rsatib beruvchi satiralariga esa,

„Maskovchi boy ta'rifida“, „Hajvi Viktorboy“, „To'yi Iqonbachcha“, „Hoji qadoqchi“, „Gap to'g'risida gap“ shu kabilar kiradi. Jamiyatda tekinxo'rlik bilan kun ko'ruvchi din ahillarini tanqid qilishga, ularning fe'l-atvorlaridagi iflosliklarni kulgili hollarni tasvirlashga bag'ishlangan satirasiga esa „Avliyoni“ kiritishimiz mumkin.

So'fizoda 1926-yilda „Qalaysizlar?“ she'rini yozdi. Ushbu she'r yer islohotiga bag'ishlangan bo'lib, yozilishi jihatidan Hamza Hakimzodaning shu haqda yaratgan satiralariga hamohangdir. She'r ikki sinf tilidan yozilgan bo'lib, har bir sinf fikri o'z tilidan ifodalanadi. So'fizoda bu she'rida „Qutirgan bo'ri boylar, tulki eshonlar“, „Ulus boshiga kulfat, elga tovonlar“ bo'lmish tekinxo'rlar bilan yuzma-yuz olishadi. Ularning sharmandali mag'lubiyatidan ayovsiz kuladi. Biz:—

Ajab bo'ldi adabsiz mutahhamlar sizga shul ham kam, Butun dunyoda batrak sinfi ushbu shevadan xurram' Osharsiz, emdidan so'ng tushda sabzi, kechqurun shalg'am. Icharsiz balki xovar jomidan suv o'rniga shabnam. Qutirgan bo'ri boylar, tulki eshonlar qalaysizlar? Jahon chodir xayoli, ro'chi shaytonlar qalaysizlar? Ular:—

O'lib qoldik birodar; holimizdan qilma istifosor, Xususiy mulkimizni mahv qildi firqai abror, Maishat bodasidan mast eduk, qildilar hushyor, Jigarlar sharxasharxa, bag'rimiz qon, ko'nglimiz afkor. Darig'o qo'shchilar bizlarni rohatdan ayirdilar, Iloji qildilar yerdan, ziroatdan ayirdilar.

Savol-javob tarzida yozilgan mazkur dialog shaklidagi she'r 12 banddan iborat. Shoir qishloq mehnatkashlari tushunchasiga tarjimon bo'lish maqsadida ushbu

shakldan juda unumli foydalangan. Satiraning har bir bandi o'ziga xos va o'zgarmay, takrorlanib keluvchi misralarga ega.

Ana endi shunga o'xshash tanqidiy satiralarni Hamza Hakimzoda misralarida ko'rib o'tamiz.

„Hoy, boy!

Ichi g'irch-g'irch moy!

Beti dovul, burni surnay.

Bugun sendan qimmatliroqdir bir zambar loy.

Yozuvchi ushbu parchada boylarning axloqi buzqligi, xudbinligi va birovlarining mehnati mahsulini o'zlashtirib oluvchi kabi xususiyatlarini achchiq satira orqali ochib tashlaydi.

Xuddi shu tasvirlarni Hamza ijodida ham ko'rishimiz mumkin, davr boylarning malayi bo'lgan ruhoniylarning xalq oldida kulgili ahvolga tushib qolganini, shuningdek, xalqni jaholatda saqlab, uni talash hisobiga kun kechirishga uringanliklarini ochib tashlaydi. Eshon tilidan qilib, shunday yozadi: Ro'za tutdim or uchun, Har kuni iftor uchun, Chunki har iftorchining

Bir choponi bor uchun...

Hamza Hakimzoda Niyoziy „Quzg'unlar" nomli satirik asar yozib, unda boy, eshon, qozi, a'lam, mufti, hakim, folbin, o'g'ri, sudxo'r va shu kabi tekinxo'rlarni, mehnatkashlar qonini so'ruvchilarni birma-bir ko'rsatib, ularning kirdikorlarini ochib tashlaydi va ularni el boshiga bitgan quzg'unlar deydi.

XULOSA

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Hamzani ba'zan shariat-din peshvolarining ayrim nojo'ya harakatlarini fosh etgani uchun dinsiz, ateist sifatida baholab keldilar. Aslida u dinni emas, mutaassiblikni, mutaassiblarni fosh etadi.

O'z davrining sohir qalam egalari Muqimiy, Hamza, So'fizoda satiralarini muqoyasa qilar ekanmiz, ularda tekinxo'r boylar, adolatsiz amaldorlar, soxta din peshvolarining kirdikorlari ayovsiz tanqidiy ruhda yoritganlarini ko'rishimiz mumkin. Ana shu xususiyat bilan ijod namunalarning o'xshashlik tarafini ko'rishimiz mumkin. Buyuk iste'dod egalari haqiqat tarafdori bo'lganligi sababli, butun hayoti davomida quvg'in va ta'qibda yurishga majbur

bo'lgan. Lekin, o'z maqsadi yo'lida chekinmagan, maslagiga sodiq qolib, ijodi orqali kurash olib borgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Husaynixon Orifiy. Muhammadsharif So'fizoda. Namangan nashriyoti. 2007.
2. Qosimov.B, Yusupov.Sh., Dolimov.U., Rizayev.Sh., Ahmedov.S. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti.T.: Ma'naviyat. 2004.
4. Sultonov.Y., Imomov.B. O'zbek adabiyoti tarixi. T.: Fan. 1993.

YOSHLAR TARBIYASIDA MA'NAVIY YAKDILLIK

Minhojiddin RAHIMOV,

I.Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti,

3- bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Har bir millat yoki xalq avvalo o'z qarashlari orqali ma'naviy birlashuvi, milliy g'oyasi bilan dunyoda o'z o'rnini topmog'i lozim. Bugun barchamizda ayniqsa, yoshlar ongi va dunyoqarashida yangi hayot qurish, rivojlangan davlatlar qatoriga chiqish yo'lidan borayotgan mamlakatimiz koriga yarash, vatanni sevish va ardoqlash bu borada milliy g'oya masalasida yakdil bo'lish hayotiy zarurat.

Kalit so'zlar: millat, yoshlar tarbiyasi, ma'naviy birlik, vatanni sevish, milliy g'oya, oliy ta'lim, umummilliy qadriyatlar, tyutor maqomi.

O'tmishga nazar solsak, inson o'z hayoti davomida juda ko'p narsalarga ehtiyoj sezadi. Har bir millat yoki xalq avvalo o'z qarashlari orqali ma'naviy birlashuvi, milliy g'oyasi bilan dunyoda o'z o'rnini topmog'i lozim. Bugun barchamizda ayniqsa, yoshlar ongi va dunyoqarashida yangi hayot qurish, rivojlangan davlatlar qatoriga chiqish yo'lidan borayotgan mamlakatimiz koriga

yarash, vatanni sevis va ardoqlash bu borada milliy g'oya masalasida yakdil bo'lish kerakligi juda muhim ahamiyatga ega.

Barchamizga ma'lumki, so'nggi yillarda mamlakatimizda bu borada qator qarorlar, me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Respublika ma'naviyat va ma'rifat kengashi raisi davlat rahbari, Prezident ekanligi belgilab qo'yildi. Kengashning hududiy bo'limlariga mas'ullik hokimlar zimmasiga yuklatildi. Bu o'zgarish ma'naviy-ma'rifiy ishlarni davlatimiz siyosatida yanada yuksak o'ringa ko'targanligi, oliy ta'limda faoliyat olib borayotgan har bir xodimda o'z vazifasiga sidqidildan yondashuv, kuch va g'ayrat bag'ishlaydi.

Ma'lumki, hozirgi paytda ma'naviyat targ'iboti bilan o'nlab tashkilotlar shug'ullanadi. Lekin, ularning faoliyati aniq muvofiqlashtirilmayotgani, yagona tizimga birlashmagani sababli bir-birini takrorlash holatlari kuzatilmoqda.

Davlatimiz rahbari o'zlarining qator chiqishlarida jumladan, Oliy Majlisga Murojaatnomasi, O'zbekiston yoshlarining birinchi forumi hamda Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishida ma'naviyat yo'nalishidagi dolzarb vazifalarni belgilab berar ekanlar, bu faoliyat barchamizning ishimiz ekanligi xususan, uzluksiz ta'lim tizimida barcha mas'ul ekanligini ya'ni maktabgacha, umumta'lim maktablari, professional va oliy ta'lim dargohlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish muhim ekanligiga to'xtaldilar va har bir tizim bo'yicha aniq ko'rsatmalar berdilar.

Shu o'rinda, e'tibor qaratadigan bo'lsak, mamlakatimizda oliy ta'limni korruptsiyadan holi bo'lgan, yuksak malakali mutaxassislar tayyorlovchi jamiyatning asosiy drayveriga aylantirish masalasi Prezident tomonidan ilgari surilgan eng dolzarb tashabbus bo'lib, bu sohada ham keng islohotlar jadallik bilan amalga oshirilmoqda.

Xususan, Sh.Mirziyoyev 2019 yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga yo'llagan Murojaatnomasida tizimni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi taklifi, oliy ta'lim muassasalari talabalarini turar-joy bilan qamrab olish darajasini oshirish hamda 2021 yil 26 martdagi «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2021 yil 13 sentyabrdagi buyrug'iga asosan, tyutorlik faoliyatini tashkil etish tartibi, uning maqsad-vazifalari, huquq-majburiyatlarining ishlab chiqilganligi o'z sohasiga befarq bo'lmagan insonlarni o'z faoliyatini tahlil qilishga yanada rivojlantirishiga turtki berdi.

Zamonaviy oliy ta'lim muassasalari bugun talabalarning ilm olishi, kelgusi faoliyatini to'g'ri belgilashiga mas'ul ekan, ularga nafaqat ta'lim berishga, balki darsdan bo'sh vaqtida nimalar bilan bandligi, qanday muhitda yashashi, uning fanlardan tashqari qiziqishlari kabi xususiyatlari bilan ham tizimli faoliyat yuritilmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy o'qitish tizimi bilan bir qatorda talabalarning mustaqil ta'lim olishini rivojlantirishga ko'maklashuvchi murabbiylar ya'ni tyutorlar ish olib bormoqda. Eng qizig'i, ular faoliyatini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj samarali tadqiqot ishlarini olib borishimizga yo'naltirdi. To'g'ri, bu majburiyatni yelkasiga olganlar endi ular guruh murabbiyi emas, balki tyutor maqomida ish yuritishadi. Tabiiyki, ularning vazifasi ham avvalgilaridan birmuncha farq qiladi.

Inchunun, Davlat oliy ta'lim muassasalarida tyutorlik tizimi joriy qilinganiga ko'p bo'lmadi. Prezidentimizning 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining shu asosda 2021 yil 30 sentyabrda qabul qilingan buyrug'i va nizomi mazkur yangicha tizimga asos bo'lgan edi. Bugungi kunda deyarli barcha OTMLarida olimlar bilan bir safda o'z vazifasiga sitqidildan yondashadigan tyutorlar jamoasi faoliyat olib bormoqda. Ayni kunda ularning soni yanada oshib, tyutorlarga yuklatilgan vazifa salmog'i ham zamonaviy va umummilliy qadriyatlar bilan sayqallashmoqda.

Xo'sh, Oliy ta'lim tizimida tyutorlik nima, bu faoliyatga oydinlik kiritilsa, ta'lim muassasasidagi tarbiya jarayonini tizimli va samarali amalga oshirishning muhim shakli, faoliyat vositasi sanalib, yosh talabalarning shaxsiy rivojlanishiga, ta'lim muassasasi, respublika va xalqaro miqyosdagi tanlov va olimpiadalarda munosib ishtirok etishiga, ularning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishiga ko'maklashuvchi yordamchi-pedagog, yetakchi sanaladi. Mazkur faoliyat turi bo'lajak yigit-qizlarni kasbga yo'naltirish, ona-Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, yoshlarni sohaga oid turli ilmiy to'garaklarga jalb etish hamda muammo va kamchiliklarini o'rganib, ularga atroflicha yechim topish ishlari bilan shug'ullanadi.

Faoliyat yuritayotgan tyutor ishining asosiy shakli talaba bilan individual va jamoada ishlash yoki unga ta'lim-tarbiya maslahatchisi bo'lishdan iborat. Ushbu jarayonlarni tashkil etishda u yetakchilik, tashkilotchilik,

tashabbuskorlik, intiluvchanlik, notiqlik mahorati, muloqotga kirishish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha malakaga ega bo'lishi, ta'lim-tarbiya jarayoniga doir normativ-huquqiy hujjatlarni, ayniqsa, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishni, boshqarish va mazmun –mohiyatini anglagan bo'lishi kabi bir qator umumiy talablarga javob berishi kerak.

Oliy ta'lim dargohiga o'qishga qabul qilingan talaba faoliyatini tizimli rivojlantirishdagi muhim jihat uning o'qishga qabul qilinganligidagi birinchi o'n kunlik yoxud dastlabki birinchi oy hisoblanadi, o'quv jarayonlarining boshlanish bosqichi bo'lgan ana shu vaqt eng tig'iz va hal qiluvchi faoliyat sanaladi. Bu pallada faoliyat vazifasi yuklatilgan tyutor-pedagog o'ziga birlashtirilgan akademik guruhdagi talabalar bilan individual o'tirib, universitet yoki dekanat tomonidan berilgan ma'lumotlar shkalasi, jamlanma shakli bo'yicha uning ism-sharifidan tortib to yashash manzili, qiziqishlari, yaqin qarindoshlari, umuman, shaxsiy qiziqishlaridan tortib, orzu umidlarigacha bo'lgan barcha ma'lumotlarni aniqlab, so'rab, belgilangan ma'lumotlar bazasini to'ldiradi. Mazkur ishning ahamiyatli jihati shundaki, talabaning berilgan o'zi haqidagi barcha ma'lumotlarining aniqligi, to'g'ri keltirilganligi, rasmiylashtirishi muhim jarayon bo'lib, bunda xatolikka yo'l qo'yilmaslik talab qilinadi. Bugungi zamonaviy tizim oliy ta'lim tyutorlaridan talabaning bo'sh vaqtini maqsadli tashkil etishda vaqtbay emas, balki soatbay, minutbay mexanizmini qo'llagan holda yangicha ruhdagi, motivatsion, qiziqarli, samarali tashkiliy-amaliy ishlarni bajarishni taqazo qiladi. U o'z faoliyati davomida shuningdek, oliy ta'lim muassasalari tomonidan nomdor ya'ni Prezident, Navoiy, Beruniy, Ibn Sino (va boshqa) nomdagi stipendiyalar hamda xalqaro yoki respublika miqyosidagi grantlar, loyihalarda ishtirok etib, g'olib bo'la oladigan yangi avlod kadrlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi, kasb kompetentsiyasi yuqori, tajribali, xolis tarbiyachi bo'lishi zarur va shart.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga yo'llagan Murojaatnomasi T., 2019 yil.

2. Mirziyoyev Sh. "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 3-may PQ-4307-son qarori .

3. Mirziyoyev Sh. «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2021 yil 13 sentyabrdagi buyrug'i.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “ Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” qarori Toshkent sh. 2019-yil 31-dekabr, 1059-son.

5. Omonov A. Tyutorlik — talabalar bilan ishlashda innovatsion uslub «Yangi O'zbekiston» gazetasining 2022 yil 26 martdagi 61 (583) soni.

BADIIYATNING SERQIRRA MA'RIFATI

Feruza AZIMOVA,

Mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Maqolada dramatik asarlarning badiiy-ma'rifiy xususiyatlari va ma'naviy-estetik ahamiyati Fitratning “Abulfayzxon” darmasi tahlili asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: drama, badiiyat, obraz, syujet, kompozitsiya, xarakter.

Har qanday san'at asarining fazilatlari uch xususiyat bilan belgilanadi:

1. Asarning mazmuni bilan: mazmun qanchalik salmoqli bo'lsa, ya'ni odamlar hayoti uchun muhim bo'lsa, asar shuncha yuksak bo'ladi.

2. Tashqi go'zallik bilan: bunga san'at jinsiga mos keladigan mahorat orqali erishiladi. Masalan, dramatik san'atda mahorat deganimiz quyidagilardan tarkib topadi: shaxslar xarakteriga mos keladigan aniq til, tabiiy va ayni choqda ta'sirchan tugun, sahnalarni to'g'ri taqsimlash, tasvirlanayotgan hamma narsada me'yor tuyg'usini to'g'ri namoyon qilish.

3. Samimiyat bilan, ya'ni muallif tasvirlayotgan narsasini o'zi jonli tarzda his qila bilishi bilan. Bu shartlarsiz har qanday san'at asarini qabul qilayotgan odamga muallif tuyg'usi yuqmaydi, u hech narsani his qilolmaydi. Unday asar sira ham san'at namunalari qatoridan o'rin ola bilmaydi [1, 179].

Lirik asarlar muayyan his-tuyg'ularni, qalb kechinmalarini ochishga, epik asarlar hayotiy voqea-hodisalar, insoniy munosabatlarni tasvirlashga yo'naltirilgan bo'lsa, dramatik asarlarda ayni xususiyatlar muayyan ziddiyatlar asnosida yoritiladi: ularning mazmun ko'lami, syujet liniyasi, qahramonlar faoliyati turli-tuman konfliktlarga suyanadi. Ana shu konfliktlar turli *xarakterlarni* kashf etadi. Muallif hayotiy ziddiyatlar, qahramonlar o'rtasidagi qarama-qarshi holatlar, keskin fikrlar, keskin "kurashlar" asosida insonning murakkab ruhiy qiyofasini "jonli" tasvirlaydi, ijtimoiy muammolarga munosabat bildiradi. Qahramonlarning xatti-harakati, o'zaro muloqoti, nutqiy faoliyati ularning o'ziga xos ma'naviy olamini, ruhiy iztiroblarini, insoniy fazilatlarini yorqin ko'rsatib beradi; turli voqea-hodisalar, hayotiy-ma'naviy ziddiyatlarni jonlantiradi, harakatlantiradi. Demak, "drama asarlarida voqea ham, tuyg'u ham yetakchi bo'lmaydi. Bu xil asarlarda xarakter asosiy o'rin tutadi. Dramatik asarni xarakterlar to'qnashuvi tutib turadi. Dramatik asarlarning badiiy-estetik mohiyatini biz Abdurauf Fitratning "Abulfayzxon" dramasi misolda ko'rib chiqamiz.

Ma'lumki, drama tragediya, komediya, targikomediya singari bir qator janrlarni o'z ichiga oladi. Binobarin, Fitratning "Abulfayzxon" dramasi tragediya janri mahsuli sanaladi. Buni adibning o'zi ham ta'kidlab ko'rsatadi: "Yo'qsul o'lkasining tarixidan besh pardali fojia". Sarlavha ostida berilgan mazkur izohning o'ziyoq asarning asosiy mazmunini yorqin aks ettirishga xizmat qilgan. Demak, dramada muhim tarixiy fojia gavdalantirilgan. Fitrat nazdida "yo'qsul o'lkasi"- xonlar zulmidan, noshudligidan ezilgan va yanchilgan Turkiston, toj-taxti zolimlar dastidan talosh bo'lgan majruh mamlakat. Uning zamirida yana bir falsafiy ma'no mujassam. Bu ma'no asar ishtirokchilari ma'naviyati, dunyoqarashi hamda asarda ilgari surilgan g'oya va maqsadlar zamiridan anglashiladi. Drama voqealari xon saroyida yuz bergan bo'lsa-da, unda saroy amaldorlari, xon va beklari hayotidan badiiy lavhalar berilsa-da, toj-taxt o'rtasidagi o'zaro ziddiyatli munosabatlar tasvirlansa-da, muallif buni "yo'qsul o'lkasi" deb ataydi.

Ya'ni, ma'naviy qashshoq, fikri ojiz, o'tkinchi dunyoning omonat toju taxtiga havas qo'ygan va bu yo'lda har qanday jirkanch ishlardan qaytmaydigan

ma'rifatsiz kishilarga nisbatan "yo'qsul" (hech narsasi yo'q kambag'al, bechora, noshud, notavon) tushunchasini qo'llaydi. Asar voqealari sodir bo'lgan joy va ularning qahramonlariga nisbat berib "yo'qsul o'lkasi" deyilishi ham shundan. Demak, ma'nan qashshoq, ruhan nopok, ochko'z va manfur kimsalardan tarkib topgan xon saroyi – yo'qsul o'lkasi, albatta. Har qanday shaxs ma'naviyatidagi yo'qsullik – kemtiklik muayyan fojialarga zamin hozirlaydi. Fitratning drama sarlavhasi ostidagi ana shu alohida izohi ham shunga ishora aslida.

"Abulfayzxon" dramasi XVIII asr Buxoro hayoti – ashtarxoniylar sulolasining oxirgi namoyandalaridan biri Abulfayzxon hokimiyatining tanazzuli va mang'itlar sulolasining dastlabki bosqichi tarixiy haqiqat asosida badiiy aks ettirilgan.

Ashtarxoniylar sulolasining so'nggi hukmdori bo'lgan Abulfayzxon (1711-1747) shaxsi boshqalaridan ko'p-da farq qilgan emas. Lekin u hukmronlik qilgan XVIII asrning I yarmidagi tarixiy sharoit juda murakkab va ziddiyatlarga boy bo'lgan. Buxoro xonligida Muhammadhakim (dramada Hakimbiy) boshliq mang'it sulolasi nufuzi ancha ortib ketganligi tarixiy ziddiyatlarni yuzaga chiqaradi. Joriy an'anaga ko'ra ashtarxoniylardan boshqani xon ko'tarish mumkin bo'lmaganligi tufayli mang'itlar o'z vakillarini taxtga o'tqaza olishmagan. Shu sababli Abulfayzxon nomigagina xon bo'lib, hamma ishlar mang'it Muhammadhakim (Hakimbiy) izmida bo'lgan. Hakimbiy va so'ngroq uning o'rnini egallagan Rahimbiy barcha ishlarni Abulfayzxon orqali amalga oshirar, shu jumladan, saltanat yo'lidagi dushmanlarini xon qo'li bilan o'z yo'llaridan olib tashlashgan. Bunday qo'shhokimiyatchilik birgina saroy doirasida emas, sipohlar orasida ham ikkiyuzlamachilikka keng yo'l ochgan. Toju taxt uchun dushmanlarini xon qo'li bilan o'ldirgan Hakimbiy eron shohi Nodirshoh yoniga sulh tuzish uchun elchi sifatida jo'natilganda, imkoniyatdan foydalanib, Abulfayzxonga xiyonat qiladi va Nodirshohga sadoqat izhor etadi. Hakimbiy hiylasi qurboniga aylangan xonning eron shohiga taslim bo'lishdan o'zga chorasi qolmaydi. Abulfayzxon bir qizini Nodirshohga, ikkinchisini esa uning jiyaniga berib, bu bosqinchilar bilan qarindoshlik iplarini bog'lashga harakat qiladi. Ammo bu munosabatlar hokim-tobeligicha qoladi. Alal-oqibat Hakimbiy o'g'li Rahimbiy bilan Abulfayzxonning boshiga yetishadi. Abulfayzxon o'limidan so'ng uning 15 yashar o'g'li Abdumo'minxon taxtga o'tqiziladi. Bu ham yosh va noshudligi bois Rahimbiy tutgan og'udan zaharlanib jon taslim qiladi. Shu taxlit toju taxt o'z-o'zidan ashtarxoniylardan

mang‘it sulolasiga o‘tadi, Rahimbiy 1753 yilda amir unvoni bilan taxtga chiqadi.

Dramaning birinchi pardasida syujet Ulfat xo‘jasaroy, Mir Vafo va Qozi Nizomlarning Buxoro arkida, Abulfayzxon saroyida shaxmat o‘ynab turish voqealari bilan boshlanadi. Ana shu shaxmat o‘yini boshlangandan bir oz o‘tib Abulfayzxon narigi xonadan chiqib keladi va o‘zaro o‘yinga tegishli suhbatlar siyosiy tomonga keskin buriladi. Shaxmat Mir Vafoning g‘alabasi bilan tugagach, xon Qozi Nizomga Farhod otaliq xususida savollar beradi. Ana shu dialog jarayonida Hakimbiy inoqning eron shohi Nodirshoh bilan xabarlashib turishi, uning uyiga erondan mehmonlar kelib turishi anglashiladi va bu asar syujeti tugunini shakllantiradi. Buxoro xonining ishongan amaldori Hakimbiy haqiqatdan ham endi eron shohi bilan maxfiy aloqa qiladimi? Hakimbiyning bu mehmondorchilikdan asl maqsadi nima? degan muammoli savol paydo bo‘ladi. Ana shu tugun bilan bog‘liq voqealar o‘z rivoji davomida dramadagi konfliktlarni, keskin vaziyatlarni yuzaga chiqaradi.

Shu o‘rinlarda Abulfayzxonning loqaydligi, o‘z fikri emas, yon-atrofdagilar nuqtai nazari bilan ish yuritishi yanada oydin ko‘rinadi. U sodiq xizmatkori Ulfatning gapiga kirib, bir zumda Farhod otaliqning boshini kestiradi, Mir Vafo va Rahimbiylarga ishonib, Hakimbiyning eronliklar bilan aloqasiga ko‘z yumadi, uni oddiy mehmondorchilik deb qabul qiladi, bu siyosiy harakatlarga yo‘naltirilgan mehmondorchilikning tub mohiyatini anglamay, uni “eronliklar minnatdorchiligi” ekaniga ishonadi. Ana shu davlat rahbari sifatidagi beparvolik, e‘tiborsizlikdan boshlangan tugun o‘z yechimini izlash jarayonida Abulfayzxonni domiga tortib ketadi, asar syujetining kulminatsion nuqtasi Abulfayzxon o‘limi bilan bog‘liq tafsilotlarda aks etadi.

Xon o‘ldi, demak, mang‘itlar hukmronligi uchun yana bir imkoniyat paydo bo‘ldi. Dramaning beshinchi pardasida Rahimbiy tomonidan Abulfayzxonning

15 yashar o‘g‘li Abdumo‘minxonning zaharlanib o‘ldirilishida tugun o‘z yechimini topadi. Demak, Hakimbiyning o‘z xoniga xiyonat qilib, eron shohi bilan yaqin munosabatda bo‘lishidan asl muddao – Buxoro taxtini egallash edi. Bu shunchaki mehmondorchilik emas, siyosiy hamkorlik bo‘lgan aslida. Rahimbiy otasi ko‘zlagan ana shu mudhish maqsadlarni amalga oshirdi. Bu yo‘lda nafaqat Abulfayzxonni, balki uning endigina 15 yoshga to‘lgan norasida

o'g'lini ham ayab o'tirmadi. Endi ana shu bevafo taxt mang'itlar qo'liga o'tdi, ochko'z va manfur Rahimbiyga nasib qildi.

Fitrat mana shu tarixiy voqeyalikning mazmun-mohiyatini konkret obrazlar hatti-harakati va taqdirlar misolida qayta jonlantirishga va ulardan zamon uchun kerakli xulosalar chiqarishga muvaffaq bo'ladi.

Endi dramaning kompozitsiyasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, asar arxitektonikasi, avvalo, sahnabopligi bilan ajralib turadi. Tarixiy ziddiyatlarni badiiy gavdalantirish orqali toj-taxt uchun kurash oqibatlarini fosh etish, ezgulik, insof va adolatni ulug'lash - asarning bosh g'oyasi. Dramaturg tragediyaning barcha tasvir imkoniyatlarini - konflikt, syujet, kompozitsiya, til va tasvir vositalari, obrazlar tizimini mana shu bosh g'oya mohiyatini yoritishga yo'naltirgan. Shu g'oya taqozosi bilan parda va ko'rinishlar bir-biriga mantiqiy bog'langan. Dramaning kompozision qurilishida uning sarlavhasi tashkil qiluvchilik vazifasini bajargan.

Dramaning nomlanishida qahramonga alohida urg'u berilishi uning syujet yo'nalishi shu obraz faoliyati, taqdiri bilan bog'liq ekanligini yaqqol ko'rsatib turadi. "Abulfayzxon" dramasida ham mana shunday kompozitsiya alomati namoyon bo'lgan. Mazkur dramada "Abulfayzxon" sarlavhasi ostida "Yo'qsul o'lkasining tarixidan besh pardali fojia" deya alohida ta'kidlangan izoh ham qo'shimcha sarlavha sifatida asar kompozitsiyasiga singdirilgan. Shuningdek, dramani shakllantirgan besh parda va har bir parda avvalida dramatik asar kompozitsiyasiga xos yetakchi xususiyat – voqealar bo'lib o'tadigan joy, buyum va jihozlar tasviri, asar ishtirokchilari nomi, yoshi, vazifasi, boshqa obrazlarga tegishli jihatlarini alohida ketma-ketlikda ta'kidlab ko'rsatilishi ham "Abulfayzxon" dramasining kompozitsiyasini tayin etgan.

Shu o'rinda birinchi parda voqealari ishtirokchilari haqida berilgan ma'lumotlardan so'ng alohida keltirilgan "Eskartma"ning ham (bu "eskartma"da muallif dramada tasvirlangan birinchi va ikkinchi pardalardagi voqealar o'rtasida yetti yil, ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi, beshinchi pardalar orasida bir yil farq borligi bois asar ishtirokchilari yoshini ko'rsatganda 30-40, 50-60 deya o'n yillik farq ajratganini izohlab o'tadi) asar kompozitsiyasiga tegishli ekanligini ta'kidlash joiz.

Bunday tasvir va tavsiflar tafsiloti asar syujeti borasida dastlabki tasavvurlarni uyg'otadi, o'quvchini xayolan tarixiy davrlarga sayohatga chorlab, tarixiy sharoitlar, xonlik saroyi, saltanat salobati bilan yaqindan

tanishtiradi. Har bir parda davomida asosiy konfliktning keskinlashib borishi, pardalarning mantiqiy bog‘liqligi, obrazlar tizimi va ular faoliyatidagi muvofiqlik, xarakterlar rivojidagi shiddat drama syujeti va kompozitsiyasining anchayin mukammal, o‘ziga xos san’atkorlik bilan yaratilganidan guvohlik berib turadi.

Har qanday tarixiy haqiqat badiiy bo‘yoqdorlikka burkanganda kuchli emosionallik kasb etishini adabiyot necha bor isbotlagan. “Abulfayzxon” dramasida ham badiiyatning bunday tamoyillari o‘zining betakror namunasini ko‘rsatgan. Unda Abulfayzxon, Hakimbiy va Rahimbiy singari tarixiy shaxslarning nafaqat siyosiy faoliyati, balki insoniy qiyofasi ham yetarli darajada badiiy gavdalanirilgan. Kitobxon tasavvurida Abulfayzxon shunchaki tarixiy shaxs – Buxoro xoni, noshud va zolim hukmdordan badiiy obraz darajasiga o‘tib boradi, muhim xarakter kasb etadi. Dramadagi bunday holatlar, ayniqsa, xon bilan uning yaqin xizmatkori, haramog‘asi Ulfat o‘rtasidagi suhbatlar tafsilotida yaqqol ko‘zga tashlanadi:

Xon. Ulfat, men bu ishlardan bezdim. Bu odamlarning bittasi ham menga to‘g‘ri qaramaydir. Farhod otaliq yomonlik qildi. Hakim inoqning qilg‘on ishlarini ko‘rub turubsan. Ibrohimni odam deb o‘ylasam, bu ham buzuqqa o‘xshaydir. Qon to‘kmakdan-da bezdim. Akamni o‘ldurdim. Ko‘p do‘stlarimni o‘ldurdim. Myeni bir ota kabi asrag‘on Farhod otaliqu boshini oyoqlar ostinda ko‘rdim (*Ko‘zlarini tutub*). Uf... ko‘zlarim qong‘a to‘ldi. Kyecharlar uxlay olmayman. Ko‘zlarimni yumg‘och, butun o‘lganlar, o‘ldurganlarim meni aylanturub olalar, siralanib yonimdan o‘talar. Myeni qo‘rqutalar, menga kulalar!...

Xonning Ulfatga qarata aytgan bu monologi bir jihatdan uning hukmdorlik faoliyatiga tegishli salbiy xususiyatlarni (toju taxt uchun ayovsiz qon to‘kish, bu yo‘lda hattoki yaqin qarindoshi – o‘z akasini ham ayab o‘tirmaslik, yaqinlaridan shubhaga borish) oshkor qilsa, o‘z hayotidagi ana shu yovuz qilmishlarni sanab o‘tish, qilgan nopokliklaridan pushaymon chekish, tirikligidayoq bu gunohlar jabrini tortish uning qalbi tubida yotgan insoniy iztiroblarini namoyon etadi. Demak, Abulfayzxon o‘z qilmishlaridan bezovta, o‘z nafs — toju taxt uchun kurashda qilgan qonxo‘rliklaridan iztirobda, yaqin hammaslagi, sadoqatli do‘stlari yo‘qligidan ozurda. O‘z aybini tan olish, qilgan ishlari jinoyati kabir, gunohi azim ekanligini his qilish ham qalbning uyg‘onishi, ruhning poklanishi, nafs ajdarhosining yengilishidan, ma’naviy o‘sish-

ulgʻayishdan dalolat emasmi? Abulfayzxon umrining soʻnggi kunlarida boʻlsa-da, ana shu asl haqiqatni anglab yetdi, oʻkinchi dunyoning omonat taxtini deb oʻz akasini, bir qancha yaqin doʻstlarini, oʻzini “bir ota kabi asragʻon” Farhod otaliqni qatl ettirganidan afsus-nadomat chekadi. Koʻrinadiki, Abulfayzxon faqatgina noshud, johil va zolim, “qoʻgʻirchoq” xon emas. U oʻz taqdiridan bezovta, oʻz qilmishlaridan pushaymon, oʻz yaqinlaridan aziyat chekkan ojiz bir inson. Tarixiy vaziyatlar, ijtimoiy ziddiyatlar, tevarak-atrofdagi yaqinlarning xiyonati, toju taxt muhabbati bu inson xarakterining turli qirralarini shakllantirishga xizmat qildi.

Shuningdek, dramadagi boshqa obrazlar ham oʻziga xos badiiy-estetik mezonlarga ega boʻlib, ijodkorning badiiy idroki, uslubiy xosligini ayricha namoyon qila olgan. Xususan, Mir Vafo, Ulfat, Qozi Nizom, Ibrohimbiy obrazlari ham dramada syujetida yetakchi xususiyat kasb etadi. Mir Vafo – ikkiyuzlamachi, tilida xonga sodiq, aslida esa Hakimbiyga sotilgan sifatida faoliyat koʻrsatadi; Ulfat – xonning eng yaqin xizmatkori, haramogʻasi, uning uchun xon dushmanlarining barchasini oʻldirib tashlagandagina halovatga, xotirjamlikka yetish mumkin. Farhod otaliqning haqligini, adolatpeshaligini toʻgʻri anglamay, uni darhol boshini tanasidan judo qiladi, demak, bir qadar ongi zaif, maʼnaviy qashshoq, ana shu qashshoqlik uni osongina qonxoʻr jallodga aylantirgan. Qozi Nizom – bir qaraganda Abulfayzxoniga sadoqatli, barcha diniy qonun-qoidalarni, shariat taqozosini xonning mafaatiga yoʻnaltiradi, xon foydasiga moslashtiradi. Ammo, vaziyatga qarab tovlanib ham turadi – hon vafotidan soʻng oʻz aqidalari bilan Rahimbiyga boʻsunib, uning manfaati yoʻlida xizmat qiladigan ikkiyuzlamachi qozikalon obrazini namoyon qilgan.

Dramada faqatgina vijdotsiz, qonxoʻr, insofsiz salbiy xususiyat egalari emas, bularning ongsiz qiyofasini, maʼnaviy tubanliklarini oshkor qiladigan, asardagi boshqa obrazlarga nisbatan aqlan yetuk, umuman betaraf, haqiqat, adolat va insofni shoir qilgan obraz – Ibrohimbiy obrazi ham salmoqli oʻringa ega. Qora boʻlmaganda oqning, xunuk boʻlmaganda goʻzalning, yomon boʻlmaganda yaxshining farqi, qadri bilinmasligi estetik haqiqat. Shunga koʻra salbiy xarakterdagi obrazlar Ibrohimbiyning aqlli va donoligini, ijobiy fazilatlarini oydinlashtirgan. Oʻz navbatida, Ibrohimbiy obrazi ham boshqa obrazlar ruhiyatidagi kemtikliklarni fosh qiladi, shaxs fojiasi omillarini aniqlashtiradi. U hyech qoʻrqmasdan dilidagini ochiq oshkor etadi, atrofidagilarning nohaq va notoʻgʻri qilmishlarini keskin qoralaydi,

ma'rifatsizlarga tanqidiy munosabat bildiradi. Buning birinchi omili – Ibrohimbiyning shaxs sifatida shakllangani, ijobiy xarakter sohibi ekanligi bo'lsa, ikkinchidan u yosh jihatidan ham boshqa ishtirokchilarga nisbatan ancha ulug'. Ko'p yillik hayotiy tajribaga, o'zining donishmand falsafasiga ega. Shu bois dramaning birinchi pardasida xonning otaliqlik lavozimini ham bir qancha e'tirozlar bilan qabul qiladi:

Fitrat mazkur dramasidagi har bir obrazning o'ziga xos qirralarini yetarli darajada ochib bera olgan. Obrazlar fikr-mulohazasi, avvalo, o'z ma'naviy olamini, shuningdek, hamsuhbatlari ma'naviyatini, insoniy sifatlarini taftish qilishga yo'naltirilgan. Ayni paytda esa, muallif Ibrohimbiy tilidan hokimiyat tepasiga kelib, o'z manfaati yo'lida diniy qonun-qoidalarni, islomiy aqidalarni oyoq osti qilayotgan, “o'qigani va bilganiga amal qilmaydigan” din peshvolari – shayxulislomlar faoliyatini keskin qoralaydi, ularning nopok va nobop qilmishlarini fosh qiladi.

Xullas, dramadagi har bir obraz o'ziga xos badiiy-estetik qonuniyatga bo'ysundirilgan, o'ziga xos “badiiy yuk”ka ega. Obrazlardagi bu muvofiqlik, tizimlilik, biri ikkinchisini to'ldirib borishi dramaning badiiy mukammalligini ta'minlagan, uning asosini tashkil qiluvchi konfliktlarni harakatlantirgan, kitobxonga ma'lum ma'noda ma'naviy ozuqa berishga yo'naltirilgan. Drama bilan tanishgan o'quvchi undan yetarlicha badiiy-estetik zavq oladi, o'z ma'naviy olamini boyitadi: toj-taxt o'rtasidagi kurashning fojiali oqibatlarini anglab yetadi, xoinlik va sotqinlikning umri qisqa ekanligiga amin bo'ladi. Ezgulikning yovuzlik, insof va adolatning ochko'zlik, manfurlik ustidan g'alabasiga guvoh bo'ladi, o'z shaxsida muayyan insoniy fazilatlarni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jahon adiblari adabiyot haqida. // Lev Nikolayevich Tolstoy. Shekspir va drama to'g'risida. O. Sharfiddinov tarjimalari. To'plovchi va nashrga tayyorlovchilar: Muhabbat Sharafutdinova, Shahnoza To'ychiyeva. Toshkent, “Ma'naviyat”, 2010, 179-b.
2. Qosimov B. va b. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. -T.: “Ma'naviyat”, 2004, 379-b.
3. Adabiyot. Majmua (Akademik liseylarning III bosqich o'quvchilari uchun). – Toshkent. “Cho'lpon”, 2007.

HOJI MUIN MILLIY UYG‘ONISH DAVRI SAMARQAND ADABIY MUHITINING SAMARALI IJOD ETGAN ISTE‘DODLI VAKILI, JURNALIST, SHOIR, DRAMATURG VA TARJIMONI

Mashrabxon UMAROVA,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti
“Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi va metodikasi”
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. XX asrning eng taraqqiyparvar kishilarini jadidchilik maydoniga olib chiqqan bir pallada shular orasida milliy uyg‘onish davri Samarqand adabiy muhitining samarali ijod etgan iste‘dodli vakili, journalist, shoir, dramaterg va tarjimon Ҳожи Муин ибн Шукрулло о‘z davrining yetuk insonlaridan bo‘lib o‘tgan.

Tayanch so‘zlar: Jadidchilik, ilm fan, alifbo, iste‘dod, gazeta, malakali, mutaxassis, professional, kreativ yondashuv metodologik usul.

Ҳожи Муин бадиий адабиётда зулличсонайнлик анъанасини давом эттирган, ўзбек драматургияси ҳамда журналистикасининг шаклланиши ва ривожланишига салмоқли ҳисса қўшган истеъдод соҳибидир. У Марказий Осиё халқлари ҳаёти тарихида ўта мураккаб ва зиддиятли бир шароитда яшаб, ижод қилди, мунтазам кузатиш ва изланишлар орқали дунёқарашини кенгайтди, давр ҳақиқатини англаб, унинг шоҳқўчасидан дадил олға борди.

*Hoji Muin 1883-yil 19-martida
Samarqand shahrining Ruxobod mavzeida tug‘ilgan.*

Шоир, драматург, публицист, матбуот ходими Ҳожи Муин 1883 йили Самарқанд шаҳрининг Рухобод гузарида дўкондор оиласида дунёга келди. Ёшлигида етим қолган бўлғуси шоир бир неча муддат бобоси Мирсаид қўлида тарбияланиб хат-саводли бўлади. 1902 йили бобосидан ҳам айрилгач ҳаётнинг оғир юмушларини ўз елкасига кўтаради, эски усул мактабларида дарс беради, маълумотини оширади, ўша давр Самарқанд

адабий ҳаракатининг сарвари Сайидахмад Васлийдан шеър илми, арабча сарфу наҳв сирларини ўзлаштиради.

Millat istiqbolini o'ylovchi taraqqiyparvar kuchlar xalqning deyarli barcha tabaqalari — hunarmand dehqon savdogar mulkdor ulamolar orasida mavjud edi. Ziyolilar dastlab chorizmga qarshi kurashni xalqni asriy qoloqlikdan uyg'otish — siyosiy-ma'rifiy jabhadan boshlashga qaror qildilar. Jadidchilik harakati ana shunday tarixiy bir sharoitda Turkiston mintaqasida rivojlanish uchun o'ziga qulay zamin topdi.

Jadidlar orasidan yetuk olimlar, sanoat va ziroatchilik sohalarining zamonaviy bilimdon mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqib, yurtni obod va o'z vatanlarini mustaqil ko'rishni orzu qildilar va shu yo'lda kurashdilar. Jadidlarning Turkiston mustaqilligi uchun kurashida asosan quyidagi yo'nalishlar ustuvor edi: yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish; qobiliyatli yoshlarni chet elga o'qishga yuborish; turli ma'rifiy jamiyatlar va teatr truppalari tuzish; gazeta va jurnallar chop qilish, xalqning ijtimoiy-siyosiy ongini yuksaltirish bilan milliy demokratik davlat qurish. Jadid ziyolilarining kuchli partiyasi tashkil qilingan taqdirdagina bu ishlarni amalga oshirish mumkin edi.

Sovet davrida yozilgan adabiyotlarda jadidchilikka „burjua-liberal harakat“ deb ta'rif berilgan. SSRI parchalanib ketganidan keyin jadidchilik harakati va uning namoyandalari nomi qayta tiklandi. Tarixchi, adabiyotshunos, tilshunos, faylasuf, huquqshunos, san'atshunos va pedagog olimlar jadidlarning ilmiy va adabiy merosini o'rganishda dastlabki natijalarni qo'lga kiritishdi. Mustaqillik yillarida jadidlarning 20 ta mashhur vakili kiritilgan „Unutilmas siymolar. Jadidchilik harakatining namoyandalari“ (Toshkent, 1999) albom-kitobi nashrdan chiqdi. Ularning faoliyati darslik va qo'llanmalarga kiritildi.

XX asrning eng taraqqiyparvar kishilarini jadidchilik maydoniga olib chiqqan bir pallada shular orasida milliy uyg'onish davri Samarqand adabiy muhitining samarali ijod etgan iste'dodli vakili, journalist, shoir, dramaterg va tarjimon Hoji Muin o'z davrining yetuk insonlaridan bo'lib o'tgan.

Ҳожи Муин эски усулдаги таълим давр талабларига жавоб бера олмаслигини ва уни ислоҳ қилиш зарурлигини тезда пайқаб, асримиз бошларида дастлаб Хўжа Нисбатдор гузарида, кейинчалик бошқа жойларда усули жаид мактабини очади, бу мактаблар учун дарслик

китоблари ва ўқув қўлланмаларини ёзади, минглаб маҳаллий аҳоли болаларининг саводини чиқариб, маърифат беради.

Ёшлигиданоқ шеър машқ қилиб, аввал Наҳиф (Ожиз), кейинчалик Меҳрий таҳаллусини олган Ҳожи Муиннинг биринчи шеърый тўплами 1914 йили Самарқандда “Тулдастаи адабиёт” номи билан босилиб чиқади. Тўпламдаги шеърлар асосан тарбиявий-ахлоқий йўналишда бўлиб, уларда ёшлар билим ўрганишга, устоз ҳурматини сақлашга чорланади.

Ҳожи Муиннинг ёрқин истеъдоди, айниқса, унинг публицистикаси ва драма асарларида намоён бўлади.

Беҳбудий 1911 йили “Падаркуш” драмасини ёзиб, уни кўп қийинчиликлардан кейин 1913 йили чоп эттирди ва ўзбек драматургияси пойдеворини қўйди.

Ҳожи Муин яратган драматик асарлар фақат муаллиф яшаган давр учун эмас, балки бугунги кунда ҳам аҳамиятини йўқотган эмас. Мисол учун унинг 1914 йили Миллий таҳаллуси билан шеърлар ёзган Нусратилло ибни Қудратулло билан ҳамкорликда яратган “Тўй” пьесасига мурожаат этайлик.

Асарнинг қисқача мазмуни шундай: маҳаллий бойлардан бири ўз бойлигини кўз-кўз этиш мақсадида катта суннат тўйи ўтказмоқчи бўлади. Бундай тўйлардан манфаатдор бўлган домла-имом, элликбоши ва бошқа эскича фикрловчи кишилар унинг бу ниятини маъқуллайдилар ҳамда тўйни тезроқ ва каттароқ ўтказишни маслаҳат берадилар. Илғор фикрли зиёли эса, бойнинг фикрига қўшилмайди ва катта тўй ўтказишнинг ҳожати йўқлигини айтади. Аммо бой обрў қозониш мақсадида бору будини сарфлаб, охири банкдан олган қарз пулларини тўлолмай, ҳибсга тушади. Беҳбудийнинг “Падаркуш” асарида бошлаб илғор фикрли, миллат тафаккурида шакллана бошлаган янгича фикр-қарашларга эга зиёли образи бадий адабиётга кириб келади. Бу образ “Тўй”да ҳам, бошқа драматик асарларда ҳам маҳаллий бойлар ва уламолар диққатини даврнинг энг муҳим масалаларига қаратишга, миллат тараққиёти учун фойдали ишлар билан банд бўлишга чақиради. Зиёли ушбу сахна асарида бойни беҳуда сарф-харажатлардан ўзини тийишга ундар экан, уни тўғри йўлга солмоқчи бўлади, маориф ишларига кўмак беришга даъват этиб, айтади: “Бошқа миллатлар топган пулларини илм ва маориф, миллат

йўлига сарф қилиб, кундан-кун тараққий топсалар, жаҳолат ва нодонлигимиз сабабидан бизлар топган молимиз, боғ ва ҳовлиларимизни тўй ва аза, улоқ йўлига харажат қилиб, ўзимизни бир парча нонга муҳтож ва хор қилмоқдамиз”.

Ҳожи Муин 1916 йили “Эски мактаб — янги мактаб”, “Кўкнори”, “Мазлума хотин” сингари драмаларини чоп эттирди.

“Эски мактаб — янги мактаб” Ҳожи Муиннинг жаидлар томонидан мактаб ва маориф системасини ислоҳ қилиш концепциясини амалда жорий этиш йўлида қўйган қатъий қадами эди. Бу концепцияга кўра, маҳаллий аҳоли вакиллари илму маърифат поғоналаридан кўтарила бориб, савдо-саноат ишлари, давлат идоралари, бошқарув ташкилотларига йўл топишлари, рус буржуазияси билан рақобатда ғолиб чиқиб, секин-аста мухториятга эришиш кўзланган эди. Табиийки, эски усул мактабларини ислоҳ этмасдан, замонавий илмларни ўрганмасдан, рақобатбардош миллий кадрларни етиштирмасдан туриб бунга эришиш мумкин эмас эди. Шунинг учун бутун жаидчилик ҳаракати, матбуоти ва адабиётининг бош масаласи мактаб ва мадрасалардаги таълим системасини ислоҳ қилишни таъминлашдан иборат эди.

Ҳожи Муиннинг “Эски мактаб — янги мактаб” драмаси Бехбудий томонидан олға сурилган ва жаид ҳаракатчилигининг асосий дастурига айланган ижтимоий-сиёсий йўналишдаги мулоҳазаларни бадиий образлар воситасида талқин этишга йўналтирилган асардир. Драмада эски мактаблардаги таълим-тарбия, ўқитиш дастурларининг яроқсизлиги, муаллимларнинг ўта мутаассиб ва хасисликлари Мулло Очилди образида ифодаланади.

Драмада жаид мактабларининг афзалияти ва заруриятини кўрсатишга алоҳида ўрин берилади. Асарда жаид адабиётида илк бор Ҳожи Муин томонидан маҳаллий бойларнинг идеал образи яратиладики, буни муаллифнинг катта ижодий ютуғи сифатида баҳоламоқ лозим. Асардаги Комилбой образи ўз характери, фикр-тушунчаси билан “Падаркуш” ва “Тўй” драмаларидаги бой образидан тубдан фарқ қилади. У илғор фикрли, янги усул мактабларининг аҳамиятини фаҳмлаган, уларга моддий ва маънавий ёрдам кўрсатишга тайёр турган давлатманд киши. У маҳаллий бойларнинг иқтисодий ва маданий қолоқлигидан қайғурувчи, ўлка, унинг аҳолиси тақдири ва истиқболи учун ўйловчи янги типдаги

Ўзбек бойларининг вакилидир. Шу хусусиятлари билан у жаид драматургиясидаги бойларга насихат ва маслаҳат берувчи зиёли образига ўхшаб кетади. Унинг орзу-интилишларини қуйидаги сўзларидан ҳам билиш мумкин: “Замонамиз илму ҳунар замонидур. Ушбу замонда ўзга миллатларга асир бўлмай роҳат билан яшамоқ учун замонавий илму ҳунарларни билмоқ лозимдур. Ҳушёр ва мутамаддун бўлган миллат ҳар вақт ўзининг ҳуқуқини ва динини сақламоқ тариқасини билиб, замони келганда ушбу йўлда ўз жонини фидо қилмоққа ҳозир бўлиб турар. Аммо илмсиз миллат бошқаларга асир ва оёқости бўлмоқдан бошқа чора тополмай охири жонидан азиз бўлгон динидан ҳам ажралиб қолур...”.

Комилбой ушбу инқироз ҳолатдан қутулиш йўлини ҳам яхши англайди: “Энди бу инқироздан қутулмоқ учун нима қилмоқ керак? (бироз ўйлаб) Инқироздан қутулмоқ учун биргина йўл борки, у ҳам маориф йўлидан иборатдур. Шоҳроҳи маорифга кирмоқ учун яна бир йўл борки, ул янги мактабдур”.

Ҳожи Муиннинг сахна асарларидан яна бири “Кўкнори” комедиясидир. Гиёҳвандлик ер юзида энг катта фожиалардан бирига айланган ҳозирги пайтда унинг ёмон оқибатларини фош этувчи асарларга эҳтиёж сўнгани йўқ. Шу жиҳатдан Ҳожи Муиннинг ушбу асари ҳозир ҳам долзарб асарлар сирасига киради. Унда муаллиф бир неча кўкнорининг бир ерда тўпланиб турли мавзуларда қилган ўзаро суҳбатлари ва баҳсу мунозараларини тасвирлаш орқали гиёҳванд моддалар инсон ақлини қай даражада хиралаштиришини, фожиавий оқибатларга олиб келишини маҳорат билан очиб беради.

Ҳожи Муиннинг 1915 йили ёзилиб, 1916 йили босилиб чиққан “Мазлума хотин” номли тўрт пардали фожиаси мавзу долзарблиги, бадийи пишиқлиги, етук образлари билан ўзбек жаид адабиётининг қисқа бир даврда юксак тараққиёт даражасига кўтарилганидан далолат беради. Бу асари билан драматург давр бадийи адабиётида, айтиш мумкинки, илк бор хотин-қизлар озодлиги масаласини анча кенг даражада ўртага қўяди. Муаллиф ушбу асари ҳақида кейинчалик ёзганди: “У замонларда бирдан ортиқ хотин олиб, уларга истаганча жабр-зулм қилиш оила ҳаётида энг қайғули ва чиркин манзарани ташкил қиларди... Босилиб чиққан пиесаларим орасида ўз вақтида менга жуда маъқул бўлгани ва халқ томонидан кўпроқ сўйилиб ўқилгани шу “Мазлума хотин” эди. Бу асарни

ўйлаб ёзиш чоғида ўз-ўзидан мутаассир бўлиб, икки марта йиғлаганманки, буни сира унутолмайман. Бу пиеса ёлғиз Ўзбекистонда эмас, бутун Туркистонда 11 йил муттасил ўйналиб келинди. Бу пиеса 1920 йилда профессор Вяткин томонидан русчага таржима этилиб, Самарқандда мавқеий томошага қўйилди”.

Асарнинг асосий қаҳрамонлари Узоқбой, унинг биринчи хотини юмшоқ табиатли Тансуқой, Эшонбобо, Узоқбойнинг иккинчи хотини Суярой ҳамда янги фикрли ва тўғри сўзли усули жаиди Муаллимдир. Асар қуйидаги манзара тасвири билан бошланади: Узоқбой чой ичиб ўтириб ўғли Баҳовуддинкулни Эшонбобони чақириб келтириш учун юборади. Монолог: “Қараб турсам жўраларимизнинг кўписи 2 та-3 та, баъзилари 4 тагача хотун олуб, кайф суруб юрубдурлар. Буларнинг ҳар қайсилари билан ҳамсуҳбат бўлганимда, янги олган хотунларини шундай мақтарларки, одамнинг ҳаваси кетуб, оғзидан суйи оқадур. Энди ман ҳам то бир 14 яшар қиз олуб кайф қилмасам бўлмайдур. Бу хотуним бўлса, 30 ларга етиб қолди. Энди бу минан тирикчиликни мазаси бўлмайдир”. Шу аснода Эшонбобо кириб келади. Узоқбой иккинчи хотин олиш нияти борлигини Эшонбобога айтиб, ундан ёрдам сўрайди. Эшонбобо бу маслаҳатдан жуда хурсанд бўлиб: “Ҳай-ҳай... кўб яхши бўладур, Худо тавфиқингизни зиёда қилсун. Хўб, ана биз совчилик хизматини қиламиз, бу жиҳатдан асло парво қилманг, ўзингизга муносиб қиз топамиз. Худога шукур сизнинг давлатингиз бор. Сиз тўрттагача хотин олсангиз ҳам кучингиз етадир. Кўп хотин олмоқликнинг хосияти жуда кўп, болам”, — дейди...

Ҳожи Муиннинг шўролар давридаги фаолияти ҳам сермахсул ва рангбарангдир. У 20-30-йиллар орасида моҳир журналист сифатида “Меҳнаткашлар товуши” газетасининг масъул муҳаррири, “Зарафшон”, “Овози тожик”, “Қизил юлдуз” газеталарининг адабий ходими, “Таёқ” ва “Машраб” журналларининг масъул муҳаррири, “Мушфикий”нинг масъул котиби вазифаларида ишлаб, баракали ижод қилди. Бу даврда у, айниқса, ҳажвгўй шоир сифатида ўнлаб яширин имзолар билан асарлар яратди.

Ҳожи Муиннинг таржимонлик фаолияти ҳам эътиборга лойиқ. У Фитратнинг ҳали Туркиядалигида ёзилган “Мунозара” асарини форс тилидан ўзбек тилига таржима қилади. Айни чоғда, машҳур татар адиби

Олимжон Иброҳимовнинг “Теран томирлар” асарининг тожикча таржимаси ҳам унинг қаламига мансубдир.

Ҳожи Муиннинг драматургия соҳасидаги фаолияти ҳам давом этди. Минг афсуски, 30-йилларнинг алғов-далғов пайтларида Ҳ.Муин томонидан яратилган кўплаб асарлар ҳар хил сабаблар билан йўқолиб кетди. Улар орасида муаллифнинг “Бой ила хизматкор”, “Маориф қурбонлари”, “Жувонбозлик қурбонлари”, “Қози ила муаллим” цингари драмалари ҳам бор эди. Драматург сифатида шуҳрат топган Ҳ.Муиннинг 5 пардали “Маориф қурбонлари” пьесаси 1923-1925 йиллари ёзилган бўлиб, унда Беҳбудий ва унинг яқин сафдошларининг фожиавий ҳаёт йўллари тасвир қилинган. Бу сахна асари, муаллифнинг гувоҳлик беришича, Самарқанд, Бухоро ва Каттақўрғон шаҳарларида такрор-такрор сахнага қўйилган.

Ҳожи Муиннинг ўз қўли билан ёзилган ва ҳозир қизи Салима опа қўлида сақланаётган таржимаи ҳолида маълумот беришича, у 30 йиллик фаолияти давомида 23 газета ва журналда адабий, илмий ва ижтимоий мавзуларда тахминан 200 тача мақола, 400 тача турли хабарлар ва 1500 мисрага яқин ўзбекча ва тожикча шеърлар ёзган. Ана шундай ноёб истеъдод соҳиби, бошқа кўплаб адиблар қатори, шахсга сиғиниш қурбони бўлди. У “халқ душмани” сифатида 1938 йили қамоққа олинди ва 1942 йилнинг 21 июлида Перм вилоятининг Соликамск шаҳридаги қамоқхонада вафот этди.

Ҳожи Муин ўзининг мазмундор ҳаёти, сермахсул ижоди ва ишлари билан халқимиз қалбида ўчмас из қолдиргандир. Унинг мавжуд асарларини нашр эттириш, номаълумларини излаб топиш ва ўрганиш, мактаб ўқувчилари, олий ўқув юртлари ва кенг жамоатчиликни бу ноёб истеъдод соҳибининг ижоди билан кенгроқ таништириш адабиётшунослар, маънавият ва маърифат жонкуярларининг бурчидир.

Hoji Muin eski maktabda savod chiqargan. Madrasada Saidahmad Vasliydan ta'lim olgan. Rus tilini, Evropa madaniyatini mustaqil o'zlashtirgan. 1901-yildan o'qituvchilik faoliyati boshlanadi. 1903-yili o'z mahallasida „usuli jadid“ maktabi ochgan. Ushbu maktab uchun 1908-yili „Rahnoma savod“ nomli alifbo nashr ettirgan. 1913 -yildan Behbudiyning „Samarqand“ gazetasida

va „Oyna“ jurnalida ishlay boshlaydi. 1914-yili „Tarbiyat“ nomi bilan o‘z uyida xususiy „usuli jadid“ maktabi ochgan.

Hoji Muin 10-yoshidan boshlab o‘zbek va tojik tilidagi she’r va maqolalari bilan matbuotda ko‘rina boshlaydi. 1914-yili „Guldastai adabiyot“ she’riy to‘plami bosilib chiqadi

1916-yili Hoji Muin ko‘plar qatori mardikorlikka olinib, front orqasidagi qora ishlarga yuboriladi. 1917-yil mayida Fevral voqealari bergan imkoniyat tufayli ona yurtiga qaytadi, matbuotda ishlay boshlaydi. Fitrat gazetasida ishladi. 1918-yil 11-iyunida „Mehnatkashlar tovushi“ gazetasini yo‘lga qo‘ydi. Unda mas’ul muharrir bo‘lib ishladi. Uning tashabbusi bilan ushbu gazetaga ilova sifatida 1920-yilning 1-yanvaridan „Tayoq“ nomli kulgili jurnal ta’sis etiladi. 1922-yildan „Zarafshon“ gazetasining tahrir hay’atida ishlaydi. 1924-yilning 1-iyunida samarqandlik iste’dodli hajvchi yoshlarning butun bir avlodini tarbiyalab etkazgan „Mashrab“ kulgili jurnaliga asos soladi. 1926-yili „Ovozi tojik“ gazetasiga adabiy xodim va musahhih bo‘lib o‘tadi, uning qoshida chiqa boshlagan „Mulla Mushfiqiy“ hajviy jurnalida mas’ul kotib vazifasini bajaradi. Sevgan ishi o‘qituvchilikni ham davom ettiradi.

1929-yili aksilsho‘roviy faoliyatda ayblanib, olis Sibirning Karek okrug Pugachan rayoniga surgun qilinadi. Adib o‘z vataniga 1932-yilda qaytib keladi. O‘zbekiston davlat nashriyotining tojik bo‘limida adabiy xodim va tarjimon bo‘lib ishlaydi. 1934–37-yillarda „Qizil yulduz“ nomli harbiy gazetada xizmat qildi. Yana sho‘ro hukumati tomonidan ayblanib, 10 yilga hukm qilinadi va 1942-yil 21-iyulida Perm oblastining Solikamsk shahrida vafot etadi. Adib 1963-yilda oqlandi.

Hoji Muin hayoti va ijodini tadqiq etish bilan O‘zMU olimlari professor B. Qosimov va dotsent Sh.Rizaev shug‘ullanib keladilar. B. Qosimovning „Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik“ kitobida Hoji Muinga alohida to‘xtalangan. Sh. Rizaev 1997-yili adibning „Eski maktab, yangi maktab“, „Mazluma xotin“ „Ko‘knori“ „To‘y“ kabi dramalarini nashr ettirdi.

Hoji Muin tarjimon hamdir. Turkchadan „Xulosai qavoidi forsiy“ni, forschadan „Buxoro sayohati“ (Fitrat)ni o‘zbek tiliga tarjima qilgan. „Chaqirilmagan qo‘noq“ hikoyasi chop etilmagan asarlari sirasiga kiradi. Bu asarlarning ayrimlari yo‘qolgan.

NIMA EDIK, NIMA BO‘LDIK, NIMA QILAYLIK?

*«Nima edik, nima bo‘ldik?» so‘rog‘i
Esimizga keladi har chog‘i.*

*«Nima qilmoq kerak edi?» derlar,
Bizdagi kambag‘al ishchi-erlar.*

*Ilgari bizlarga matlab bor edi,
Yangi maktab, eski maktab bor edi.*

*Chiqar edi bir-ikki ro‘znoma,
O‘qir edi uni xosu omma.*

*Yoshlarda dard ila g‘ayrat bor edi,
Xalqda ozgina himmat bor edi.*

*Nima bo‘ldi — ishimiz o‘zgardi,
Sog‘lig‘i ketdiyu qoldi dardi.*

1915-yili Hoji Muin boshlang‘ich maktablarning 3-sinfi uchun zamondosh Turkiston shoirlari she‘rlaridan „Yangi adabiyot“ majmuasini tuzadi. U jurnalist sifatida yuzlab maqolalar qoldirdi. Ularning qamrovi keng: oddiy xabardan adabiy-biografik ocherkkacha, luqmadan dolzarb ijtimoiy-siyosiy muammolarni ko‘tarib chiqqan munozaragacha bor.

Jaholatni qoralash, ilm-ma’rifatni ulug‘lash, milliy ozodlik va mustaqillik g‘oyalari Hoji Muin asarlarining leytmotivini tashkil etadi.

Hoji Muin milliy ozodlik uchun kurash yo‘lida ko‘rsatgan matonati va buyuk xizmatlari, o‘zbek adabiyoti va madaniyati rivojiga qo‘shgan ulkan hissa qo‘shgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Halim Saidov “Behbudiyning safdoshi” 2016 yil.
2. «O‘zbekiston adabiyoti va san’ati» gazetasining 2003 yil 22-23-soni.
3. «Zarafshon» gazetasi, 1922 yil.

JADIDCHILIK ISLOHOTLARIDA HARBIY MUAMMOLAR VA ULARNING OLDINI OLISH MASALALARI

Mirzajonov G'ayrat Tayirjonovich
O'zbekiston Respublikasi Jamoat
xavfsizligi universiteti Magistratura
boshlig'ining o'rinbosari, dotsent

Annotatsiya. Milliy tariximizning ajralmas qismi bo'lgan, milliy ma'naviyat, milliy tarbiya va mentalitetimizda muhim o'rin egallagan, xalqimizning milliy madaniyati va tafakkuri milliy ma'naviyati va tarbiyasida yuksak o'rin egallagan, chin ma'noda o'zbek madaniyatida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan jadidlar ma'rifatini o'rganish, taraqqiyparvar ziyolilar hayoti va faoliyatini, boy ilmiy merosini tadqiq qilish hamda bugungi avlod ta'lim-tarbiyasiga singdirish davrning eng ahamiyatli voqe'liklaridan hisoblanadi.

Kalit so'zlar: milliy tarix, r mustamlakachilik, roman, adabiyot, millat, ma'naviyat, tarix, Usmon Nosir, she'r, To'y, Ahvolimiz.

Milliy tariximizning ajralmas qismi bo'lgan, milliy ma'naviyat, milliy tarbiya va mentalitetimizda muhim o'rin egallagan, xalqimizning milliy madaniyati va tafakkuri milliy ma'naviyati va tarbiyasida yuksak o'rin egallagan, chin ma'noda o'zbek madaniyatida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan jadidlar ma'rifatini o'rganish, taraqqiyparvar ziyolilar hayoti va faoliyatini, boy ilmiy merosini tadqiq qilish hamda bugungi avlod ta'lim-tarbiyasiga singdirish davrning eng ahamiyatli voqe'liklaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Xavfsizlik Kengashining kengaytirilgan yig'ilishidagi nutqida "O'tgan asr boshida kurash maydoniga chiqqan jadid bobolarimiz ko'targan asosiy g'oya fidoyilik va vatanparvarlikdan iborat bo'lgan. Shu ma'noda ulug' mutafakkir, jamoat arbobi Mahmudxo'ja Behbudiy Turkiston xalqining manfaati uch narsaga bog'liq deb aytganlar. Birinchisi g'alla, ya'ni oziq-ovqat xavfsizligi, ikkinchisi askar, uchinchisi harbiy tizimni shakllantirish deb yuz yil oldin aytgan so'zlari chuqur ma'noga ega" – ekanligi ta'kidlandi [1].

Chor Rossiyasi tomonidan zabt etilgan Turkiston mustamlakachilik zulmining yorqin namunasiga aylandi. Mahalliy xalq turmush sharoitining yomonlashib

borishi, milliy-diniy qadriyatlarning oyoq osti qilinishi, chet el sarmoyasining o'lkaga shiddat bilan kirib kelishi, o'lka boyliklarining bosqinchilar tomonidan shafqatsizlarcha talanishi ilg'or fikrli ziyolilarni befarq qoldirmadi. Shu bois milliy vatanparvar ziyolilar tomonidan mustamlakachilikdan qutilish va taraqqiyot uchun kurashning turli yo'llari izlandi. Ushbu harakatlar natijasida XIX asr oxirlariga kelib Turkistonda milliy o'zlikni anglashga xizmat qilgan va milliy ozodlik mafkurasini yuzaga kelishiga hamda rivojlanishiga muhim hissa qo'shgan yirik ijtimoiy-siyoiy oqimlardan biri jadidchilik harakati kelib chiqdi. Turkistondagi bu harakat XIX asr oxirlaridan 1938-yillargacha ma'rifatparvarlik harakatidan keng ko'lamli ijtimoiy-siyosiy harakat darajasiga ko'tarildi. Ushbu vaqt oralig'ida butun Turkistonda ziyolilar qatlami orasida ham turli guruhlariga ajralish jarayonlari tezlashdi. Fikr va qarashlarning turlicha bo'lishiga qaramay, o'lka ziyolilarini yagona Turkiston mustaqilligi g'oyasi birlashtirib turar edi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistondagi milliy ozodlik harakatlarida milliy-harbiy tizimni shakllantirishni, shu jumladan, uning ijtimoiy-siyosiy oqimlarining tarixiy jarayonidagi roli va harakatlarini xolisona o'rganish, dolzarb masala sifatida ilmiy doiraga chiqdi.

Bu davrda jadidchilik harakati tezlik bilan rivojlandi. Milliy ziyolilarning o'zagini tashkil etuvchi jadidchilikning ko'zga ko'ringan vakillari – Munavvarqori Abdurashidxon o'g'li, Ubaydulla Asadxo'ja o'g'li, Abdulla Avloniy, Toshpo'lat Norbo'tayev, Mahmudho'ja Behbudiy, Hoji Muyin Shukrullo, Abdulqodir Shakuriy, Sdriddin Ayniy, Fayzulla Xo'jayev, Abdurauf Fitrat, Ubaydulla Xo'jayev, Ashurali Zoxiriy, Po'lat Soliyev, Obidjon Mahmudov, Nosirxonto'ra Komolxonto'rayev, Ishoqxon Ibrat kabilar harakatning yetakchilari edilar [2, 36]. Chor Rossiyasining Turkistondagi harbiy-mustamlaka diktaturasi, Buxoro va Xiva xonliklaridagi tuzimga qaramay ular o'z atroflariga ziyolilarning ilg'or vakillari va boshqa qat'iy kurashchilarni to'plab jadidlar harakati, yosh buxoroliklar, yosh xivaliklar kabi turli ijtimoiy tashkilot va oqimlarni tashkil qila oldilar.

1914-yilda boshlangan birinchi jahon urushi ma'rifatparvarlarning fikrlarini ancha siyosiy lashtirdi. Bu vaqtga kelib ular parlamentar monarxiya tuzumi haqida yozdilar, fuqarolarning davlat organlarining shakllantirishda qonun chiqarish ishida, davlatni idora qilishda qatnashuvi va ishtiroki yo'llari va usullarini ishlab chiqishga urindilar [3, 8].

Chor hukumatining o'lkada mustamlakachilik siyosatini yuritishi, milliy-diniy qadriyatlarning oyoq osti qilinishi, o'lkaga shiddat bilan kirib kelishi, o'lka boyliklarining bosqinchilar tomonidan shafqatsizlarcha talanishi natijasida, Turkiston xalqlari uchun mahalliy askarlarlarga bo'lgan zarurat ortib, ozodlikka erishning muhim shartlaridan biri sifatida aynan milliy-harbiy tizimni barpo etish ehtiyoji yuzaga keldi. Bu borada taraqqiyparvar jadidlar milliy-harbiy tizimni barpo

etish, undagi muammolar va ularning oldini olish masalasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan islohotlar yuzaidan matbuotdagi maqola va asarlarida o'z fikr-mulohazalarini bayon qilib borishgan.

Jadidlar harakatining targ'ibotchisi va ko'pgina g'oyalarning muallifi Mahmudho'ja Behbudiy Turkistonni chor mustamlakachiligi zulmidan qutqarish g'oyasini o'z asarlarida ilgari suradi. Xalqni istiqlol uchun chorlaydi. Behbudiy milliy-harbiy tizimni shakllantirish masalasida o'z g'oyalarini maqolalarida fikr bildirib, "Askar mas'alasidirki, bu har bir narsadin muhim va muning umumiy bo'lushi lozim. Ammo musulmonlar hanuz shunga o'rganmagan va ham doxili fitnachilar qora xalqning fikridan foydalanib, ehtimolki ba'zi bir fitnalarga sabab bo'lsalar. Va ham noma'lum va siyosatan fikri bilkulli noto'g'ri kishilar qo'lig'a yarog' o'tub, ehtimolki, kutulmagan yomon hodisalar paydo bo'lsa. Shuning uchun taklif qilamanki, to xalq o'rganib, biroz ahvol o'zgarguncha umumiy askar olinmay, ko'ngilli tariqida targ'ib va tashviq bilan ham xalqning ahvoliga qarab olinsa edi." [4], "O'zimizni(ng) muhofazatimiz uchun milliy jandarma, askarimiz bo'lur. Mamlakat xazinasidan boshqa milliy va madaniy ishlarimizning masorifi uchun o'zimizning alohida xazinamiz bo'lur." [5]. Mahmudho'ja Behbudiy ijodidan ko'rishimiz mumkinki, ma'rifat, madaniyat va ta'lim tarbiya tarqatish masalalri bilan bir qatorda askarlik masalalari, shu jumladan milli-harbiy tizimni yatratishtirish masalalarga ham alohida etibor qaratgan.

Jadid taraqqiyparvari Abdulla Avloniy erk va ozodlikni har narsadan baland tutarkan, unga olib boradigan birdan-bir yo'l deb ilm-ma'rifatni bildi. Shu sabab Vatanni, xalqi uchun zarracha manfaat yetkazishni o'ylagan kishini ma'rifatga da'vat etdi [6, 52]. Avloniy ijtimoiy faoliyatini qizg'in davom ettirdi. Xalqni ko'zini ochish, madaniyatga yaqinlashtirish uchun teatr ishlarini yo'lga qo'yib, Turkistonning bir necha shaharlariga borib, o'zbeklar orasida teatrga yo'l ochdi. Avloniy bu orqali nafaqat yoshlarning ma'naviyatini oshirishga, balki siyosiy ongini ham o'stirishga intildi. Adib bularni keyinroq o'z tarjimai holida shunday izohlaydi: "Bu vaqtlarda bizning maqsadimiz zohirida teatru bo'lsa ham botinda Turkiston yoshlarin siyosiy jihatdan birlashtiruv va inqilobga hozirlov edi." [7, 289]. Avloniy ta'lim va tarbiya, ilm va ma'rifat olish yo'li bilan vatandoshlarining baxtli va saodatli bo'lishini orzu qldi.

Jadid ma'rifatparvarlari fikrlarida nafaqat askarlar sonini ko'paytarish va buni mahalliy yoshlar asosida amalga oshirish, balki qo'shinni zamonaviy qurol-yarog' va texnikalar bilan bosqichma-bosqich qurollantirish, tibbiy-ta'minot, shuningdek, jangovar taktika va harbiy operatsiyalarni bajarish yo'lida rivojlangan Yevropa mamlakatlari tajribalarani faol o'rganish masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan.

Jadid ma'rifatparvari Abdurauf Fitrat bu masalada fikr bildirib, "... birinchi navbatda loyiha askarning sonini orttirish masalasiga to'xtaydir. Rusiyaning bugungi hukumati bilan tuzilgan mu'ohada (ahdlashuv, kelishuv)ga binoan Buxoroning askari 12 mingdan iborat bo'lsa kerak edi, lekin amir shu mu'ohadadan foydalana bilmadi. Askarni tuzishda Ovrupa usullarini kirgizish kerak: "Askariy xizmat hamma uchun majburiy bo'lishi lozim". Askariy xizmatga olinadurgan kishilar do'xturlar qaramog'idan o'tushlari kerak. Kasallar, mayiblar bundan ozod bo'ladilar. Askariy xizmat muddati ikki yil. Yigirma ikki yoshga yetilgan har kim askariy xizmatga majburan chaqiriladir. Bundan keyin loyiha askarlarni o'rgatish va ta'min qilish masalasiga to'xtaladir. Loyiha juda katta kazarmalar ishlatishni, Buxoroda qo'mondonlar tayyorlash uchun harbiy maktablar ochishni askar uchun xazinadan ovqat, kiyim berishni, askarlarga oz bo'lsa ham oylik maosh berishni talab etadir" [8].

Milliy taraqqiyparvarlardan biri bo'lgan Hoji Muin Shukrillo matbuot sahifalaridagi maqolalarida harbiy masalalarga to'xtalib, "Hozirgi vazifamizg'a qarag'anda bizga eng avval, askar kerakdir. Chunki hozirgi doxiliy sho'rish va inqilob xorijiy dushmanlarning tajovuzidan ortiq bizga qarshi xatarli bir holg'a aylanmaqdadirki, bu sho'rishdan Vatan va hurriyatni qutqarib olmoq uchun askariy zo'r bir quvvatg'a molik bo'lmog'imiz mutlaqo lozimdir [9]. Bu borada harbiy tuzilmalar avvalo mahalliy yoshlar hisobiga to'ldirilishi, uni muqaddas mehnatga aylantirish muhim ahamiyat kasb etishi alohida ta'kidlangan. Shuningduk, bu haqda yana fikr bildirib, "... boshlab yerlik xalqdan zobitlar yetishtirish uchun Turkistonning har bir shahrida askariy kurs va maktablar ochish kerak. Askarlarning maishatlarini yaxshi ta'min etish va ba'zi urf odatlarga mudoxala qilmaslik va o'zlarini Turkistondan boshqa shaharga yubormaslik kabi qoida va yon berishlar e'lon qilingonda askar olishning muvaffaqiyatli chiqishi aniqdir. ... askarlik muqaddas bir xizmatdir. Askarlik xizmatiga kirishi bilan Turkiston xalqi iftixor qilishga haqlidir. Askar bo'lmoq chin huquqqa ega bo'lish demakdir. Turkiston xalqi askarlik xizmatini zo'r shodliq va butun ixlos bilan qarshi olar deb ishonamiz" [10].

Jadidlar ijodi ayni tahlikali mahalda olib borilgan bo'lib ular harbiy masalalarda ham milliy tizim yaratish zarurligi, faqat shu orqali vatan tinchligi va xavfsizligini ta'minlash mumkin ekanligini, boshqalarga qaram bo'lmaslik, huquqlarni toptalmasligi, mustaqillikni saqlab qolish uchun milliy-harbiy tizim yaratishga alohida ta'kidlab o'tganlar.

Jadidchilarimizning yana bir yorqin vakili Abdulla Qodiriy "Bizda askarlik masalasi" maqolasida quyidagilarni keltirib o'tgan: Boshqalar tarafidan huquqingning toptalmovi, chetlarga mahkum, mazlum bo'lmaslik, chet millatlarga o'z tovushingni eshitdurib eshitmoqqa majbur etuvg'a shubha yo'qkim,

qo‘lingdagi qurolingga, askariy kuchingga qarab bo‘lur. Ko‘ramizkim Ovrupo, Omriqo millatlari bunchaliq sha‘n-shavkatni faqat harbiy kuch ila qozomishlardir. Ovrupo, Omriqo imperialistlari Sharq xalqini faqat qurol kuchi ila o‘zlariga asir etmishlar va hali ham harbiy kuch ila Sharq mazlumlarini zanjirda tutarlar. Ammo biz sharqli mazlum musulmonlar esa shu qurolsizlik, askar yo‘qlig‘i ila shu zolim xunxo‘rlar zanjiriga band bo‘lmishmiz. Durust, biz sharqlilar g‘arblilarga qaraganda madaniyatcha bik tubandamiz, bizim mazlumiya-timiz madaniyatsizligimiz uchun deyilsa mumkin. Lekin shundog‘ bo‘lsa ham istiqlol olib, askarsiz yashamoq butunlay mumkin emas...

Eski shaharga ta‘lim joylari ochib, harbiy muallimlarni musulmonlardan qo‘ysun. Musulmonlarning o‘zidan askariy muallimlar yetkuzmak uchun kurslar ochib, shu kundan e‘tiboran Eski shahar sinfiy ittifoqlari sho‘rosiga bir nafar o‘z harbiy vakilini doimiy etib tushursun [11].

G‘ulom Zafariy ham taraqqiyparvar jadidlar qatori siyosiy hayotda faol ishtirok etdi. O‘z she‘rlarida xalqni ilm-ma‘rifatga davat etish bilan bir qatorda, yosh-u qari barchani qo‘liga qurol olib, muxtoriatni himoya qilishga, mustaqillikni ko‘z qorachig‘idek asrashga chaqiradi. Milliy-harbiy tizimni shakllantirish yzasidan fikrlar bildirib “Ishchilar dunyosi” jurnalining 1918-yil 2-sonida bosilgan “Quvvatimiz askardir” maqolasida shunday yozadi: “Hamiatparvar turkistonliklar! Biz, turkistonli turk bolalari, Muxtoriat e‘lon etdik. Endi Muxtoriatimiz barqaror o‘lsun, desak, bizga quvvat lozim. Ul quvvat askarlardir. Quvvatimiz bo‘lgan askarlarga jon-u dil ila boqib, qalbimizni unga tavajjuh etaylik, also unutmaylik, och, suvsiz tursak ham, boshqa bir narsaga qaramasdan, qahramon askarimiz tushunaylik.” [12, 30]. G‘ulom Zafariy milliy armiyani tuzish uchun barchani imkon qadar yordam berishga chaqiradi.

Xulosa o‘rnida ta‘kidlab o‘tish joizki jadidlar ijodi ayni tahlikali mahalda olib borilgan bo‘lishiga qaramasdan, Turkistonda ilm-ma‘rifat, ta‘lim-tarbiya, milliy ma‘naviyat tarqatish bilan birga, milliy mentalitetning o‘ziga xos xususiyati bo‘lgan o‘zbek xalqining tinchliksevarlikka, bosiqlikka moyilligidan kelib chiqib, tinch yo‘l bialan o‘z maqsadlarini amalga oshirishga intildilar. Shu bilan birga mamlakat tinchligi va osoyishtaligini saqlash, xalq manfaatlarini qo‘llab-quvvatlash, bu borada askarlik, ya‘ni Yevropa andozalarini joriy etgan holda milliy-harbiy tizimni yaratish zarurligi, faqat shu orqali vatan tinchligi va xavfsizligini ta‘minlash mumkinligi yuzasidan o‘zlarining aniq yo‘nalish va pozitsiyalariga ega bo‘lib, ushbu mulohazalarni Turkiston matbuotida yoritishga intildilar. Bu borada mahalliy yoshlar hisobiga milliy qo‘shin yaratish orqli harbiy tizimni mustahkamlash pirovard maqsad bo‘lib qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Xavfsizlik Kengashining kengaytirilgan yig‘ilishidagi nutqidan. 2024-yil 12-yanvar. <https://president.uz/uz/lists/view/6967>.
2. Alimova D.A. Jadidchilik harakatining ijtimoiy-siyosiy mohiyati va jadidlar tafakkuri // Jadidchilik: islohat, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash (Turkiston va Buxoro jadidchiligi tarixiga yangi chizgilar). Davriy to‘plam №1, 1999 – 218 b.
3. Agzamxodjayev S.S. Turkiston ma’rifatparvarlarining jamiyatni yangilash haqidagi g‘oyalari: nazariya va amaliyot // Jadidlar ilm-ma’rifat va ma’naviy merosining yoshlar ta’lim-tarbiyasidagi ahamiyati // Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami – T.: O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2020 – 263 b.
4. Mahmudxo‘ja Behbudiy. G‘alla, askarlik, yer va tazminoti harbiy. Mehnatkashlar tovushi, 1918 йил 2 август. 14-son.
5. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Haq olinur, berilmas. Hurriyat, 1917 йил 13 iyul. 22-son.
6. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar: I jild: Sh’erlar, ibratlar. – T.: “Ma’naviyat”, 2020. – 272 b.
7. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar: 2 jildlik, 2-jild. Pandlar, ibratlar, hikoyatlar, nabiyar hayoti, dramalar, maqolalar, sayohat xotiralari. – T.: “Ma’naviyat”, 1998. – 304 b.
8. Xo‘jayev Fayzulla. Buxoro inqilobining tarixiga materiallar.
9. Hoji Muin. Bizga nima kerak? Mehnatkashlar tovushi, 1918-yil 13-avgust.
10. Hoji Muin. Askarlik to‘g‘risida. Zarafshon, 1923-yil 21-iyun.
11. Qodiriy A. Bizda askarlik masalasi. Ishtirokiyun, 1919-yil 4-noyabr.
12. Usmonov O. Jadidlar. G‘ulom Zafariy [Matn]: risola. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – 156 b.

MUNDARIJA

I SHO'BA. JADID-MA'RIFATPARVARLARINING PEDAGOGIK MEROSIDA BOSHLANG'CH TA'LIM NAZARIYASI VA METODIKASINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

PANEL I. ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE THEORY AND METHODOLOGY OF PRIMARY EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF THE JADID ENLIGHTENERS

Shuhrat TOXTASIMOV, Surayyo ISMATOVA. Jadid olimlarining pedagogik merosi	10
Нурбой ЖАББОРОВ. Бехбудий ва туркистонда таълим ислоҳоти	14
Nozim QOSIMOV. Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik merosida ilmparvarlik g'oyalari	22
Nilufar YULDASHEVA. Shoir, tarjimon, Muallim	26
Ozoda MUSAYEVA. Mahmudxo'ja Behbudiyning pedagogik qarashlari	34
Hulkar HAMROYEVA. Jadid pedagogikasining muhim omillari	38
Yulduz ESHMATOVA. Jadid adabiyotini o'rgatishda innovatsion yondashuv	43
Dilfuza OTAMURODOVA. Boshlang'ich ta'lim tizimida milliy qadriyatlarning o'rni	47
Нилуфар ЮЛДАШЕВА, Ойдиной ХАЙИТОВА. Значение педагогических парадигм XIX-XX веков в развитии современной педагогики начального образования (на примере джадида Саидахмадходжа Сиддики Аджизи)	52
Anvar MAVLONOV, Bahodir MAVLONOV. Munavvarqori Abdurashidxonovning pedagogik jihatdan maktab o'quvchilarini tarbiyalashdagi o'rni	59
Husniddin QORABOYEV. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi fanidan uy vazifalarini samarali tashkil etish	64
Umida SAPAROVA. Boshlang'ich ta'limda "Birinchi muallim" va "Ikkinchi muallim" asarlarining jadid darsliklari orasida tutgan o'rni	70
Umida SAPAROVA, Kamola BERDIQOBILOVA. Jadidchilik harakati namoyandalaridan biri bo'lgan Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari	75
Shaxnoza QUDRATOVA, Umida BATIRBEKOVA. Boshlang'ich sinflarda tarbiya tizimini takomillashtirish va hamkorlik ahamiyati	79
Shaxnoza QUDRATOVA, Maftuna SADULLAYEVA. Yangi konstitutsiya. bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'limdagi islohotlar	84

Dilfuza OTAMURODOVA, Muhlisaxon FAZILJANOVNA. Ma'rifatparvar ajdodlarimiz merosi - milliy ta'lim -tarbiya asosi	88
Shaxnoza QUDRATOVA, Saxiba LI. O'zbekiston yoshlarining ijtimoiy hayotga nisbatan intilishlarida intellektual salohiyatning o'rni	93
Gulhayo XODIYEVA, Jandarbek ATENOV. Jadid ma'rifatparvarlari Abdulla Avloniy hamda Abdurauf Fitrat asarlarining pedagogika sohasi rivojlanishidagi ahamiyati	98
Jasur DJUMAYEV. Texnologiya fanining amaldagi joriy holati va mavjud muammolar	110
Mamanazar DJUMAYEV. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish	116
Dilorom ALIMOVA, Lobar TOJIBOYEVA. Jadid ma'rifatparvarlarining ilg'or tajribalari ta'lim sifat va samaradorligini oshirish strategiyasi sifatida	122
Shaxnoza KOCHKAROVA. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini yuksaltirishda ta'limiy o'yinlardan foydalanish mezonlari	128
Umida SAPAROVA, Dilafro'z NIZOMIDDINOVA. Munavvarqori Abdurashidxonovning pedagogik qarashlari	135
Moxigul DJUMAEVA. Tabiiy fanlar orqali o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik shart- sharoitlari	141
Durdona MUSTAFOEVA. Tarbiyada guruh rahbari va ota-onalarning o'zaro hamkorligi	146
Umida SAPAROVA, Maftuna ZOKIROVA. Buyuk mutafakkir Is'hoqxon Ibratning ta'lim jarayoni rivojlanishidagi o'rni	149
Zuhra ISMAILOVA, Ro'zimurod CHORIYEV. Ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi	155
<p style="text-align: center;">II SHO'BA. JADID PEDAGOGIKASINING MILLIY TARBIYA HAQIDAGI G'OYALARI VA ZAMONAVIYLIK</p> <p style="text-align: center;">PANEL II. JADID PEDAGOGY'S IDEAS ABOUT NATIONAL EDUCATION AND MODERNITY</p>	
Rustam SHARIPOV. Jadidchilik harakati umumturkiy jarayon	161
Qahramon SHONAZAROV. Ta'lim-tarbiya jarayonida Mahmudxo'ja Behbudiy asarlarining ahamiyati va o'rni	171
Sultonmurod OLIM. Fitrat kim edi?	175
Nilufar YULDASHEVA. Abdulla Qodiriy haqiqatlari	195
Yoqub SAIDOV. Jadidlarning milliy tilga doir qarashlari	201
Ranajon ABDULLAEVA. Hayot sifatini oshirishda ajdodlarimiz g'oyalaridan foydalanish samaradorligi	207
Shahlo HOJIYEVA. Cho'lpon kamolotiga Behbudiyning ta'siri	214

Dilorom ALIMOVA. Boshlang'ich ta'lim sifat va samaradorligini oshirishda Muhammadsharif So'fizoda ijodida milliy tarbiya tizimining o'rni	219
Gulbahor DADAJONOVA, Farida MADALIYEVA. Abdulla Avloniy, ma'rifatparvar ajdodimiz, ta'lim tarbiya o'chog'i sifatida	229
Nozim QOSIMOV, Shavkat UMAROV. Jadid ma'rifatparvarlari musiqa madaniyati haqida	235
Jahongir G'ANIYEV, To'maris A'zam BUTUNBAYEVA. Turkiston jadidlari merosining tarixiy - ma'rifiy xususiyatlari	239
Dilfuza ISLAMOVA. Sidqiy Hondayliqiy-milliy uyg'onish, jadid adabiyotining yirik namoyandasi sifatida	243
E.B. SAITOV, S.SH.JO'RAYEVA. Ta'lim oluvchilarning ta'lim-tarbiyani shakllantirishida jadidlar merosidan foydalanish	246
Anvar FAYZIYEV. Boshlang'ich ta'limda jadidchilik asoschilaridan bo'lgan Behbudiy asarlarining ahamiyati	250
Ю.П. ДЮКЖАHOBA. Yangi innovatsion ta'limda yoshlar axloqiy faolligini ta'minlashda zamonaviy ta'limning o'rni	254
Gavharoy KAMOLDINOVA, Gulfiya DAMINOVA. "Zaharli hayot yoxud ishq qurbonlari" dramasida ma'rifatparvarlik g'oyalarining ulug'lanishi	258
Umida BOVANOVA, Shoira NAZAROVA. Sinf tarbiyaviy soatlari haqida umumiy tushuncha	262
Quysintosh ABDIYEVA, Zilola BEKCHANOVA. Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lponning madaniy me'rosi bugungi kelajagimiz uchun asl durdona	266
Umida SAPAROVA, Hilola DJUMATOVA. Abdulla Avloniyning ma'naviy-axloqiy ta'limoti	271
Bahodir MAVLONOV, Shahobiddin NORMURODOV. Boshlang'ich ta'limda axloqiy tarbiyani shakllantirishda milliy qadryatlarning o'rni	278
M. MIRQOSIMOVA. Talabalarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish omillari	282
Oydinoy HAYITOVA. Jadid namoyondasi Siddiqiy Ajiziy asarlarining ta'lim va tarbiyaviy ahamiyati	293
Umida SAPAROVA, Shaxzoda FAYZULLAYEVA. Jadidchilik ma'rifatida Mahmudxo'ja Behbudiyning bosib o'tgan yo'llari	298
Fotima MAXMUDOVA. Abdulla Qodiriyning ommalashmagan asarlari	302

Umida SAPAROVA, Asalxon JURAYEVA. XX asr jadidchilik harakatida Munavvarqori Abdurashidxonovning tutgan o‘rni	307
Aziz KUZIIYEV, Jandarbek ATENOV. Pedagogik jihatdan qarovsiz maktab o‘quvchilarini milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash	315
Feruza ALIYEVA. Mahmudxo‘ja Behbudiy “Padarkush” dramasi bugungi kundagi ta’limiy, axloqiy, tarbiyaviy ahamiyati	320
Gavharoy KAMOLDINOVA, Muazzam BESHIMOVA. Abdulla Qodiriy she’rlarining bugungi kundagi tarbiyaviy, ta’limiy ahamiyati	324
Zarina MUSURMANOVA. Jadidchilik harakatining paydo bo‘lishi va namoyandalari	329
Minhojiddin HOJIMATOV. Jadid adabiyotida milliy o‘zlik tuyg‘usining badiiy in’ikosi	333
Shoxista SOTIBOLDIYEVA. Jadidchilik harakatining yo‘lboshchilaridan biri Munavvarqori Abdurashidxonov ijodiga bir nazar	338
Sevara SHODMONQULOVA, Umida BATIRBEKOVA. Jadidlar g‘oyalari yangi o‘zbekiston strategiyasi bilan hamohang	351
Dilorom ALIMOVA, Feruza RO‘ZIHOYEVA. So‘fizoda, Muqimiy va Hamza ijodida estetik qarashlarining uyg‘unligi	355
Minhojiddin RAHIMOV. Yoshlar tarbiyasida ma’naviy yakdillik	360
Feruza AZIMOVA. Badiiyatning serqirra ma’rifati	364
Shaxnoza QUDRATOVA, Maxbuba ISLOMOVA. Jadidchilik va milliy ta’lim – tarbiya	371
Mashrabxon UMAROVA. Hoji Muin milliy uyg‘onish davri Samarqand adabiy muhitining samarali ijod etgan iste’dodli vakili, jurnalist, shoir, dramaturg va tarjimoni	376
<p>III SHO‘BA. TURKISTON JADIDLARI MEROSINING MILLIY VA XALQARO MIQYOSDA O‘RGANILISHI VA UNING MA’NAVY-MA’RIFIY AHAMIYATI</p> <p>PANEL III. THE STUDY OF THE HERITAGE OF TURKESTAN MODERNS AT THE NATIONAL AND INTERNATIONAL LEVEL AND ITS SPIRITUAL AND EDUCATIONAL SIGNIFICANCE</p>	
Ал-Бухарий КУРБАНОВ. Значение национального языка в общественных отношениях	387
Shahlo NARALIYEVA. T.A.BUTUNBAYEVA Turkiston jadidlari merosining Qozog‘istonda o‘rganilishi	390
Anna TATARINCEVA. Applying english language transformation research theory	395
T. M. ГОЗМАН. Полифункциональность интеграции в образовательной среде	401

Кылычбек КУРБАНБАЕВ. Аксиология народного искусства	407
Алима КЕНЖЕБАЕВА. Физическое воспитание и здоровый образ жизни учащихся начальных классов	413
Загира КАШКЫНБАЕВА. Сравнительный анализ дошкольного образования в разн	417
Alima KENZHEBAEVA. Current state of physical education lifestyle of primary class students	423
Zagira KASHKYNBAEVA. Comparative analysis of preschool education in the world	428
Yarmukhammat MADALIEV. Pedagogical activity and ideas of ibroy altinsari educational and educational source	434
Gozman T. M. Multifunctionality of integration in the educational environment	438
Valentina PROKOFIEVA. Development of learning and cognitive competence of students as a factor of increasing their further social competitiveness	443
G'ayrat TAYIRJONOVICH. Jadidchilik islohotlarida harbiy muammolar va ularning oldini olish masalalari	449